

અમ્યા દર્શન

વાળે

મોક્ષનું દ્વાર

રસિકલાલ છાગલાલ શેઠ

સમ્યગ્ દર્શન યાને મોક્ષનું કાર

લેખક
રસિકલાલ છગનલાલ શેઠ

ગ્રંથમાળા :- માતૃશ્રી ડાહીબાઈ ગ્રંથમાળાપુખ-૧૧

પ્રકાશક :-વીરવાણી પ્રકાશન કેન્દ્ર.

C/O નંદલાલ તારાચંદ વોરા,

B-૪૫/૪૬ શાંતિનગર, ચોથા માળે.

૯૮-નેપીયનસી રોડ, વાલકેશ્વર-મુંબઈ-૬,

પ્રકાશનતિથિ :-મહાશિવરાત્રી વિ. સં, ૨૦૪૭, તા. ૬-૩-૮૯

પ્રાપ્તિસ્થાન :-નિરંજન રસિકલાલ શેઠ,

૭-૧૭, મેહુલ સોસાયટી નં. ૨

સુભાનપુરા, વડોદરા-૭ (૩૬૦૦૦૧)

(૨) નંદલાલ તારાચંદ વોરા.

ફોન-નં. ૮૨૨૮૨૯૧-૮૧૧ ૫૯૬૦

(૩) ધીરજલાલ વૃજલાલ શાહ

નં. ૨૩, રિક્ષિશ્વર સોસાયટી

નવા વાડજ રોડ. અમદાવાદ-૧૩.

મૂલ્ય :- રૂ. ૨૦/-

મુદ્રક :- સુનિલ નાનાલાલ શાહ

સર્વોદય મુદ્રણાલય, મુ. સાદરા-૩૮૨૩૨૦ જિ. અમદાવાદ

સૂચના : ગ્રંથના સર્વ હફક લેખકને સ્વાધીન છે
આ ગ્રંથ જૈન ધર્મશાસ્ત્ર વિષેનો છે. તેની
કોઈપણ પ્રકારે આશાતના કરશે નહિ કે થવા
દેશે નહિ.

મિચ્છામિ દુક્કડમ્

આ ગ્રંથના લાવ આલેખવામાં મતિમંદતાથી કે ક્ષયોપશમના
અભાવે જિનવચનથી કોઈપણ વિપરિત લખાઈ ગયું હોય તો
અનંતા સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારે ' મિચ્છામિ દુક્કડમ્ '
વડોદરા રસિકલાલ છગનલાલ શેઠ

સ મ પ ણ પરમાર્થથી

સમ્યગ્દર્શનના દાતા
મોક્ષમાર્ગના અનુપમ પ્રકાશક
અહિંસામય દયાધર્મના પરમ ઉપદેશક
નિસ્પૃહ કરુણાના ધણી
એવા અનંત ઉપકારી
સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવંતોને

વ્યવહારથી

સમ્યગ્દર્શનના ભાવોને રૂઢીરીતે પ્રકાશનારા
સમ્યગ્દર્શનના પાંચે લક્ષણ
શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્થા
જેમના સંયમજીવનમાં
સૂર્યકિરણોની જેમ ઝળહળી રહ્યા હતા
એવા

રત્નત્રયીના દૃઢ આરાધક
પરમ વિદુષી, પ્રખર વ્યાખ્યાતા
પરમ પૂજ્ય કુસુમબાઈ મહાસતીજીને
પરમ લક્ષિતભાવે
સમર્પણ કરું છું,

રસિકલાલ છગનલાલ શેઠ

૫. પૂ. કુસુમબાઈ મ.સ. ને ભાવાંજલિ

જીવ સમ્યગ દષ્ટિ પામ્યો છે કે કેમ તેની ખબર કેમ પડે ?
અગર તો આપણે પોતે સમકિતી હશું કે મિથ્યાત્વી તેનો ખ્યાલ
કેમ બાંધી શકાય ?

સમ્યગ્દર્શન એ ભાવાત્મક વસ્તુ છે. અનુભૂતિનો વિષય છે.
તેથી ખરેખર વ્યક્તિનો પોતાનોજ અંતરાત્મા તેનો યથાર્થ નિર્ણય
કરી શકે તેમ છતાં શાસ્ત્રકારોએ તેના બાહ્ય લક્ષણો બતાવ્યા છે
કે સમકિતીને ઓળખવાના ૩ લીંગ અર્થાત્ ચિહ્ન અને પાંચ
લક્ષણો છે. તે નીચે પ્રમાણે છે :-

ત્રણ લીંગ :- (૧) સૂત્ર સિદ્ધાંતની શુશ્રૂષા અર્થાત્ સ્વાધ્યાય
કરવાની ભાવના (૨) ધર્મસાધનમાં પરમ અનુરાગ, અને (૩)
જિનેશ્વર તથા ગુર્વાદિનું ભાવપૂર્વક વૈયાવૃચ્ચ અર્થાત્ સેવાભક્તિ.
આ ત્રણ લિંગથી સમકિતી ઓળખી શકાય છે તેમ જ્ઞાનીઓ
ફરમાવે છે. આ ત્રણ ચિહ્ન પ. પૂ. કુસુમબાઈ મહાસતીજીના
સંયમજીવન દરમ્યાન ઓતપ્રોત થઈ ગયા હતા તેનો અનુભવ જે
કોઈ તેમના થોડા પણ સમાગમમાં આવેલ છે તેમણે અનુભવેલ છે.

સ્વાધ્યાય તો તેમના સંયમજીવનનો જાણે શ્વાસોચ્છવાસ
હતો. સૂત્ર સિદ્ધાંતમય જ તેમનું જીવન બની ગયું હતું તે એટલે
સુધી કે સ્વાધ્યાય કરાવતાં કરાવતાં તેમણે છેલ્લો શ્વાસ લીધો.
અસહ્ય પીડા હોવા છતાં અંતિમ શ્વાસ સુધીની કેટલી બધી જગૃતિ
શુદ્ધિ ને સમાધિ. સ્વાધ્યાય તપ સતત કરેલું તેનો આ પ્રભાવ
છે, તેનું ફળ છે.

રત્નત્રયીનું તેમનું પાલન તો ખૂબ ભાવપૂર્વકનું દઢ હતું.
શબ્દે શબ્દે અને ડાંગલે પગલે ધર્મ સાધનનો અનુરાગ ટપકતો.

હતો, અને જિનેશ્વરની ભક્તિ અર્થાત્ જિનઆજ્ઞાનું ખૂબ દઢતા-પૂર્વક પાલન અને ગુર્વાદિની સેવા તો જરા પણ પ્રમાદ સેવ્યા વગર ખૂબ નિષ્ઠાથી કરતાં તે તેમના ગોરાણી પ. પૂ. લીલાવતીબાઈ મહાસુતીજીની અંતિમ માંદગીના સમયમાં આપણે જોયેલી છે. પૂ. સ્વામીબાના કાળધર્મ વખતે બધા અસ્વસ્થ પણ માત્ર કસુમબાઈએ જ સ્વસ્થ રહીને બધું સંભાળેલું તેમ નજરે જોનારા ભાઈઓ પાસેથી સાંભળેલ. આથી તેમનામાં રહેલો માધ્યસ્થભાવ જે વીતરાગતાનું કારણ છે તે સ્પષ્ટ દેખાય છે.

માત્ર ગુર્વાદિની સેવા કરતાં એટલું જ નહિ પણ નાના સતીજીઓનું પણ આહારપાણીથી તે સ્વાધ્યાય કરાવવાની બાબતમાં એટલી જ કાળજીપૂર્વક ધ્યાન રાખતાં તેથી દર ચાતુર્માસમાં તેમની સાથે નવા નવા સતીજીઓને રાખતા જેથી તેમના સંયમ બીજનું રક્ષણ ને પોષણ થાય ને સંયમબાગમાં રૂઢા ને સુવાસિત ફૂલો ખીલે. ફળસ્વરૂપે આજે તેમના સમુદાયમાં સંયમપાલનની જે દઢતા જોવા મળે છે, તેમાં તેમના ગોરાણી અને વડિલ ગુરુએનોની સાથે તેમનો પણ મહદ અંશે ફાળો છે.

સમક્તિના જે પાંચ લક્ષણ કહ્યા (૧) શમ (૨) સંવેગ (૩) નિવેદ અર્થાત્ વૈરાગ્ય, (૪) અનુકંપા અને (૫) આસ્થા - આ બધા ગુણો તેમનામાં ખૂબ વિકાસ પામ્યા હતા, તેનો આપણને સહુને ખૂબ અનુભવ થયેલો છે એટલે વિસ્તારભયે વધુ વર્ણન કરતો નથી. છતાં એ ત્રણ પ્રેરણાદાયક પ્રસંગ આલેખું છું.

પૂ. સ્વામીબાએ ઘણા ચાતુર્માસ મુંબઈ કરેલા. તે સમયે પૂ. કુસુમબાઈને માથાનો દુઃખાવો રહ્યા કરે. જેમ દવા કરે તેમ તેમ વધે. એમાં માટુંગા ચાતુર્માસમાં પૂ. સ્વામીબાના દર્શને વલીના વક્રીસ વત્સજાએન અમીન એકવાર આવ્યા, ત્યારે ગોરાણીએ શિષ્યાને બોલાવીને પરિચય કરાવ્યો કે કુસુમ! આ બેન મોટા વક્રીસ છે, જૈનેતર છે, છતાં પૂછતો ખરી કેટલા વાગે જાહે છે ને

ઊઝીને શું કરે છે ?

વત્સલાબહેને કહ્યું ચાર વાગે ઊઠું છું ને નવકાર મંત્રના બપ પ્રતિક્રમણનો સમય થતાં સુધી કરું છું.

અસ બા, હવે ગોરાણીએ ફરમાવ્યું.

કુસુમબાઈ તો વંદણા કરી ફરી સ્વાધ્યાયમાં લાગી ગયા. પણ આટલી વાતની એમના હૃદય પર એવી તો અસર થઈ કે એક શ્રાવિકા જો આ રીતે ગૃહસ્થધર્મમાં રહીને કરતી હોય, તો હું તો ભગવાનના માર્ગની સાધવી, મારે શું કરવું જોઈએ ? અસ તે જ રાતથી સવારે ડાઁ વાગે ઊઠવાનું ને નવકાર મંત્રના બપ કરવાનું શરૂ કરી દીધું, અને બીજા દિવસથી રોજ એકાસણા જીવનભર કરવાનો નિયમ લઈ એકાસણા શરૂ કરી દીધા, અને એકાસણું કરીને ૩ વાગ્યા સુધી મૌન પાળવાનું શરૂ કર્યું. સંયમજીવનને વધારે વિશુદ્ધ બનાવવા આ વ્રત કરેલા, પણ તેનું ફળ સંયમની વિશુદ્ધિ ઉપરાંત આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પણ દેખાવા લાગ્યું. માથાના દુઃખાવો હવે તો કઢાપો બની ગયો હતો. સતત વેદના રહે, છતાં તેટલી નાની ઉંમરે પણ ખૂબ સમતાથી સહન કરે. આ તેમનો ઉપશમ ભાવ તો તેમના માતા પિતાદિ વડિલો પાસેથી બાળુવા મળેલ કે અચપણથી જ હતો. બાળુ પૂર્વજન્મની અધુરી સાધના પૂરી કરવા જ કેમ જન્મ ન લીધો હોય. તેમ શમ, સંવેગ ને નિર્વેદ તો અચપણથી જ જણાતા હતા. ને તેથી જ સંસારના સર્વ સુખ ને સાનુકૂળતા તત્તને સંયમ લીધેલો, અસ્તુ ! મૂળ વાત પર આવીએ કે પર્યુષણ પર્વ આવતાં કઢાપો ધણો હળવો થઈ ગયો - વચમાં એક વાત જણાવી દઉં કે બધા વ્રત લેવા સાથે દાક્તરની દવાને સારવાર પણ બંધ કરી દીધેલા - ને દિવાળી આવતા તો માથાનો દુઃખાવો સંપૂર્ણ મટી ગયો. ફરી જીવનભર થયો નહિ, એટલું જ નહિ પણ છેલ્લી

ખીમારી આશુખ્ય પૂર્ણ કરવાના નિમિત્તરૂપે આવી તે આવી, તે સિવાય વીસેક વર્ષ સુધી ખીજ કોઈ ખીમારી પણ આવી નહિ. તેનું મુખ્ય કારણ સતત એકાસણ તપની સાધનાને ગણી શકાય. તેમની સ્વસ્થતા ને પ્રસન્નતા જોતાં એક વાર ગોરાણીએ પૂછ્યું :- કુસુમ ! હવે તને કેમ લાગે છે ?

મને તો આવ મટી ગયું. હવે કશો દુઃખાવો નથી.

કેમ કરતાં મટી ગયું ? કોની દવાથી મટ્યું ?

અરિહંતની દવાથી મટ્યું, એમ કહીને વત્સરાજેનના પરિચય કસ્ટોમરથી આજસુધીની બધી વાત કરી. ગોરાણીને તો પહેલી વાર આ બધી બબર પડી. માથાનો કઢાપો મટી ગયો તેથી હર્ષ પામ્યા, તેથીય વધુ હર્ષ તો દેવ - ગુરુ - ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખી જિનાશા પૂર્વકની આરાધનાના માર્ગે ચડી ગયા તેથી તેમને થયો. ત્યાર પછીથી કુસુમબાઈને જ્યારથી સ્વતંત્ર ચોમાસા કરવાનું ફરમાવ્યું, ત્યારથી દર ચોમાસામાં તેમની સાથે નવા નવા નાના સાધવીજીઓને સોંપવા લાગ્યા જેથી તે સહુની જ્ઞાન ને ધ્યાનની આરાધના દઢ થાય. આમ પૂ. કુસુમબાઈ સિદ્ધાંતની જંગમ વિદ્યાપીઠ બની જઈને અંતિમ શ્વાસ સુધી જ્ઞાનગંગા વહાવતા રહ્યા. આ શ્રદ્ધાને આસ્તિત્વ એટલે કે આસ્થા ગુણ કહ્યા છે જે તેમના હૈયામાં શીલાલેખની માફક કોતરાઈ ગયો હતો. તેમ આપણને ડમલે પગલે જોવા મળે છે.

ચોથું લક્ષણ “અનુકંપા” અર્થાત્ ખીજ પ્રત્યે દયાલાવ. આનો અનુપમ અનુભવ આપણને તેમના નવરંગપુરા અમદાવાદના છેલ્લા ચતુર્માસમાં થયો.

જૈનધર્મના સાધવીજી બનેલા તેથી દ્રવ્યનું દાન તો કરી શકે નહિ. અપરિમલ નામનું પાંચનું મહાવ્રત અંગીકાર કરેલ હોય પછી એક પૌસો પણ પાસે રખાય નહિ, તો પરદયા કેવી રીતે કરી શકે ? જૈનદર્શન એ આત્મલક્ષી અદ્વિત દર્શન છે. સાધુ ભલે

દ્રવ્યનું દાન ન કરી શકે પરંતુ તેનાથી અતિ ચડિયાતું એવું ભાવદ્યાનું દાન શ્રીસંઘ અને સમાજ ઉપર નિરંતર કરી શકે. તેથી જ સંતોને ધરતીનું લુણ કહ્યા છે.

પૂ. કુમુખ્યાઈને કેન્સરની ખીમારી અતિઘણી વધી જવાથી દાક્તરોએ પૂરો આરામ લેવાની, વ્યાખ્યાન વાણી પણ ન ફરમાવવાની ને વધુ કાતચીત પણ ન કરવાની સલાહ આપી. સંઘે પણ દાક્તરની સલાહ માનવાનું દબાણ કર્યું. તેથી પંદરેક દિવસ તેમ કર્યું, પણ તેમનું અંતર કંઈલાભાવથી ઉભરાવા લાગ્યું. આ અંત્રની વાંચણી માટે નવરંગપુરા ઉપાશ્રયે તેમના સાન્નિધ્યમાં ૧૬ દિવસ હું રહ્યો ત્યારે મેં પણ એજ સલાહ આપી. પરંતુ મને કહે :- રસિકભાઈ ! ચાતુર્માસમાં લોકો જિનવાણીનો લાભ લે તેટલા માટે સંઘે કરાવેલ છે. ને વ્યાખ્યાન વાણી ફરમાવવા એ સાધુનો ખાસ ધર્મ છે. ચોમાસાના દિવસોમાં લોકો ઉપાશ્રયે વિશેષ આવે અને બહારગામથી પણ દર્શને આવે - અને હું સુધ્ધ રહું તે સાધુધર્મની ઉપેક્ષા કર્યા સમાન ગણાય. અને પોતાને શારીરીક શ્રમ પડતો સ્પષ્ટ જણાતો હતો, છતાંય લોકોને જિનવાણી સાંભળવાનો લાભ મળે તેટલા ખાતર જ વ્યાખ્યાન વાણી શરૂ કરી દીધા ને ચાતુર્માસના છેલ્લા દિવસ સુધી આપ્યા. આ હતી એમની અનન્ય અનુકંપા.

નારણપુરા ઉપાશ્રયે પણ તેમનાં અંતિમ દિવસોમાં તેમના સમિપે રહેવાનું સદ્ભાગ્ય મળેલું. સવાર બપોરના એક બે કલાક એકલા બેસવાનું થતું. ત્યારે પૂ. સતીજીને હૃદયના ભાવ જણાવેલા કે આ અંત્રની - સમ્યગ્દર્શનની વાંચણી આપની સાથે કરી છે. તેથી આપને સમર્પણ કરવાની ભાવના છે. સાંભળીને મુખ પરની એકપણ રેખા બદલાવ્યા વગર મૌન રહ્યા. મૌનપણે જાણે કહેતા ન હોય કે જેવા તમારા ભાવ ! અમારે એની સાથે કર્શી નિસ્થાત નથી. આ નિર્લેપતા તેમના સમગ્ર સંયમશુભન દર્શનના જોવા મળેલ છે. રત્નત્રયીની આરાધના સિવાય બીજી કોઈ અપેક્ષા નહિ.

આમ સમકિતના ત્રણે લીંગ ને પાંચે લક્ષણથી પૂ. કેસુમ-
બાઈ વિલુપિત હતા, મોક્ષમાર્ગની અદ્ભુત સાધના કરતા હતા.
તેમના ગુણો તો ભૂલ્યા ભૂલાય તેમ નથી. તે ગુણોનો આપણે
આદર કરીએ, જીવનમાં અપનાવીએ તો જ તેમને સાચી શ્રદ્ધાંજલિ
અપી કહેવાય. તો જ તે શ્રદ્ધાંજલી ભાવાંજલિ બને. આપણા
અંતરમાં પણ તેમના ગુણો પ્રગટે. જિનેશ્વર ભગવાન એવી શક્તિ
આપણને આપો એજ અભ્યર્થના.

કરણ સ્વીકાર

આ ગ્રંથ લખવાની પ્રેરણા પૂ. સાધ્વીશ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી
(વાગડવાળા) સાથે સ્વાધ્યાય કરતાં જૂનાગઢ ઉપાશ્રયે થયેલ.
તે બદલ પ્રેરણાદાતા એવા પૂ. ચંદ્રાનનાશ્રીજીનો ને પરમાર્થથી
જિનેશ્વર ભગવંતોનો કે જેમની અમૃતમય જિનવાણીનું રસપાન
કરતાં, સ્વાધ્યાયીને આ લોકમાં બેઠાં બેઠાં સદેહે મોક્ષના પરમ-
સુખ, પરમાનંદ અને પરમશાંતિની અંશે અંશે અનુભૂતિ થાય
છે, ફળસ્વરૂપે અંતરના અંધારા ને અહંભાવ ઓગળી જઈ
મુમુક્ષુ જીવ સમ્યગદષ્ટિ પામે છે; તેથી અનંત ઉપકારી, રત્નત્રયી-
રૂપ મોક્ષમાર્ગના દાતા એવા જિનેશ્વર ભગવંતોનો, અને તેમની
વાણીનું પયપાન કરાવતાં સંત સતીજીઓનો અને સુધારસમય
જિનવાણીનો અત્યંત આભાર માનું છું.

કરણ પ્રસંગે જૂનાગઢ જવાનું થયેલું. મારી એકની એક
ભાણેજ કલા ઉગતી ઉંમરમાં - પુષ્પ છોડપર વિકાસ પામીને
સંપૂર્ણ ખીલે તે પહેલાં પવનનો ઝપાટો આવતાં કળી જેમ એકાએક
ખરી પડે, છતાંય વાતાવરણમાં સુવાસ તો પ્રસરાવતી જ જાય -
તેમજ થોડા મળેલા એવા આયુષ્યના વર્ષો પણ પ્રભુની સેવા-

ભક્તિમાં ગાળી, અંત સમયે પણ પ્રભાવિક ભક્તિસ્તોત્ર શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની છેલ્લી ગાથાનું છેલ્લું ચરણ ભાવપૂર્વક સાંભળીને સમાધિપૂર્વક છેલ્લો શ્વાસ લઈને જાણે બોધ દેતી ગઈ કે સમાધિ મૃત્યુ પામવું હોય તો સદા પ્રભુભક્તિ કરતા રહેજો.

ખીલતી કળી અકાળે કરમાઈ જતાં મારા બહેન સહિત ધરના બધાં બહુ શોકઅસ્ત બની ગયા. ત્યારે સાધવીજી મહારાજે બધાને સંસારનું સ્વરૂપ સમજાવી જિનવાણીનો બોધ આપી હર્ષ કે શોકના પ્રસંગોમાં સમદૃષ્ટિ રાખી સતત દેવ - ગુરુ - ધર્મના શરણમાં રહેવાથી જીવનમાં સમ્યગદૃષ્ટિ પ્રગટે છે તે સમજાવ્યું ત્યારે આ સદ્બોધ સાંભળતાં સમ્યગદર્શન ઉપર લખવાની પ્રેરણા થઈ તેથી પૂ. સાધવીજી શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજીનો કલાના નિમિત્તે તરીકે આભાર માનીને ઋણનો સ્વીકાર કરું છું.

આભાર દર્શન

આ અંથના, અગાઉથી આહક થઈને જેમણે સહયોગ આપ્યો તે સહુનો અત્રે આભાર માનું છું. તેમના શુભ નામ :-

૨૦૦૦ પ્રત-શ્રી રમણીકલાલ મુળજીભાઈ શેઠ.

માનદતંત્રી 'જૈન સૌરભ' - રોજકોટ.

શ્રી. નંદલાલ તારાચંદ વોરા હસ્તક :-

૨૦૦ પ્રત-શ્રીમતિ ઝવરબેન કુંગરસીભાઈ વોરા.

(અમર સન્સ વાળા) મુંબઈ.

૨૦૦ પ્રત-શ્રી ભાનુભાઈ કે ભણસાળી, મુંબઈ

૧૦૦ પ્રત-શ્રી નંદલાલ તારાચંદ વોરા-

૧૦૦ પ્રત-શ્રી 'જયજીનેન્દ્ર' હા. બચુબાઈ વોરા.

૧૦૦ પ્રત-શ્રી રમેશભાઈ દક્તરી.

૧૦૦ પ્રત-શ્રી હસમુખભાઈ શેઠ.

૧૦૦ પ્રત-શ્રી નયનાબેન હર્ષદભાઈ રમણીકભાઈ મહેતા.

વરસીતપના પારણા નિમિત્તે.

૫૦ પ્રત-શ્રી નવનીતભાઈ પટેલ

પાર્શ્વનાથ કોર્પોરેશન; અમદાવાદ,

૧૦૦ પ્રત-શ્રી મુકેશભાઈ દોલતરાય ગાદાણી, બરોડા.

૫૦ પ્રત-શ્રી ચંદ્રકાંત રતીલાલ બેંકર, સીંઠદરાબાદ

આ અંચનું સંપૂર્ણ જાણ તપાસી જઈને સુચનો કરવા
બદલ શાસ્ત્રીશ્રી હીરાલાલ તુરખીયાનો ખાસ આભાર માનું છું.

આ અંચની વાંચણી પ.પુ. કુસુમબાઈ, સવિતાબાઈ,
મંજુલાબાઈ, અરુણાબાઈ, હંસાબાઈ, મુક્તાબાઈ, વિનિતયશાસ્ત્રીજી
આદિ સાધવી સમુદાયો સાથે પ્રકાશન કરતાં પહેલાં કરવામાં આવેલ
સ્થિતિ પૂજ્ય સંતીજીઓએ અમૂલ્ય સૂચનો કરીને યથાશક્ય. શાસ્ત્રોક્ત
બનાવવામાં મહત્વનો ફાળો આપેલ છે. તે બદલ તેમના સહુનો
અત્રે ખાસ આભાર માનું છું.

દરેક અંચની જેમ આ અંચના પ્રકાશનમાં શ્રીનંદલાલ તારાચંદ
વોરાએ મુબઈ, તથા શ્રી ધીરજલાલ વજલાલ શાહે પ્રમુખ શ્રી
ચંપકનગર સ્થા. જૈનસંઘ નવા વાડજ, તન મન ધનથી ઘણો
સહકાર આપ્યો છે તે બદલ તેમનો આભાર માનું છું.

અંચના પ્રકાશન કાર્ય માટે શ્રી ધીરભાઈ દર વખતે
અમદાવાદ તેડાવીને તેમના ઘરે રહેવા જમવાની બધી સારી સગ-
વડ કરે છે. અને તેમના શ્રીમતિ. સુશીલાબેન પજારીવશ હોવા
છતાં ખૂબ વાતસલ્યથી સંભાળ રાખે છે. અને તેમની દીકરી ચિ.
કોર્કિલા બધી સમવડ સાચવે છે, તે બદલ તેમના સહુનો આભાર
માનું છું.

આ વખતે અંચ મોટો હોવાથી મુદ્રક શ્રી બીપીનભાઈનો
આગ્રહ હતો કે પ્રેસના સ્થળે સાદરા મુકામે તેમના ઘરે રહીને મુદ્ર
વગેરે જોવાનું કરો તો ઝડપી કાર્યવાહી થાય. તેથી સાદરા
તેમના ઘરે વીસેક દિવસ રહેવાનું થયેલ, જ્યાં તેમણે હાથરનો

આખો પહેલો માળ, મોટી બધી અગાશી સાથેનો સ્વતંત્ર કાઠી આપેલ ને રહેવાની ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરેલ. જમવા કરવાની ઘણી સારી સંભાળ તેમના પૂ. માતૃશ્રી સુભદ્રાબેન ખૂબ વાત્સલ્યભાવથી લેતાં, અને તેમના શ્રીમતિ પન્નાબેન અને તેમના બહેન ચિ. અલકાબેન બધી સગવડ સાચવતા. સુભદ્રાબેનની વત્સલતા તો ખરેખર શબ્દોમાં વર્ણવી શકાય તેમ નથી. તેમને ત્યાં રહીને અનુભવ કરીએ તો જ અંગાઉના સમયમાં આતિથ્યભાવનું જે વર્ણન ને મહિમા બતાવ્યા છે, તેનો ખ્યાલ આવે. ખૂબ મહેમાનગતી માણી તે બદલ તેમના સહુનો ખૂબ આભાર માનું છું.

અંથનું સુધડ પ્રકાશન ઝડપથી કરી દેવા બદલ શ્રી બીપીન ભાઈ, કનુભાઈ તથા સુનિલભાઈ શાહનો તથા પ્રેક્ષના સ્ટાફનો ખૂબ આભાર માનું છું.

તંદુપરાંત જેમણે પણ આ અંથના પ્રકાશનમાં સહયોગ આપેલ હોય તે સર્વનો આભાર માનું છું.

વડોદરા.

રસિકલાલ છગનલાલ શેઠ

પ્રસ્તાવના

આ અંથના ભાવ મુખ્યત્વે પ્રભુ મહાવીર સ્વામીની અંતિમ દેશનારૂપ શ્રી - ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮ માં મોક્ષમાર્ગ નામના અધ્યયનનો આધાર લઈ વર્ણવ્યા છે. જે નીચેના ક્રમે લીધા છે.

અંથ સમ્યગ્દર્શન વિષેનો છે, તેથી સમ્યગ્દર્શનની યાચના કરતા શ્લોકરૂપે મંગલાચરણથી શરૂઆત કરીને અંથની શરૂઆત તેની બ્યાખ્યાની ગાથા ૧૪ અને ૧૫ થી કરી છે. ચૌદમી ગાથામાં નવતત્ત્વના નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે જિનેશ્વરે કહ્યા છે :-

(૧) જીવ (૨) અજીવ (૩) બંધ (૪) પુણ્ય (૫) પાપ (૬) આસવ (૭) સંવર (૮) નિર્જરા અને (૯) મોક્ષ. નામ સાથે તેના અર્થ અને ટુંક વિવરણ આપ્યું છે. આ નવતત્ત્વના ભાવોની શ્રદ્ધા

કરવી એ 'સમકિત' છે. નવતત્ત્વોની અધ્યા એટલે પરમાર્થથી દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. આ શ્રદ્ધાને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે. અને આત્મા આત્માની (પોતાના સ્વરૂપની) આત્મા વડે એટલે આત્મજ્ઞાન વડે, આત્મામાં શ્રદ્ધા કરે તેને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે. આ પ્રમાણે વ્યવહાર અને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનની વ્યાખ્યા આપીને પરમાર્થથી બંને પ્રકારના સમ્યગ્દર્શન જિનેશ્વરે ઉપર ફરમાવેલ નવતત્ત્વની શ્રદ્ધામાંજ સમાય છે તે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે.

શ્રદ્ધા એટલે શું અને શ્રદ્ધા વ્યવહારમાં કેમ રાખવી તેની છણાવટ શ્રી આચારંગ સૂત્રના ચોથા સમ્યક્ત્વ અધ્યયનના આધારે કરીને સર્વતીર્થંકર ભગવંતોનો એક જ ઉપદેશ છે : દયામય અહિંસા ધર્મ પાળો, કોઈ પણ જીવના પ્રાણ તો ન લો પણ મન, વચન, કાયાથી દુભવો પણ નહિ. અતીતમાં થઈ ગયેલા, વર્તમાનમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરતા અને આગામી કાળમાં જે થવાના છે તે સર્વ તીર્થંકર ભગવંતોના ઉપદેશનો આ એક જ સાર છે કે કોઈ પણ જીવને મરવું ગમતું નથી, માટે છકાયના જીવોની દયા પાળો.

પછી સમકિતની પ્રાપ્તિ સ્વયંસ્કુરણાથી કે અન્યના ઉપદેશથી એક જ પ્રકારે થાય એમ કહીને તેની પ્રાપ્તિ પહેલા શું પ્રક્રિયા થાય તે બતાવવા પાંચ ક્ષત્રિય ને ત્રણ કરણનું સ્વરૂપ અને કાળની પરિપક્વતા બતાવ્યું છે. સમકિતના ચાર પ્રકાર (૧) ઉપશમ (૨) ક્ષયોપશમ (૩) વેદક ને (૪) ક્ષાયિકને બીજી રીતે પાંચ પ્રકારોનું સ્વરૂપ બતાવીને સમકિતનું પ્રકરણ સમાપ્ત કર્યું છે.

પછી સમકિતની યથાર્થ સમજણ થાય તે માટે તેના પ્રતિપક્ષ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. તેની ટુંકી વ્યાખ્યા છે : 'જિન-વચનથી વિપરિત માન્યતા તે મિથ્યાત્વ'. જીવોની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વના ૩ ભેદ (૧) અનાદિ અનંત (૨) અનાદિ સાંત ને (૩) સાદિ સાંત છે. અને ભાવની અપેક્ષાએ આભિગ્રાહિક આદિ

૨૫ ભેદ છે. તે બંનેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહી તેની ભયંકરતા સમજાવી છે. યોગપ્રદિપમાં મિથ્યાત્વને અવિદ્યા કહી છે. તેનું સ્વરૂપ કહી આ પ્રકરણ પુરું થયું છે.

પછી ૧૬ મી ગાથાથી ૨૭ મી ગાથા સુધીમાં દસ રુચિના નામ ને તેના ભાવ દૃષ્ટાંતો સાથે કહ્યા છે. વિસ્તાર રુચિના ભાવમાં આ અધ્યયનની જ્ઞાનના સ્વરૂપની જે ગાથાઓ ૪ થી ૧૩ સુધીની છે તે ગુંથી લીધી છે.

પછી ૨૮ મી ગાથાથી નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા રાખવી તે જ સમકિત છે, અને તે ચાર ગુણોથી ટકે છે તે બતાવી, ૨૯ ને ૩૦ મી ગાથાથી તેની મહત્તા કહી છે. અન્ય ધર્મોમાં પણ શ્રદ્ધાને ઘણું મહત્ત્વ આપ્યું છે તે તેમના જુદા જુદા શાસ્ત્રોનો આધાર આપી બતાવ્યું છે.

પછી ૩૧ મી ગાથાથી સમકિતના આઠ અંગના ભાવ સવિસ્તાર દૃષ્ટાંતો સાથે આપીને તેનું રૂડું ફળ મોક્ષપ્રાપ્તિ તે જુદા જુદા શાસ્ત્રોનો આધાર આપી કહેલ છે.

ત્યાર બાદ સમકિતના ૬૭ બોધના સવિસ્તર ભાવ કહ્યા છે. તેમાં જમાલિ આદિ સાત નિહનવોનું, ધર્મકરણીનું ફળ અવશ્ય મળે છે તેથી તેમાં સંદેહ ન રાખવો અને શુદ્ધ ભાવથી કરણી કરવી. અને તેના કેવા કેવા ફળ મળે છે તે શ્રી ઉવવાર્ઠ સૂત્રમાં ભગવાને ગૌતમ સ્વામીને સોળ પ્રકારના ફળ બતાવ્યા છે તેનું, અને જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટાંતો આપવા હીક જણાયા તે દૃષ્ટાંતોનું વર્ણન કરેલ છે, ને ઉપસંહારમાં આત્માના છ સ્થાનમાં ગાથા ૩૫ ને ૩૬ ના ભાવ કહીને ૨૮ મું અધ્યયન સમાપ્ત કરેલ છે.

પછી સમકિતની મૈત્રી આદિ ૪ ભાવના, તેના ૧૧ દ્વાર, તેના અધિકારી અને સમકિતીની મંગલમય નિરૂપિતતા અને સમકિતીને સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોની હિતશિક્ષા સવિસ્તર આપ્યા છે.

છેલ્લે આ બધા વિષયોની દ્વંક સમીક્ષા કરી ઉપસંહાર કરેલ છે.

સમ્યગદર્શનની અનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

માતૃશ્રી ડાહીબાઈ ગ્રંથમાળા	૨
સમર્પણ - પ. પૂ. કુસુમબાઈ મહાસતીજીને	૩
ભાવાંજલિ - " " "	
ઋણ સ્વીકાર - પ. પૂ. સાધવીજી ચંદ્રાનનાશ્રીજી તથા કલાનું	
આભાર દર્શન - અગાઉથી નોંધાયેલા ગ્રાહકો વગેરેનું	
પ્રસ્તાવના - શાસ્ત્રી શ્રી હીરાનાથ મોહનલાલ તુરખીયા.	

શુદ્ધિપત્રક

અનુક્રમણિકા

અ. મધ્ય

પ્રકરણ :- સમજૂતી - ઉ-ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર. આ-આરાંગ સૂત્ર	
૧. મંગલાચરણ - પ્રભુ પાસે યાચના ' પ્રભુ ! યોધિબીજઆપો ૧	
૨. સમ્યગદર્શનની વ્યાખ્યા-ઉ.અ. ૨૮૧ગાથા ૧૪-૧૫. આ.અ	૧થી૪ ૬
૩. " પ્રાપ્તિ - પદબ્ધિ. ૩ કરણા. ને ૪ આવશ્યકતા	ભાવ ૨૦
૪. " " માટે કાળની પરિપક્વતા -ચાર કાળ	૩૮
૫. " ના પ્રકાર -એ રીતે	૪૦
૬. મિથ્યાત્વ - વ્યાખ્યા, જીવને ભાવની અપેક્ષાએ પ્રકાર ૩ ને	૨૫ ૪૫

યોગ પ્રદિપમાં મિથ્યાત્વને અવિદ્યા કહ્યું તેના ભાવ ૭૩

૭. સમ્યગદર્શનની દસ રૂચિ -ઉ.અ ગાથા ૧૬ થી ૨૭

દૃષ્ટાંતો સાથે ૭૮

૮. શ્રદ્ધા એજ સમ્યગદર્શન - ઉ.અ. ગાથા ૨૮	૧૧૬
૯. સમ્યગદર્શનની મહત્તા - " " " ૨૯-૩૦	૧૨૩
૧૦. અન્ય ધર્મોમાં શ્રદ્ધાનો મહિમા	૧૨૯
૧૧. શ્રદ્ધાની દુર્લભતા - ઉ.અ.૩ ગાથા ૧થી૯	૧૩૫
૧૨. સમ્યગદર્શનના આઠ અંગ -ઉ.અ. ગાથા ૩૧	૧૪૧
૧૩. " તું ફળ	૧૮૬
૧૪. " ના ૬૭ બોલ :- ૪ શ્રદ્ધાન, ૩ લીંગ ૧૯૪	
૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધતા, ૫ દુષણ, ૫ ભૂષણ, ૮ પ્રભાવના, ૬ આગાર ૬ ભાવના ને ૬ સ્થાનક મળી કુલ ૬૭ બો	
૧૫. મૃત્યુને જીતવાનો એક માત્ર ઉપાય.	૨૮૩
૧૬. ધર્મની દૃઢ શ્રદ્ધા (સત્ય ઘટના)	૨૮૯
૧૭. સમકિતની ચાર ભાવના :- મૌત્રી, પ્રમેદ, કરણાને માધ્યસ્થ ભાવના. ૨૯૯	
૧૮. સમકિત ભવરોગ મટાડનારી જડીબુટ્ટી કષાય નિવૃત્તિ	૩૧૩
૧૯ " ના ૧૧ દ્વાર	૩૨૦
૨૦ " ની ભાવભરી માગણી	૩૨૩
૨૧ સમ્યગદર્શનના અધિકારી	૩૨૮
સમ્યગ દષ્ટિની મંગલમય નિસ્પૃહતા	૩૩૦
માનવભવની મહત્તા ને દુર્લભતા	૩૩૯
નારકી તિયંચને દેવોને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય	૩૪૪
અપૂર્વકરણને પામેલો જીવ પાછો હકે ખરો ?	૩૪૭
અનિવૃત્તિકરણના કાળની સિદ્ધિ આપત બે અભિપ્રાયો	૩૪૯
ઉપશમ સમકિતને પામેલાની ભાવિ સ્થિતિ	૩૫૨
સમાપન	૩૫૪

卐 नमोऽस्तुते सभारुस लववयो महावीरस 卐

श्री ऋषलदेवाय नमः ।

श्री महावीराय नमः ।

श्री वीतरागाय नमः ।

卐

卐

卐

卐

卐

सम्यग् दर्शन

भंगलायराण

श्री वीतराग ! वितनोतु सदा सुभोधं,

भोधं विना न च कदा किल मुक्तिपदम् ।

मुक्तिं विना न गमनागमनप्रलाशो

नाशं विना न च कदाचिदनंतसौख्यम् ॥

अर्थ :- हे वीतराग प्रभु ! मने सदा इडी-कट्याण-

कारी भोधि अर्थात् इडुं सम्यग् दर्शन आपो. (कारण के)

भोधिणीज विना कोर्ध काणे पण मुक्तिइपी कमण भणतुं

नथी. भोक्ष विना गमनागमनइप लववमण टणतुं नथी;

अने जन्म-मरणइप संसार चकना नाश विना भोक्षतुं

अनंतु-शाश्वतु सुभ भवने कदापि पण प्राप्त थतुं नथी..

स. १

પરમાર્થ:—આ મંગલાચરણની સ્તુતિના ભાવ બહુ જ કલ્યાણકારી છે. આત્માર્થી સાધક વીતરાગ પ્રભુ પાસે સદા સુખોદ આપવાની માગણી કરે છે. ધન-વૈભવ, મોટર-મંગલા કે રૂડી રૂપાળી છોકરી (પત્ની) કે જે મેળવવાની તનતોડ મહેનત જ કરતાં લોકોને આજકાલ જોવામાં આવે છે. તેને બદલે, આ લબ્યમુમુક્ષુ પ્રભુ પાસે ‘સદા સુખોદ’ આપવાની યાચના કેમ કરતો હશે? આજના વિલાસી યુગના જીવને આવી માગણી કરનાર તો ખરેખર પાગલ લાગે? તેથી આપણે તપાસવું પડશે કે ભૌતિક સુખો પછવાડે આંધળી દોટ મૂકનાર જ આવા આત્માર્થીને લેભગેપ પાગલ માને છે તે પોતે ખરેખર ડાહ્યા છે કે પછી પાગલ માનનાર પોતે જ બુદ્ધિહીન પાગલ છે?

પાગલ કોણ? તે નક્કી કરતાં પહેલા ‘શાણુ’ની વ્યાખ્યા સમજવી પડશે.

શાણુ કોણ? શાણુ એટલે પ્રજાવંત અર્થાત્ ડહાપણવાળો, જેની દષ્ટિ એવી દીર્ઘ-લાંબી હોય કે તે પોતાના મન, વચનને કાચાથી થતાં કોઈપણ કાર્યથી પોતાની જાતને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય એવું ન કરે? દા. ત. વેવાઈને ત્યાં જાન લઈને ગયા હોઈએ. દુધપાક, શીખંડ, પકવાન આદિની છાકમછોળ હોય ને હોંશીલા વેવાઈ આગ્રહ કરી કરીને જમાડે—બધી જાતના સાનુકુળ પ્રલોભનો હાજર હોય, ત્યારે મહેમાન વિવેકશક્તિ ગુમાવી દાબી દાબીને દુધપાકાદિનો ઉપભોગ કરે તો પરિણામ શું આવે? દુધપાકની મજાના

બદલે પેટમાં શૂળ ઉપડે ને ‘વોય મા ! પેટમાં તો વઢાઈ જાય છે, હવે સહન નથી થતું’ તેવી પેટ પીડા ઉપડે ને વલોપાત કરે, ત્યારે સાથે જમનારા પણ સંભળાવે :— ‘ભાઈ ! હવે વલોપાત કરે શું વળે ? દુધપાક પારકો હતો પણ પેટ તો તારું હતું ને ? કંઈક સમજીને તો ખાવું હતું ને ?’

શાણે કોણ ? અને પાગલ કોણ ? તેનું રહસ્ય આ કથામાં જ છુપાયું છે. તે રહસ્ય સમજીને જ આ આત્માથી મુમુક્ષુ લગવાન પાસે ‘સુબોધ કહેતાં સમ્યક્ત્વ આપવાની માગણી કરે છે’ કારણ કે જીવાત્માની અનાદિ અનંતકાળની કાળની સંસારચક્રની પરિભ્રમણરૂપી જીવન-યાત્રામાં જીવને જ્યાંસુધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનના કારણે સ્ત્રી, પુત્ર, સ્વજનાદિ, ધનવૈભવાદિ પરપદાર્થોથી સુખ મળે છે તેવી ભ્રમણામાં રહે છે, એટલે દેહના સુખે સુખી અને દેહના દુઃખે દુઃખી થોતાને માને છે, તેથી તે અજ્ઞાની જીવના, જન્મ-મરણરૂપી ભવના ફેરા ટળવાના નથી, તેમ તે આત્માથી જીવ બરાબર સમજી ગયો છે, બરાબર જાણે છે તેથી જ તે ભવ્ય જીવ, જીવ-અજીવાદિ નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરોએ જે પ્રમાણે પોતાના જ્ઞાનમાં જોઈને જનહિતાર્થે યથાતથ્ય કહ્યું છે, તેની તેને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા બેસી ગઈ છે, તેથી તેમની પાસે યાચના કરે છે કે હે વીતરાગ દેવ ! અરિહંત ભગવંત ! આ અસાર સંસારથી હું ભારે નિર્વેદ પામ્યો છું. અર્થાત્ પૂરેપૂરો કંટાળ્યો છું, માટે હે પ્રભુ !

મને હવે તમારું જ, તમારા ધર્મનું જ શરણું હો ! મારે હાથ ઝાલો અને મારા પર કૃપા વરસાવીને મને સમ્યગ્દર્શિ આપો, બસ બીજું કશું મારે જોતું નથી. કારણ કે સમ્યક્ત્વ પામ્યા વિના મોક્ષ અર્થાત્ સર્વથા કર્મક્ષય થતો નથી.

એવં મએ અભિથુઆ,
વિહુયરયમલા પહીણુજરમરણા ।
ચઉવીસં પિ જિણુવરા,
તિત્થયરા મે પસીયંતુ ॥ ૫ ॥

કિત્તિય-વંદિય-મહિયા,
જે એ લોગસ્સ ઉત્તમા સિદ્ધા ।

આરુગ્ગ-બોહિલાલં,
સમાહિવરમુત્તમં દિંતુ ॥ ૬ ॥

અર્થ :- એ પ્રમાણે મારા વડે સ્તુતિ કરાયેલા કે જેમણે કર્મરજ એટલે કે વર્તમાનમાં બંધાતા કર્મ અને કર્મમળ અર્થાત્ ભૂતકાળમાં બંધાયેલા કર્મો દૂર કર્યા છે અને જેમના જરા અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ સંપૂર્ણ રીતે નષ્ટ થયેલા છે, એવા ચોવીસે તીર્થંકર દેવો, પણ કહેતાં અતીતમાં થઈ ગયેલ અનંતી ચોવિસી, વર્તમાનમાં વિચરતાં શ્રી. સીમંધર સ્વામી આદિ વીસ તીર્થંકર ભગવંતો અને આગામી કાળમાં થનારા અનંતા તીર્થંકર દેવો મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. (૫)

પોતપોતાના નામથી (મારા વડે) સ્તવાયેલા, ઐટલે
કે નામકીર્તન કરાયેલા, વંદાયેલા, (અને ભાવથી) પૂજાયેલા
એવા જે આ (અખિલ) લોકમાં શ્રેષ્ઠ સિદ્ધ છે, તેઓ (શ્રી
તીર્થંકર દેવો) મને ભાવઆરોગ્ય, બોધિલાભ (સમ્યગ્
દર્શન) અને ઉત્તમ ભાવ સમાધિ આપો. (૬)

જીવાદિ તત્ત્વ પ્રતિપાદકાય,

સમ્યક્મુખ્યાષ્ટ ગુણાશ્રયાય ।

પ્રશાંતરૂપાય વીતરાગાય,

દેવાધિદેવાય નમો જિનાય ॥

જીવ-અજીવાદિ નવ તત્ત્વોના પ્રકાશ કરનારા, સમ્યક્ત્વ
આદિ આઠ ગુણોથી યુક્ત, ક્રોધાદિ કષાયો જેમના સંપૂર્ણ
નાશ પામી જે પરમાત્મા અત્યંત પ્રશાંત બનેલા છે,
રાગ ને દ્વેષને સર્વથા નષ્ટ કરી જે ‘વીતરાગ પ્રભુ’
બન્યા છે, દેવાધિદેવ એવા જિનેશ્વર ભગવાનને મારા
નમસ્કાર હો !

સમ્યગ્ દર્શન-વ્યાખ્યા

સમ્યગ્ દર્શન વાસ્તવિક સ્વરૂપે આત્માનો એક ગુણ છે, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ વીર પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૨૮ - મોક્ષમાર્ગ ગતિની ગાથા ૧૪ ને ૧૫માં બતાવતાં કહ્યું છે :-

જીવાજીવા ય બન્ધો ય,
પુણ્ય પાવાઽસવો તહા ।

સંવરો નિજ્જરા મોકખો,
સન્તેએ તહિયા નવ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ :- જીવ (જૈતન્ય, આત્મા), અજીવ (જડ પદાર્થો, કર્મપુદ્ગલો), બન્ધ (જીવ સાથે, કર્મનું જોડાવું), પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ (શુભાશુભ કર્મબંધના કારણ) સંવર (આશ્રવ નિરોધ), નિજ્જરા (પૂર્વસંચિત કર્મનો અંશે ક્ષય) અને મોક્ષ (સંપૂર્ણ કર્મક્ષય) આ નવ તત્ત્વ છે (૧૪). તત્ત્વ એટલે વસ્તુ (પદાર્થ)ના સ્વભાવનું યથાતથ્ય અર્થાત્ જેવું છે તેવું જ નિરૂપણ કરવું તે.

તહિયાણું તુ ભાવાણું,
સજ્જાવે ઉવએસણું ।

ભાવેણું સદ્દહંતરસ,
સમ્મત્તં તં વિચાહિયં ॥ ૧૫ ॥

અર્થ :- આ તત્ત્વોના લાવોની (પોતાના સહજ) સ્વભાવથી કે (તીર્થંકર ગુર્વાદિના) ઉપદેશથી ભાવપૂર્વક શ્રદ્ધા કરવી તેને ‘ સમકિત ’ અર્થાત્ ‘ સમ્યગ્દર્શન ’ કહ્યું છે. (૧૫).

ઉપરોક્ત નવ તત્ત્વમાં ‘ જીવ ’ અને ‘ અજીવ ’ એ બે પરમાર્થ તત્ત્વ છે. તેમાંથી વિશેષે કરીને ‘ જીવ ’ તત્ત્વનીજ મુખ્યતા છે. અજીવ (જડ) તત્ત્વ તો તેનો પ્રતિપક્ષ છે, અર્થાત્ જડ પદાર્થના – અજીવના જે લક્ષણો છે. સડી જવું, ગળી જવું, નાશ પામવું વગેરે લક્ષણો ‘ જીવ ’ તત્ત્વમાં કદાપિ કાળે હોતા નથી. જીવ – આત્મા તો અજર, અમર, અવિનાશી, એવું અનાદિ અનંત ધ્રુવ તત્ત્વ છે, તેથી તેની મુખ્યતા છે, છતાં જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવા માટે પણ તેના પ્રતિપક્ષ ‘ અજીવ ’નું સ્વરૂપ પણ સમજવું જોઈએ એટલે ‘ અજીવ ’ને પણ પરમાર્થ તત્ત્વમાં લીધું. પુણ્યથી મોક્ષ સુધીના બાકીના સાતે તત્ત્વો તો જીવે કરેલા પરિણામ અનુસાર પ્રાપ્ત થતી પર્યાયો છે. એટલે કે અવસ્થાઓ છે.

શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં પહેલા અધ્યયનના બીજા સૂત્રમાં શ્રી ઉમાસ્વાતિજીએ પણ ભગવાનની આ વાત ગ્રહણ કરીને કહ્યું :-

તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ ॥ ૨ ॥

તત્ત્વના અર્થની એટલે કે તત્ત્વના પરમાર્થ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરવી તે ‘ સમ્યગ્દર્શન ’ છે.

તત્ત્વની કે તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધા કરવી એટલે તે નવે તત્ત્વોનું જે સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવંતોએ પોતાના અપ્રતિપાતી પરિપૂર્ણ કેવળજ્ઞાનમાં પ્રથમ જોયું, જાણ્યું, અને અનુભવ્યું, અને પછી ગણધર ભગવંતોને ‘જીવ તત્ત્વ’નું યથાતથ્ય સ્વરૂપ બતાવતી ત્રિપદી – ‘ઉપન્નેઈ વા, વિગમે ઈ વા ધુવેઈવા’ જગત્ જીવોના કલ્યાણ અર્થે નિષ્કારણ કરેલા લાવી આપી, તેને શાસ્ત્રમાં ‘અર્થ’ કહ્યો છે. સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવંતોના શ્રીમુખેથી આ ત્રિપદી સાંભળતાં જ ગણધર ભગવંતોના અંતરમાં જીવાજીવાદિ નવે તત્ત્વોના સ્વરૂપજ્ઞાનનો પરમ ઉઘાડ થાય છે, અને દરેક ગણધર ભગવંત દ્વાદશાંગી (બાર અંગ સૂત્રો)ની ધર્મશાસ્ત્રોની રચના કરે છે. જેને જિનવચન કે જિનવાણી કહેવામાં આવે છે. તેની શ્રદ્ધા કરવી તે ‘સમ્યગ્દર્શન’ છે; એમ સિદ્ધ થયું. એથી એમ ફલિત થાય છે કે તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી એટલે પરમાર્થથી (૧) તત્ત્વાર્થના પ્રરૂપક એવા સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવંતની શ્રદ્ધા કરવી—તીર્થંકર ભગવંતને જૈન પરિભાષામાં ‘અરિહંત દેવ’ અને ટુંકમાં માત્ર ‘સુદેવ’ કહેવામાં આવે છે. એટલે ‘સુદેવ’ની શ્રદ્ધા કરવી. (૨) તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી એટલે તીર્થંકર ભગવંતોના અર્થસભર વચનો સાંભળીને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોની રચના કરનાર ગણધર ભગવંતોની અને તીર્થંકર ભગવાનના શાસનકાળ દરમ્યાન જિનેશ્વરના માર્ગમાં વીચરતાં અને જિનવાણીને ફરમાવતાં—સાધુ—સાધ્વીજીઓની શ્રદ્ધા. જિનેશ્વર ભગવંતના

નિર્વાણ પછી તેમના માર્ગને અનુસરતાં જે કોઈ પંચમહા-
વ્રતધારી ગણધર લગવંતો તથા સાધુ-સાધ્વીજીઓ તીર્થ' કર
લગવંતોએ કહેલું જ શ્રદ્ધતા હોય છે અને ફરમાવતાં
હોય છે તેમને 'ગુર' કહ્યા છે. આ ગુર તત્ત્વને વ્યવહારમાં
'સુગુર' કહેવાય છે. તેથી તત્ત્વર્થ શ્રદ્ધા એટલે સુગુરની
શ્રદ્ધા પણ સિદ્ધ થઈ. (૩) જીવાદિ તત્ત્વોનું યથાર્થ નિરૂપણ
તેજ સદ્ધર્મનું નિરૂપણ છે. તેમાં પણ મુખ્યત્વે જીવ
(આત્મા)ની અજ્ઞાનમય બહિર્દર્શાનું સ્વરૂપ કહીને મોહદશાથી
પરાભૂત થયેલો અજ્ઞાની જીવ પોતે જ પોતાના આત્માને
અનર્થાદે હંડીને કેવી રીતે કર્મબંધથી બંધાય છે, અને
તે કર્મબંધથી છુટવાના શું ઉપાયો છે જેથી જીવ અંતરાત્મ
દશા પ્રગટાવીને અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન પામીને પરમાત્મ
દશાને કેમ પામી શકે; અને આત્માનું પરમ વિશુદ્ધ-સિદ્ધ
સ્વરૂપ કેમ પામી શકે, તેનું યથાતથ્ય નિરૂપણ તે સુધર્મ
છે. એટલે જીવાદિ તત્ત્વની શ્રદ્ધા તે 'સુધર્મ'ની શ્રદ્ધા
પણ સિદ્ધ થઈ.

સંક્ષેપમાં કહીએ તો નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા કે તત્ત્વર્થનું
શ્રદ્ધાને એ 'સુદેવ' કહેતાં 'અરિહંત દેવ', 'સુગુર'
કહેતાં અરિહંતની આજ્ઞા પ્રમાણે વિચરતાં સંત-સતીજીઓ,
અને 'સુધર્મ' કહેતા સર્વજ્ઞ કેવળી લગવંતોએ કહેલો
ધર્મ, 'કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મ', અન્ય કોઈ ધર્મ નહિ એની
શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન છે.

શ્રી આવશ્યક સૂત્રમાં વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનની નીચેની
ગાથા છે.

અરિહંતો મહ દેવો, જાવજીવં સુસાહુણો ગુરુણું ।
જિણપણુતં તત્તં, ઇહ સમ્મતં મએ ગહિયં ॥

અર્થ :- જીવનપર્યંત અરિહંત દેવ એ જ મારા દેવ (તેમની આજ્ઞામાં વિચરતાં), સુસાધુ એજ મારા ગુરુ અને તેમણે પ્રરૂપેલું તત્ત્વદર્શન અર્થાત્ ધર્મ એ જ મારો ધર્મ — આ સમ્યગ્દર્શન એટલે કે સમકિત, અર્થાત્ આ ત્રણેય પરમ ઉપકારી તત્ત્વમાં પરમ શ્રદ્ધા — હું ગ્રહણ કરું છું.

અને ‘જીવ’ અર્થાત્ ‘આત્મા’ આત્માની-પોતાના જ સ્વરૂપની આત્મા વડે (પોતાના જ જ્ઞાન વડે) આત્મામાં શ્રદ્ધા કરે તેને ‘નિશ્ચય સમ્યગ્ દર્શન’ કહ્યું છે. તો આ નિશ્ચય સમકિત પણ જિનેશ્વરે કહેલી ‘નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધામાં જ આ સમાય છે. કારણ કે આત્માના સ્વરૂપની ઓળખ કરાવનાર પણ સર્વજ્ઞ અરિહંત દેવ જ છે. એટલે પરમાર્થથી તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બંને સમકિત અરિહંત દેવ અર્થાત્ જિનેશ્વર દેવની શ્રદ્ધામાં સમાયા. તેથી જ શ્રી આચારાંગ સૂત્ર અધ્ય. ૫ ઉદ્દેશો પાંચમાં કહ્યું છે :- ‘તમેવ સમ્યંણીશંક, જં જિણેહિં પવેધયં ॥ જે જિનેશ્વર દેવે ફરમાવ્યું છે તે જ સત્ય છે, શંકારહિત છે. (કારણ કે જિનેશ્વર પ્રથમ સર્વજ્ઞ બની પદાર્થ માત્રનું સ્વરૂપ જાણી, દેખી અનુભવીને પછી જ નિસ્પૃહભાવે લોકહિતાર્થે વચન લાખે છે. તેથી તેમાં કોઈ શંકાને સ્થાન રહેતું નથી.) નિઘ્રંથ પ્રવચન અર્થાત્ જિનવાણીમાં અનુપમ શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન.

‘નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન.’

આ શ્રદ્ધા એટલે શું ? કેમ રાખવી ?

તત્ત્વાર્થ એટલે શું ?

જિનવચન – જિનવાણીનો સાર શું છે ?

આની સ્પષ્ટતા પ્રભુએ શ્રી આચારાંગ સૂત્રના ચોથા ‘સમ્યકત્વ’ નામના અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશમાં નીચે પ્રમાણે કરી છે :-

‘જે તીર્થંકરો ભૂતકાળમાં થઈ ગયા છે. વર્તમાનમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ખીરાજે છે અને ભવિષ્યકાળમાં થવાના છે તે સર્વ લગવંતો એક જ દયામય અહિંસાધર્મની પ્રજ્ઞાપણા કરીને કહે છે, સમજાવે છે કે ‘હે જીવો ! તમે કોઈપણ પ્રાણીની હિંસા ન કરો, ઘાત ન કરો, તેને પીડા ન ઉપજાવો, દુઃખી ન કરો, દુઃખી કરવાની કોઈને આજ્ઞા ન આપો; પરંતુ જીવમાત્રની દયા પાળો.’

આ દયામય અહિંસાધર્મજ શુદ્ધ ધર્મ છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે. સંપૂર્ણ લોકનું જ્ઞાન કરીને પછી જ લગવંતોએ આ દયામય ધર્મ ખતાવ્યો છે માટે સર્વને શ્રેયકારી એવો આ ધર્મ છે.’

અનંતા તીર્થંકરોના આ વચનમાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી તેને ‘સમ્યકત્વ’ કહ્યું છે.

દયામય અહિંસાધર્મનું યથાર્થ પાલન એજ સમ્યકત્વ એમ કહીને આગળ ફરમાવે છે :- ‘આ રીતે સમ્યગ્ દર્શન

અહુણ કરીને, તેના પાલનમાં પ્રમાદ ન કરો, તજી ન દો, યથાતથ્ય ધર્મ જાણીને ઈષ્ટાનિષ્ટ સંયોગોમાં વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરો, અને કોઈપણ પ્રકારની લોકેષણા કે પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયની ઇચ્છા ન રાખો. જેથી કરીને અમૂલ્ય એવા સમ્યગ્ગરત્નને પ્રમાદવશ યત્ની રખે ગુમાવી ન બેસો.’

પ્રભુ મહાવીર પોતાનો જ દાખલો આપી લવ્ય જીવેને સમજાવે છે કે :- હે લવ્યો ! સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં અનંતાકાળે, કોઈપ્રબળ પુણ્યના યોગે નયસાર સુતારના લવમાં એક નાનાશા નિયમના-કોઈપણ અજ્યાગત-લિક્ષુકને લોજન આપીને-એના પેટની આગ ઠારીને-પછી જ મારે લોજન લેવું - કારણે ભરજંગલમાં અજ્યાગત સ્વરૂપે ભૂલા પડેલા સંતોનો સમાગમ થયો. સુઝતાં નિર્દોષ આહારપાણી ભાવપૂર્વક સંતોને આપી, ગામનો માર્ગ બતાવી માર્ગે ચડાવ્યા; તો સંતોએ મારા ઉપર પરમ કૃપા કરી સંસારની ચતુર્ગતિને ચોરાસી લાખ જીવાયોનિમાં મિથ્યાત્વને અજ્ઞાનના કારણે ભમી રહેલા એવા મને દયામય અહિંસા-ધર્મરૂપી લવની ભાવટ ભાંગી નાખે એવો પરમ કલ્યાણકારી અને ચિંતામણી રત્નથી પણ ગુણમાં અધિક એવા મોક્ષના

નોંધ :- લોકો ઘણી વખત કહેતાં હોય છે કે વ્રત નિયમ લેવાની શું જરૂર છે ? મનથી નકકી કરીએ એટલે બસ ! પણ મન ઘણું જ ચંચળ છે. વ્રત નિયમ લીધા વગર ખીલે બંધાતું નથી; ને તેથી આવા પરમ ફળને ગુમાવી બેસીએ છીએ. જ્ઞાનીઓએ આને ‘પ્રમાદ’ કહ્યો છે.

માર્ગે મને ચડાવ્યો. સંતોના વચનમાં પરમ શ્રદ્ધા જીંદગીભર રાખી દયા ધર્મનું પાલન કર્યું. કળસ્વરૂપે અનંતાકાળની જીવનયાત્રામાં પ્રથમ વખત સમ્યક્ત્વ રતનની પ્રાપ્તિ થઈ; અને ભવકટી ત્યારથી શરૂ થઈ. કળસ્વરૂપે બીજા ભવે દેવલોક પામી, આયુષ્ય પૂર્ણ થયે ત્યાંથી ચ્યવી ત્રીજા ભવે દાદા ઋષભદેવ ભગવાન આ યુગના પ્રથમ તીર્થંકર અને પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી ભરત મહારાજને ત્યાં મરિચિકુમાર નામે પુત્રપણે જન્મ પામ્યો, ઉત્તમ એવું ક્ષત્રિયકુળ અને ઈક્ષ્વાકુ વંશ પામ્યો, એટલું જ નહિ પણ દાદા-તીર્થંકર ભગવંત પાસે સંયમ અંગીકાર કરી પરમ દુર્લભ ગણાય એવું ચારિત્ર પણ પામ્યો, ટુંકમાં તે જ ભવે મોક્ષે જવાય એવી સઘળી સામગ્રી પામ્યો, છતાં દાદાના બધા પુત્ર-પુત્રીઓ, મોક્ષે સિધાવ્યા ને હું જ એક રહી ગયો.

વિચારો તો ખરા ! નયસારના ભવના એક નાનાશા નિયમ પાલનના કારણે પ્રાપ્ત થયેલ ધર્મશ્રદ્ધાના લીધે કેવી કેવી અનુપમ મોક્ષ પ્રમાડે તેવી ભોગવાઈઓ પામ્યો. તેમ છતાં કાંઈ પહોંચીને શેના કારણે ડુબ્યો ?

માત્ર પ્રમાદના કારણે. સાધુ બન્યો હોવા છતાં તાપનો પરિષદ સહન ન થવાથી, ભગવાનનું સાન્નિધ્ય છોડી સમોસરણની બહાર જઈને એકલો રહેવા લાગ્યો ને માથે

નોંધ :- સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવંતોએ કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના સિવાયની સાંસારિક બધી પ્રવૃત્તિઓને ને જિનાજ્ઞાથી વિપરિત સાધનાને પણ પ્રમાદ કહેલ છે

છત્ર ને પગમાં ચાખડી ધારણ કરી પ્રથમ તો ચારિત્રબ્રહ્મ બન્યો. છતાં સદ્ધર્મ તો પ્રભુ પાસે જ છે, તેવી પાકી શ્રદ્ધા અંતરમાં હતી તેથી જે કોઈ શિષ્ય બનવા મારી પાસે આવતાં તેમને સત્ય સમજાવીને પ્રભુ પાસે જ મોકલતો. એક વાર હું બીમાર પડ્યો. પણ ચારિત્રબ્રહ્મ હોવાથી કોઈ એ મારી સારવાર કરી નહિ. તે વેળાએ એક રાજકુમાર નામે કપિલ મારા દર્શને આવ્યો. ને તેને શિષ્ય બનાવવા આજ્ઞા માગી. ત્યારે પ્રથમ તો સદ્ધર્મ તો પ્રભુ પાસે છે માટે સંયમ લેવો હોય તો પ્રભુ પાસે જા તેમ કહ્યું.

ત્યારે કપિલે પૂછ્યું :- ‘ પ્રભુ પાસે ધર્મ છે, તો શું તમારી પાસે નથી ? ’

ત્યારે જ્ઞાનના માર્યા વિપરીત વાત કહી કે ધર્મ તો મારી પાસે પણ છે. સત્ય ન જળવાયું. ધર્મમાર્ગમાં આને જ ‘ પ્રમાદ કહ્યો છે. પછી પણ પ્રભુ પાસે આલોચના લઈને શુદ્ધ ન થયો. સમકિત રત્ન ગયું.

ભગવાનનું સાંન્નિધ્ય છોડી દીધું તેનું આ પરિણામ આવ્યું. આમ પ્રભુએ પરમાર્થથી ‘ ગુરકુલવાસ ’નું મહત્ત્વ બતાવ્યું છે. ગુરકુલવાસ એટલે માત્ર ગુર ગોરાણીની સાથે જ નહિ પણ તેમની આજ્ઞામાં વિચરવું તે. સમકિત ગયું એટલે ભવજ્ઞમણ વધ્યું.

લાંબા સમયે સોળમા વિશાખાભૂતિના ભવે ફરી ક્ષત્રિયકુળ ને ચારિત્ર પામ્યો. દેવ-ગુર-ધર્મની શ્રદ્ધા દઢ થઈને ઉત્કૃષ્ટ ભાવે તપ-સંયમની આરાધના કરવા લાગ્યો.

એક સમયે માસખમણના પારણે ગોચરીએ જતાં ગાયે ધક્કો મારવાથી પડી ગયો. તેથી સંસારી પીતરાઈ ભાઈ વિશાખાનંદીએ મહેણું માર્યું કે તમારું બળ કયાં ગયું ? ગાયના ધક્કાથી પડી ગયા ? આમ કહીને હસવા લાગતાં, સાધુએ જે સમભાવ ગમે તે સંયોગોમાં રાખવો જોઈએ તે ન ટક્યો ને તરત નિયાણું ક્યું કે આ તપસ્યાનું કાંઈ ફળ હોય તો પછીના ભવે વિશાખાનંદીનો પરાભવ કરનારો બનું; ને પછી જીવનપર્યાંત આલોચના ન કરી.

કર્મના ભૂક્કા બોલાવી મોક્ષ પમાડે એવા મહાઉપકારી તપને લોકેષણા ખાતર વેચી તો નાખ્યું. પણ પરિણામે ફરી સમકિત ગયું. નિયાણાના પ્રભાવે ૧૭મા ભાવે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થઈને વિશાખાનંદીના જીવનો પરાભવ તો કર્યો; પણ ફળસ્વરૂપે સાતમી નાશકીની અત્યંત દુઃખમય ગતિમાં જવું પડ્યું; ને ભવભ્રમણ ફરી વધી ગયું. તે ઠેઠ ૨૫મા નંદનમુનિના ભવમાં સમકિતને જતન કરીને જળવ્યું તો ક્ષાયિકરૂપે પરિણમ્યું; તીર્થંકર નામ ગોત્ર બંધાવ્યું ને ૨૭મા ભવે આ યુગના ધરમ તીર્થંકર મહાવીર બનીને મોક્ષે ગયો.'

ભગવાન પોતાની કથા કહીને પરમાર્થથી એમ કહેવા માગે છે કે પ્રાપ્ત થયેલ સમકિતની પ્રાણના ભોગે પણ જળવણી કરવી. અને એમ જળવણી-જતન કરશો તો, તે જ સમકિત તમને વહેલા મોક્ષે પહોંચાડશે.

જીવાદિ નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા એ જ સમ્યગ્દર્શન.

તત્ત્વશ્રદ્ધા એટલે એના પ્રરૂપક જિનેશ્વરની શ્રદ્ધા,
 જિન શ્રદ્ધા એટલે એમની આજ્ઞામાં વિચરતા,ને
 એમનું કહેલું જ ઉપદેશતાં સાધુ-સાધ્વીજીની અર્થાત્
 ગુરુ-ગોરાણીની શ્રદ્ધા, અને
 એમણે કરમાવેલા જિનવચનની-જૈનધર્મની શ્રદ્ધા.
 અનંતા તીર્થંકરોએ એકજ ધર્મ કરમાવ્યો છે :
 ‘કોઈપણ જીવની હિંસા ન કરો, પીડા ન પમાડો,
 દુઃખી કરવાની આજ્ઞા ન આપો.’

એટલે પરમાર્થથી
 મનથી કોઈનું ખુરૂ ન ઇચ્છો.
 વચનથી ખુરૂ ન બોલો.
 કાયાથી ખુરૂ ન કરો.

સંપૂર્ણ દયામય અહિંસા ધર્મનું પાલન કરો.

તીર્થંકરોના એ વચનની શ્રદ્ધા એ ‘સમ્યગ્-
 દર્શન’નું લક્ષણ

સમ્યગ્દર્શન એજ ‘સમ્યકત્વ’ કે ‘સમક્રિત.’

દયામય ધર્મ પાળે તે ‘સમ્યગદષ્ટિ’ જીવનું લક્ષણ.

સમ્યગ્ દર્શનનો મહિમા

એ છે કે

સમ્યગ્દર્શન પામેલો જીવ અવશ્ય મોક્ષે જાય.

આવું અપૂર્વ મહિમાવંત

સમ્યગ્દર્શન હોવાથી

જિનેશ્વર લગવંતે ધર્મોપદેશની શરૂઆત જ જીવાદિ.

નવતત્ત્વોનું સ્વરૂપ જાતાવીને પ્રથમે અંગસૂત્રના પહેલા જ અધ્યયનના પહેલા જ સૂત્રથી કરી છે કે

કેટલાએક જીવોને સમજ હોતી નથી કે

‘હું કઈ દિશામાંથી આવ્યો છું?’

‘હું કઈ ગતિ (ભાવદિશા) માંથી આવ્યો છું?’

‘હું કોણ છું? હું કોણ હતો? હું કયાં ઉપજવાનો છું?’

‘આ મારું શરીર એજ ‘હું’ આત્મા (જીવ) છું?’

‘કે શરીર લિન્ન (બુદ્ધ) છે, ને આત્મા પણ લિન્ન છે.’

કે ‘આત્મા શરીરથી સાવ નિરાળો છે?’

‘આમ, જીવ-અજીવ અર્થાત્ ચૈતન્ય ને જડનું સ્વરૂપ, કહ્યું છે.

છકાયના જીવનું સ્વરૂપ કહી, જીવના વધ અને બંધન ન કરવાનું ફરમાવી,

પહેલા ‘શસ્ત્ર પરિજ્ઞા’ નામે અધ્યયનમાં

આશ્રવ ને સંવર તત્ત્વોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

બીજા લોકવિજય અધ્યયનમાં :-

‘કામગુણો જ એટલે કે પાંચે ઇન્દ્રિયોના શબ્દાદિ વિષયો જ સંસારનું મૂળ કારણ છે, તેના ભોગવટાથી જ-આસક્તિથી જ મોહનીયાંદિ આઠે કર્મ બંધાય છે. એમ કહી ‘બન્ધ તત્ત્વ’ની,

અને જીવ જેમ મોહાસક્તિથી કર્મબંધ કરે છે

તેમજ સંયમ અને તપની આરાધના કરી કર્મથી છુટી પણ શકે છે તેમ કહી ‘નિર્જરા’ તત્ત્વની વાત કહી.’

અને ત્રીજા ‘શીતોષ્ણીયા’ અધ્યયનમાં પરિષદો સમલાવે સહન કરવાથી પૂર્વસંચિત સર્વ પાપોને લખ્મી-ભૂત કરી દે છે. ફળસ્વરૂપે તેવો મુમુક્ષુ જીવ (આત્મા) સર્વ કર્મ બંધાવી જન્મમરણના ફેરાથી મુકાય છે અર્થાત્ મોક્ષ પામે છે.

આ રીતે ‘જીવ’ થી ‘મોક્ષ’ સુધીના નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ કહી તેની પરમ શ્રદ્ધા રાખી કોઈપણ જીવની હિંસા ન કરવી, સંપૂર્ણ દયામય અહિંસા ધર્મ આળી મોક્ષની આરાધના કરવી તેને ‘સમ્યગ્ દર્શન’ કહ્યું,

આવા અનુપમ હિતકારી, મોક્ષદાયી માર્ગની યથાર્થ આરાધના આવરદાના છ માસ જેટલા જ ટુંકા સમયમાં પણ માત્ર બાર જ વર્ષના સંસારી પુત્ર-શિષ્ય મનક ઋષિ-બાળ મુનિ સરળતાથી રૂઢી રીતે કરી શકે તે માટે દ્વાદશાંગીના સાર રૂપ એવી શ્રી દશગૌકાલિક સૂત્રની નીચેની પ્રથમ ગાથામાં જ દયામય અહિંસા ધર્મનું સ્વરૂપ પૂજ્ય શ્રી શય્યંલવાચાર્યે કહી સમ્યગ્ દર્શન પમાડી મોક્ષમાર્ગનો આરાધક બનાવી દીધો :

‘ધર્મો મંગલમુક્તિઃ, અહિંસા સંજમો તવો ।
દેવાવિ તં નમસન્તિ, જસ્ય ધર્મો સયા મણો ॥૧॥

અર્થ :- અહિંસા, સંયમ ને તપ રૂપી ધર્મ (જે જિનેશ્વર ભગવંતોએ ફરમાવેલ છે) તે સર્વોત્તમ મંગલ

છે. જેનું મન આ ધર્મમાં પ્રવર્તે છે, અર્થાત્ આ દયામય ધર્મની જે કોઈ આરાધના લાવપૂર્વક કરે છે, તેને દેવો પણ વંદન-નમસ્કાર કરે છે. (૧)

દેવો તો રિદ્ધિસિદ્ધિમાં મનુષ્ય કરતાં અનેકગણા ચડિયાતા હોય, તેમ છતાં તેવા સાધકને નમસ્કાર કેમ કરે ?

દેવો અવધિજ્ઞાનયુક્ત હોય છે. તેથી જાણે છે કે દયામય અહિંસા ધર્મની શુદ્ધ લાવે આરાધના કરનાર સાધક સમ્યગ્દષ્ટિ જ હોય; અને સમકિતી જીવ તદ્દલવે કે પરંપરાએ અવશ્ય મોક્ષે જ જવાનો, તેથી ઉપલક્ષણે લાવિ સિદ્ધ પરમાત્માને દેવો વંદન કરે છે. તેવો અપૂર્વ મહિમા સમ્યગ્દર્શનનો છે.

તેવો સમ્યગ્દષ્ટિ સાધક સમ્યક જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ને તપ રૂપી મોક્ષ માર્ગની કેવી લાવપૂર્વક સાધના ગુદા ગુદા માર્ગથી કરે તેના રૂડા લાવ શ્રી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ‘સમ્યકત્વ પરાક્રમ’ નામના અધ્યયનમાં પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ તેમની અંતિમ દેશનામાં આપ્યા છે તે જિજ્ઞાસુએ ગુરૂંમંથથી જાણવા.

દૃષ્ટાંત :- હાથીના ભવમાં સસલાની દયા પાળવાથી શ્રી મેઘકુમારના જીવને તિર્યંચ ગતિની પશુની ચોનીમાં પણ સમકિત પ્રાપ્ત થયું તેમ લગવાન મહાવીર સ્વામીએ શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનમાં પોતાના સ્વમુખે શ્રી મેઘમુનિ દીક્ષા લીધા પછી બીજા જ દિવસે દીક્ષા છોડી રાજમહેલે પાછા જવા માટે પ્રભુની આજ્ઞા લેવા ગયા. ત્યારે કહ્યું; જે મૂળ પાઠ નીચે પ્રમાણે છે :-

‘ તં જઈતાવ તુમં મેહા ! તિરિક્ષ્ય જ્ઞેણિય ભાવ-
મુવાગએણ અપહિન્દ્ર સમ્મતરયેણ લભેણું ॥

અર્થ :- હે મેઘમુનિ ! તે વખતે એટલે તિર્યંચ
ગતિના હાથીના ભવમાં સસલા ઉપર કરેલ અનુકંપાના
ભાવથી જે પહેલા ક્યારેય પ્રાપ્ત થયું ન હતું તેવું અમૂલ્ય
અપૂર્વ સમ્યકવત્તવરત્ન તમને ત્યારે પ્રાપ્ત થયું.’

તાત્પર્ય એ છે કે ભાવપૂર્વક નિરુપહંભાવે પાળેલી
જીવદયા કદાપિ નિષ્કળ જતી નથી. તેના વડે જીવને ઉચ્ચ
ગતિની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જો ભવી જીવ હોય તો
સમક્ષિત પામી તદ્દલવે કે થોડા ભવ કરીને અવશ્ય મોક્ષ
પામે છે.

(મેઘકુમારની કથા માટે જુઓ લેખકની મોટી સાધુ
વંદણા ગાથા - ૩૯-૪૦)

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ

શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અધ્ય. ૧ સૂત્ર ૩ માં આચાર્યશ્રી
ઉમાસ્વાતિજી સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ બે પ્રકારે થાય તેમ
કહે છે :-

‘ તન્નિસર્ગાદધિગમાદ્ વા ’ ।

તદ્ - તે (સમ્યગ્ દર્શન) ૧ નિસર્ગાત્ એટલે સ્વભાવથી
વા અથવા (૨) અધિગમાત્ એટલે ગુર્વાદિકના ઉપદેશથી
એમ બે પ્રકારે થાય છે.

સમ્યગ્દર્શનને પ્રગટતાં રોકનારું મુખ્યત્વે મોહનીય

કર્મ છે. સમક્ષિતને રોકે એટલે પરમાર્થથી મોક્ષને રોકે. જીવાત્માને પરમાત્મા બનતા રોકે તેવું પ્રબળ હોવાથી અને વળી આઠે કર્મોને બંધાવનારું પણ આ મોહિનીય કર્મ જ હોવાથી, તેને આઠે કર્મોમાં રાજા કર્મ કહ્યું છે. મોહનીય એટલે મુંઝવનારું, -પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ. થવા ન દે, એટલે આત્માને પર પદાર્થોમાં - જડ એવા શરીરના સુખોમાં લલચાવી નિજ સ્વરૂપનું ભાન ન થવા દે તે કર્મ. ॥

તેના બે ભેદ છે. (૧) દર્શન મોહનીય (૨) ચારિત્ર મોહનીય.

(૧) દર્શન મોહનીય :- દર્શન એટલે દેખવું, જોવું. આત્માને પોતાના જ સ્વરૂપનું યથાર્થ દર્શન થવા ન દે તે દર્શન મોહનીય કર્મ. આત્માનું જે સ્વરૂપ ‘નોઈન્દિય-ગેજ્જ અમુત્તલાવા, અમુત્તલાવા વિ ચ હોઈ નિચ્ચો’ (ઉ. અ. ૧૪-૧૬). અર્થાત્ આત્મા અમૂર્ત એટલે કે અરૂપી છે, (અને તેથી) ઈંદ્રિયોથી ગ્રાહ્ય નથી અર્થાત્ ઈંદ્રિયો અને મન વડે જાણી શકાતો નથી. (અને જે) પદાર્થ અરૂપી હોય તે નિયમા ‘નિત્ય’ હોય, અર્થાત્ શાશ્વતો, ધ્રુવ, અજર, અમર હોય, એમ જે સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે; હિંદુ ધર્મ ગ્રંથ ગીતાએ ‘ન જાયતે, ન મ્રિયતે.... ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે’ (અધ્યાય ૨-૨૦) અર્થાત્ જે જન્મતો નથી, જે મરતો નથી, જે ધ્રુવ, નિત્ય, શાશ્વત છે, અને આ શરીર [દેહાવસાન પામે છતાં] જે મરતો નથી, તે ‘આત્મા’ (જીવ) છે. આત્મા

(જીવ)ના આ યથાર્થ વાસ્તવિક શાશ્વત, ધ્રુવ સ્વરૂપનું દર્શન અર્થાત્ બોધ થવા ન દે અને પોતે જેમાં વાસ કરે છે તે શરીરને જ પોતાનું સ્વરૂપ માને એટલે શરીરના સુખે પોતાને સુખી અને શરીરના દુઃખે પોતાને દુઃખી માને તે દર્શન મોહનીય કર્મ છે. આ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે.

આત્મા તે ચૈતન્ય લક્ષણવાળો ‘જીવ’ છે, અને શરીર તે ચૈતન્ય રહિત જડ ‘અજીવ’ છે. આવું જડ-ચૈતન્યનું જે ભેદ વિજ્ઞાન સર્વજ્ઞાએ કહ્યું છે-તે જીવ-અજીવ આદિ નવતત્ત્વોની શ્રદ્ધા થવા ન દે તે દર્શન મોહનીય છે.

દર્શન મોહનીય કર્મ જીવને ઉદયમાં હોય ત્યાં સુધી તે જીવાત્મા મિથ્યાત્વ, અને અજ્ઞાનદશામાં જ હોય અને પહેલે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જ હોય, જીવમાત્રની-તીર્થ-કરોના જીવની પણ પ્રાથમિક દશા આ પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકની જ હોય છે, કારણ કે સંસારી જીવમાત્રનું માતૃસ્થાન એટલે ઉદ્દગમસ્થાન ‘નિગોદ’ના જીવોનું છે અને નિગોદના જીવો નિયમા પહેલા ગુણસ્થાનમાં જ હોય છે. જ્યારે કોઈ એક લબ્ધ જીવ સંયમનો પોતાનો પુરૂષાર્થ ફેરવીને ગુણોની અભિવૃદ્ધિ કરી કષાયમુક્ત બની સર્વ કર્મ અપાવી સર્વગુણસંપન્ન એવું ‘સિદ્ધપદ’ પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તેમની નિષ્કામરણ કરુણાના પ્રભાવે એક જીવ અવ્યવહાર રાશીની નિત્ય નિગોદમાંથી નીકળી-સંસારચક્રની નરકાદિ

ચતુર્ગતિરૂપ વ્યવહાર રાશીમાં આવે છે; અને સંસારચક્રનું તેનું પરિભ્રમણ શરૂ થાય છે, ત્યારે તે જીવ મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન દશામાં જ અને પહેલા ગુણસ્થાનકે જ હોય છે, અને મોહનીય કર્મની પ્રબળ સત્તા હેઠળ હોય છે. મોહરાગની આ પ્રબળ સત્તાનો લબ્ધ જીવ અકામ નિર્જરાએ કરી પોતાના જ પુરૂષાર્થ વડે કેવી રીતે પરાલભ કરીને સમક્ષિતને પ્રાપ્ત કરે છે તે હવે જોઈએ.

દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ છે :-

(૧) મિથ્યાત્વ મોહનીય - આમાં દર્શન મોહનીય કર્મના દળ ગાઢા વાદળ જેવા સઘન હોવાથી સમ્યગ્ દષ્ટિને સર્વથા ઢાંકી દે છે, જીવ મિથ્યા દષ્ટિ થાય છે; ત્યારે મિથ્યાત્વની વર્ગણ કંઈક સત્તામાં રહે અને કંઈક ઉદયમાં આવે જેથી સુદેવ - સુગુરુ અને સુધર્મની શ્રદ્ધા થવા દે નહિ, જીવ તેનાથી વિમુખ રહે તે ‘મિથ્યાત્વ મોહનીય.’ કારણકે આને ચારિત્ર મોહનીયની અનંતાનુબંધી કષાયની ચોકડીનો ઉદય નિયમા હોય છે.

(૨) મિશ્ર મોહનીય - આને ‘સમ-મિથ્યા મોહનીય’ પણ કહે છે. સમ એટલે સમક્ષિત અને મિથ્યા એટલે મિથ્યાત્વ - આ બંનેના પરિણામ, શીખંડમાં મીઠાશ ને ખટાશ જેમ એક સાથે હોય, તેમ વર્તે. આવા પ્રકારના જીવો બધા ધર્મને સરખા માને, સારાનરસાની પરખ કરવાની વિવેક બુદ્ધિ હજી પ્રગટી ન હોય તેવી અનિશ્ચિત અવસ્થા તે મિશ્ર મોહનીય.’ અંગે ફરક એટલો છે કે અનંતાનુબંધી ચોકનો ઉદય હોતો નથી.

(૩) સમ્યક્ત્વ મોહનીય:- આના ઉદયમાં સમક્ષિત ગુણનો પૂર્ણ ઘાત થતો નથી, પરંતુ ક્ષાયિક સમક્ષિતને પ્રગટ થવા દેતું નથી; તેથી ક્ષાયિક સમક્ષિતનું ઢાંકણ કહ્યું છે; કારણકે ક્ષયોપશમ સમક્ષિતમાં ચલ (અસ્થિરતા), મલ (મલિનતા) અને અગાઢ ગાઢા નહિ) દોષ હોય છે. મિથ્યાત્વી જીવોને આ મોહની હોતી નથી, પણ ક્ષયોપશમ સમક્ષિતને હોય છે. તે જિનવચનમાં શંકા આદિ દોષમુક્ત હોવાથી મલિન હોય છે; તે સમક્ષિત મોહનીય.

(૨) ચારિત્ર - મોહનીય :- ચારિત્ર એટલે કે સંયમ અને સંયમના ઉત્કૃષ્ટભાવે પાલનનું ક્ષણ વીતરાગ દશા એટલે 'અથાખ્યાત ચારિત્રના' ઉદયને રોકે તે ચારિત્ર મોહનીય, તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૪૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે.

તેના બે ભેદ છે (૧) કષાય ચારિત્ર મોહનીય (૨) નોકષાય ચારિત્ર મોહનીય. કષાય - ચાર છે. (૧) ક્રોધ. (૨) માન, (૩) માયા ને (૪) લોભ.

આ ચારેના વર્ણી અચ્ચાર ભાંગા (ભેદ) છે:- (૧) અનંતાનુબંધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાની (૩) પ્રત્યાખ્યાની ને (૪) સંજવલન. ચાર કષાયોને આ ચાર ભેદ વડે ગુણતાં કુલ ૧૬ પ્રકૃતિ કષાય ચારિત્રની થઈ.

નોકષાય:- (૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ (૪) લય (૫) શોક (૬) દુઃખ (૭) સ્ત્રીવેદ (૮) પુરુષવેદ ને (૯) નયુસક વેદ - આ ક્ષત્ર નોકષાય છે.

આ પ્રમાણે ચારિત્ર મોહનીયની કુલ ૧૬+૯=૨૫ પ્રકૃતિ છે.

આમ મોહનીય કર્મની કુલ ૨૮ પ્રકૃતિ થાય છે.

મોહનીય કર્મની આ ૨૮ પ્રકૃતિઓમાં સમક્ષિત ગુણને પ્રગટ થવા દેવામાં સૌથી બાધક ‘અનંતાનુબંધી કષાય’ની ચાર પ્રકૃતિ – ચોક છે. તેને ‘ચંડાળ ચોકડી’ કહી છે. જ્યાં સુધી તેનો ક્ષય કે ઉપશમ ન થાય ત્યાંસુધી દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિનું જોર મંદ પડતું નથી ને સમક્ષિતને પ્રગટવા દેતું નથી.

અનંતાનુબંધી એટલે કે અનંતકાળથી આત્માને અનંત કર્મેનો બંધ કરાવીને જીવાત્માને સંસારચક્રમાં જે જમણ કરાવે છે, તેવા ક્રોધ, માન, માયા ને લોભના તીવ્ર ઉદયને ‘અનંતાનુબંધી ચોક’ કહે છે. તે એવા તીવ્ર હોય છે કે મરતાં સુધી પણ છુટતાં નથી.

આ અનંતાનુબંધીનો ચોક ને દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ મળી કુલ સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય ત્યારે (૧) ઉપશમ, (૨) ક્ષયોપશમ ને (૩) ક્ષાયિક સમક્ષિતની જીવને પ્રાપ્તિ થાય, ત્યારે અનાદિ અનંત કાળથી મિથ્યાત્વના કારણે જીવાત્માને જે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન હતા તે મતિજ્ઞાન, અને શ્રુતજ્ઞાન રૂપે પરિણમે. આ ઉપશમ આદિ પોતાની સ્વયંસ્કુરણથી કોઈના ઉપદેશ વગર મૃગાયુત્ર આદિના દૃષ્ટાંતે થાય તેને ‘નિસર્ગશી સમક્ષિત’ કહ્યું છે, અને કોઈને બતિસ્મરણ જ્ઞાન થવાથી

પણ થાય છે. તે પણ નિર્સર્ગથી થયું કહેવાય, અને તીર્થંકર, કે સદ્ગુરના ઉપદેશથી જડ-ચેતનના ભેદવિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી, જીવાંજીવના યથાતથ્ય સ્વરૂપને જાણીને તેવું જ શ્રદ્ધાન કરે, પ્રતીતિ કરે તેને ‘અધિગમ’થી સમક્ષિત થયાનું શાસ્ત્રમાં વિધાન છે.

પાંચ લઙ્ઘિઃ— સમક્ષિત આવ્યા પહેલાં તે ભવી જીવ પાંચ લઙ્ઘિ પામે છે. ‘તે’ લઙ્ઘિસાર’ નામે ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે :—

(૧) **ક્ષયોપશમ લઙ્ઘિઃ**—સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં જીવને કોઈ વખતે એવો યોગ બને કે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે કર્મોની અશુભ પ્રકૃતિઓના અનુભાગ (રસ)ને સમયે સમયે અનંતગુણ ઘટાડતાં જ્ઞાનાનાવરણીય કર્મોના આવરણો જે તીવ્ર હતા તે મંદ થાય છે તેથી તે જીવને ક્ષયોપશમ લઙ્ઘિ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે જ્ઞાનનો ઉઘાડ થાય.

(૨) **વિશુદ્ધ લઙ્ઘિઃ**— આ ક્ષયોપશમ લઙ્ઘિના પ્રતાપથી અશુભ કર્મોના રસોદય ઘટે છે તેથી મનના સંકિલ્બ (કલેશ ઉપજાવે તેવા) પરિણામની હાનિ (ઘટી જવા તે) અને વિશુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિ થવાથી કષાયોની મંદતા થાય છે જીવના આત્મપ્રદેશો પહેલાં કરતાં વધારે વિશુદ્ધ બને અને પરિણામે સંસારની રૂચિ મંદ થઈ કર્મોની રૂચિ પ્રાપ્ત થાય છે તે ‘વિશુદ્ધ લઙ્ઘિ’ રૂપ સ્વરૂપે સાતા વેદની યાદિ શુભ કર્મ બંધાય છે.

(૩) દેશના લખિધ :- આ વિશુદ્ધ લખિધના પ્રભાવથી મનના પરિણામો વિશુદ્ધ બનવાથી આચાર્યાદિ ગુર્વાદિકના દર્શન કરવાની અને જિનવાણી શ્રવણની અલિલાષા જાગ્રત થાય છે અને સંતસમાગમ કરી નવતત્ત્વ, ૫૩ દ્રવ્ય આદિનો જ્ઞાતા (જાણકાર) બને તે ‘દેશના લખિધ’ છે.

(૪) પ્રાયોગ્ય (પ્રયોગ) લખિધ :- ઉપરની ત્રણ લખિધ પામેલો જીવ સમયે સમયે પરિણામની વિશુદ્ધતાની વૃદ્ધિ કરતો આયુષ્ય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મોની સ્થિતિ એક કોડાકોડ સાગરોપમથી ઓછી કરે, જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચારે ઘાતી કર્મોનો અનુભાગ (રસ) જે પર્વત સમાન કઠણ હતો તેને કાપટ (લાકડું) તથા લતા સમાન નરમ કરે, તથા વેદનીયાદિ જે ચારે ઘાતી કર્મોનો રસ જે હળાહળ જે સમાન કડવો હતો, તેને ક્ષીંબડા તથા કાંજના રસ સરખી કડવાશની યોગ્યતાને પામે તે ‘પ્રાયોગ્ય લખિધ.’ આ લખિધમાં પોતાનું આત્મ-કલ્યાણ કરવાની ભાવના ઉત્કૃષ્ટપણે રહે છે અને ઉપવાસાદિ કષ્ટકર્મ કરવાના ભાવ થાય છે અને કરે પણ છે અને કષાય ભાવોને અંતિ મંદ કરી ઉપશમ ભાવને પામતો જણાય છે. (આ લખિધ લબ્ય અને અલબ્ય બંનેને સામાન્ય-સરખી હોય છે.) આ લખિધ પામે ત્યારે જીવ ‘અંથી લેદ’ ‘કરવાની યોગ્યતા પામે, અને પછી અંથીલેદ કરવા તત્પર બને તેને ‘કરણ’ કહેવાય.

(૫) કરણ લખિધ :- પ્રયોગ લખિધના પ્રથમ સમયથી માંડીને પૂર્વોક્ત એક કોડાકોડી સાગરોપણમાં કંઈક ન્યુન

(ઓછી) જે સ્થિતિ રાખી હતી તેને (આયુષ્ય સિવાયના બીજા સાતે કર્મોની સ્થિતિને) એક પદ્યો પમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી ઓછી કરે, એમ કરતાં જ્યારે ૭૦૦ થી ૮૦૦ સાગરોપમ ઓછી થાય) ? ત્યારે પાંચમી કરણ લખિય પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જીવ ચાર કરણ કરીને ચંચી એટલે અનાદિ કાળથી અજ્ઞાની મિથ્યાત્વી જીવને વળગેલી રાગ-દ્વેષરૂપી ગાંઠોને સર્વથા ભેદીને સમજીતને પામે છે.

કરણ :- કષાયની મંદતાને ‘ કરણ ’ કહે છે. તે ચડિયાતા ક્રમે નીચે પ્રમાણે ચાર છે.

(૧) યથા પ્રવૃત્તિ કરણ :- અનાદિ અનંત સંસાર પરિભ્રમણમાં જીવ પ્રથમવાર ચંચી દેશ સુધી પહોંચે છે તેને પહેલું ‘ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કયું ’ કહેવાય છે. ‘ અનતિ કમ્ય કરોતિ વૃત્તિ યથા પ્રવૃત્તિ : ’ ‘ અતિક્રમ ’ એટલે મનની નિર્મળતાને દુષિત કરીને વ્રતભંગ કરવાનો વિચાર કરવો તે, તેને ‘ અન્ ’ એટલે કે ‘ ન ’ પ્રત્યય લગાડતાં અનતિકમ્ય એટલે કે અતિચાર દોષ ન લગાડવાનો વિચાર કરવો એટલે પરમાર્થથી મનને નિર્મળ રાખી પોતાની પ્રકૃતિને અનુકુળ ધર્મકરણ કરવા તત્પર થવું તે ‘ યથા-પ્રવૃત્તિ કરણ ’ છે. આ વખતે જીવને એવી ભાવના રહ્યા કરે છે કે કર્મના બંધનમાંથી વહેલામાં વહેલા કેવી રીતે છુટવું, કર્મબંધનથી પમાતા હુખોનો આ જીવને અનંત કાળની સંસાર પરિભ્રમણમાં પ્રથમ વાર ખ્યાલ આવે છે. સંસારના હુખોનું વાસ્તવિક જ્ઞાન અને ભાન થાય છે. તેથી આ કર્મચંચીઓને છેલ્લાનો વિચાર આવે છે,

આપણે ઉપર જોયું કે મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની છે, તે ઘટાડી ઘટાડીને જ્યારે એક કોડાકોડી સાગરોપમ કંઈક ન્યુનની કરે છે, ત્યારે જીવને કર્મગ્રંથી છેદવાનો વિચાર આવે છે; અને ત્યારે ‘ગ્રંથી દેશ’ને જીવ પામ્યો કહેવાય છે. આટલો કર્મક્ષય જીવ પોતાના ઇશિદા પૂર્વકના પુરુષાર્થથી ‘સકામ નિર્જરા’ થી કરે છે તેવું નથી, પણ આટલી કર્મલઘુતા જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા ‘અકામ નિર્જરા’ એ નદી ઘોળ ‘પાપાણુ’ એટલે કે નદીમાં પ્રવાહથી કે પાણીના સતત મારથી ખરબચડા કારમીંટ પથ્થર પણ જેમ ગોળમટોળ, સુંદર આકારના બની જાય છે ને કેટલાક તો શીવલીંગ તરીકે પૂજાય છે, તે ન્યાયે કોઈ જીવ અકામ નિર્જરાના યોગે એટલે કે પોતાની ઇચ્છા વગર પરાધીનપણે સંસારની દુર્ગતિઓના દુઃખો ભોગવતા ભોગવતા કર્મની નિર્જરા – લઘુતા કરે ત્યારે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં વિશુદ્ધિ લાવી યથાપ્રવૃત્તિકરણને પામી શકે છે, ફળસ્વરૂપે અત્યાર સુધી મિથ્યાત્વના કારણે જીવની મોહદશા જે અત્યંત ગાઢ હતી તે શિથિલ – મંદ થાય છે.

‘સકામ નિર્જરા’ તેને કહી છે કે જ્યારે જીવ સમ્યગ્ દષ્ટિ પામી સમજપૂર્વક શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે સ્વાધિનપણે જ્ઞાન – દર્શન – ચારિત્રની આરાધના કરે, એટલે કે જપ તપ ધ્યાનાદિ ક્રિયા-અનુષ્ઠાનો જિન વચનમાં શ્રદ્ધા રાખી જિનાજ્ઞા મુજબ લાવ, શ્રદ્ધા અને વિધિપૂર્વક કરે. આ સકામ નિર્જરાથી જ પૂર્વ સંચિત કર્મોના ગંજના ગંજ

ક્ષણવારમાં પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ કે જેમણે ધ્યાનતપમાં વિભાવ દશા આવી જતાં સાતમી નરકે જવું પડે એવા અશુભ કર્મ દલિકો અદ્ય સમયમાં જે એકઠા કરેલ, તે શુદ્ધભાવ આવી જતાં સકામ નિર્જરાએ ક્ષણભાત્રમાં ભસ્મભૂત કરી નાખ્યા અને કેવળી ભગવંત બની ગયા. સમકિત પામ્યા પછી જ આ સકામ નિર્જરા જીવ કરી શકે છે અને પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે તેથી જ સમકિતને મોક્ષનું ખારુ કહ્યું છે.

યથાપ્રવૃત્તિકરણ અકામ નિર્જરાએ થતું હોવાથી ભવ્ય જીવોની જેમ અભવ્ય કે દુર્ભવ્ય જીવો પણ અંતી-દેશ સુધી પહોંચી શકે છે. અંતીદેશને પામેલા જીવો ફરી કર્મ સ્થિતિની ગુરૂતાને પામતા જ નથી. એવું પણ નથી. કારણ કે અંતીદેશે એટલે કે યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં જીવ વધુમાં વધુ અસંજ્યાતા સમય સુધી ટકી શકે છે, પછી એ જીવ કાંતો આગળ વધી અપૂર્વકરણ કરી અંતીલેહે આવે અગર તો પાછો હટી મિથ્યાત્વને ફરી પામે. અંતીદેશે આવેલ જીવોમાંથી જે જીવ સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામનારા હોય છે તે જીવો જ અંતિને ભેદનારા બને છે, જીવ યથા-પ્રવૃત્તિ કરણ દ્વારા અંતિદેશે પહોંચાડનારી કર્મસ્થિતિની લઘુતાને પામે છે, અને અંતિદેશે આવી પહોંચેલો જીવ જ્યારે અપૂર્વ કરણને પામે છે, ત્યારે અપૂર્વકરણદ્વારા અંતી ભેદનારા બને છે.

(૩) અપૂર્વકરણ :- કર્મસ્થિતિની આટલી લઘુતા

પ્રાપ્ત થયે જીવ હવે જે આગળ વધવાનો-અંતીલેદ કરવાનો-પુરૂષાર્થ કરે છે તેને ‘અપૂર્વકરણ’ કહે છે.

‘કરણ’ એટલે કષાયોને મંદ કરવાના જીવના પરિણામ-ભાવ; અને ‘અપૂર્વ’ એટલે લવચકમાં પરિભ્રમણ કરતાં જીવને આજસુધીમાં કોઈપણ વખતે-પૂર્વે જે શુભ અને તીવ્ર આત્મપરિણામ નથી થયા, તેવા સમક્ષિત પામવા માટેના અપૂર્વ અધ્યવસાયો-ભાવો આત્મામાં પ્રગટે તેને બીજું ‘અપૂર્વકરણ’ કયું કહેવાય છે. તેની સ્થિતિ અંતમુદૂર્ત પ્રમાણ હોય છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણની જેમ આ અપૂર્વકરણ રહેજે એટલે કે પોતાના પુરૂષાર્થ વગરની અકામ નિર્જરાએ નથી થતો, તેને પ્રગટાવવો પડે છે. તે માટે જીવે પોતાનો પ્રબળ પુરૂષાર્થ કરવો પડે છે. તેથી લબ્ય અર્થાત્ મોક્ષગામી જીવો જ આ કરણ કરી શકે છે. અલબ્યો આ કરણ સુધી પહોંચતા જ નથી.

કર્મઅંતી એ આત્માના રાગદ્વેષમય ગાઢા પરીણામ છે, જે વાંસની ચીકણી ગાંઠ કરતાં પણ અતિ કઠણ હોય છે. આવી દુર્લેધ અંતીઓને લેદવાનું કાર્ય પણ જીવાત્મા પોતેજ પોતાના અંતરની અંદર તે ગાંઠો કરતાં પણ વધારે પ્રબળ એવા અપૂર્વ વીર્યવાળા અધ્યવસાયો પ્રગટાવીને, અંતીલેદ કરે તેને ‘અપૂર્વકરણ’ કહે છે. તેથી આ બહુ વિશિષ્ટ ભાતનું છે.

આ કરણમાં સમયે સમયે - આંખના એક પલકારામાં અસંખ્ય સમય વીતી જાય એમ સર્વજ્ઞ લગવંતોએ કહ્યું

છે - મનપરિણામની વિશુદ્ધતા વધતી જાય છે. પ્રથમ સમયે પરિણામોની વિશુદ્ધતા અસંખ્યાતગુણી અધિક હોય છે. આ કરણમાં પ્રવર્તતો આત્મા, મિથ્યાત્વ મોહનીયને મિશ્ર મોહનીયપણે પરિણામી, પછી સમ્યક્ત્વ મોહનીયમાં પરિણામી દે છે.

કર્મની પ્રબળ સત્તા તોડવા માટે જીવે જે પહેલા કદાપિ કર્યું ન હતું તેવું અપૂર્વ કાર્ય આ કરણમાં કરે છે, તેને ચાર આવશ્યક કહે છે. આત્માની શુદ્ધિ કરણના ચાર આવશ્યક આ પ્રમાણે થાય છે :-

(૧) શુણ શ્રેણી - સમયે સમયે અસંખ્યાતગુણી કર્મ નિર્જરા કરે.

(૨) શુણ સંક્રમણ - અશુભ પ્રકૃતિના કર્મદળને શુભમાં પલટાવે, તે જેમકે અશાતાવેદનીય શાતાવેદનીય રૂપે પરિણામી જાય.

(૩) રસઘાત - તીવ્ર રસવાળા કર્મો મંદ રસવાળા બને તે પ્રભુ મહાવીરના દૃષ્ટાંતે. ૧૮મા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના ભવમાં શૈયાપાત્રકના કાનમાં ધગધગતા સીસાનો રસ રેડાવી મૃત્યુ પમાડેલ, તેના તીવ્ર કર્મબંધને પ્રભુ મહાવીરના ભવમાં શુભ અધ્યવસાયે હળવું બનાવી દીધું. જેથી કાનમાં લાકડાની સળી માત્ર ભોંકાણી.

(૪) સ્થિતિખંડ (ઘાત) :- અશુભ કર્મોની સ્થિતિ જે લાંબા સમય સુધી ભોગવવાની હતી તેને અપવર્તના કરણથી ઘટાડીને ટુંકી સ્થિતિના કરે.

શ્રી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર રહ્યા સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ અધ્યયનના રહ્યા અનુપ્રેક્ષા બોલમાં જે ફળ પ્રભુએ કહ્યું છે તે ફળ જરૂર રસઘાત ને સ્થિતિઘાતથી જીવને ઉપર પ્રમાણે મળે છે.

(૩) અનિવૃત્તિકરણ :- અપૂર્વકરણ કર્યા પછી જીવ તરત જ ત્રીજા ‘અનિવૃત્તિકરણ’ ને પામે છે. અનિવૃત્તિકરણ એટલે જીવને સમક્ષિત અપાવ્યા વગર જે નિવૃત્ત થવાનું નથી તેવું કરણ. નિવૃત્તિ એટલે પાછા હઠવું, તે પાછા હઠવાપણું આમાં નથી, જીવને સમક્ષિત અપાવ્યે જ છુટકો કરે તે અનિવૃત્તિકરણ.

નિવૃત્તિનો બીજો અર્થ છે ફેરફાર. આ ફેરફાર જીવના અધ્યવસાયોને અનુલક્ષીને છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણ ને અપૂર્વકરણમાં પ્રત્યેક સમયે અસંખ્ય લોકાકાશ જેટલા અધ્યવસાય સ્થાનકો એટલે કે ભાવોમાં ફેરફાર તીવ્ર-મંદતાની અપેક્ષાએ કહ્યા છે. તેવા ફેરફાર અનિવૃત્તિકરણમાં થતાં નથી. તેથી જ આ કરણને અનિવૃત્તિકરણ કહ્યું છે. આમાં દરેક સમયે એક જ અધ્યવસાય હોય છે. અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા આ અનિવૃત્તિકરણનાં જેટલા સમયો થાય છે તેટલા જ તેના અધ્યવસાયો જાણવા. આથી જીવને અધ્યવસાયની સ્થિરતા (ભાવસ્થિરતા) થાય છે. તેથી પ્રથમ સમયના અધ્યવસાય કરતાં પછી પછીના સમયના અધ્યવસાયોની વિશુદ્ધિ અનંતગુણી થતી જાય છે, કારણકે આમાં રસઘાત, સ્થિતિઘાત આદિ પ્રથમ સમયથી જ વિશેષ પ્રકારે ચાલુ

હોય છે. તેથી જીવને સમ્યગ્દર્શનનો ગુણ આ રીતે પ્રગટે છે :-

અપૂર્વકરણદ્વારા જીવે ઘન (ગાઠી) એવી રાગદ્વેષની અંતીઓને ભેદી તો નાખી પણ ગાંઠ સંપૂર્ણ છેદાણી નથી. અપૂર્વકરણની પ્રક્રિયા લાકડાને છેદતા કુહાડાની ધાર જેવી છે. લાકડાની ગાંઠ બહુ ચીકણી હોય તે કુહાડાથી થોડી ભેદાય, ઢીલી પડે, પણ સંપૂર્ણ તુટીને અલગ હજી ન થાય. તેમ અપૂર્વકરણમાં મિથ્યાત્વના દળીયા સંપૂર્ણ નાશ પામતા નથી, જીના ભેદાયા, પણ મીથ્યાત્વ મોહનીયનો વિપાકોદય હજી ચાલુ જ છે. તેથી અપૂર્વકરણમાં સમક્ષિત ગુણ પ્રગટી શકતો નથી. એટલે જીવ અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા એવી સ્થિતિ પેદા કરે છે કે જેમાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનો સર્વથા ઉદય જ ન હોય કે વિપાકોદય પણ ન હોય. જીવની આવી અવસ્થા અપૂર્વકરણે પોતાને કરવાનું કાર્ય કરી લીધા પછીથી જીવમાં જે શુભ પરિણામ પોતાના વીર્યથી (પુરૂષાર્થથી) પ્રગટે છે તેનાથી જ પેદા થઈ શકે છે તેથી એ પરિણામને ‘અનિવૃત્તિકરણ’ તરીકે ઓળખાવાય છે. ત્યારે જીવ મિથ્યાત્વ મોહનીય ને અનંતાનુબંધી કષાયોના દલિકોના ઉદયથી રહિત એવા અંતમુહૂર્તને અનંતકાળના સંસાર પરિબ્રમણમાં પહેલી વાર પામે છે. અનિવૃત્તિકરણ એ તરવારની ધાર સમાન છે. તેથી અંતી-ભેદ સંપૂર્ણ થાય છે. પણ પછી સમક્ષિત તરત જ પ્રગટતું નથી. પણ આટલો પરિશ્રમ કર્યાથી જીવ જરા થાક ખાય

છે. વિસામો લે છે. તેથી આ અનિવૃત્તિકરણને જીવનું વિશ્રાંતિસ્થાન કહ્યું છે.

આ અનિવૃત્તિકરણનો કાળ પણ પહેલા બે કરણની જેમ અંતમુદ્ધૂર્તનો છે. અંતમુદ્ધૂર્તના પણ અસંખ્યાતા ભેદ હોય છે : -

અનિવૃત્તિકરણનો જે અંતમુદ્ધૂર્ત જેટલો કાળ કહ્યો છે, તેમાંથી તેનો એક સંખ્યાતમો ભાગ જેટલો કાળ બાકી રહે તે અવસરે ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનું અનન્ય સાધનભૂત અંતરકરણ કરવામાં આવે છે. અંતરકરણ એ અગાઉના ત્રણ કરણ જેવું કરણ એટલે કે પરિણામ ધારા નથી, પણ અનિવૃત્તિકરણ પછી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થતાં જે સમય થાય છે તેટલા સમયનું અંતર છે ને ત્યારે પણ કરણમાં તો ‘અનિવૃત્તિકરણ’ જ ચાલુ હોય છે. અત્યાર સુધી મિથ્યાત્વ મોહનીયની જે એકસરખી સ્થિતિ છે તેના બે વિભાગ કરી વચ્ચે અંતમુદ્ધૂર્ત જેટલું અંતર પાડવું તે ‘અંતરકરણ’ છે. ત્યાર પછી અનંતર (અંતરરહિત) અંતકરણમાં આવી શ્રંથીને સંપૂર્ણ ભેદી અંતરકરણના પ્રથમ સમયે જીવાત્મા ‘ઉપશમ સમકિત’ને પામે છે. આ વખતે અનંતાનુબંધી ચારે શત્રુ સંપૂર્ણ જીતાઈ જવાથી જીવને અપૂર્વ આનંદ, અપૂર્વ ઉલ્લાસ પ્રગટે છે, આત્માને નિજ સ્વરૂપની - આત્માની અનુભૂતિ થાય છે ત્યારે સર્વ પદાર્થોમાં એક માત્ર ‘આત્મા’ જ સર્વકર્મમુક્ત બની મોક્ષ પામી શકે છે. આવી તાત્ત્વિક

પ્રતીતિ' એટલે કે જિનવચનની પરમ શ્રદ્ધા જીવને થાય છે તેને 'સમ્યગ્ દર્શન' થયું એમ કહેવાય છે. આમ દેહાદિ સમસ્ત પરપદાર્થથી સાવ લિન્ન, ચૈતન્ય લક્ષણવાળો, ઉપયોગવંત, અજર, અમર અવિનાશી એવા શુદ્ધ આત્માનું જીવને જ્ઞાન થાય છે. તેને ભેદવિજ્ઞાન થયું કહેવાય છે.

‘મૂળ મારગ જિનનો સાંભળો રે’ માં આ વાત શ્રીમદે કહી છે :-

‘છે દેહાદિથી લિન્ન આતમા રે ઉપયોગી સદા અવિનાશી....

મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે.

એમ બાણે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી રે,

કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ....મૂળ.

જે જ્ઞાને કરીને બાણીયું રે, તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતિત....મૂળ

કહ્યું ભગવંતે ‘દર્શન’ તેડને રે,

જેનું બીજું નામ’ સમજિત’....મૂળ.

શ્રી સમંતલદ્રાચાર્યે કહ્યું છે :-

‘ન સમ્યકત્વસમં કિંચિત્તૈકાદ્યે ત્રિજગત્યપિ ।

શ્રેયોઽશ્રેયં શ્ચ મિથ્યાત્વસમં નાન્યત્તનુભૂતામ્ ।

દેહધારી માટે ત્રણે કાળ અને ત્રણે લોકમાં ‘સમ્યક્ત્વ’ સમુ કંઈ શ્રેયકારી નથી અને મિથ્યાત્વ સમુ કંઈ અહિતકારી નથી.

દુકમાં પ્રથમ કરણ જે ‘યથાપ્રવૃત્તિકરણ’ નામનું છે. તેના વડે આયુષ્ય કર્મ વિનાના બાકીના સાતે કર્મની

સ્થિતિ ‘અંતોકોહકોડી સાગરોપમ જેટલી રાખી તદુપ-
રાંતની ખપાવી પછી ત્યાં આવેલી રાગ-દ્વેષની નિખીડ અંથી
(ગાંઠ) ભેદવા માટે ‘અપૂર્વકરણ’ (ખીજા કરણ) રૂપ મોગર
(હથોડો) હાથમાં લીધો. તે મોગર વડે આઘ કષાય ‘અનંતાનુ-
બંધીની ચોકડી રૂપ ભોગળ (દરવાજાને વાસવાની જાડી
ભોગળ) ભાંગી નાખી. તે સાથે ‘મિથ્યાત્વ મોહ’ નામની
સાંકળ પણ તોડી નાખી; એટલે ‘શમ’ (ઉપશમ) ને ‘સંવેગ’
(મોક્ષનો અભિલાષ) છે લક્ષણ જેના એવા સમક્ષિરૂપ
મહેલના દ્વાર ઉઘડ્યા. તે વખતે જ અનુભવજ્ઞાન (અનુભૂતિ)
રૂપ ભુવનમાં ખીરાજેલા નાથ – પરમાત્માની દિવ્ય અનુભૂતિ
અંતરમાં થઈ અર્થાત્ સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ થઈ. સમક્ષિ
આવ્યું એ ત્રીજું ‘અનિવૃત્તિકરણ’ થયું.

‘અનિવૃત્તિકરણ વડે ઉઘડેલા સમક્ષિ રૂપ મહેલના
દ્વારને ‘જીવદયારૂપી તોરણ ખાંધ્યું; અને પ્રભુની સમિપે
‘શ્રદ્ધારૂપ’ સ્વસ્તિક પૂર્યો. પ્રભુના ગુણોની પછી અનુમોદના
કરી અને ‘સંવરકરણી’ આદરી જેથી નવા કર્મનાં આસ્રવ-
દ્વાર (આગમન) બંધ થયા, ફળસ્વરૂપે જીવાત્મા તદ્દલવે કે
વધુમાં વધુ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તકાળમાં મોક્ષપ્રાપ્તિને પાત્ર
બન્યો.’

‘એવા પરમ ઉપકારી હિતકારી, મોક્ષદાતા ‘સમ્યગ્
દર્શન’ને કોટી કોટી નમસ્કાર.’

‘એવા પરમ ઉપકારી સમક્ષિતને આપણે પણ પામીએ
એજ જિનેશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના.’

સમક્ષિ પ્રાપ્તિ માટે કાળની પરિપક્વતા :—

અનંતાકાળના લવબ્રમણમાં જીવને સમક્ષિ પામવા યોગ્ય કાળની - કાળની પરિપક્વતાની મર્યાદા શાસ્ત્રકારોએ બતાવેલ છે, કાળની આ મર્યાદા મોક્ષે જવાના કાળને અનુલક્ષી સમજવી, જે લવી જીવો પલટણુ લાવ પામીને અકામ નિર્જરાના યોગે નિજોદમાંથી નીકળી સંસારચક્રની વ્યવહાર રાશીમાં આવે છે. તેમને જ્યારે વિવેક સહિત સ્વભાવે (સ્વેચ્છાથી) ધર્મ સાંભળવાની જે કાળે ઇચ્છા થાય તે કાળને (૧) ‘ શ્રવણ સંમુખી કાળ ’ કહ્યો છે, તેનું માન અર્થાત્ માપ ’ બે પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ ’ છે, તેમાંથી ઘટતાં ઘટતાં ‘ દોઢ પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ ’ જે જીવને મોક્ષે જવા બાકી રહે છે, ત્યારે તે જીવની પરિણામ ધારા નિર્મળ થતી જાય છે. તે સમયે ‘ ધર્મના રસ્તે દોરનારા માર્ગાનુસારી ગુણો પ્રાપ્ત કરવાની જીવને ઇચ્છા થાય છે. આ વખતે આ જીવાત્મા (૨) બીજા ‘ માર્ગ સંમુખી કાળ ’ માં પ્રવેશ્યો કહેવાય. (૩) ત્યારબાદ એક પુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલું લવબ્રમણ બાકી રહે ત્યારે ત્રીજા ‘ ધર્મયૌવન કાળ ’માં પ્રવેશ કરે ત્યારે જીવ ‘ ચરમાવર્તી ’ કહેવાય, અને ત્યારે જીવાત્મા અનાદિકાળનો કૃષ્ણ-પક્ષી જે હતો તે મટીને ‘ શુક્લપક્ષી ’ થાય ત્યારે જીવને માર્ગાનુસારીપણું પ્રાપ્ત થયું કહેવાય. ધર્મ-યૌવનકાળમાં રહેલો જીવ ‘ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ ’ કરી કર્મની લાંબી સ્થિતિને (૪) દેશે ઉણા ‘ અર્ધપુદ્ગલ

‘પરાવર્ત’ કાળ’ પર લાવીને મૂકી દે છે. દેશે ઉણા અર્ધા પુદ્ગલની આ કાળસ્થિતિ પામવી તે જીવાત્મા માટે ઘણું જ કઠીન છે. અનંતા કાળના દુર્ગતિના દુઃખમય લવણમણુ પછી ને પરાધિનપણે વનસ્પતિકાયાદિ જે જે યોનિમાં ઉપજવું પડ્યું તે તે યોનિના અપાર દુઃખો ભોગવીને અકામ નિર્જરાએ કરી આ કરણની પ્રાપ્તિ જીવને થાય છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણથી પણ જીવ ઘણીવાર પાછો પડે છે. પણ જે લવી જીવનું માર્ગાનુસારીપણું દઢ હોય છે, તેવા જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણથી આગળ વધીને અપૂર્વકરણ ને અનિવૃત્તિકરણ કરી અંતીભેદ કરે છે ને સમકીતને પ્રગટાવે છે ત્યારે જ જીવને હવે ઉત્કૃષ્ટા એટલે વધુમાં વધુ દેશેઉણા અર્ધા પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ મોક્ષ પામવા માટે બાકી રહે છે. સમક્ષિત પામીને જે જીવ પાછો પડવાઈ થાય છે એટલે કે સમક્ષિત વમી નાખી પાછો મિથ્યાત્વમાં ચાલ્યો જાય છે તેવા જીવ માટે જ વધુમાં વધુ આ દેશેઉણા અર્ધા પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ મોક્ષ પામવા માટે કહ્યો છે. બાકી જે જીવ ઉપશમ સમક્ષિત પામીને પોતાનો મોક્ષમાર્ગનો પુરૂષાર્થ ઉત્કૃષ્ટભાવે આગળ ધપાવે છે તે સાધક જીવ તો ઉપશમ સમક્ષિતને ક્ષયિક સમક્ષિતમાં પલટાવીને તદ્દલવે કે વધુમાં વધુ ત્રીજા લવે અવશ્ય મોક્ષે સિધાવે છે, અને જે જીવ ક્ષયોપશમિક સમક્ષિતમાં પલટાવે છે તે સાધક પડિવાઈ ન થાય તો વધુમાં વધુ પંદર લવે મોક્ષે જાય છે,

અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત કાળમાં પ્રવેશ્યા પછી, અર્થાત

સમકિત પામ્યા પછીથી જીવના લવની ગણતરી (મોક્ષ પામવા માટે કેટલા લવ હવે બાકી રહ્યા તે) વ્યવહારથી શરૂ થાય છે, અને નિશ્ચયથી 'ક્ષાયિક' સમકિત પામ્યા પછી ગણાય છે.

સમ્યગ્દર્શનના પ્રકાર :-

મોહનીય કર્મની સાત પ્રકૃતિ - અનંતાનુબંધી કષાયની ૪ ને દર્શનમોહનીયની ૩-ના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય પ્રમાણે સમકિતના પ્રકાર કહ્યા છે. તે મુખ્યત્વે ચાર છે :- (૧) ઉપશમ (૨) ક્ષયોપશમ (૩) વેદક ને (૪) ક્ષાયિક સમકિત. પાંચમું 'સાસ્વાદન' કહ્યું છે, પણ તે સમકિત પામેલા પરિવારનું છે તેથી અત્રે અલગ લીધું નથી.

(૧) ઉપશમ સમકિત :- ઉપરોક્ત સાતે પ્રકૃતિ ઉપશમ - ઉપશાંત કરે તેને 'ઉપશમ સમકિત' કહેવાય છે. ઉપશમ એટલે હજી પ્રકૃતિઓ નાશ ન પામી હોય ને સત્તામાં પડી હોય, એટલે કે રાખથી ભારેલા અગ્નિની જેમ ઉપશાંત થયેલી હોય - વર્તમાનમાં તેનો ઉદય ન હોય એટલે કર્મબંધ કરાવે નહિ. પણ નિમિત્ત મળતાં ભભૂકે ખરી.

તેની સ્થિતિ જઘન્ય - ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તની છે. ત્યાંથી આગળ વધે તો ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયિક સમકિતને પામે ને પાછો પડે તો ફરી મિથ્યાત્વમાં જાય.

આ સમકિત ચોથાથી ૧૧મા ગુણઠાણા સુધી હોય.

આ સમક્ષિત જીવને એક લવ આશ્રી જઘન્ય ૧ વાર, ઉત્કૃષ્ટ ૨ વાર, ને ઘણા લવ આશ્રી જઘન્ય બે વાર, ઉત્કૃષ્ટ ૫ વાર આવે છે.

ક્ષયોપશમ સમક્ષિત :- એના ૩ ભાગા છે (૧) અનંતાનુબંધી ચોકનો ક્ષય કરે અને દર્શનમોહનીયની ૩ પ્રકૃતિનો ઉપશમ કરે; (૨) અનંતાનુબંધી ચોકને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ક્ષય કરે અને મિશ્ર મોહનીય ને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉપશમ કરે અને (૩) પહેલી છ નો ક્ષય કરે અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉપશમ કરે. ગુણઠાણા ૪ થી ૭.

આ સમક્ષિત જીવને અસંજ્યાતવાર આવે છે એટલે તેની સ્થિતિ પણ અસંજ્યાતા કાળની કહી છે, તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સામરોપમ ઝાઝેરી છે. આ સમક્ષિતી ઉત્કૃષ્ટ ૧૫મા લવે મોક્ષે જાય.

(૩) **વેદક સમક્ષિત :-** ક્ષયોપશમ સમક્ષિત આગળ વધતાં અને ક્ષાયિક સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ પહેલાં માત્ર એક જ સમય ‘વેદક’ સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. પૂર્વોક્ત સાત પ્રકૃતિમાંથી અનંતાનુબંધી ચોકનો ક્ષય કરે, દર્શનમોહનીની બેનો ઉપશમ કરે ને સમક્ષિત મોહનીયને વેદે અગર તો (૨) પહેલી પાંચનો ક્ષય કરે, છઠ્ઠી ઉપશમાવે ને સાતમી વેદે અગર તો (૩) છનો ક્ષય કરે ને સાતમી સમક્ષિત મોહનીયને વેદે તેને ‘વેદક’ સમક્ષિત કહે છે.

આની સ્થિતિ એક જ સમયની છે ને જીવને એકજ વાર આવે છે કારણ કે આને પામેલો જીવ તત્ક્ષણ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. ગુણઠાણા ૪ થી ૭ છે.

નોંધ :- વેદકની સ્થિતિ માત્ર એક જ સમયની હોઈ કોઈ કોઈ આચાર્ય અને અલગ સમક્ષિત ગણુતાં નથી. ને સમક્ષિતના બાકીના ૩ પ્રકારને જ માને છે.

(૪) ક્ષાયિક સમક્ષિત :- સાતે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય તેને ‘ક્ષાયિક સમક્ષિત’ કહ્યું છે. આ સમક્ષિત આખ્યા પછી જતું નથી. તેથી એક જ વાર આવે છે. કારણ કે ક્ષાયિક સમક્ષિતી જઘન્ય તદ્દલવે (તેજ લવમાં) ને. ઉત્કૃષ્ટા ૩, ૪ કે ૫ લવે મોક્ષે જાય ગુણુકાણુ ૪ થી ૧૪.

(૫) સાસ્વાદન સમક્ષિત :- સ=સહિત, આ=થોડો, અને સ્વાદન=સ્વાદ એટલે કે સમક્ષિતનો થોડો સ્વાદ જેમાં હજી રહી ગયો છે તે સાસ્વાદન સમક્ષિત, તે જેમ કે કોઈ થોથા ગુણુસ્થાન વર્તી ઉપશમ સમક્ષિતરૂપ મીનારા પર ચડયો, પણ પરસ્વભાવરૂપી પૃથ્વીનું અવલોકન કરતાં અનંતાનુબંધી કષાયોદય રૂપ ચક્કર આવવાથી નીચે પડયો, મિથ્યાત્વરૂપ ધરતીએ હજી પહોંચ્યો નથી, પણ વચમાં છે ત્યાંસુધી ‘સાસ્વાદન’. જેમ વૃક્ષની ડાળેથી ફળ નીચે પડે, પણ હજી જમીનને અડયું નથી ને વચમાં છે, ત્યાં સુધી. સાસ્વાદન, અથવા તો જેમ કોઈએ ખીરખાંડનું ભોજન કર્યું ને પછી તેને ઊલટી થઈ, તે વેળાએ થોડો સ્વાદ રહી ગયો તે સમાન ‘સાસ્વાદન સમક્ષિત’. તેની ૧ સમયથી સ્થિતિ ૬ આવલિકા છે, પછી તે જીવનિયમા મિથ્યાત્વી બની જાય છે. આ સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ પણ ‘ઉપશમ’ સમક્ષિતની જેમ જ જઘન્ય એક વાર ને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વાર થાય છે. તેનું ગુણુકાણું બીજું છે.

સમક્ષિતના પાંચ પ્રકાર બીજી રીતે પણ કહ્યા છે :—

(૧) કારક સમક્ષિત :— આ સમક્ષિત પાંચમા ગુણુસ્થાન વર્તી શ્રાવક અને છઠ્ઠા ને સાતમા ગુણુસ્થાન વર્તી સાધુજીને હોય. આવા શ્રાવક બાર વ્રતનું ને સાધુ-સાધ્વીજી પાંચ મહાવ્રતનું અતિચાર રહીત શુદ્ધ પાલન કરે છે. વ્રત, તપ, સંયમાદિ ક્રિયા પોતે કરે છે ને ઉપદેશ આપી બીજા પાસે કરાવે છે.

(૨) રોચક સમક્ષિત :— આ સમક્ષિત ચોથા ગુણુ-સ્થાન વર્તી જીવનું છે, જેમાં પોતે શ્રેણિક મહારાજની જેમ જિનપ્રણિત ધર્મના દઢ શ્રદ્ધાળુ અને ચારે તીર્થ-સાધુ-સાધ્વીજી, શ્રાવક ને શ્રાવિકાની ભક્તિ, તન, મન ને ધનથી કરનારા હોવા છતાં, પોતે કર્મોદયથી કશું તપ કે વ્રત કરી શકતા નથી.

(૩) દીપક સમક્ષિત :— જેમ દીવો બીજાને પ્રકાશ આપે છે, પણ પોતાની નીચે તો અંધાર જ હોય છે, તેમ કેટલાક જીવો પોતાના ઉપદેશ દ્વારા અન્ય જીવોને ધર્મ પમાડી સ્વર્ગ ને મોક્ષના અધિકારી બનાવે છે, પણ પોતે કદાપિ મિથ્યાત્વના અંધકારમાંથી નીકળી શકતા નથી. આવું સમક્ષિત અલવી દુર્લભબોધિ જીવોને હોય છે. તે પહેલા ગુણુસ્થાનથી બહાર કદી નીકળતા નથી.

(૪) નિશ્ચય સમક્ષિત :— શાસ્ત્રમાં ‘અપ્પા સો પરમપ્પા’ અર્થાત્ ‘આત્મા એજ પરમાત્મા’ છે એમ કહ્યું છે. કારણકે મોહનિયાદિ ચારે ઘાતી કર્મ બપાવી

જીવાત્મા જ કેવળી લગવંત બને છે, અને પછી આયુષ્ય-વેદનિયાદિ ચારે અઘાતી કર્મ સંપૂર્ણ લોગવી લઈ, આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં નિર્વાણ પામી સિદ્ધ પરમાત્મા બને છે, તેથી નિશ્ચય સમક્ષિતી નિજ આત્માને જ ‘દેવ’ માને છે, (૨) સ્વ-પરના એટલે કે ચૈતન્ય સ્વરૂપી આત્મા તે ‘સ્વ’ અને દેહાદિ જડ પદાર્થો તે ‘પર’ના ભેદ વિજ્ઞાનને બતાવનાર ‘જ્ઞાન’ ને ‘ગુરુ’ માને છે, કારણકે ‘વિદ્યા ગુરુણામ્ ગુરુ’ ‘વિદ્યા-જ્ઞાન એ ગુરુઓની પણ ગુરુ કહી છે; વળી જીવાજીવાદિ તત્ત્વનું પ્રથમ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા થવાથી જ જીવાત્મા સમક્ષિત અને પરંમપરાએ મોક્ષ પામે છે, માટે સાચો ગુરુ ‘જ્ઞાન જ’ છે એમ આ માને છે અને (૩) આત્માના વિશુદ્ધ ઉપયોગમાં કરેલી ક્રિયાને ‘ધર્મ’ માને છે, કારણકે શુદ્ધોપયોગ પૂર્વક કરેલી ધર્મકરણી જ નિર્જરાના હેતુભૂત હોય છે. આમ ‘નિશ્ચયમાં’ સમ્યક્ત્વના હેતુભૂત આ ત્રણે તત્ત્વો આત્માને જ અવલંબીને રહેલા છે - આ પ્રકારની શ્રદ્ધા જેની હોય તે નિશ્ચય સમક્ષિતી છે.

(૫) વ્યવહાર સમક્ષિત (૧) અનંત જ્ઞાનાદિ અનંત ચતુષ્ટય આદિ ગુણો જેમણે પ્રગટાવ્યા છે એવા ‘અરિહંત’ લગવંતને ‘દેવ’ તરીકે માને, (૨) ૨૭ ગુણયુક્ત ‘સાધુજી’ને ‘ગુરુ’ કરી માને ને કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મને જ ‘ધર્મ’ કરી માને તે વ્યવહાર સમક્ષિત છે. તેના ૬૭ બોલ છે. જે પાછળ આપ્યા છે. આમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મની દૃઢ શ્રદ્ધા છે.

મિથ્યાત્વ

સમ્યગ્દર્શન જ લબ્ય જીવને નિશ્ચયથી મોક્ષનું કારણ છે તેમ છતાં તે પામવું બહુ દુર્લભ છે એમ શ્રી વીર પ્રભુ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ત્રીજાની પહેલી જ ગાથામાં ફરમાવે છે :-

ચત્તારિ પરમંગાણિ, દુલ્લહાણીહ જન્તુણા ।

માણુસત્તં સુધં સદ્ધા, સંજમમ્મિય વીરિયં ॥૧॥

અર્થ :- આ લોકમાં જીવાત્માને ભવસાગરનો પાર પામવા માટે ચાર અંગો મળવા પરમ દુર્લભ છે :-
(૧) મનુષ્યત્વ (૨) સદ્ધર્મનું શ્રવણ (૩) (કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મમાર્ગની) શ્રદ્ધા અને (૪) સંયમ અર્થાત્ ચારિત્ર.

તો પ્રશ્ન થશે કે આવું અનંત ઉપકારી હોવા છતાં જીવો તેને કેમ પામી શકતા નથી ? સમ્યગ્દર્શનને પ્રગટ થતાં રોકનાર કારણ કયું છે ?

જ્ઞાની બતાવે છે :- અનાદિકાળનું ‘મિથ્યાત્વ’ એ કારણ છે.

ત્યારે મિથ્યાત્વને દૂર કરવા માટે મિથ્યાત્વના સ્વરૂપને પણ બધા પાસાથી જાણવું પડશે. ‘મિથ્યાત્વનું’ લક્ષણ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે :-

‘મિચ્છત્તં વેદંતો જીવો, વિવરીયદંસંણુ હોધ ।
 ણુ ય ધમ્મં રોચેદિ હુ મહુરં પિ રસં જહા જરિદે ॥

અર્થ :- જે જીવ મિથ્યાત્વથી ઘેરાઈ જાય છે, તેની દૃષ્ટિ ‘વિપરીત’ થઈ જાય છે. જેવી રીતે તાવ આવેલા દહીંને મીઠો રસ પણ ગમતો નથી, તેવી રીતે મિથ્યા-દૃષ્ટિને પણ ધર્મ કરવો ગમતો નથી. તેથી જ મિથ્યાત્વને ૧૮ પાપસ્થાનોમાં આગળના સત્તરે પાપોનો જનક કહ્યો છે, આમ તે બધા પાપનો પણ બાપ છે.

હવે વિચારો ધર્મ કરવો કેને ન ગમે ?

જવાબ સરળ છે. જેને સુદેવ, સુગુરૂ ને સુધર્મની શ્રદ્ધા ન હોય, તેને ધર્મ કરવો ન ગમે. અર્થાત્ જિનેશ્વરે ફરમાવેલા ધર્મથી જેની દૃષ્ટિ ‘વિપરીત’ છે, અવળી કે ઉલટી છે તેને ધર્મ ન ગમે. મિથ્યાત્વના મૂખ્ય ભેદ બે છે :- (૧) વિપર્યાસાત્મક મિથ્યાત્વ અર્થાત્ જિનવચનથી વિપરીત માન્યતા રૂપ મિથ્યાત્વ અને (૨) અનધિગમાત્મક અર્થાત્ જીવાદિ નવ તત્ત્વોના બોધ કે જાણ પણ વગરનું ‘અજ્ઞાનરૂપ મિથ્યાત્વ.’

(૧) વિપરીત બુદ્ધિનું લક્ષણ બતાવતાં કહે છે :-

‘જો જેણુ પગારેણુ,

ભાવો શિયઓ તમન્નહા જો તુ ।

મન્નતિ કરેતિ વહતિ વ,

વિપ્પરિયાસો ભવે એસો ॥ ૨ ॥

અર્થ :- જે ભાવ જે પ્રકારે નિયત હોય છે, એટલે કે પદાર્થનું જે યથાર્થ સ્વરૂપ હોય છે એનાથી બીજા રૂપે એને માનવો, આચરવો કે વર્ણવવો એનું નામ ‘વિપર્યાસ’ આગર તો ‘વિપરીત બુદ્ધિ’ કહેવાય. આમાં નવતત્ત્વનું બાણપણું હોવા છતાં તેની શ્રદ્ધા નથી તેથી બુદ્ધિ વિપરીત વર્તે છે.

પરમાર્થ એ છે કે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર દેવે પદાર્થનું સ્વરૂપ કે તેના ભાવ જે પ્રમાણે પોતાના જ્ઞાનમાં જોઈને તે જ પ્રમાણે યથાતથ્ય કહેલા છે, તેથી વિપરીત માનવું તે વિપર્યાસ બુદ્ધિ ‘મિથ્યાત્વ’ છે. તેવા મિથ્યાદષ્ટિને જિનવચનમાં શ્રદ્ધા હોતી નથી; અર્થાત્ જીવાદિ નવતત્ત્વનું જે પ્રમાણે તેમણે કહ્યું છે તેમાં શ્રદ્ધા હોતી નથી.

(૨) અજ્ઞાનરૂપ મિથ્યાત્વ :-

‘મિચ્છત્તપરિણુદરપ્પા,

તિવ્વ કસાએણુ સુદકુ આવિટઠો ।

જીવં દેહં એકં,

મણ્ણુતો હોઈ બહિરપ્પા ॥ ૩ ॥

અર્થ :- ક્રોધ માનાદિ ત્રીજ કષાયયુક્ત બની મિથ્યાદષ્ટિ શરીર અને જીવ (આત્મા)ને એક માને છે, તે બહિરાત્મા છે. તે માન્યતા અજ્ઞાન રૂપ મિથ્યાત્વ છે.

બહિરાત્મ દશામાં રહેલો અજ્ઞાની જીવમાં ક્રોધાદિ કષાય ભાવો ત્રીજ હોય છે, એટલે કે ‘અનંતાનુબંધી’ના

હોય છે. ને આ અનંતાનુબંધીના ક્રોધ, માન, માયા ને લોભની ચંડાળ ચોકડી જીવમાં હોય ત્યાંસુધી, જીવ કદાપિ કાળે મિથ્યાત્વના ઘરમાંથી નીકળે નહિ, ને મિથ્યાત્વજન્ય નહિ એટલે સમકિત કદાપિ પામે નહિ. તેવો અજ્ઞાની મૂઠ જીવ શરીરને જ આત્મા માને છે. જડ (શરીર ને ચૈતન્ય (આત્મા)નું ભેદ વિજ્ઞાન તેને હોતું નથી; એટલે કે શરીર તો નાશ પામવાના સ્વભાવવાળું જડ પુદ્ગલ છે, ને આત્મા અજર, અવિનાશી ધ્રુવ તત્ત્વ છે, તેવી તેને સમજણ કે શ્રદ્ધા હોતી નથી. તેવો શ્રદ્ધાહીન ‘બહિરાત્મા’ કહેવાય છે. સંસારચક્રના ભવજ્વલમાંથી તેની મુક્તિ કદાપિ થતી નથી. ટુંકમાં ‘સ્વ’ (આત્મભાવ)માંથી ખસી ‘પર’ (શરીરરાદિ પુદ્ગલ)માં વસે અર્થાત્ પોતાના માને તે મિથ્યાત્વી કહ્યું છે ને ‘પર’માંથી ખસ, ‘સ્વ’માં વસ. તે સમકિત છે.

અને તેનું જાણપણું જેને નથી તે અજ્ઞાનીને ‘અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ’ છે.

‘જો જડવાય’ ન કુણ્ઠ,

મિચ્છાદિટઠી તઓ હુ કે અન્ના ।

વડદઈ ય મિચ્છતં,

પરસ્સ સકં જાણે માણે ॥

અર્થ :- જે તત્ત્વવિચાર પ્રમાણે નથી ચાલતો એટલે કે જીવાજીવાદિ નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા નથી કરતો, તેનાથી મોટો મિથ્યાદષ્ટિ બીજો કોણ હોઈ શકે. એ બીજાને શંકા-

શીલ બતાવી પોતાના મિથ્યાત્વમાં વધારો કરતો રહે છે. (એ ગોશાલક, જમાલિકુમાર ઇત્યાદિના દૃષ્ટાંતો. જિનેશ્વરના વચનમાં શ્રદ્ધા ન રાખી વિપરીત પ્રરૂપણા કરી તો પોતાના જ આત્માનું અહિત કર્યું. પોતાનું જ દુર્ગતિનું ભવજ્ઞમણ અત્યંત વધારી મુક્યું.)

યોગશાસ્ત્રમાં પણ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું છે :-

‘અનિત્યાશુચિ દુઃખાનાત્મસુ

નિત્યશુચિસુખાત્મરવ્યાપ્તિરવિદ્યા ॥’

અર્થ :- અનિત્યને નિત્ય, અશુદ્ધને શુદ્ધ, દુઃખને સુખ અને આત્માને અનાત્મા (જડ શરીર) માનવો તે જ અવિદ્યા એટલે કે ‘મિથ્યાત્વ’ છે, ‘વિપર્યાસ બુદ્ધિ’ છે. દુઃખમાં મિથ્યાત્વ મૂઢતા અને જ્ઞાન પેદા કરી દૃષ્ટિ વિપરીત બતાવી દે છે. એટલે સ્ત્રી પુત્રાદિ સ્વજનોના સંબંધોને ધન વૈભવાદિ જે અનિત્ય છે, છતાં કાયમ ટકી રહેશે તેમ માની જીવીએ છીએ, શરીર મળમુત્રથી ભરેલું અશુચિમય છે, છતાં એને શુદ્ધ માનીએ છીએ, પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો ખરેખર અંતે દુઃખદાયી છે; છતાં એને મહાસુખ માની મેળવવા માટે અથાગ પરિશ્રમ કરીએ છીએ, અને આત્મા નિત્ય, શુદ્ધ ને અવ્યાપાધ સુખવાળો હોવા છતાં તેને દેહરૂપ માનીએ છીએ, આ દેહાધ્યાસ ને અવળી માન્યતા એ જ મિથ્યાત્વ છે. તેને કારણે ભવજ્ઞમણ મટતું નથી. દુઃખમાં પરવસ્તુને પોતાની માનવી તે મિથ્યાત્વ.

સ. ૪

એટલે કે શરીર, સ્વજનાદિના સુખેસુખી ને તેમના દુઃખે દુઃખી 'માનવ' તે 'મિથ્યાત્વ' છે.

મિથ્યાત્વની ભયંકરતા :-

અહીં એક વાત સ્પષ્ટપણે સમજી લેવાની જરૂર છે કે 'સમ્યગ્દર્શન-શ્રદ્ધા' એ આત્માનો મૂળ ગુણ હોવાથી પ્રત્યેક ભવ્ય આત્મામાં સત્તારૂપે રહેલ છે, પણ અનાદિ કાળના મિથ્યાત્વના યોગે તેનું પ્રગટ્ય થતું નથી; એટલે તેને પ્રગટાવવા માટે તેની પ્રાપ્તિ માટે મિથ્યાત્વનો નાશ કરવો ખાસ આવશ્યક છે. એટલે શાસ્ત્રકારોએ તેના જુદા જુદા પ્રકારોનું વર્ણન જુદા જુદા શાસ્ત્રોમાં કર્યું છે તે આત્મહિતાર્થે સમજીએ.

જીવોની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વ

સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વ ૩ પ્રકારનું છે :-

(૧) અણુઘડિયા અપજ્જવસિયા (અનાદિ-અનંત) :-

‘અણુ’ = નથી, અને ‘ઘડિયા’ = ભૂતકાળ, અતીત, એટલે કે જેના ભૂતકાળની આદિ નથી તે ‘અણુઘડિયા’ અર્થાત્ અનાદિ.

‘અ’ એટલે નથી, ‘પજ્જવસિયા’ = અંત એટલે કે જેનો હવે અંત પણ નથી તે ‘અનંત’.

આવું મિથ્યાત્વ ‘અવ્યવહારિક રાશિના’ જે જીવો કદાપિ વ્યવહાર રાશીમાં આવવાના નથી તેને અને

વ્યવહાર રાશીના અલબ્ય જીવોને હોય. જેની લવિતવ્યતા સંસારની નરકતિયંત્ર મનુષ્ય દેવરૂપી ચતુર્ગતિમાં આવવાની છે તેને ‘વ્યવહાર રાશી’ના જીવ કહેવાય.

(૨) આણુદયા સપન્નવસિયા (અનાદિ-સાંત) :-

તે મિથ્યાત્વ ‘વ્યવહાર રાશીના લબ્ય સમક્રિતી જીવોને હોય. વ્યવહાર રાશીના સંસારી જીવોના મિથ્યાત્વની આદિ નથી એટલે અનાદિ, ને જે લબ્ય જીવ ‘સમ્યગ્દર્શન’ પામે છે ત્યારે તેના મિથ્યાત્વનો અંત આવે છે એટલે (સ + અંત). એટલે સંસારના કેટલાક લબ્ય જીવો જે મિથ્યાત્વનો અંત કરવાના છે, તે ‘અનાદિ સાંત’ના લાંગામાં આવે.

(૩) સાદ્યા સપન્નવસિયા (સાદિ-સાંત) :-

જે લબ્ય જીવો એક વાર ‘સમ્યક્ત્વ’ પ્રાપ્ત કરી પછી પડિવાઈ (પતીત થઈને સમક્રિત ગુમાવી દે છે). થઈ જાય છે તેનું મિથ્યાત્વ ‘આદિ’ ને ‘અંત’ વાળું હોય છે તેથી સાદિ-સાંત કહેવાય.

ભાવથી ૨૫ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ

મિથ્યાત્વની આ પચ્ચીસની સંખ્યા કોઈપણ સૂત્રમાં એક સાથે નથી. જુદા જુદા સૂત્રોના જુદા જુદા સ્થાનેથી એકત્ર કરી કોઈ પૂર્વાચાર્યે બનાવેલી જણાય છે, જે વર્તમાનકાળે શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્રમાં ૧૮ પાપસ્થાનકના પાઠ પછી સ્થાનકવાસી સમાજમાં બોલાય છે. તે નીચે પ્રમાણે :-

પાંચ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ :-

‘અભિગ્ગહિયં અણુભિગ્ગહિયં
તહ અભિનિવેસિઅં ચેવ ।

સંસઠયમણ્ણલોગં,
મિચ્છતં પંચહા ભણિયં ॥

અર્થ :- મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારનું કહ્યું છે. તે
આ રીતે :-

(૧) અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ—આમાં અજ્ઞાનની સાથે
પોતાની વાતનો ઘણો આગ્રહ હોય છે તેથી સાચા-ખોટાની
પરીક્ષા કર્યા સિવાય, કે તત્ત્વની સમજ વગર કે કસોટીએ
ચડાવ્યા સિવાય, પોતાની રૂઢી કે પરંપરાને હઠથી પકડી
રાખવી તે. આ ભવ્ય ને અભવ્ય બંને પ્રકારના જીવોને સંભવે
છે. ધર્મપરિક્ષા અંતમાં તેના છ વિકલ્પ કહ્યા છે :-

‘જુત્થિ જુ જિચ્છો જુ કુણ્ઠ,
કયંજુ વેએઠ જુત્થિ જિવ્વાણુ’ ।

જુત્થિ ય મોકખોવાઓ,

આભિગહિયસ્સ છ વિઅપ્પા ॥ ૯ ॥

અર્થ :- (૧) આત્માનું અસ્તિત્વ નથી. (૨) નિત્યત્વ
નથી, (૩) આત્મા પોતાના કર્મનો કર્તા નથી. (૪) આત્મા
પોતાના કર્મનો ભોક્તા પણ નથી (૫) આત્માનો મોક્ષ
થતો નથી (૬) અને મોક્ષનો કોઈ ઉપાય નથી. આ અભિ-
ગ્રહિક મિથ્યાત્વ છે.

(૨) અનાલિઞ્ઠિક મિથ્યાત્વ :- બધા ધર્મેને સરખા માનવા. ગુણ-દોષની પરિક્ષા કર્યા વિના બધા દેવને પગે લાગવું, બધાને ગુરૂ માનવા તે, ટુંકમાં વિષ ને અમૃતને સરખા ગણાવા તે. આવા લોકો ‘મૂઠ’ હોય છે, સાચા-ખોટાને પારખવાની વિવેકબુદ્ધિ જ તેમનામાં હોતી નથી, જૈનધર્મ આ પ્રકારની દષ્ટિનો સ્વીકાર કરતું નથી. ગુણદોષની સમ્યક પરીક્ષા કરવાની દષ્ટિ અને હેય-ઉપાદેયનો વિવેક જૈનધર્મે સ્વીકારેલ છે તેથી સંપૂર્ણ દયામય અહિંસાધર્મ જ સાચો ધર્મ છે તેમ જૈન ધર્મે સ્વીકાર્યું છે. અને તે ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે, તેમ ન માનતા, સર્વ ધર્મને સરખા માનવા તે અનાલિઞ્ઠિક મિથ્યાત્વ.

આ મિથ્યાત્વ લબ્ય જીવોને જ હોય છે. કારણકે તેને બધા દર્શન (ધર્મ) સરખા લાગે છે, એટલે જે દર્શન ‘ મોક્ષ ’ છે તે ‘ મોક્ષનો ઉપાય ‘ સુધર્મ ’ છે એમ કહે છે, તેને પણ આ લોકો માનનારા હોય છે. ને તેમ માનનારા તો ‘ લબ્ય ’ જ હોય. અલબ્ય તો મોક્ષને કદાપિ માને જ નહિ; કારણકે જીવાદિ નવતત્ત્વનું જ્ઞાન કે શ્રદ્ધાન તેને કદાપિ થાય જ નહિ, તેથી અલબ્યને આ મિથ્યાત્વ ન હોય.

(૩) અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ :- સત્ય માર્ગ જાણવા છતાં કોઈ બાબતનો પોતાનો ખોટો મત બંધાઈ જવાથી તેને છોડવો નહિ ને અસત્ય માર્ગનું કુચુક્તિથી પોષણ કરવું, પ્રરૂપણ કરવી તે. ‘ અભિનિવેશિક.’

‘જો હવે હું’ મારી ભૂલ કબુલીશ, તો લોકોમાં મારી પ્રતિષ્ઠા ઘટી જશે, અને સામાવાળાની વધી જશે’ આ પ્રકારનું મિથ્યાભિમાન આ મિથ્યાત્વનું મૂળ કારણ છે. આને ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણ કહી છે. તે અહંભાવ આત્માને અભિનિવેશ મિથ્યાત્વમાં લઈ જાય છે. આ મિથ્યાત્વ સમક્ષિત પામીને જે પડિવાઈ થયેલ છે, તેને જ હોય છે. તીર્થંકરોએ પ્રરૂપેલા અર્થથી વિપરીત અર્થના તે કદાચહી હોય છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ પણ ક્યારેક છદ્મસ્થપણના કારણે ભૂલ કરી બેસે છે, પણ તેના દિલમાં સરળતા હોય છે. ભૂલની જાણ થાય કે તરત જ પોતાની પ્રતિષ્ઠાને મહત્ત્વ આપ્યા સિવાય ભૂલને સ્વીકારી લે છે. જમાલિ આદિ સાતે નિન્હવોમાં આ મિથ્યાત્વ ઘુસી ગયેલું. તેથી સંયમીઓનો સંયમ લુંટાઈ જાય છે ને સંયમના ફળરૂપે લવકટી થવાને બદલે દુર્ગતિમય લવજ્રમણ વધી જાય છે. ‘અભવ્ય’ સમક્ષિત કદાપિ પામતો જ નથી, તેથી અવ્યને આ મિથ્યાત્વ કદાપિ હોય નહિ.

કમલપ્રલ આચાર્યે પોતાની પ્રતિષ્ઠાની રક્ષાના કારણે સત્યને છુપાવી અત્યંત સંસાર વધાર્યાનો દાખલો છે.

ગીતાર્થ ગુર્વાદિની નિશ્રામાં કે આજ્ઞામાં રહેવાથી આ મિથ્યાત્વથી બચી શકાય છે. તત્ત્વની વાત સમજવાની શક્તિ કદાચિત્ પોતામાં ન હોય, તો પણ ગુરૂની વાત

શ્રદ્ધાપૂર્વક માનવાથી અહંભાવ ટળી જાય છે ને ફરી પાછા સાચા માર્ગે આવી જવાય છે.

(૪) સાંશયિક મિથ્યાત્વ :- જિનવાણીમાં શંકા કરવી તે. અર્થાત્ જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલા નવતત્ત્વાદિ જિન આગમોમાં. તેમની સર્વજ્ઞતા, વીતરાગતા આદિમાં સંદેહ કરવો તે. દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં સંદેહ લાવવો તે. આ મિથ્યાત્વથી જન્યવાનો એક જ ઉપાય જિનવચનમાં દેહ શ્રદ્ધા- ‘તમેવ સત્યં નિઃસંકં, જં જિજ્ઞેહિં પવેધયિં’ રૂપ આસ્થા રાખવી તે છે.

(૫) અનાલોગ મિથ્યાત્વ :- અણુસમજ કે અજ્ઞાન-પણાથી લાગે તે મિથ્યાત્વ. આ મિથ્યાત્વ એકેન્દ્રિયથી માંડીને અસંજી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને, મન ન હોવાથી સહેજે હોય છે. પણ કોઈ લગ્ય જીવ સમક્ષિતથી પતીત થઈ બેઈન્દ્રિયથી અસંજી પંચેન્દ્રિયમાં ઉપજે તે વખતે તેને ‘સાસ્વાદન સમક્ષિત લાભે.’ જેની સ્થિતિ માત્ર છ આવલિકા અર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે. પછી તે નિયમા મિથ્યાત્વી બની જાય છે.

વળી કેટલાક સંજી પંચેન્દ્રિ જીવો જેવા કે અસં-જ્યાતા પશુ-પક્ષીઓ તથા સંજ્યાતા લોખા મનુષ્યો પણ જીવાદિ નવતત્ત્વમાં કાંઈ સમજતા હોતા નથી. તેવા મનુષ્યો પોતાના ધંધા રોજગારમાં જ, કે પેટનું માંડ પૂરું કરવામાં જ પડ્યા હોય છે કે પૈસે ટકે સુખી લોગોપ-લોગમાં જ પડ્યા હોય છે, તે બધાને આ અનાલોગ મિથ્યાત્વ

હોય છે. કારણકે સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ તત્ત્વનું અજ્ઞાણપણું એ અનાલોગ મિથ્યાત્વ છે, તે જીવોને જીવાજીવાદિ તત્ત્વોની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

ભેદોનું તાત્પર્ય (સાર) :-

મિથ્યાત્વના ઉપરોક્ત પાંચ ભેદોનું તાત્પર્ય એ છે કે ‘મારું તેજ સાચું’ એવી હઠ (‘અભિગ્રહને’)ને લીધે, (૨) સત્ય-અસત્યનો નિર્ણય કરવાની ઉદાસીનતા (અનભિગ્રહ)ને લીધે, (૩) પ્રતિષ્ઠા ગુમાવવાના ભયે ‘ખોટું’ પકડેલું નહિ છોડવાના કદાગ્રહ (અભિનિવેશ)ને લીધે, (૪) જિનવાણીમાં સંદેહ રાખવો. (સંશય)ને લીધે તથા (૫) અજ્ઞાણપણાથી ઉપયોગની ખામી (અનાલોગ)ને લીધે જીવને દષ્ટિ વિપર્યાસ અર્થાત્ જિનવાણીથી વિપરીત માન્યતા થાય છે. ટુંકમાં મિથ્યાત્વ એ એક પ્રકારનો દષ્ટિવિપર્યાસ છે. અને તે અભિગ્રહ, અનભિગ્રહ, અભિનિવેશ, સંશય અને અનાલોગ એ પાંચ કારણોને લીધે થાય છે. તેથી મિથ્યાત્વનો નાશ ઇચ્છનારે જિનવચનમાં પૂરી આસ્થા રાખી તે પાંચે કારણોને દૂરથી તજી દેવા.

વિધેયાત્મક લાષામાં કહીએ તો (૧) ‘અભિગ્રહને’ છોડવો એટલે ‘સાચું તે મારું’ એવી સરળ મનોવૃત્તિ કેળવવી, (૨) ‘અનભિગ્રહને’ છોડવો એટલે ‘સત્ય’નો આગ્રહ રાખવો, (૩) ‘અભિનિવેશને’ છોડવો એટલે ‘ખોટું’ જતું કરવાની હિંમત રાખવી, (૪) ‘સંશય’ને છોડવો એટલે ‘સંપૂર્ણ’ શ્રદ્ધા ગુણ કેળવવો, સાચા દ્વિતી આસ્થા.

જિનવાણીમાં રાખવી. અને (૫) ‘અનાલોગ’ને છોડવો એટલે ધર્મપાલનમાં ‘ઉપયોગવંત’ થવું. જીવની હિંસા ન થાય તેનો ઉપયોગ રાખવો.

‘અભવ્યને’ આલિંગ્યાદિક અને અનાલોગિક મિથ્યાત્વ જ સંભવે જ્યારે ‘લવ્ય’ને ઉપરોક્ત પાંચે મિથ્યાત્વ સંભવે, તો પણ એક સમયે એક જ મિથ્યાત્વનો ઉદય હોય. એકી સાથે બે કે પાંચે ન હોય. પરંતુ એક જય ને બીજાનો ઉદય થાય તેમ સંભવે.

‘અનાલોગ’ મિથ્યાત્વમાં જીવે જેટલો સમય ગુમાવ્યો એટલો બીજા મિથ્યાત્વમાં નથી ગુમાવ્યો. અનંત-કાળની સ્થિતિ ફક્ત આ મિથ્યાત્વની જ છે. કારણકે ‘વનસ્પતિ’કાયની સ્થિતિ અનંતકાળની છે.

‘લવ્ય’ જીવોમાં પણ જાતિ લવ્યોને એક માત્ર આ મિથ્યાત્વ જ હોય, કારણકે તે કદાપિ નિગોદની અસ્વસ્થા છોડી વ્યવહાર રાશીમાં આવવાના નથી.

બીજી માન્યતા પ્રમાણે અભવ્યને પણ જાતિલવ્યની જેમ માત્ર અનાલોગ મિથ્યાત્વ જ હોય. આલિંગ્યાદિક ન હોય. આમ બે મત છે. તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય.

(૧) લૌકિક મિથ્યાત્વ :- જિનમાર્ગ એટલે કે ‘સુદેવ, સુગુર ને સુધર્મ’ સિવાયના અન્ય ઉપાસ્યની ઉપાસના કરવી તે ‘લૌકિક મિથ્યાત્વ’ છે. તેના ત્રણ ભેદ છે :- (૧) દેવગત (૨) ગુરુગત અને (૩) પર્વ કે ધર્મગત.

દેવગત :- જે રાગ-દ્વેષથી યુક્ત અને કામ, ક્રોધ, મોહ આદિ દોષોવાળા છે, તેવા લૌકિક દેવોને માનવા તે. જે દેવ રાજી થતાં વરદાન દે ને ખીજતાં શાપ દે તેવા દેવોને સુદેવ તરીકે માનવા તે દેવગત મિથ્યાત્વ. ક્ષણે રુપ્તા, ક્ષણે તુપ્તા ' અર્થાત્ ક્ષણવારમાં કોપાયમાન થાય કે ક્ષણવારમાં પ્રસન્ન થાય તેવા દેવોને માનવા તે 'દેવગત મિથ્યાત્વ' છે.

ગુરૂગત :- જે પંચમહાવ્રતધારી ને શુદ્ધ દયાધર્મના પાળનારા નથી તેવા કંચન કામિનીના ભોગી, સંસારસુખનાં રાગી, રાત્રિભોજનાદિ તથા કંદમૂળ આદિ અસદ્ય ભોજન કરનારાને ગુરૂ તરીકે માનવા તે 'ગુરૂગત.' મિથ્યાત્વ છે.

ધર્મ કે પર્વગત :- ધર્મ નિમિત્તે હિંસક યજ્ઞો કરે કે, નિર્દોષ પશુના બલીદાન દે, અને લૌકિક પર્વો જેવા કે હોળી, રાંધણ છઠ્ઠ, શિતળા સાતમ, ધનતેરશ ઇત્યાદિમાં માને તે 'ધર્મગત ને પર્વગત' મિથ્યાત્વ છે.

(૭) લોકોત્તર મિથ્યાત્વ :-

તેના પણ ત્રણ ભેદ છે :-

(૧) લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ :- સર્વ દોષોથી મુક્ત અને વીતરાગ એવા લોકોત્તર દેવ શ્રી અરિહંત ભગવંતની આ લોક કે પરલોકના પૌદ્ગલિક સુખની ઇચ્છાએ કરી બાધા, માનતા માનવી તે, વળી તીર્થંકર ભગવંતના લેશમાત્ર ગુણ હોય નહિ, એવાને સુદેવ માને. કે ઘંટાકણું મહાવીરની માનતા માનવી.

(૨) લોકોત્તર ગુરૂગત મિથ્યાત્વ -

શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રવાળા સાધુ-સાધ્વીજીને આ લોક કે પરલોકના સુખની ઇચ્છાએ વાંદવા, પડિલાલવા તે અથવા પાસત્યા અર્થાત્ શિથિલાચારી ને માત્ર વેશધારી એવા જૈન સાધુને ગુરૂ માનવા તે.

(૩) લોકોત્તર ધર્મ કે પર્વગત :-

આ લોક કે પરલોકના ભૌતિક સુખ માટે, જિનેશ્વર લગવંતના કલ્યાણક આદિ પવિત્ર દિવસે કે આઠમ-પાખીના પર્વ દિવસે જપ-તપાદિ કરવા તે.

ધર્મકરણી કે જપ-તપાદિ માત્ર કર્મનિર્જરાના હેતુ માટે જ કરવા જોઈએ. તો જ મોક્ષ સન્સુખ થવાય. જપતપાદિ ધર્મક્રિયામાં અંશ માત્ર પણ સંસારીસુખની વાંછા હોય તો સંસાર જ વધે.

(૪) કુપ્રાવચનિક મિથ્યાતા -

નિઘ્રંથ પ્રવચન અર્થાત્ જિનવાણી સિવાય અન્ય વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખવી તે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૨૩માં કહ્યું છે :-

‘કૃપવચણ પાસંડી, સવ્વે ઉમ્મગ્ગ પઠ્ઠિયા ।

સમ્મગ્ગં તુ જિણુકખાયં, એસ મગ્ગે

હિ ઉત્તમે ॥ ૬૩ ॥

અર્થ :- જિનેશ્વર લગવંત દ્વારા પ્રકાશિત મોક્ષ-માર્ગ જ ઉત્તમ છે, તે સિવાય જેટલા પણ વચન છે તે બધા કુપ્રાવચન હોઈને ઉન્માર્ગે લઈ જનારા છે.

તાત્પર્ય એ છે કે જૈનોએ જિન પ્રવચન પર જ પૂર્ણપણે શ્રદ્ધા રાખી કુપ્રાવચનરૂપ મિથ્યાત્વથી બચવું જોઈએ.

૯ થી ૧૮ સુધીના દશ મિથ્યાત્વ શ્રી ઠાણુંગ સૂત્રના દશમા સ્થાનમાં છે :

(૯) અધર્મમાં ધર્મસંજ્ઞા :— હિંસામય ચરૂ કરવો તે અધર્મ છે છતાં તેને ધર્મ માનવો તે. દા.ત. ગૌતમાદિ અગીઆરે ગણધર ભગવંતો પૂર્વાશ્રમમાં હિંસક થજો ધર્મ માનીને જ કરતા હતા. તે બધા પ્રભુ મહાવીર સ્વામીને વાઢમાં હરાવવા આવતા, પ્રભુના સમાગમે સમ્યગ્દર્શન પામ્યા. સંત સમાગમનું આવું અપૂર્વ મહાત્મ્ય છે.

આજ રીતે બધા આશ્રવદારો ને પાપસ્થાનકોનું સમજવું.

(૧૦) ધર્મને અધર્મ માનવો :— શ્રી જિનેશ્વર કથિત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રતપ રૂપી મોક્ષમાર્ગની ધર્મ-ક્રિયાઓને અધર્મ-જહક્રિયા કહેવી તે.

(૧૧) કુમાર્ગને સુમાર્ગ માનવો :— જે માર્ગ શુદ્ધ દયામય ન હોય ને સંસાર પરિભ્રમણને વધારે તે કુમાર્ગ, તેવા માર્ગની શ્રદ્ધા રાખવી તે, જેમ કે કાળબળનું બહાનું કાઢી ખરેખર, તો પોતાની વાહવાહ કહેવરાવવા માટે માઈક, ટી-વી. વી. અગ્નિકાયના જીવોના ઘાતક સાધનોનો ઉપયોગ કરે ને બીજા સુમાર્ગમાં વિચરતા સાધુ-

સાધવીશ્રીઓની જીવવાણી કહીને નિંદા કરે, વર્તમાન સમયનો બધો શિથિલાચાર આ મિથ્યાત્વના ધરનો છે. તે જેમ કે સ્નાન કરવું, સંકાશનો ઉપયોગ કરવો, ફલશ વાપરવા, રાગે દીવા-ખર્તાનો ઉપયોગ કરવો, પગે ચાલીને વિહાર કરવાને બદલે શરીરના કારણ સિવાય વાહનનો ઉપયોગ કરવો, ફોટા પડાવવા, વગેરે કે આવું બધું કરવાની પ્રરૂપણા જિનાસા વિરૂધ્ધની કરવી તે સ્પષ્ટપણે આ મિથ્યાત્વ છે.

(૧૨) સુમાર્ગને કુમાર્ગ માને :- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપરૂપ સંવર ક્રિયાને મોક્ષમાર્ગને-ઉન્માર્ગ માનવો તે, જેને મોક્ષની અભિલાષા છે, તેણે કર્મબંધના નાશનો ઉપાય કરવો જ પડશે. અને તે માર્ગ સર્વ અંવર નિર્જરા રૂપ જ જિનેશ્વરોએ કહ્યો છે. સંવરભાવ નવા કર્મ બંધાતા રોકે છે અને નિર્જરા અર્થાત્ તપ-જપ ધ્યાનાદિક્રિયા પૂર્વ સંચિત કર્મને ભસ્મીભૂત કરી દે છે. તે કલ્યાણકારી માર્ગની આરાધનાને સમય પરિવર્તનના બહાને ઉન્માર્ગ કહેવો તે. મિથ્યાત્વ છે.

જૈનમાર્ગ નિવૃત્તિ પ્રધાન ને આત્મલક્ષી મોક્ષના હેતુ વાળો છે. પુદ્ગલનો-ભૌતિક સુખ-સગવડોનો પ્રેમ એજ દુઃખનું કારણ છે, અને તેની ઇચ્છાનો નિરોધ એજ મોક્ષનું કારણ છે. જિનેશ્વરોએ શુદ્ધ દયામય ધર્મપાલનનો ઉપદેશ એટલા માટે જ આપેલ છે કે આત્મા પુદ્ગલની આ શરીરની જેલમાંથી વહેલી તકે મુક્ત થઈ પોતાનું અશરીરી, અણાહારી, અવિનાશી, અજર, અમર એવું શુદ્ધ

પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રગટાવે; ને સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થાય. તે સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ સુમાર્ગથી જ અર્થાત્ કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધનાથી જ થાય તે ત્રિકાળાબાધિત સત્ય છે, છતાં જિનેશ્વરે કરમાવેલી ધર્મક્રિયા કે પાંચ સમિતિના પાલનની કાયરતાના કારણે તેને કુમાર્ગ માને ને મનાવે તે મિથ્યાત્વ.

(૧૩) અજીવને જીવ માનવો :- કેટલાક એવા મત છે જે શરીરને જ જીવ માને છે; અને શરીરના નાશ (મૃત્યુ) સાથે જીવ અર્થાત્ આત્મા પણ નાશ પામે છે તેમ કહે છે. તેવી માન્યતા ‘તજજીવતચ્છરીરવાદી’ (તદ્ જીવ તદ્ શરીરવાદી) મતની છે. તે માને છે જગતમાં પાંચ મહાભૂત-પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ ને આકાશ છે, એના સંયોજન (મળવા)થી શરીર બને છે ને જીવ તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને એના નાશ સાથે જીવ પણ નાશ પામે છે.

આ માન્યતા ઝરાઝર નથી, કારણ કે પાંચ મહાભૂત શરીર અજીવ છે, જડ પુદ્ગલ છે, ને આત્મા-જીવ તેનાથી તદ્દન નિરાળો શુદ્ધ ચૈતન્યમય છે. આમ અજીવને જીવ માનવો તે મિથ્યાત્વ.

(૧૪) જીવને અજીવ માનવો તે :- ચૈતન્ય લક્ષણવાળાને અજીવ માની તેની દયા ન પાળવી તે. મિથ્યાત્વ, ઈંડા વિગેરે સજીવ વસ્તુને અજીવ માની તેનો ભોજનાદિમાં ઉપયોગ કરવો તે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ

ને વનસ્પતિરૂપ પાંચ એકેન્દ્રિયોમાં જિનેશ્વરે જીવ કહ્યા કહ્યા છે, તેની શ્રદ્ધા ન કરવી વિગેરે આ ભેદમાં છે. જીવના અસ્તિત્વને માની તેના સંપૂર્ણ ભેદને નહિ જાણનાર ઘણા ધર્મો છે. તે અજ્ઞાણપણે પણ જીવહિંસા કરે તે આ ભેદમાં આવે.

(૧૫) અસાધુને સાધુ માનવા :- જે સાધુપણના મૂળ એવા અહિંસાદિ પાંચ મહાવ્રતોનું સમ્યગ્ રૂપથી પાલન નથી કરતાં, જે પ્રગટ કે અપ્રગટ રૂપથી આરંભ-પરિગ્રહના કાર્યો કરે છે, કરાવે છે કે તેની અનુમોદના કરે છે તે બધા “અસાધુ” છે, તેને સાધુ માનવા તે.

(૧૬) સાધુને અસાધુ માનવા :- સાધુજીના ૨૭ ગુણો સહિત તરણુતારણુ જહાજ સમાન શુદ્ધ સંયમના પાલક એવા સાધુને અસાધુ માનવા તે જે જિનેશ્વરની આજ્ઞામાં રહીને ચારિત્ર પાળે છે તેને અસાધુ માનવા તે. પણ મિથ્યાત્વ છે. ટુંકમાં વિદ્વતા કે ભાષાશૈલી આદિની છટા ન હોય, દેખીતા બાળાભોળા હોય છતાં સંયમપાલન જિનાજ્ઞા અનુસાર કરતાં હોય, તેવા સાધુ સાધ્વીજીની ઉપેક્ષા કરીએ કે ભાવપૂર્વક ન નમીએ તોપણ મિથ્યાત્વ લાગે.

જનદર્શન બહુ જ વિચક્ષણ દર્શન છે. ડગલે પગલે વિવેક દષ્ટિનો ઉપયોગ રાખવાનો આ વીતરાગ માર્ગ છે. તેમાં જરાપણ ચુકીએ તો મિથ્યાત્વ લાગ્યું જ સમજે. ને ઉપયોગ બરાબર રાખીએ તો સમ્યગ્ દર્શન પણ આવ્યું જ સમજે.

(૧૭) અમુક્તને મુક્ત માનવા :- જે લોકવ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત છે, રાગદેષમાં રંગાયેલા છે, આરંભ-પરિશ્રદ્ધથી યુક્ત છે તેવાને મુક્ત માનવા તે; અર્થાત્ જ્ઞાનવરણીયાદિ આઠે કર્મોથી જે હજી સર્વથા મુક્ત થયા નથી, તેને મુક્ત થયેલા માનવા તે મિથ્યાત્વ છે,

(૧૮) મુક્તને અમુક્ત માનવા તે :- જે સર્વ કર્મો અપાવી સિદ્ધ, બુદ્ધને મુક્ત થયા છે, તે ‘સિદ્ધ ભગવંતોને’ અમુક્ત માનવા તે પણ મિથ્યાત્વ છે.

આ દસ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ શ્રી કાણાંગસૂત્રમાં આ રીતે છે :-

‘દસવિદ્ધે મિચ્છતે પન્નતે તં જહા :-
 ‘અધર્મે ધર્મસણ્ણા ધર્મે અધર્મસણ્ણા ઉમગ્ગે
 મગ્ગસણ્ણા મગ્ગે ઉમગ્ગસણ્ણા અજીવેસુ જીવસણ્ણા
 જીવેસુ, અજીવસણ્ણા અસાહુસુ સાહુસણ્ણા સાહુસુ
 અસાહુસણ્ણા અમુતેસુ મુતસણ્ણા મુતેસુ
 અમુતસણ્ણા ॥ ૯૯૩ ॥

(૧૯) જિનવાણીથી ઓછી પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાત્વ :-

જિનવાણી સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, પરમ વીતરાગી એવા જિનેશ્વર ભગવંતે ઉપદેશી છે. તેથી તેમના સિદ્ધાંતમાં લેશમાત્ર-કાનો માત્રા સુદ્ધાં ઓછા કરવા, ઓછું માનવું, કે ઓછી પ્રરૂપણા જાણી બનીને કરવી તે મિથ્યાત્વ છે.

આપણાથી કદાચ ઓછું પળાય તો તેને પોતાની નબળાઈ માનવી પણ વસ્તુ સ્વરૂપ તો લગવાને કહ્યું છે તે જ ખરાખર છે એમ શ્રદ્ધામાં દઢ રહેવું તે સમ્યક્ત્વ શુદ્ધિ માટે આવશ્યક છે. અબ્બણપણે કે મતિમંદતાના કારણે ઓછું અધિકું પઠન-પાઠન કરાવતાં બોલાઈ જવાય તો ‘જ’વાઈધ્ધ’ નો પાઠ બોલી ‘મિચ્છામિ દુક્કહમ લઈ’ આત્મશુદ્ધિ કરી લેવી.

(૨૦) જિનવાણીથી અધિક પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાત્વ :-

જિનેશ્વરે છ દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વ, ત્રણ લોક, વગેરેનું જે યથાર્થ સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે વધારીને કહેવું. તે મિથ્યાત્વ તે જેમ કે સંસારી જીવનો આત્મા દેહપ્રમાણ છે તેને વધારીને વિશ્વવ્યાપી કહેવો તે મિથ્યાત્વ છે.

(૨૧) જિનવાણીથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાત્વ.

જમાલિ આદિ સાતે નિહ્વેના અધિકાર આ વિપરીત પ્રરૂપણાના છે. તેમ કરીને લવકટી કરાવે તેવા પરમ કલ્યાણકારી ચારિત્રને તેમણે દુષિત કરી પોતાનું જ અહિત કર્યું. લવબ્રમણ વધારી દીધું. તેમના અધિકાર ‘સમકીતના ૬૭ બોલ’ ના પ્રકરણમાં આપ્યા છે. તેનો સાર એ છે કે જિનવાણીથી થોડી પણ વિપરીત પ્રરૂપણા મોક્ષકીનારે પહોંચવા આવેલ નૌકાને પણ ફરી લવસાગરમાં ડુબાડી દે છે. માટે જિનેશ્વરના માર્ગની શ્રદ્ધામાં દઢ રહેવું.

(૨૨) અક્રિયા મિથ્યાત્વ :- અક્રિયાવાદી કહે છે ‘આત્મા એ જ પરમાત્મા છે, ને પરમાત્મા અક્રિય છે, માટે આત્મા પણ અક્રિય છે. તેથી આત્માને પુણ્યપાપની ક્રિયા કશી લાગતી નથી કારણ કે પણ ક્રિયા તો જડ શરીર કરે છે.’ આવી ખોટી પ્રરૂપણા કરી સેંવર નિર્જરા રૂપી જપ-તપ-ધ્યાનાદિ ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે; એટલું જ નહિ પણ જે પુણ્ય-પાપના જ્રમમાં પડી આત્માને દુઃખી કરે છે, અર્થાત્ લોગવિલાસથી વંચિત રાખે છે ને ભુખ તરસ વેઠી, બ્રહ્મચર્ય પાળી આત્માને દુઃખી કરે છે, તે બધા નરકમાં જાય છે. આવો ઠર બતાવીને બાળાલેખા લોકોને જ્રમમાં નાખી દે છે. આ અક્રિયા મિથ્યાત્વ છે.

હવે જો ક્રિયાનું કરનાર જડ શરીર જ હોય ને શરીરની ક્રિયાથી આત્માને કશું શુભાશુભ કર્મ બંધાતું ન હોય, તો પછી જીવ ચાલ્યા ગયા પછી મહદું બની ગયેલું શરીર કેમ કંઈ બોલવા-ચાલવા આદિ ક્રિયા કરતું નથી; તેનો તેમની પાસે કોઈ જવાબ નથી. વાસ્તવિક રીતે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે જીવ (આત્મા) વગરનું નિર્જીવ શરીર કોઈ ક્રિયાને કરી શકતું નથી; એટલે જ સિદ્ધ થાય છે કે શરીર સંયોગે રહેલો આત્મા જ પૂર્વ-સંચિત શુભાશુભ કર્મના ઉદય અનુસાર બધી ક્રિયા કરે છે તેથી આત્મા સક્રિય છે, આ વાત શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર સ્થાન ૧૦ સૂત્ર ૯૪૭ તથા શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પદ ૧૩માં દસ પ્રકારના જીવ પરિણામ કહી જિનેશ્વરે બતાવી છે,

માટે ધર્મક્રિયાનો નિષેધ ન કરવો. જેવી રીતે મિથ્યાત્વાદિ પાંચ આશ્રવના હેતુ વડે જીવ અશુભ કર્મ બાંધે છે, તેવી જ રીતે સંવર-નિર્જરા રૂપ ધર્મ ક્રિયા કરી જીવ અશુભ કર્મથી છુટી પણ શકે છે. ને અંતે ઉત્કૃષ્ટ ભાવે ધ્યાનાદિ તપની ક્રિયા કરી સર્વ કર્મ મુક્ત બની પરમાત્મા પદ પ્રાપ્ત પણ કરી શકે છે. માટે આવી એકાંત મિથ્યા પ્રરૂપણાથી ભરમાઈને સુજા જનોએ ધર્મક્રિયા કરવાનું છોડી દેવું નહિ કારણ કે જે કોઈ ધર્મક્રિયા-અનુષ્ઠાનાદિ કરી પોતાના આત્માને દુષ્કૃત્યોથી બચાવશે તે જ સદ્ગતિને પ્રાપ્ત કરશે છતાં સુખી થશે.

(૨૩) અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ :- તેમનો મત એવો છે કે ‘જે જાણે છે તેને વધારે દોષ લાગે છે, જે જાણતો જ નથી તેને અજાણપણાને કારણે ઓછો દોષ લાગે છે.’ તેથી જીવાદિ તત્ત્વોને જાણવું વ્યર્થ છે.

સમ્યગ્દર્શન પ્રકરણમાં સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોએ કહ્યું કે જે જીવોની હિંસા ન કરે ને સંપૂર્ણ દયામય અહિંસા ધર્મ પાળે તે સમ્યગ્દષ્ટિ છે. જીવનું સ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય જીવોની દયા પાળી શકાય કેવી રીતે? તેથી જ તીર્થંકર લગવંતે શ્રીદશ વૈકાલિક સૂત્રના ચોથા અધ્યયનની દસમી ગાથામાં કહ્યું કે ‘પદમં તાણું તચ્ચે દયા’ અર્થાત્ પહેલાં જીવાદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન મેળવો, પછી જ દયારૂપી સંયમધર્મ યથાર્થ પાળી શકાશે. તેથી ‘જ્ઞાન

ક્રિયાભ્યાં મોક્ષ :- ' જ્ઞાન અને જપતપાદિ ક્રિયારૂપી ચારિત્રધર્મથી મોક્ષ કહ્યો. આથી અજ્ઞાનવાદીનો ઉપરોક્ત મત યથાર્થ નથી પણ અકલ્યાણ કરનાર છે તેમ સહેજે જણાય છે.

મોક્ષપુરીએ પહોંચવા માટે જ્ઞાન અને દર્શન એ બે આંખ છે, અને ચારિત્ર અને તપ એ બે પાંખ છે. જ્ઞાન વડે મોક્ષ માર્ગ જાણીને, અને દર્શન વડે એ માર્ગની યથાર્થ શ્રદ્ધા કરીને સાધક વિષય અને કષાયજન્ય ખાડા ટેકરાઓને ચારિત્ર ને તપરૂપી બે પાંખો વડે નિર્વિધને ઓળંગીને યથાસમય મોક્ષપુરીએ પહોંચીને પોતાનું શુદ્ધ પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રગટાવે છે; સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત બને છે. આમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ને તપ રૂપી ચારે સાધનની યથાર્થ આરાધના કરવાથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તે જિનવચનની શ્રદ્ધા રાખી કોઈ પણ સાધનની ઉપેક્ષા ન કરવી તે ભવ્ય મુમુક્ષુ સાધક માટે ખાસ જરૂરી છે.

જ્યાં મિથ્યાત્વ હોય, ત્યાં અજ્ઞાન નિયમા હોય જ. અજ્ઞાનીની વ્યાખ્યા કહે છે :-

‘ સદસદ વિસેસણાઓ,

ભવહેઉ જહરિછઓવલેભાઓ ।

ણાણુફદ્દાભાવાઓ,

મિચ્છાદિકિરસ અણુણુ’ ।

અર્થ :- સત્ અસતનો વિવેક ન હોવાથી, સંસારના

હેતુરૂપ કર્મબંધ જેમનો તેમ રહેવાથી અને જીવાદિ તત્ત્વોના અભાવથી મિથ્યાદષ્ટિ જીવો ‘અજ્ઞાની’ જ હોય છે.

અજ્ઞાનવાદીની જેમ આવા અજ્ઞાની કુહેતુ વડે અજ્ઞાનની સ્થાપના કરી બાળાભોળા લોકોને સદ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી વંચિત રાખે છે, તેને મિથ્યાદષ્ટિનું અજ્ઞાન કહેવું. આજના વિષમ હુંડા અવસર્પિણી કાળમાં (કળીયુગમાં) આ મિથ્યાત્વનું જોર ખૂબ વધ્યું છે ને વધતું જાય છે. અજ્ઞાન ને મોહ માનની પ્રબળતાથી અનેક મતમતાંતર વધી રહ્યા છે, ને વાણીવિલાસ દ્વારા લોકોને ખેંચવાનો પ્રયાસ ચાલી રહ્યો છે. તે બરાબર સમજી શ્રી જિનશાસનના સાચા અનુયાયીઓએ જાગૃત રહી દુર્લભ એવા સમક્ષિત રત્નને સંભાળી રાખવું જોઈએ; ને જિનવચનની શ્રદ્ધામાં અવિચળ રહેવું જોઈએ.

(૨૪) અવિનય મિથ્યાત્વ :— અરિહંત દેવ, ગુરુ, ગુણધિક તેમજ ધર્મનો આદર ન કરે, તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે, અહોભાવ ન રાખે તે ‘અવિનય મિથ્યાત્વ’ છે. ગુણીજનોના વચનમાં અશ્રદ્ધા થવાથી જ આદર અને અહોભાવની જગ્યાએ અવિનય ને ધૂણા થાય છે. વળી સાધુ સાધવી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, ગુણવંત, જ્ઞાની, તપસ્વી, ગૈરાગી આદિ ઉત્તમ પુરૂષોની નિંદા કરે, કૃતદની બને, છિદ્રગવેષી બને તે ‘અવિનય મિથ્યાત્વ’ છે.

છતાં એક બાબત સ્પષ્ટ કરવી પડશે કે અજ્ઞાનપણે કે શારીરિક અશક્તિના કારણે ગુર્વાદિને આદર ન આપી

શકાય તો મિથ્યાત્વ નથી. કારણ કે ત્યાં ભાવમાં વિપરી-
તતા નથી, તેમજ યથાયોગ્ય આદર ન આપી શકાયનો
મનમાં ખેદ પણ પ્રવર્તે છે.' પણ જ્યાં મનમાં પણ અવિ-
નયના ભાવ આવ્યા કે આ મિથ્યા વ લાગે.

(૨૫) આશાતના મિથ્યાત્વ :- આશાતનાના ૩૩
પ્રકાર શ્રી આવશ્યક સૂત્રમાં તેમજ દશાશ્રુત સ્કંધમાં રહ્યા
છે, તેમાંથી ગુર્વાદિની કોઈપણ પ્રકારે આશાતના કરે તો
તે મિથ્યાત્વ છે.

આશાતના એટલે તેમની આજ્ઞાથી વિપરીત વર્તવું,
તેમની સાથે પ્રતિકુળ વહેવાર કરવો, નિંદા કરવી, અપલાપ
કરવો, વિરોધી થવું વગેરે વગેરે.

આશાતનાના ૩૩ પ્રકાર નીચે મુજબ છે :-

(૧) અરિહંતની આશાતના, (૨) સિદ્ધની આશાતના,
(૩) આચાર્યની આશાતના (૪) ઉપાધ્યાયની આશાતના
(૫) સાધુની આશાતના, (૬) સાધ્વીની આશાતના આ પાંચે
પરમેષ્ઠિના છતાં ગુણોને ઓળવે અને અછતા દોષોનું
આરોપણ કરે તો 'આશાતના (૭) શ્રાવકની આશાતના
(૮) શ્રાવિકાની આશાતના (શ્રાવક શ્રાવિકાને કુપાત્ર કહે.
તેઓને પોષવા તોષવામાં પાપ બતાવે તો આશાતના) (૯)
દેવની આશાતના (૧૦) દેવીની આશાતના (૧૧) સ્થવિરની
આશાતના (૧૨) ગણધરની આશાતના (૧૩) આ લોકમાં
જ્ઞાનાદિ ગુણધારકની આશાતના, (૧૪) પરલોકમાં ઉત્તમ
ગુણોથી સુખ પ્રાપ્ત કરનારની આશાતના (૧૫) સર્વ પ્રાણી,

ભૂત, જીવ, ને સત્ત્વની આશાતના (જીવોની હિંસામાં ધર્મ ને રક્ષામાં પાપ બતાવે તથા જીવને જીવ ન માને તો આશાતના લાગે) (૧૬) કાલોકાલ (યથાસમય યથોચિતા) ક્રિયા સમાચરે નહિ તે ‘કાલની’ આશાતના (૧૭) શાસ્ત્રના વચન ઉત્થાપે તથા વિપરિત પ્રરૂપણા કરે તે ઉત્સૂગ કહેતા સૂગની આશાતના, (૧૮) જેમની પાસે શાસ્ત્રજ્ઞાન લીધું તેમની આશાતના કરે તે ‘સૂગદેવની આશાતના.’ (૧૯) જેમની પાસેથી સૂગની વાચના લીધી હોય તેમની આશાતના કરે તે ‘વાચનાચાર્યની.’ આશાતના (ઉપરોક્ત ૧૯ ના ગુણોને ઢાંકે, અવર્ણવાદ બોલે, આદર ન કરે તો આશાતના લાગે છે.) (૨૦) જવાઈદ્ધિ-શાસ્ત્રના પદ આઘા પાછા બોલે તો આશાતના. (૨૧) વચ્ચામેલિય-વચમાં સૂત્રપાઠ છોડી દે કે ઉપયોગ વગર લાભે તો આશાતના, (૨૨) હીણકખરે-સૂગનો પૂરો શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરે નહિ તો આશાતના, (૨૩) અચ્ચકખરે-અધિક બોલે તો આશાતના. (૨૪) પચહીણ-પદ પુરૂં બોલે નહિ કે અશુદ્ધ બોલે તો આશાતના. (૨૫) વિણયહીણ-વિનયરહિત લાભે તો આશાતના, (૨૬) જોગહીણ-સૂગ લાભતાં મન, વચન, કાયાના યોગોની ચંચળતા વર્તે તો આશાતના, (૨૭) ઘોષહીણ-હસ્વ-દ્વીર્ધનો ખ્યાલ રાખ્યા વગર સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર ન કરે તો આશાતના, (૨૮) સુદ્ધકુદ્ધિન-વિનયી જ્ઞાસુને જ્ઞાન ન આપે કે અવિનીતને રૂઝુ જ્ઞાન લાભાવે તો આશાતના, (૨૯) દુદ્ધક પડિચ્છિય-પોતે અવિનીતપણે જ્ઞાન લાભે કે અયોગ્યને લાભાવે તો આશાતના, ૩૦) અકાલે કચ્છે

સજાઓ-કાલિક-ઉત્કાલિક સમજણ વગર અકાળે ભણે-
ભણાવે તો આશાતના, (૩૧) કાલે ન કઓ સજાઓ-
સ્વાધ્યાય કાળે સ્વાધ્યાય ન કરે ને પ્રમાદ કરે તો આશાતના.
(૩૨) અસજાઈએ સજાઈ-સ્વાધ્યાય ન કરવાના સમયે
સ્વાધ્યાય કરે તો અશાતના. અને (૩૩) સજાઈએ ન
સજાઈ-પ્રમાદને વશ પડી સ્વાધ્યાયના સમયે સ્વાધ્યાય
કરે નહિ તો આશાતના.

આ પ્રમાણે ૩૩ આશાતના કહી છે તે આશાતના
બાણીબુઝીને કરે તો આશાતના લાગે. ને મિથ્યાત્વ લાગે.
પરંતુ સ્વાધ્યાય કરતાં અભણપણે ધરિદા વગર પોતા ક્ષયોપ-
શમના અભાવે કદાચ ઉચ્ચાર શુદ્ધિ ન જળવાય કે સૂત્રાર્થના
યથાર્થ ભાવ ન કહી શકાય કે પોતાના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના
ક્ષયોપશમ અનુસાર જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે પ્રમાણે
પઠન પાઠન કરતાં કરાવતાં પણ જ્ઞાનના આરાધક ગણાય છે.
તેથી ક્ષયોપશમ અનુસાર પઠન-પાઠન આદિ સ્વાધ્યાય કરતા,
કરાવતાં રહેવું ને અંતે હંમેશાં 'જ'વાદ્ધિ' નો પાઠ બોલી
મિચ્છામિ દુઃકલમ લઈ આત્માને શુદ્ધ કરી લેવો. તેથી
સ્વાધ્યાય કરતાં કે કરાવતાં કોઈ દોષ લાગશે નહિ.

ઉપર પ્રમાણે ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વનું સંક્ષિપ્ત
સ્વરૂપ કહ્યું. તે યથાર્થ બાણી સમજી, ભવ્ય જીવ દ્વરથી જ
તજે. કારણકે

‘ ન મિથ્યાત્વસમઃ શત્રુ-નં મિથ્યાત્વસમં વિષમ્ ।
ન મિથ્યાત્વસમો રોગો, ન મિથ્યાત્વસમં તમઃ ॥

અર્થ :- (આ જગતમાં) મિથ્યાત્વ જેવો કોઈ શત્રુ નથી, મિથ્યાત્વ જેવું કોઈ ઝેર નથી, મિથ્યાત્વ સમો કોઈ (લવ) રોગ નથી અને મિથ્યાત્વ સરખું (અજ્ઞાનમય) કોઈ અંધારું નથી. (કારણ કે મિથ્યાત્વ જ આત્મ-સ્વરૂપની યથાર્થ ઓળખાણ થવા દેતું નથી. તેથી લવરોગ મટતો નથી.)

યોગપ્રદીપમાં મિથ્યાત્વને ‘ અવિદ્યા ’ કહ્યું છે. કહે છે:-

‘ યત્પ્રસર્પતિ લોકેઽસ્મિન,

શાસ્ત્રે કુકવિભિઃકૃત ।

અવિદ્યા સા વિનિર્દિષ્ટા

સમતાશ્રમકારણુ’ ॥ ૩ ॥

અર્થ :- આ લોકમાં કુકવિઓએ રચેલ શાસ્ત્રમાં જે અવિદ્યા છે, તે પ્રચાર પામી રહી છે, તેજ ‘ સમતા ’ ‘ સમભાવ ’માં ભ્રમ પેદા કરવા માટેના કારણરૂપ છે.

સમતા અર્થાત્ માધ્યસ્થભાવના એ મૈત્રી આદિ જે ચાર ભાવના સમ્યક્ત્વની છે, તેમાંની છેલ્લી ઉત્કૃષ્ટ ભાવના છે જેની સાધના ‘ વીતરાગતા ’ અપાવવા સમર્થ છે. અવિદ્યા તે ભાવનાને રોકે છે. તેમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

‘ યથા રાત્રૌ તમોમૂઢા

નૈવ પશ્યન્ત જન્તવઃ ।

નેવેક્ષતે તથા તત્ત્વમવિદ્યા

તમસા વૃષાઃ ॥ ૯૪ ॥

અર્થ :- અંધકારથી મૂઢ બનેલ પ્રાણીઓ જેવી રીતે રાત્રિના સમયે કંઈ જ ભેઈ શકતા નથી. તેવીરીતે અવિદ્યારૂપ અંધકારથી ઘેરાયેલા (અજ્ઞાનીઓ) તત્ત્વ (જીવાદિ નવ તત્ત્વના સ્વરૂપ)ને ભેઈ જ શકતા નથી.

‘ મોહમાયામયી દુષ્ટા સાધુનાં મોક્ષકાંક્ષિણાં ।

સુક્રિમાર્ગમેલાઃ નિત્યમવિદ્યા નિર્મિતા ભુવિાદયા ॥

અર્થ :- (આ) પૃથ્વી પર જે અવિદ્યા નિર્મિત થઈ છે તે મોક્ષાભિલાષી (સંવેગી) સાધુઓને માટે હંમેશા મોહમાયારૂપ દુષ્ટ અને મોક્ષમાર્ગમાં આગળારૂપ છે.

‘ ઇતિ જ્ઞાતા બુદ્ધેર્નિત્યં; સ્વાત્મનો હિતવાંછયા ।

સવિદ્યા દુરતસ્ત્યાજ્યા, ન શ્રોતાવ્યા કદાચન ॥૬૬॥

અર્થ :- એ પ્રમાણે સમજીને પ્રજ્ઞાવંત (વિવેક-દષ્ટિવાળા) મનુષ્યોએ પોતાના આત્મહિતની ઇચ્છાથી અવિદ્યાનો (મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન) હંમેશાં દૂરથી જ ત્યાગ કરવો. કદિપણ તેની (અવિદ્યાની) વાત ન સાંભળવી.

‘ સર્વજ્ઞોકતા ભુ સદ્વિદ્યા ભવવિચ્છેદ કારણું ।

સૌવ સેવ્યા સદા સદ્ભિ મોક્ષ માર્ગ પ્રદાયિકા ॥૬૭॥

અર્થ :- સર્વજ્ઞ (ભગવંતે (જે કંઈ) કહ્યું છે તે સદ્વિદ્યા છે (અને તે) સંસારને છેદવાના કારણ રૂપ છે.

(૧) ઘરના બારણાને અંદરથી સજ્જડ રીતે બંધ કરવા માટે લાકડાનો ખાસ બનાવેલ જે દાંડો રાખવામાં આવે છે તેને ‘ અર્ગલા ’ = ‘ આગળો ’ કહેવાય છે.

મોક્ષમાર્ગને દેનારી એવી તે જ (વિદ્યાનું) સત્ પુરૂષોએ હંમેશા સેવન કરવું જોઈએ.

‘મોક્ષમાર્ગ’નું સ્વરૂપ બતાવે છે :-

‘‘ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપરત્નત્રયાત્મક : ।

યોગો મુક્તિપદ પ્રાપ્તાવુવાય : પરિકીર્તિત : ॥૧૧૩॥

અર્થ :- જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર-એ રત્નત્રયીરૂપ યોગને (મોક્ષ માર્ગને) મુક્તિપદ (સિદ્ધપદ-પરમાત્મપદ)ની પ્રાપ્તિમાં (શ્રેષ્ઠ) ઉપાય તરીકે વખાણ્યો છે. (પરિકીર્તિત :)

એ મોક્ષ માર્ગમાં પાંચ મહાવ્રતની સાધના કરવાની છે.

‘ અહિંસા સત્યમસ્તેયં બ્રહ્મચર્યમસંગતા ’।

ધર્મેતાનિ વ્રતાન્યત્ર સંયમઃ પંચધા સ્મૃત ॥૧૩૫॥

અર્થ - અહિંસા, સત્ય, અયૌર્ય (અસ્તેયં) બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ-એ પાંચ (મહા) વ્રતોથી અહીં ‘ સંયમ ’ પાંચ પ્રકારનો કહેવામાં આવ્યો છે.

અવિદ્યાથી દૂર રહેનારો તે સમ્યક્ દૃષ્ટિ મોક્ષા-લિલાધી રત્નત્રયીરૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની પાંચ મહાવ્રત અંગીકાર કરીને આરાધના કરે. કેવી રીતે કરે તે કહે છે :-

‘ રુદ્ધવા યોગી કષાય પ્રસરમતિ,

ચક્ષુઃપ્રિયાન્ સ્વાન્નિયમ્ય,

ત્યક્ત્વા વા સંગમન્યં પરમપદ-

સુખપ્રાપ્તયે બદ્ધબુદ્ધિ : ।

કૃત્વા ચિતં સ્થિરં સ્વં,

શમરશકલિતં સત્ત્વમાલંબ્ય બાહં,

દયાનં દયાતું યતેત પ્રતિદિન,

મમલં શુદ્ધધર્મા વિતંદ્ર ॥૧૩૨॥

અર્થ : — જેની તંદ્રા (નિદ્રા-મોહનિદ્રા અર્થાત્ દર્શનાંવરણીય કર્મ આ-કર્મના કારણે નિદ્રા આવે છે, વિનંદ્ર થઈ છે. (વિતંદ્રઃ) એવો શુદ્ધધર્મી યોગી અર્થાત્ સમ્યગ્ દષ્ટિ સાધક કષાયોના પ્રસારને રોકી, અતિ ચંચળ એવી પોતાની ઇંદ્રિયોને (અતિચલાન્ સ્વાન્ ઇંદ્રિયાન્) નિયમ બદ્ધ એટલે કે વશ કરી (નિયમ્ય), અથવા અન્ય (પ્રકારનો) (સર્વ) સંગ છોડી, એટલે કે ‘અસંગદશા’ કેળવી, બુદ્ધિને (એક માત્ર) ‘પરમપદના સુખની’ પ્રાપ્તિ માટે બંધ કરી અર્થાત્ ‘પરમાત્મપદ-સિદ્ધપદનું’ શાશ્વત અન્યા-બાધ સુખ મેળવવાનો દઢ નિશ્ચય કરી, પોતાના ચિત્તને સ્થિર અર્થાત્ એકાગ્ર કરીને સમરસભાવ અર્થાત્ ‘માધ્યસ્થ ભાવ’ વાળું બનાવી તેમજ સત્ત્વ (ગુણ અર્થાત્ સમ્યગ્ દર્શન) નું આલંબન લઈ હંમેશાં નિર્મળ ધ્યાન ધ્યાયવાનો ઉદ્યમ કરે. (૧૩૨.)

સમ્યગ્ દર્શનના આલંબનનું પરમ ફળ બતાવે છે :
‘છિત્વા સંસૃતિપાશમંતરબલં, જિત્વાથ મોહાદૃકં,
દીક્ષાં મોક્ષકરીં પ્રપદ્ય સ બુદ્ધા પાશ્વે પ્રભોરુદ્યત : ।
બ્રહ્મજ્ઞાનલયેન કેલવમતો, જ્ઞાનં સમુત્પાદ્ય ચ
પાપાન્સુકિતપદં સદા સુખમયં ક્ષીણાણ્ટકર્મા
ક્રમાત્ ॥૧૩૩॥

અર્થ :- (આ રીતે) ઉદ્યમવંત બનેલો (ઉદ્યતઃ) તે સમ્યક્ દષ્ટિ સાધક (સઃ બુધા) સંસારના (સ્નેહના) પાશને (સંસ્કૃતિપાશમ્) છેદીને (છિત્વા), અંતરમાં રહેલા મોહાદિ (શત્રુઓ)ની સેનાને (મોહાદિકં અંતરબલં) જીતીને, મોક્ષદાયિની એવી દીક્ષા પ્રભુ (કે ગુરુ) પાસે (પાશ્વે) અંગીકાર કરીને (પ્રપદ્ય), બ્રહ્મજ્ઞાનના લય વડે ‘કેવળજ્ઞાન’ (કેવલ-મતો જ્ઞાનં) (કેવળીએ માન્ય કરેલ અર્થાત્ મેળવેલુ જ્ઞાન) સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાજીને (સમુત્પાદ્ય), (અને એ રીતે) ક્રમશઃ (મોહનીયાદિ) આઠે કર્મોને ક્ષીણ કરીને અર્થાત્ નષ્ટ કરીને (સર્વ) પાપોથી મુક્ત થઈને શાશ્વતા સુખમય એવા પરમપદ સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરે. (૧૩૩).

મિથ્યાત્વનો નાશ કરવાથી જ આ પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય. માટે જિનવાણીમાં શ્રદ્ધા રાખી મિથ્યાત્વને દૂરથી જ તજો.

ઇતિ મિથ્યાત્વ પ્રકરણ સમાપ્તમ્.

સમ્યગ્દર્શનની દસ રુચિ

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮મા મોક્ષમાર્ગ અધ્યયનમાં ‘સમક્રિત’ની દસ રુચિ પ્રભુએ નીચે પ્રમાણે કહી છે. રુચિ એટલે સમક્રિતની પ્રાપ્તિ. દસ પ્રકારે સમક્રિતની પ્રાપ્તિ થાય તેમ કહ્યું છે:-

‘નિસર્ગવ્યસરુદ્ધ, આણ્વરુદ્ધ સુત-બીયરુદ્ધમેવ ।
અભિગમ-વિત્યારરુદ્ધ કિરિષા સંખેવ-ધર્મરુદ્ધ ॥૧૬॥

અર્થ :- સમક્રિતની રુચિ અર્થાત્ પ્રાપ્તિ દસ પ્રકારે છે:-

(૧) નિસર્ગરુચિ, (૨) ઉપદેશ રુચિ, (૩) આજ્ઞા રુચિ,
(૪) સૂત્ર રુચિ, (૫) બીજ રુચિ, (૬) અભિગમ રુચિ,
(૭) વિસ્તાર રુચિ, (૮) ક્રિયા રુચિ (૯) સંક્ષિપ્ત રુચિ,
(૧૦) ધર્મ રુચિ.

દરેક રુચિની સમજૂતિ બતાવે છે :-

(૧) નિસર્ગ રુચિ :-

‘ભૂયત્યેણાહિગયા જીવાજીવા ય પુણ્યપાવંચ ।
સહ સમ્મર્ધયાસવસંવરે ય રોએઈ ઉ નિસર્ગો ॥૧॥

અર્થ :- જીવ-અજીવ, પુણ્ય-પાપ, આશ્રવ-સંવર
ક્રિયાદિ નવ તત્ત્વોને પોતાની સહજ સ્ફુરણાથી એટલે ગુર્વાદિ
ખીબા કોઈના ઉપદેશ વગર યથાર્થ (ભૂયત્યેણુ=ભૂતાર્થથી)
જાણે (અહિંગયા) કે જાતિસ્મરણુ જ્ઞાને કરી (સહ સમ્મધ્યા
સન્મતિ વડે અર્થાત્ જાતિસ્મરણુ જ્ઞાને) જાણે તો ‘ નિસર્ગ’
રુચિ એટલે ‘ કુદરતી રુચિ ’ છે.

દૃષ્ટાંત :- આ જ સૂત્રના ૧૯ મા શ્રી મૃગાપુત્રના
અધ્યયનમાં, યુવરાજ મૃગાપુત્રે રાજમહેલના ઝરૂખામાં
ઊભા ઊભા એક સંયમધારી શીલવંત સાધુને રાજમાર્ગે
થઈને જતાં જોયા. સાધુને જોતાંવેંત આવો વેશ મેં પહેલાં
ક્યાંક જોયો છે તેવો મનમાં ઉઠાપોહ થયો. આ પ્રકારે
ઉઠાપોહ (મનમાં એકાગ્રપણે વિચાર આવવો તે). થતાં જ
‘ જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન ’ (પૂર્વના ભવ જાણીને દેખી શકાય
તેવું જ્ઞાન. મતિજ્ઞાનનો એક ભેદ છે. મતિની નિર્મળતા
થવાથી પ્રગટે છે.) થયું અને પૂર્વમાં એક ભવ પોતે
પણ પાંચમહાવ્રત અંગીકાર કરીને આ સાધુની જેમ જ
સાધુપણું રૂઠા ભાવે પાળેલું ફળસ્વરૂપે દેવલોકમાં દેવ થયો
ને ત્યાંથી ચ્યવીને મૃગારાણીના પુત્ર તરીકે મારો જન્મ
થયો છે. આ જ્ઞાન થતાં પોતે ગૈરાગ્ય પામે છે. માતા-
પિતા પાસે જઈ સંસારના નરકાદિ ગતિઓના દુઃખો પોતે
જે ભોગવી આવેલ છે. તેનું વર્ણન આગેહુળ કરીને, હવે
ફરીને આવી દુઃખમય દુર્ગતિઓમાં નથી જવું, માટે
મોક્ષદાયી એવી દીક્ષા લેવાની મને રજા આપો. એમ રજા

માગે છે. રજા મેળવી સંયમ લઈ, ઉત્કૃષ્ટ લાવે પાળી, સર્વથા કર્મમુક્ત થઈ સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે.

એવો જ બીજો અધિકાર ‘સમુદ્રપાલ મુનિવર’ નો ૨૧ માં અધ્યયનમાં છે. રૂપિણિ નામની સ્ત્રી સાથે લગ્ન થયા પછી, પત્ની સાથે દિવ્ય ભોગો ભોગવતો થકો પોતાના સુંદર મહેલમાં તે કિડા કરે છે. એકવાર મહેલના ઝરુખામાં બેઠો હતો ત્યારે તેણે કાંસીને યોગ્ય એવા કરેણના કુલની માળા વગેરેથી શણગારેલા એક અપરાધીને બાંધેલી હાલતમાં વધસ્તંભ તરફ લઈ જવાતો જોયો.

અપરાધીને આવી હાલતમાં જોતાં જ તેને મનમાં વિચાર પેદા થયો કે આ અત્યંત ખેદકારી છે, પણ પૂર્વે કરેલા અશુભ પાપકર્મનું જ આ દુઃખદ પરિણામ છે. સાધુને જોઈને વૈરાગ્ય થાય તે સમગ્ર શકાય તેવું છે પણ અપરાધીના નિમિત્તે વૈરાગ્ય આવે તે સમુદ્રપાલની વિશેષતા છે.

આમ વિચારતાં જ તે લાગ્યવાન, મહાન આત્મા સંવેગ પામ્યો. અને મૃગાંપુત્રની જેમ જ માતાપિતાની આજ્ઞા લઈ, સંયમ લઈ, ઉત્કૃષ્ટ લાવે ચારિત્ર પાળી, સર્વકર્મ ખપાવી, સિદ્ધ. બુદ્ધ ને મુક્ત થયા.

નમિ રાજર્ષિ, કપિલ કેવળી, વગેરે ઘણા દ્રષ્ટાંતો આ સૂત્રમાં છે. તે જિજ્ઞાસુએ ગુરુગમથી જાણવા. આ ‘નિસર્ગ રુચિ’ કહેવાય.

નિસર્ગ રુચિની વિશેષ સ્પષ્ટતા કરતાં કહે છે :—

‘ જો જિણુદિટઠે ભાવે,

ચઉવિરહે સદ્દહર્ષ સયમેવ ।

એમેવ નહન્નહત્તિય,

નિસગ્ગરુઈતિ નાયવો ॥ ૧૮ ॥

અર્થ :- દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પદાર્થ-માત્રના જિનેશ્વર ભગવંતે જે ભાવ જોયા છે (અને પ્રરૂપ્યા છે.) તે એ જ પ્રમાણે છે, અન્ય પ્રકારે નથી જ એવી સ્વયંસ્કુરિત શ્રદ્ધા તે નિસર્ગરુચિ છે.

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર અધ્યયન પાંચમાં જે કહ્યું :-

‘ તમેવ સમ્યંણીશંકં, જં જિણેહિં પવેઈયં ’ ॥

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે જીવાદિ તત્ત્વનું જે સ્વરૂપ છે. ‘ તે જ સાચું છે, શંકારહિત છે, ’ આવી પરમ શ્રદ્ધાને ‘ સમ્યગ્દર્શન ’ કહ્યું છે, તે જ ભાવ ઉપરોક્ત નિસર્ગ રુચિની ગાથામાં કહ્યા છે.

‘ આ પરમ શ્રદ્ધા સ્વયંસ્કુરણાથી થાય તે ‘ નિસર્ગ રુચિ ’ કહેવાય.

(૨) ઉપદેશ રુચિ ’

‘ એએ એવ ઉ ભાવે,

ઉવઈટઠે જો પરેણુ સદ્દહર્ષ ।

છઉમત્થેણુ જિણેણુ વ,

ઉવએસરૂઈતિ નાયવો ॥ ૧૯ ॥

અર્થ :- ઉપરોક્ત અર્થાત્ ૧૭ અને ૧૮ મી ગાથામાં

અતાવેલા ભાવોની શ્રદ્ધા જે જિનેશ્વરના (દેવના) કે તેમના માર્ગે વિચરતાં છદ્મસ્થ સાધુ-સાધવીજીઓના (સુગુરુના) ઉપદેશથી જીવાદિ નવતત્ત્વોમાં (સુધર્મમાં) શ્રદ્ધા કરે છે તે ‘ઉપદેશ રુચિ’ છે.

દૃષ્ટાંત :- બાળ રાજકુમાર પ્રાતઃસ્મરણીય ગજ-સુકુમાર મોટાભાઈ શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ સાથે રરમા તીર્થ કર લગવાન નેમનાથના દર્શને ગયા, પ્રભુનો બોધ પહેલી જ વાર સાંભળ્યો ને ગૈરાગ્ય પામ્યા. માતા દેવકીજી પાસે પ્રભુ પાસે દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા માગી. સાંભળતાં જ માતાજી તો બેહોશ થઈ ગયા. શ્રીકૃષ્ણ તુરત જ આવ્યા. નાનાભાઈને ત્રણ ખંડની રાજધાની દ્વારિકાની રાજગાદીની ને તમારા માટે સુંદર મળની સોહામણી કન્યા નામે સોમાને ગોતી કાઢીને અંતે ઉરમાં રાખી છે, તેની સાથે રાજગાદીએ બેસાડ્યા પછી તુરત જ લગ્ન કરી દેવાના પ્રલોભનો આપ્યા. બાળા રાજ આ સાંભળી મૌન રહ્યા. વાસુદેવને થયું કે ભાઈ માની ગયા. માને આશ્વાસન આપી મંત્રીઓને બોલાવી તાબડ-તોબ તૈયારી કરવાની આજ્ઞા આપી. બાળ રાજકુમાર તે શુભ દિવસના પહેલા પ્રહરમાં તો ત્રણ ખંડના અધિપતિ બની ગયા.

રાજકુળના શીરસ્તા પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ આદિ યાદવ અગ્રણીઓએ નવા રાજાને નમન કરી તેમની શું સેવા કરીએ તેની આજ્ઞા માગી.

જરા કદપના તો કરી બુઝ્યો. ત્રણ ખંડના અધિપતિ

એવા બાળ રાજાએ શું નવા નવા મહેલો બનાવવાની નવી નવી રાણીઓ લાવવાની કે લોગોપલોગના નવા નવા સાધનો વસાવવાની આજ્ઞા આપી હશે ?

સૂત્રકાર મહાત્મા શ્રી અંતગઠ સૂત્રના અધિકારમાં કહે છે. ‘ના’ ! તેવી કોઈ આજ્ઞા ન આપી. પરંતુ વહેલામાં વહેલા આ જ શુભ ચોધડીઉં કે જેમાં પોતાને ગાદીનશીન કર્યા – ત્રણ ખંડના અધિપતિ બનાવ્યા. તે વીતી ન જાય તે પહેલાં જ પોતાનો દીક્ષાસમારોહ થોજી પોતાને ભગવાન નેમનાથના ચરણમાં સૂપ્રત કરે. એવી પરમ ઉદ્ધાત્ત આજ્ઞા આપી.

આ હતું તેમનું મૌન.

આ હતું મૌનનું રહસ્ય.

પ્રભુના પહેલો જ ઉપદેશ સાંભળ્યો

સારા ત્રણ લાખ રોમ-રાયમાં દંઢ વૈરાગ્ય.

બીજી બાજુ માતા-પિતા, દીક્ષાની આજ્ઞા મોહવશ ન જ આપે.

આજ્ઞા વગર પ્રભુ દીક્ષા ન આપે.

મહા ધર્મ સંકટ.

પરંતુ જેનો નિરધાર દંઢ છે, તેને કોણ રોકી શકે ?

પ્રલોભનોમાંય રૂડો માર્ગ જોયો. આ છે પ્રભુકૃપા.

મૌન રહ્યા.

મોટાભાઈને માતાજીને લાગ્યું : ‘પ્રલોભનથી પીગળી

ગયા.’

સંસારના મોહથી રંગાયેલા (આપણો પણ) એવું જ સમજીએ.

જિનવાણીના ઉપદેશથી રંગાયેલા મેરૂ જેમ અડગ રહે. અડગ રહેવા છતાંય માતાપિતાનો આદર જાળવવો છે. આદર જાળવીને પણ કલ્યાણ માર્ગે આરાધવો છે. આરાધીને માતાપિતાદિને મોહનિદ્રામાંથી જગાડવા છે. આત્મકલ્યાણનો ખરો માર્ગ—‘જિનનો ઉપદેશ’ છે. જિનના ઉપદેશને, અવધારીને તેમના મોક્ષ માર્ગે ચાલવું છે.

સંયમ લેવાનો આ નિર્ણય મેરૂ પર્વત સમાન અચળ છે.

સૌરાષ્ટ્રના સમઢીયાળાની સતી ગંગાબાઈ એ પણ કહ્યું છે:-

મેરૂ તો ડગે, જેનાં મન નથી ડગતાં,
લલેને લાંગી પડે બ્રહ્માંડજી.’

આવા અડગ છે બાળા રાજ ગજસુકુમાર. શું કહે છે.

‘સત્ગુરુ વચનમાં’ શુરા થઈ ચાલે,
શીશ તો કર્યા કુરબાન રે,
સંકલ્પ-વિકલ્પ એકે નહિ ઉરમાં,
જેણે મેલ્યા અંતરના માન રે.’

અભણ-ભણતર વિનાની-પણ ગણતર પામેલી એવી સતી ગંગાબાઈ લબ્ય જીવોના ઘડતર માટે સંતવાણી-ઉચ્ચારે છે:- ‘સદ્ગુરુના વચનમાં શ્રદ્ધા રાખી શુરા થઈ

ચાલો.' બસ અનાદિ કાળથી આ એક જ માર્ગ આત્મ-
જ્ઞાનીઓએ-સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરોએ ઉપદેશ્યો છે. શ્રદ્ધા રાખો
શ્રદ્ધા રાખો, શ્રદ્ધા રાખો '

તો જ આત્માકલ્યાણ થશે.

તો જ સમક્ષિત પામી મોક્ષે જશો.

‘ નેમ ’ પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળતાં જ
બાળકુમારે આ દંઢ નિશ્ચય કરી લીધો છે.’

મૌન રહીને રાજગાદી સ્વીકારી છે.

ત્રણ ખંડના અધિપતિ-દ્વારકાધીશ બની પહેલી આજ્ઞા
આપી-

‘ આજ મુહૂર્તમાં મારો દીક્ષા સમારોહ ઉજવીને,
પ્રભુમા હસ્તકમળમાં મારી સોંપણી કરો.’

બાળારાજનું આ પરમ કલ્યાણકારી આતુર્ય.

‘ આજ્ઞા આપીને વડિલોની આજ્ઞા મેળવી છે.’

‘ માતાપિતાદિનો આદર જાળવીને ગૌરવવંતી આજ્ઞા
મેળવી છે.’

કલ્યાણનો માર્ગ-મોક્ષનો પંથ નિષ્કંટક બનાવ્યો છે.

ધન્ય મહાલાગ્યશાળી બાળા રાજ ધન્ય.

પહેલા પ્રહરમાં ત્રણ ખંડના અધિપતિ બની દીક્ષા લીધી
બીજા પ્રહરમાં બાળમુનિએ પ્રભુ પાસે મોક્ષમાર્ગ સમજ
તે કલ્યાણ માર્ગ આરાધવાની આજ્ઞા માગી.

ત્રીજા પ્રહરમાં સ્મશાને જઈ લિક્ષુ પડિમા આદરી.

ચોથા પ્રહરમાં સોમિલ સસરાએ મોક્ષની પાઘડી ખંધાવી.

બાળ રાજકુમાર-દેવકી માતાના લાડકવાયા.

આંખોના રતન, હૃદયના હાર.

બાળા-રાજા ત્રણ ખંડના અધિપતિ.

બાળ મુનિ-જિનવચન- ગુરુવચનમાં પરમ શ્રદ્ધા.

ભિક્ષુ પડિમા સ્મશાનમાં સંઘ્યાકાળે અસંગપણે.

પડિમામાં પ્રાણાતક ઉપસર્ગ (કબૂટ).

મસ્તકે માટીની પાળ ને તેમાં ધગધગતા અંગારા.

તોપણ બાળમુનિ તો ઝુલી રહ્યા છે પરમ સમતા રસમાં.

મસ્તક-દેહ બળે છે તે 'હુ' નથી.

'હુ' તો અજર, અમર અવિનાશી ધ્રુવ શાશ્વતો આત્મા,

ક્ષપક શ્રેણીએ પરમ શુકલધ્યાનને ધ્યાવી રહ્યા છે.

સર્વ કર્મોને બાળી, પ્રભાળી, લસ્મીભૂત કરી.

તેજ દિવસે ચોથા પ્રહરે,

સિદ્ધ બુદ્ધ, અને મુક્ત થયા છે.

અનાદિ-અનંત કાળના જન્મમરણના ફેરા ટાળ્યા છે.

આ છે 'ઉપદેશ રુચિનો' પ્રભાવ, મહિમા.

આવો બીજો અધિકાર આ જ સૂત્રના છઠ્ઠા વર્ગ

અધ્યયન ૧૫ માં શ્રી અતિમુક્તકુમારનો છે.

બીજા દૃષ્ટાંતોમાં જંબુકુમાર સુધર્માસ્વામીનો પહેલો જ ઉપદેશ વામી ગૈરાગ્ય પામ્યા, દીક્ષા લીધીને મોક્ષે સીધાવ્યા અર્બુનમાળી જેવો હત્યારો, રોહિણીયા જેવો ચતુર ચોર, અરે ચંડકૌશિક જેવો દંષ્ટવિષ સર્પ, પ્રભુ સાથે વાદવિવાદ કરી તેમને હરાવવા આવેલા ઇન્દ્રભૂતિ આદિ

અગીયારે પંડિતો જે પછી તો પ્રભુના શિષ્ય બની અગી-
યારે અગીયાર ગણધર બન્યા-વગેરે અનેક ભવ્ય જીવો.
પ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો ઉપદેશ સાંભળી આત્મકલ્યાણ કરી
ગયા છે.

શ્રી સુયગદાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનની પહેલી જ
ગાથામાં પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન ઋષભદેવ ભરત ચક્રવર્તીથી
પીડા પામેલા પોતાના ૯૮ પુત્રોને ઉપદેશ છે :-

‘સંબુજ્જહ ! કિં ન બુજ્જહ ?

સંબોહી ખલુ પેચ્ચ દુલ્લહા ।

નેા હુવણ્મંતિ રાઈએ,

નેા સુલભં પુણ્ણરાવિ જીવિયં ॥૧૧॥

અર્થ- (હે પુત્રો !) સમ્યક્ પ્રકારે બોધ પામો.
તમે કેમ બોધ પામતા નથી ? પરલવમાં (પેચ્ચ પાછળથી-
મૃત્યુ પછી) સમ્યગ્દર્શિ પાળવી ખરેખર દુર્લભ છે.
જેમ વીતેલી રાત્રીએ પાછા આવતી નથી તેમ જ માનવ
જીવન પણ (એકવાર) ગુમાવ્યા પછી ફરી પ્રાપ્ત થવું
સુલભ નથી અર્થાત્ ખહુ દુર્લભ છે. (માટે આ લવમાં જ
બોધિ બીજ પ્રાપ્ત કરી લો.)

પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળી અઠાણુયે પુત્રોએ રાજપાટ-
ની પુત્રો છોડી પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી; ઉત્કૃષ્ટ ભાવે
સંયમ પાળી મોક્ષે સીધાવ્યા.

(વિસ્તૃત કથા માટે જુઓ લેખકનું ’ ભાવના
ભવનાશિની.’)

(૩) આજ્ઞા રુચિ :-

‘રાગો દોસો મોહો અન્નાણુ’,

જરસ અવગય’ હોઈ ।

આજ્ઞાએ રોયતો સો

ખલુ આણુરુઈ નામ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ :- રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાન (આ ચારે ભવબ્રમણના હેતુ છે). જેમના દૂર (અવગય) થયા છે, (તેવા જિનેશ્વરની) આજ્ઞામાં રુચિ રાખવી એટલે કે ભાવ-પૂર્વક વાળવી તે ‘આજ્ઞારુચિ’ છે.

દૃષ્ટાંત :- ઉત્કૃષ્ટ દૃષ્ટાંત ‘ગૌતમ સ્વામી’ નું છે, પોતે ભગવાનના પદ ગણધર અને ચાર જ્ઞાનના ધણી હોવા છતાં, તેમના બોધથી ઘણાને કેવળજ્ઞાન થયું હોવા છતાં, પોતાનું સંપૂર્ણ સંયમ જીવન તે છેક ભગવાનના નિર્વાણ જવાના સમય સુધી, પોતે તો ભગવાનની આજ્ઞામાં જ ગાળ્યું, જેમાંનો એક પ્રસંગ અને આત્મશ્રેયાર્થે લઈએ :-

(૧) પ્રભુ આજ્ઞાએ ચોચરી લઈ પાછા ફરતાં લોકમુખે આનંદ શ્રાવકે સંથારો કર્યાનું સાંભળી તેમની પોષધ-શાળાએ પોતે દર્શન દેવા ગયા. ગુરૂને પધારેલા બેઈ આનંદ શ્રાવક બહુ હર્ષ પામ્યા. વંદન-નમસ્કારાદિ કરી પોતાને અવધિજ્ઞાન થયાની ને જાણે પહેલા દેવલોક સુધી, નીચે પહેલી નરકના લોલુચીય નામે પાથડા સુધી, ગણ

દિશામાં પાંચસો પાંચસો યોજન સુધી ને ઉત્તર દીશામાં ચૂલહિમવંત પર્વત સુધી જોઈ શકે છે તેની વિનયપૂર્વક વાત કરી. ગૌતમ સ્વામીએ ત્યારે કહ્યું કે શ્રાવકને અવધિજ્ઞાન થઈ શકે પણ તમે કહો છો તેટલું વિપૂલ ન થાય, માટે મતિભ્રમ થયો લાગે છે. તેથી સંથારામાં અસત્ય બોલવા બદલ ગુરુ (મારી) સમક્ષ આલોચના લઈ દોષમુક્ત બને.

આ સાંભળી શ્રાવકજીએ કહ્યું, ‘શું વીતરાગ પ્રભુના માર્ગમાં ‘સત્ય’ બોલવા માટે પણ આલોચના લેવી પડે છે?’

‘અવધિજ્ઞાન વડે જેટલું દેખી શકું છું, તેટલું જ યથાર્થપણે આપને કહું છું. માટે આપ જ આલોચના લો’ પોતે શ્રાવક હોવા છતાં કેટલી બધી આત્મશ્રદ્ધા હશે કે ગણધરુ લગવંતને આલોચના લેવા વિનયપૂર્વક કહ્યું.

આનંદ શ્રાવકની દૃઢતા જોઈ. ‘ગુરુ ગૌતમ’ તો પ્રભુ પાસે દુતિપલાસ ઉધાને જઈ જલદી ધરિયાવહી પ્રતિક્રમણ કરી. પ્રભુને વંદન કરોને બધી વાત પ્રભુને કરી પૂછ્યું કે આલોચના કોણે લેવી જોઈએ? આનંદ શ્રાવકે કે મારે?

સર્વજ્ઞ પ્રભુએ તુરત ફરમાવ્યું:- ‘ગૌતમ! તારે! આનંદ શ્રાવકને તે કહે છે તે પ્રમાણે તેટલું મોટું અવધિજ્ઞાન થયું છે, માટે તેમને ખમાવી આવો.’

પ્રભુની આજ્ઞા તુરત જ માથે ચડાવી. છઠ્ઠે પારણે ગોચરી પણ વાપર્યા વગર પોતે પદ ગણધર હોવા છતાં આનંદ શ્રાવક પાસે ગયા ને ખમાવી આવ્યા. પછી જ ગોચરી વાપરવા બેઠા. આ છે ‘આણુ રુચિ’ સમકિત.

(૨) દૃષ્ટાંત:-શ્રી ઢંઢણ મુનિવરે ગોચરીમાં મળેલા લાડવા નેમનાથ પ્રભુને બતાવી સવિનય પૂછ્યું :- પ્રભુ ! આ આહાર મારી લખિધનો છે. ? પોતાની લખિધનો આહાર મળે તો જ વાપરવો એવો અભિગ્રહ તેમણે કરેલો.

વીતરાગ પ્રભુએ કહ્યું:-‘ ઢંઢણ ! આ આહાર તમારી લખિધનો મળ્યો નથી, પણ કૃષ્ણ વાસુદેવની લખિધના કારણે સુખડીઆએ તમને વોરાવ્યો છે ’ માટે પરઠવી આવો.

જિનાજ્ઞામાં વિચરતાં મુનિ પોતાની લખિધનો આહાર ન મળતાં પરઠવા ગયા. કુંભારના ભટ્ટાની રાખ સાથે લાડુનો ભૂકો કરી જેમજેમ પરઠવા લાગ્યા, તેમતેમ મોહનીયાદિ કર્મના પણ ભૂક્ષ્ણ બોલી ગયા. ને પરઠતાં પરઠતાં જ કેવળી ભગવાન બની ગયા, પોતે છ છ માસથી પોતાની લખિધનો આહાર પામ્યા ન હતા ને ઉપવાસી હતાં. તેના છતાં જરાપણ ખેદ વગર જિનેશ્વરની આજ્ઞા પાળી તો પરમપદને પામી ગયા. આવો અદ્ભૂત પ્રભાવ આજ્ઞારૂચિનો છે.

(૪) સૂત્ર રુચિ :-

‘ જે સુત્તમહિજજન્તો સુએણ,

ઓગાહઈ ઉ સમ્મત્તં ।

અંગેણ બાહિરેણ વ

સો સુત્તરુઈ તિ નાયવો ॥ ૨૧ ॥

અર્થ :- જે અંગપ્રવિષ્ટ અર્થાત્ શ્રી આચારાંગ સૂત્રાદિ અંગસૂત્રો અથવા શ્રી દશગૈકલિકાદિ અંગબાહ્ય

સૂત્રોનું અવગાહન કરી (ભણી) શ્રુતથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તે ‘સૂત્ર રુચિ’ છે. (૨૧)

દૃષ્ટાંત :- શ્રી સુયગદાંગ સૂત્રના છઠ્ઠા ‘પુચ્છિસ્સુણું’ અધ્યયનમાં જંબુસ્વામી ગુરુ સુધર્માસ્વામીને કહે છે :-

કહં ચ નાણું કહ દંસણું સે,
સીલં કહં નાયસુયસ્સ આસી ।
જાણાસિણું ભિકખુ ! જહાતહેણું
અહાસુયં ખુહિ જહા-ણિસંતં ॥૨ ॥

અર્થ :- (આપણા શાસનપતિ, પરમ ઉપકારી) જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર સ્વામીનું જ્ઞાન કેવું હતું ? દર્શન કેવું હતું ? ચારિત્ર કેવું હતું ? તે હે મુનિવર ! (ગુરુ સુધર્માસ્વામી) આપ સમ્યક્ પ્રકારે જાણો છો, તેથી આપે જે પ્રકારે તે સાંભળ્યું હોય (જહા ણિસંતં) તેજ પ્રમાણે મને કહો. (૨)

(‘પરમાર્થ’ માટે જુઓ લેખકનું ‘પુચ્છિસ્સુણું’ વિવરણ)

લગવાનના ‘જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર’નું શ્રુતજ્ઞાન (એટલે કે ગુરુ પાસેથી સાંભળેલું જ્ઞાન) ભાવપૂર્વક સાંભળવાની મેળવવાની જિજ્ઞાસા ત્યારે જ થાય કે જ્યારે શિષ્યને જિનમાં અર્થાત્ અરિહંત દેવમાં, જિનવચનમાં અને તેના કહેનારા ગુરુવરમાં પરમ શ્રદ્ધા પ્રગટી હોય કે આ જિનેશ્વર દેવ, તેમના માર્ગે વિચરતાં મારા ગુરુદેવ - સુગુરુ તથા જિનેશ્વરે ફરમાવેલા વચન અર્થાત્ તત્ત્વ બોધ કે સૂત્રસિદ્ધાંત રૂપી ધર્મ તેજ આ જગતમાં મારું પરમ કલ્યાણ કરનારા છે.

શિષ્યની ઉપલક્ષણે કોઈપણ જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુની આવી અનન્ય શ્રદ્ધા ગુરૂના અંતરના દ્વાર ખોલી નાખે છે અને ગુરૂએ જે જ્ઞાનભંડાર સંયમજીવન દરમ્યાન એકઠો કર્યો હોય તે વિનયી શિષ્યને અદ્ય સમયમાં પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, ‘સૂત્ર રૂચિ’નું આ માહાત્મ્ય છે.

પૃચ્છા-પૃચ્છના-ને સ્વાધ્યાયનું અંગ કહ્યું છે. અને સ્વાધ્યાયને લગવાને પરમ ઉપકારી, અનંત કર્મોની નિર્જરા કરાવનારું તપ કહ્યું છે, ને તપ એ મોક્ષનું દ્વાર છે. પૃચ્છા આવી ઉપકારી છે તેનું કારણ એ છે કે ‘પૃચ્છા’માં વિનય અને શ્રદ્ધા બંને ગુણનો પહેલો અવિર્ભાવ થયેલો હોય છે.

આત્મકલ્યાણની વાત પૂછવાનું મન ત્યારે જ થાય કે જ્યારે અનાદિકાળનો અહંભાવ અંતરમાંથી દૂર થઈને વિનયભાવ પ્રગટ્યો હોય; અને પૂછે કોને ? તો જવાબ સ્પષ્ટ છે કે જેનામાં શ્રદ્ધા થઈ હોય તેની પાસે જ વિનયપૂર્વક જઈને પૂછે. આમ પૃચ્છામાં વિનય અને શ્રદ્ધા એ બંને ગુણોનો પ્રથમ અવિર્ભાવ છે.

‘વિનયમૂલો ધર્મો’ કહીને ‘વિનય’ને ધર્મનું મૂળ કહ્યું છે, તો ‘શ્રદ્ધા’ને અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનને ‘મોક્ષનું મૂળ’ કહ્યું છે. એવી ઉપકારી આ સૂત્ર રૂચિ-શ્રુતજ્ઞાન-સ્વાધ્યાય તપ છે.

શ્રદ્ધાવંત જિજ્ઞાસુ શિષ્ય જંબુસ્વામીને પ્રભુની પાટે ખીરાજનાર પાંચમા ગણધર ગુરૂવર શ્રી સૂધર્મા સ્વામીએ

કેવા ભાવપૂર્વક પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ આરાધેલા ને પછી લોકહિતાર્થે ઉપદેશેલા તત્ત્વબોધનું - કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મનું રૂડું પાન કરાવ્યું છે તે આપણને શ્રી આચારાંગ, ઉત્તરાધ્યાયન આદિ સૂત્રોથી જાણવા મળે છે.

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર-પ્રથમ અંગસૂત્રના પ્રથમ સૂત્રમાં સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને કહે છે :-

સૂયં મે આઉસં ! તેણું ભગવચા એવમકખાયં ' ॥૧॥

હું આયુષ્યમાન ! ભગવાને જે કહ્યું છે. તે મેં (તેમના શ્રીમુખેથી) સાંભળ્યું છે, (અવધાયું છે) તે હવે તમે એકાગ્રચિત્તે સાંભળો).

એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળવાના આ ભાવ સુધર્માસ્વામીએ જંબુસ્વામીને શ્રી ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્રના ૨૮ માં 'મોક્ષમાર્ગ' અધ્યાયનની પહેલી ગાથામાં આ રીતે કહ્યા છે :-

‘ મોકખમગ્ગં ગધં તચ્ચં, સુણેહ જિણુ ભાસિયં ।
ચઉકારણુ સંજુત્તં, નાણુ દંસણુ લકખણુ ॥ ૧ ॥

અન્વય :- જિણુભાસિયં સુણેહ, મોકખમગ્ગં ચઉકારણુસંજુત્તં ચ નાણુદંસણુલકખણું ગધં તદ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ :- જિનેશ્વર ભગવંતે ભાષેલું છે (ને મેં તેમના શ્રીમુખેથી જ જે પ્રમાણે સાંભળેલું છે તે પ્રમાણે જ તમને કહીશ. આમાં મારું કશું નથી. આ કેવો 'ઉત્કૃષ્ટ વિનયભાવ' છે. પોતે જ દ્વારશાંખીના (બારે અંગસૂત્રોના) રચયિતા છે. છતાં તેમાં પોતાનું કશું નથી. પણ જે કંઈ છે તે બધું ભગવાનનું છે. આમ કહીને

પોતાની જાતને સંપૂર્ણ ગોપવી નાખી, લગવાનમાં જ સમાવી દીધી. આ છે સંપૂર્ણ સમર્પણ. સમર્પણ હોય ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ વિનયધર્મ આવે જ, ને જ્યાં વિનયધર્મ હોય. ત્યાં કોઈ પ્રકારની આશાતના થાય જ નહિ.), તે (હે શિષ્ય) તમે એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળો. એકાગ્ર ચિત્ત એટલે મન, વચન, કાયાના યોગો સંપૂર્ણ સ્થિર કરીને સાંભળવું. તે જિનવાણી કેમ સાંભળવી તેનું અગ્રે રૂઢ માર્ગદર્શન ‘સુણેહ’ શબ્દથી કરેલ છે. લગવાને મોક્ષમાર્ગ ચાર કારણવાળો કહ્યો છે, (અને તે ચાર કારણવાળા માર્ગની શ્રદ્ધાપૂર્વક આરાધના કરવાથી) જે ગતિમાં (માત્ર) જ્ઞાન અને દર્શન એ બે જ લક્ષણ રહ્યા છે તે જ ગતિ અર્થાત્ પંચમ ગતિ મોક્ષગતિની જ પ્રાપ્તિ થાય. (કારણકે સિદ્ધ લગવંતને જ માત્ર જ્ઞાન અને દર્શન એ બે જ લક્ષણો હોય છે.)

પછી બીજી ગાથામાં જેનું દર્શન સૌથી શ્રેષ્ઠ છે તેવા જિનેશ્વરેએ ‘જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ને તપ રૂપી ચાર કારણોને મોક્ષનો માર્ગ કહ્યો છે. અને ત્રીજી ગાથામાં એ માર્ગે ચાલનાર જીવાત્મા સદ્ગતિ (જ) પામે છે.

ત્રણે ગાથાનો પરમાર્થ એ છે કે જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલા શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરીએ તો મોક્ષમાર્ગની સમજ પડે. ને સમજ પડે તો તેની આરાધના કરવાના ભાવ જાગે ને આરાધના કરે તેને સદ્ગતિ-મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, કદાચ ચરમ શરીર ન હોય તો વૈમાનિક દેવ કે દશાંગી સુખવાળી મનુષ્ય ગતિ સાંપડે-આ છે સૂત્રરુચિનું રૂપ.

શ્રી જંબુસ્વામીએ ગુરુ સુધર્માસ્વામી પાસેથી લગવાને કહેલા સૂત્રો પ્રથમ સાંભળીને શ્રદ્ધાપૂર્વક અંતરમાં અવધાર્યા, અવધારીને જિનેશ્વરની આજ્ઞા મુજબ ઉત્કૃષ્ટ ભાવે અરિત્ર પાળ્યું. ફળસ્વરૂપે ચારે ઘાતી કર્મોનો નાશ કરી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી કેવળી લગવાન થયા અને તદ્દલવે જ મોક્ષે સિધાવ્યા. પ્રભુના શાસનમાં એ મહાભાગ્યવાન છેલ્લા કેવળી થઈને મોક્ષે પધાર્યા.

કોટી કોટી વંદન હો એ ચરમ કેળવી લગવંતને,

દરેક તીર્થંકરના શાસનકાળમાં શાસ્ત્ર શ્રવણનો લાભ લઈ શાસ્ત્રોક્ત સંયમ, પાળી, અનેક લબ્ય જીવો સદ્ગતિ પામ્યાના દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રનું અવગાહન કરવાથી મળશે. વર્તમાન શાસન જે એકવીસ હજાર વર્ષ ચાલવાનું છે, તેમાં સૂત્ર-શાસ્ત્રોનો આધાર લઈ ઘણા લબ્ય જીવો સદ્ગતિ પામ્યા છે, વર્તમાનમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પામે છે, અને અંત ભાગમાં પણ ચાર જીવો દુષ્પસહ નામે આચાર્ય, કાલ્યુની નામે સાધવીજી, જનદાસ નામે શ્રાવક અને નાગશ્રી નામે શ્રાવિકા એકાવતારી થવાનાં છે. ત્યારે તેમને શ્રી દશવૈકલિક સૂચના પહેલા ચાર અધ્યયનનો આધાર રહેશે. બાકીના સર્વ શાસ્ત્રો પાંચમા આરાનો અંત નજીક આવતા વિરછેદ ગયા હશે; અને પાંચમો આરો સમાપ્ત થતાં આ ચારે અધ્યયનો પણ વિરછેદ જશે, અર્થાત સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર જ્ઞાન વિરછેદ જશે.

બીજી માન્યતા એવી છે કે ચાર સૂત્રો (૧) શ્રી

દશગૌકાલિક (૨) શ્રી ઉત્તરાધ્યયન (૩) શ્રી આચારાંગને (૪) શ્રી આવશ્યક સૂત્ર રહેશે, ને પાંચમો આરો પૂર્ણ થતાં વિચ્છેદ જશે. બંને માન્યતા ગ્રંથની છે. સિદ્ધાંતમાં આ વાત નથી તેથી કેવળી ગમ્ય સમજવું.

મહર્ષિઓએ સૂત્ર સિદ્ધાંતની મહત્તા બહુ બતાવેલી છે. કહ્યું છે :-

શાસ્ત્રે પુરસ્કૃતે તસ્માત્ વીતરાગ પુરસ્કૃતઃ :-

પુરસ્કૃતે પુનઃ તસ્મિન્ નિયમાત્ સર્વં સિદ્ધયઃ ॥

અર્થ :- શાસ્ત્રોને શ્રદ્ધાપૂર્વક માનવાથી વીતરાગની અર્થાત્ અરિહંત દેવની શ્રદ્ધા થાય છે (કારણકે બધા શાસ્ત્રોની રચના ગણધર ભગવંતો વીતરાગવાળી સાંભળીને કરે છે.) વળી વીતરાગમાં શ્રદ્ધા રાખનારા સર્વ શ્રદ્ધાળુ નિયમથી સિદ્ધ પદને પામે છે.

(૫) બીજ રુચિ :-

એગંણુ અણેગાઈ પયાઈ જે પસરઈ ઉ સમ્મત ॥
ઉદએ ંવ તેલખિન્દુ સો બીયરુઈ તિ નાયવો ॥૨૨॥

અર્થ :- જેમ પાણીમાં ટીપુ પ્રસરી જાય છે, તેમ જે સમ્યક્ત્વ એક પદ (તત્ત્વબોધ)થી અનેક પદોમાં ફેલાઈ જાય છે, એટલે કે એક પદને બહુવાથી અનેક પદને બહુ લે છે તે 'બીજરુચિ' છે.

સમ્યક્ત્વની 'રુચિ'ના કેવા અર્થસભર યથાર્થ નામ સૂત્રકારે આપ્યા છે તે જરા શાંતિથી વિચારશો તો સર્વજની

સર્વદર્શીતા માટે લેશમાત્ર સંદેહ નહિ રહે ને ભાવશુદ્ધિ સાથે સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ થશે.

કાળચક્રમાં આપણો અનુભવ છે કે અમાસના ઘોર અંધ-કાર પછી પ્રથમ **બીજરેખા**ના દર્શન થાય છે. ‘બીજ’ છે તો માત્ર પાતળી રેખા, અનંત આકાશમાં મુશ્કેલીથી જોઈ શકાય તેવી સૂક્ષ્મ રેખા, પણ ‘તે રેખા છે પ્રકાશની’ અમાવાસ્યાના કાળા ઘેરા અંધકાર પછી પહેલી જ વાર પ્રકાશની પાતળી પણ રેખા આકાશમાં પ્રગટે છે, ત્યારે મનુષ્યમાત્રનું અંતર આનંદવિભોર બની તે પ્રકાશ રેખાને પ્રણામ કરે છે. પૂજે છે. સર્વ તીથિઓમાં એક માત્ર **બીજ** જ પૂજાય છે, તેનું કારણ આ છે. ત્યારે ઋષિમુનિઓ જાણે પ્રાર્થના કરે છે:-

તમસો માં જ્યોતિર્ગમય ।

‘જિંઠા અંધારેથી પ્રભુ ! પરમ તેજે તું લઈ જા.’ અનાદિકાળના અજ્ઞાન અંધકારમાંથી હે પરમાત્મા ! ‘જ્ઞાનરૂપી તેજના કીરણો મારા અંતરમાં પ્રગટાવ, જૈન પરિભાષામાં કહીએ તો મિથ્યાત્વના ઘોર અંધકારમાંથી મને કાઢી સમ્યગ્ દર્શનનો પ્રકાશ મારા અંતરમાં પ્રગટાવ, આથીજ જૈન મહાર્ષિઓએ સમ્યક્ત્વ, સમ્યગ્ દર્શન કે સમકિતને ‘**બોધબીજ**’ જેવું પરમ અર્થવાહી ‘નામ ‘આર્યુ’ છે

આવી અનન્ય સાર્થક ઉપમાને વિશેષ વિચારીએ તો સર્વજ્ઞની દષ્ટિની વ્યાપકતાની સિદ્ધિ થશે. બીજનો ચંદ્ર અંધકાર મટાડીને પ્રકાશનો ઘોતક છે. એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાની કહે છે કે એકવાર બીજ પ્રગટી

તે જેમ આકાશમાં સોળે કળાએ ખીલીને પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર નિશ્ચયથી બનવાનો છે, તેમ જ જીવાત્માની અનાદિ અનંતકાળની જીવનયાત્રામાં એક જ વાર યોધિબીજ પ્રગટી જાય, તો તે બીજ વિકસીને તદ્દલવે કે વધુમાં વધુ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત કાળમાં પૂર્ણચંદ્ર રૂપી કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન રૂપે અવશ્ય વિકસવાની છે અને મોક્ષને અપાવવાની છે.

દૃષ્ટાંત :- બીજરુચિનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત છે ‘ત્રિપદિ.’

એવી પરંપરા છે કે અનાદિ કાળથી દરેક તીર્થંકર ભગવંતે જ્યારે પ્રથમ મોહનીયાદિ ચારે ઘાતી કર્મ ખપાવી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી બને ત્યારે સૌપ્રથમ ગણુધર ભગવંતોને માત્ર ‘ત્રિપદિ’ ઉખપન્નેઈ વા, વિગમેઈ વા ધુવે ઈવા (બીજ રીતે ગણુ પદ- ‘ઉખપન્ને વા, વિહને વા, ધુવે વા’) સાંભળાવે. સાંભળેલું જ્ઞાન તે ‘શ્રુતજ્ઞાન’ કહેવાય. આ રીતે ‘ત્રિપદી’ રૂપે શ્રુતજ્ઞાનની શરૂઆત થાય. ભગવાનના આ શબ્દોને જૈન પરિભાષામાં ‘અર્થ’ અર્થાત્ ‘વચન’ કહેવાય છે.

ભગવાનના શ્રીમુખે બોલાયેલા આ વચન ગણુધર ભગવંતો પરમ શ્રદ્ધાથી સાંભળે, અંતરમાં અવધારે ને એકાગ્ર ચિત્તે વિચારે કે ‘ભગવાનના વચન, પરમ વિતરાગી; નિષ્કારણ કંઈજાના ધણી એવા જિનેશ્વરના વચન એકાંત કલ્યાણકારી અને મોક્ષના હેતુરૂપ જ હોય, જીવને અનાદિ કાળની મોહનિદ્રામાંથી જગાડી સમ્યગ્દર્શન-સત્યમાર્ગ-સદ્ધર્મ પમાડનાર જ હોય, પરમ રહસ્યમય હોય.’

આ ‘ત્રિપદ્ધિ’નું રહસ્ય-પરમાર્થ શું એમ વિચારતાં જ અંતરમાં ઉહાપોહ થાય. જ્ઞાનવરણીય કર્મની ભેખડો તુટવા માંડે ને અંતરમાં જ્ઞાનનો પરમ પ્રકાશ પ્રગટે. એક ત્રિપદ્ધિના અનંત ગમા ને પર્યાવ (પરમાર્થ-બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થ) સમજવા માંડે. કારણ કે જ્ઞાન બહારથી મેળવાતું નથી. જીવમાત્રના અંતરમાં જ સત્તામાં પડેલું હોય છે. માત્ર તેનો ઉઘાડ થવાની જ ખામી છે. તીર્થંકર પ્રત્યેની અર્થાત્ અરિહંત દેવ કે ગુરૂ પ્રત્યેની અને તેમના વચન અર્થાત્ તત્ત્વબોધ એટલે કે જિનધર્મ પ્રત્યેની પરમ શ્રદ્ધાના કારણે ‘સમ્યગ્ દર્શનનું’ સહચારી એવું ‘સમ્યક્ જ્ઞાન’ અંતરમાં પ્રગટે છે અને ત્રિપદ્ધિનું પરમ રહસ્ય, પરમાર્થ આ રીતે પામે છે :-

‘ત્રિપદ્ધિ’નો અર્થ છે - ‘ઉપજન્નેઠ્ઠ’ એટલે ઉપજવું, જન્મ પામવો, પેદા થવું. ‘વા’ એટલે અથવા, વિગમેઠ્ઠ (‘વિહને’)નો અર્થ છે વિઘ્ન પામવું, નાશ પામવું, મૃત્યુ પામવું. ધુવેઠ્ઠ (‘ધુવે’)નો અર્થ છે, ધ્રુવ અર્થાત્ નિત્ય, શાશ્વત, સદાકાળ.’

આ અર્થ સમજી વિચારે કે જગતના સર્વ પદાર્થોમાં એવો કયો પદાર્થ છે જે ‘ઉપજવાના, નાશ પામવાના, છતાં ત્રણેકાળ ટકી રહેવાના સ્વભાવવાળો છે?’ એટલે મૂળ સ્વરૂપ એમનું એમ જ રહેવા છતાં બાહ્ય સ્વરૂપે તેની અવસ્થા સતત પલટાયા કરતી હોય.

આ ઉહાપોહ અંતરમાં થતાં જ આત્મિક જ્ઞાનનો

પ્રકાશ થાય કે સર્વ પદાર્થોમાં ઉપરોક્ત લક્ષણવાળા યુદ્ધ વ્ય છે, તેમાં ચૈતન્યમય શાશ્વત રહેનાર તો એક માત્ર મારો 'આત્મા જ' છે. આત્મા જ (જીવ) ચૈતન્યમય નિત્ય, ધ્રુવ, શાશ્વત, અજર અમર, અવિનાશી અખંડ અમૃત પદાર્થ છે. જગતના બાકીના બધા પદાર્થો ચેતના લક્ષણવાળા ન હોવાથી જડ છે. લોકમાં છ દ્રવ્યો શાશ્વતા હોવા છતાં જીવ સિવાયના બાકીના પાંચ જડ (અજીવ) હોવાથી. પોતાના સ્વરૂપને જાણી શકતા નથી.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૧૪ ગાથા ૧૬માં 'આત્મા'નું સ્વરૂપ બતાવતાં લગવાન કહે છે :—

‘ નો ઇન્દ્રિયગ્ગેજઝ અમુત્તલાવા
અમુત્તલાવા વિ ય હોઈ નિચ્ચો ।
અજઝત્થહેઉં નિયયસ્સ બન્ધો
સંસારહેઉં ચ વયન્તિ બન્ધં ॥ ’

અર્થ :— ‘ આત્મા અમૃત (અરુપી) છે. તેથી ઇન્દ્રિય દ્વારા ગાહ્ય નથી, એટલે કે ઇન્દ્રિયો વડે તેના સ્વરૂપને જોઈ કે જાણી શકાતું નથી. જે ‘અમૃત’ હોય છે તે ‘નિત્ય’ (ધ્રુવ) હોય છે. આત્માના આંતરિક રાગદ્વેષાદિ ભાવ જ (અજઝત્થહેઉં) નિશ્ચિતપણે બન્ધના કારણ છે, અને બન્ધ એજ સંસારનું કારણ છે.’ વળી શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના, ‘મોક્ષમાર્ગ’ નામના ૨૮મા અધ્યયનમાં લોકનું સ્વરૂપ બતાવતાં સાતમી ગાથામાં ‘જિનેશ્વરે દુકમાં કહ્યું

કે :- જેમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ (સઘળા અણુવ પદાર્થો) તથા જીવો (જીવાત્માઓ) અને પરમાત્મા સિદ્ધ ભગવંતો રહેલા છે તેને લોક કહેવામાં આવેલ છે. આને જૈનદર્શનમાં છ શાશ્વતા દ્રવ્ય કહ્યા છે, તેમાં પરમાર્થથી ‘જીવ’ (આત્મા) એ મુખ્ય દ્રવ્ય છે. જે બધા પુદ્ગલો દ્રવ્યો છે તે જીવે જ શરીર રૂપે ધારણ કરીને મૃત્યુ સમયે છોડી દીધેલા પોતાના શરીરો જ છે, જેમકે પથ્થર કે લાકડુ વગેરે જ્યાં સુધી પથ્થર ખાણમાં છે અને લાકડુ ઝાડમાં છે ત્યાં સુધી સચેતન જીવ છે કારણકે તે વધતા જાય છે, પણ પછી જ્યારે ઝાડ મરી જાય છે (સુકાઈ જાય છે) કે તેને કુહાડી આદિ શસ્ત્રથી કાપી નાખવામાં આવે છે, ત્યારે જીવ (આત્મા) તે ઝાડ રૂપી શરીરને છોડી દીધે છે અને કાળ તરીકે અણુવ પદ્મલ બની જાય છે. આવું જગતના પદાર્થ માત્રનું સમજવું. આકાશ દ્રવ્ય છે તે જીવને રહેવાનું સ્થળ આપે છે, અને કાળ (સમય)થી જીવાત્માની અને પુદ્ગલોની જીતી જીતી પર્યાયો (અવસ્થાઓ) આપણે જાણી શકીએ છીએ; ધર્માસ્તિકાય જીવને ગતિ કરવાનું માધ્યમ છે, અને અધર્માસ્તિકાય જીવને સ્થિરતા બક્ષે છે, આમ છએ દ્રવ્યોમાં મુખ્ય દ્રવ્ય જીવ (આત્મા) છે, અને તે જ ૮૪ લાખ જીવાયોનીરૂપી જીતી જીતી પર્યાયો ધારણ કરે છે. તેના વડે સંસારનું ચક્ર ચલાય છે. ‘સંસરતિ ઇતિ સંસારઃ’ અર્થાત્ ‘સમ્’ કહેતા ‘સમંતાત્’ એટલે કે ચારે તરફથી અથવા નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચારે ગતિમાં

‘સરતિ’ કહેતાં સરી જાય છે, અથવા ‘લપસી જવાનું’ જેમાં થાય છે.’ તેને ‘સંસાર’ કહેવાય છે.

સમણસૂત્રાં ગાથા ૫૧૨માં કહ્યું છે :-

‘સો નત્થિ ઇહોગાસો લોએ વાલગ્ગકોહિમિત્તોડવિ ।
જન્મમરણુખાહા અણિગસો જત્થ ન ય પત્તા ॥

અર્થ :- વાળના અગ્રભાગ જેટલી પણ આ લોકમાં એવી કોઈ જગા નથી જ્યાં (પ્રત્યેક સંસારી) ભવે અનેક વાર જન્મમરણનું કષ્ટ લોગવ્યું ન હોય. અર્થાત્ જન્મમરણ કયાં ન હોય.

આ શાસ્ત્ર વચન પ્રમાણે ગણધર ભગવંતોના ભવ પણ સમગ્ર લોકમાં ૮૪ લાખ જીવાયોનિમાં અનેક વાર જન્મમરણ કરીને આવ્યા હોય છે. તેથી પ્રભુના શ્રીમુખે ત્રિપદિ સાંભળવાથી જીવાદિ છએ શાશ્વતા દ્રવ્યો અર્થાત્ સમગ્ર લોકનું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવથી સમ્યક જ્ઞાન તેમના અંતરમાં થાય છે, જેના વડે જિનપ્રરૂપિત શાસ્ત્રની દ્વાદશાંગીની દરેક ગણધર નીચે પ્રમાણે રચના કરે છે.

ભગવાનના શ્રીમુખે ‘ત્રિપદિ’ સાંભળતાં જ ઉપરોક્ત ગાથાઓના સંપૂર્ણ ભાવ તેમના અંતરમાં પ્રગટે છે.- આત્માના યથાર્થ શુદ્ધ સ્વરૂપની જાણ થાય છે. પોતાનો આત્મા સ્વરૂપે શુદ્ધ હોવા છતાં સંસારચક્રમાં કેમ પરિભ્રમણ કરે છે. ? તો કે પોતાના જ રાગદ્વેષાદિ વિભાવ ભાવોને લીધે પોતે જ મોહનીયાનિ કર્મો વડે બંધાય છે ને ક્ષણસ્વરૂપે સંસારની ચતુર્ગતિ ને ૮૪ લાખ જીવાયોનિમાં ભમે છે.

જેમ બંધાવાના કારણ રાગદ્વેષાદિ લાવો, તેમ તેમાંથી છુટવાના ‘ સંવર-નિર્જરાદિ ’ સમતા લાવો-માધ્યસ્થ લાવો પણ છે. જેની સાધના શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવાથી જીવ કર્મબન્ધથી સર્વથા છુટી શકે છે ને મોક્ષ પણ પામી શકે છે. ’ આ રીતે આત્માનું, આત્મા જેમાં લમે છે તે નરકાદિ ચારે ગતિ ને ૮૪ લાખ જીવાયોનિનું, તેના પરિભ્રમણના સ્થાન એવા ચૌદ રાજલોકનું, પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ એવા પરમાત્મ સ્વરૂપનું-સિદ્ધસ્વરૂપનું અને તેનું નિવાસસ્થાન, લોકના અગ્રભાગે રહેલા સિદ્ધક્ષેત્રનું, આ રીતે જીવ-અજીવાદિ નવે તત્ત્વનું યથાતથ્ય જ્ઞાન પોતાનાજ આત્મા વડે પોતાના જ આત્મામાં થાય છે. આ રીતે ‘ આત્મજ્ઞાનનો સાક્ષાત્કાર ’ ત્રિપદિ ના શ્રવણથી થાતાં. પ્રભુની વાણી-જિનવાણી જગતજીવો આત્મશ્રેયાર્થે બાણે તે લક્ષ્યથી દરેક ગણધર ભગવંત, દ્વાદશાંગી રૂપ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોની-શ્રી આચારાંગાદિ બાર અંગસૂત્રોની ગુંથણી-રચના કરે છે, અને પછી જે ગણધર ભગવંત ભગવ.નના નિર્વાણ પછી તેમની પાટે બેસે છે. તેમની દ્વાદશાંગી તે તે તીર્થંકર ભગવાનના શાસન દરમ્યાન પ્રવર્તે છે. જેનો આધાર લઈ ઘણા લબ્ધ જીવો તદ્દલમે કે પરંપરાએ સંસારસાગરને પાર કરે છે.

વર્તમાન સમયમાં પ્રભુ મહાવીર સ્વામીની પાટે પાંચમાં ગણધર ‘ શ્રી સુધર્મા સ્વામી ’ ભરતક્ષેત્રમાં ખીરાબ્યા હતા, તેથી તેમણે રચેલી દ્વાદશાંગી આપણા ક્ષેત્રમાં પ્રવર્તે છે, અને ૨૧૦૦૦ હજાર વર્ષ સુધી ભગવાનનું શાસન ચાલવાનું છે. ત્યાંસુધી ટકશે ને આ પાંચમો આરો જેનો સમય

૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે તે પૂર્ણ થતા આ દ્વાદશાંગી આદિ સૂત્ર જ્ઞાન સંપૂર્ણ વિચ્છેદ જશે. એટલે કે નાશ પામશે, ને આગામી ઉત્સર્પિણી’- (યુગ)ના પ્રથમ તીર્થંકર ભગવંત ‘પદ્મનાભ’ (શ્રેણિક મહારાજનો જીવ) થશે ત્યારે ફરીથી આ કલ્યાણમયી ભવતારિણી, શ્રુતદેવી અર્થાત્ દ્વાદશાંગીની જગજીવોને પ્રાપ્તિ થશે, તે ભગવંત આ પાંચમા આરાના અંત પછી એકવીશ, એકવીશ હજાર વર્ષના બીજા ત્રણ આરા વ્યતીત થયે એટલે કે ૬૩૦૦૦ વર્ષ વીત્યા પછી આવતા યુગના ત્રીજા આરાની શરૂઆતમાં થશે. વચગાળાના ૬૩૦૦૦ વર્ષ સુધી ભરતાદિ ક્ષેત્રોમાં મિથ્યાત્વ રૂપી ઘોર અજ્ઞાન જ પ્રવર્તશે. માટે જ્ઞાની ભગવંતો નિષ્કારણ કંટણા ભાવે ફરમાવે છે, કે આવા દુઃખમય અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમય સમયમાં ઉપજવું ન હોય તો, ધર્મંકરણી શુદ્ધ ભાવે કરો. જેથી, સદ્ગતિ મળશે. ને આ વિષમકાળમાં ઉપજવાનો વારો નહિ આવે.

આ રીતે ત્રિપદિ રૂપ એક પદ ભગવાનના શ્રીમુખે સાંભળીને સંપૂર્ણ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની રચના ગણુધર ભગવંતો કરે છે. એક પદ સાંભળીને અનેક પદોની રચના કરે છે, તે ‘બીજરુચિ’ સમ્યક્ત્વનો પ્રભાવ છે.

‘સઽવ ભૂયઃપ ભૂયસ્સ. સમ્મં ભૂયાઈ પાસઓ’ જગતના સર્વ જીવોને પોતાના જ આત્મા સમાન ગણો - ‘આત્મવત્ સર્વં ભુતેષુ’ એવી ભાવના જ ભાવવી એ ‘ધર્મધ્યાનનું’ બીજ’ છે. અને પોતાનો આત્મા સિદ્ધ ભગવંત જેવો જ

સ્વરૂપથી ' શુદ્ધ , બુદ્ધ અને મૂક્ત ' છે એ ભાવના ભાવવી એ ' શુદ્ધલધ્યાનનું બીજ ' છે. તે ભાવવાથી આત્મા પરમાત્મા પદ પ્રાપ્ત કરે છે.'

(૬) અભિગમ રુચિ :-

‘સો હોઈ અભિગમરુઈ સુયનાણું જેણુ અત્યઓદિટઈ ।
એકારસ અંગાઈ પછણુગાં દિટિંવાઓ ય ॥ ૨૩ ॥

અર્થ :- જેણે અગિયાર અંગસૂત્રો, પ્રકીર્ણ સૂત્રો તથા દષ્ટિવાદ આદિ શ્રુતજ્ઞાન અર્થ સાથે મેળવ્યું હોય તે ‘ અભિગમ રુચિ ’ છે.

દૃષ્ટાંત :- શ્રી અંતગડ દશાંગ સૂત્રમાં શ્રી ગૌતમ-કુમારાદિ કુમારો તથા શ્રી પદ્માવતી, કાલી, સુકાલી આદિ સતીઓના જે અધિકારો છે તે બધા સંયમ અંગીકાર કરીને પ્રથમ સામાયિક આદિ અગિયાર અંગ સુત્રોનું અધ્યયન કરે છે ને પછી ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળીને સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે.

મૂળ પાઠ આ પ્રમાણે છે :-

‘ તએણું સે ગોયમે અણુગારે અણુણયા કયાઈ
અરહઓ અરિકુંણેમિરસ તહારુવાણું થેરાણું અંતિએ સામા-
ધિમાધયાઈ એકારસ અંગાઈ અહિજજઈ, અહિજિજતા
બહુહિં ચઉતથ જાવ અપ્પાણું ભાવેમાણે વિહરઈ ॥ ’

અર્થ :- ત્યારપછી (દીક્ષા લીધા પછી) ગૌતમ અણુગાર એક વખત ભગવાન અરિષ્ટ નેમિ (નેમનાથ)ના

ગીતાર્થ સ્થવિર સાધુઓની પાસે (સાવધયોગ એટલે કે પાપકારી યોગ તજવારૂપ ને નિરવધ યોગ અર્થાત્ મન, વચન, કાયાની નિષ્પાપ પ્રવૃત્તિ રૂપ) સામાયિક વગેરે (છ આવશ્યક) તથા અગીયાર અંગસૂત્રોનું અધ્યયન કર્યું. અધ્યયન કરીને ઘણા એક ઉપવાસ (‘ચઉત્થ ભક્ત’) જાવ’થી પરમાર્થ છે-એ, ત્રણ, ઉપવાસથી માંડી માસખમણ સુધીના તપશ્ચર્યા દ્વારા પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

આ રીતે બાર વર્ષ સંયમ પાળીને શત્રુજય પર્વત ઉપર જઈને એક માસનો સંત્યારો કરીને સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા.

આવે અનન્ય પ્રભાવ ‘અભિગમ રુચિ’ સમ્યક્ત્વનો છે.

વિસ્તાર રુચિ :-

‘ દંવાણુ સંવ ભાવા,

સંવપમાણેહિં જસસ ઉવલક્ષ્ઠા ।

સંવાહિ નયવિહીય,

વિત્થારરુઠ્ઠિ તિ નાયંવો ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:- બધા પ્રમાણો અને નયોથી જે દ્રવ્યોના બધા ભાવ જાણે છે. તે ‘ વિસ્તાર રુચિ ’ છે.

દ્રવ્યોને જાણનાર તે ‘ જીવ ’ (આત્મા) છે, ને જાણવાનું સાધન છે ‘ જ્ઞાન ’. અગાઉ જોયું તેમ ‘ મોક્ષમાર્ગ ’ નું ‘ પહેલું ’ કારણ જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાનના ભેદ કહે છે:-

‘તત્થપંચવિહં નાણું સુયં આભિનિબોધિયં ।
ઓહીનાણું તુ તથયં મણનાણું ચ કેવલં ॥ ૪ ॥

અર્થ:- (મોક્ષમાર્ગના આ ચારે કારણમાં)-તેમાં ‘જ્ઞાન’
પાંચ પ્રકારનું છે- (૧) શ્રુતજ્ઞાન (સુયં) (૨) આભિનિબોધિક
(મતિ) જ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન (ઓહીનાણું), ત્રીજું છે.
(૪) મનપર્યાવ જ્ઞાન ને (૫) કેવળજ્ઞાન.

‘એયં પંચવિહં નાણું દ્વવાણુ ય ગુણાણુ ય ।
પજ્જવાણું ચ સંવેસિં નાણું
નાણી હિ દંસિયં ॥ ૫ ॥

અર્થ:- આ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન બધા દ્રવ્ય, ગુણ અને
પર્યાયીનું જ્ઞાન છે-જાણનાર છે, એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે,
‘ગુણાણમાસઓ દ્વં, એગદ્વંસિસયા ગુણા ।
લકખણું પજ્જવાણું તું
ઉભઓ અસિસયા ભવે ॥ ૬ ॥

અર્થ:- ગુણોનો આધાર આશ્રયસ્થાન ‘દ્રવ્ય’ છે (અને
ઘણા) ગુણો એક દ્રવ્યના આશ્રયે રહે છે. પર્યાવ અર્થાત્
પર્યાયીનું લક્ષણ બંનેને એટલે કે દ્રવ્ય અને ગુણને આશ્રયે
રહેવું તે છે.

હવે છ દ્રવ્યના નામ ને લોકનું સ્વરૂપ કહે છે:-

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
‘ધમ્મો અહમ્મો આગાસં, કાસો પુગ્ગલ જન્તવો
એસ લોગો તિ પન્તતો, જિણેહિં વરહંસિહિં ॥ ૭ ॥

અર્થ:-જેમનું દર્શન શ્રેષ્ઠ છે એવા જિનેશ્વરોએ

(૧) ધર્મ (૨) અધર્મ (૩) આકાશ (૪) કાળ (૫) પુદ્ગલ (જડ-અણુ) અને (૬) જીવ (ચેતનઆત્મા) આ છ દ્રવ્ય જેમાં છે તેને 'લોક' કહ્યો છે.

દ્રવ્યની સંખ્યા કહે છે :-

‘ધર્મો અહર્મો આગાસં, દ્વવં ઇન્દ્રિકક્રમાહિયં ।
આણુન્તાણિ ચ દંવાણિ, કાલો પુગ્ગલજન્તવો ॥ ૮ ॥

અર્થ:- ધર્મ અધર્મ અને આકાશ-આ ત્રણે દ્રવ્ય સંખ્યામાં અડેક છે. કાળ પુદ્ગલ અને જીવ આ ત્રણે દ્રવ્ય અનંત છે.

દરેક દ્રવ્યના લક્ષણ અર્થાત્ ગુણ કહે છે:-

‘ગઈલકખણો ઉ ધર્મો, અહર્મો ઠાણુલકખણો ।
ભાયણું સંવદંવાણું, નહં ઓગાહલકખણું ॥ ૯ ॥

અર્થ:- ધર્મનું લક્ષણ ‘ગતિ’ (ગતિ કરવામાં સહાયક થવું તે માછલી માટે જેમ પાણી કે રેલ્વે ટ્રેન માટે જેમ પાટા હોય છે તેમ.) છે. અધર્મનું લક્ષણ ‘સ્થિતિ’ (સ્થિરતામાં નિમિત્ત થવું) છે. આકાશનું લક્ષણ બધા દ્રવ્યોને અવગાહના-આશ્રયસ્થાન આપવું તે છે.

‘વતણાલકખણો કાલો, જીવો ઉત્તયોગલકખણો ।
નાણેણું દંસણેણું ચ, સુહેણું ચ દુહેણું ચ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:- કાળનું લક્ષણ ‘વર્તના, પરિવર્તન’ (નવાનું બનવું કરવું બુનાનું નવું કરવું તે છે. જીવનું લક્ષણ ‘ઉપયોગ’ ચેતન। વ્યાપાર છે. જે જ્ઞાનથી (જાણે), દર્શનથી

(દેખે), સુખ અને દુઃખ જવાત્માવેદે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી)
'ઉપયોગ' ઓળખાય છે.

નાણું ચ દંસણું ચેવ, ચરિતં ચ તવો તહા ।
વીરિયં ઉવઓગો ચ, એયં જીવસ્સ લકખણું ॥૧૧॥

અર્થ:- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને
ઉપયોગ આ છ જીવના લક્ષણ છે.

સદ્ધંધારા ઉજ્જેઓ, પભા છાયાડતવો ઈ વા ।
વણ્ણ-રસ-ગન્ધ-ફાસા, પુગ્ગલાણું તુ લકખણું ॥૧૨॥

અર્થ:-શબ્દ, અંધકાર, પ્રકાશ, પ્રભા, છાયા, આતપ
(તરડો), વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શ-આ પુદ્ગલના
લક્ષણ છે.

એગત્તં ચ પુહત્તં ચ, સંખા સંઠાણમેવ ચ ।
સંજેગા ચ વિભાગા ચ, પજજવાણું તુ લકખણું ॥૧૩॥

અર્થ:- (પુદ્ગલનું) એકત્ર-એકઠા-થવું, પૃથક-
અલગ-થવું, સંખ્યા, આકાર, સંયોગ (વર્ણાદિનું મળવું) અને
વિભાગ (બુદ્ધા પડવું)-આ પર્યાયોના લક્ષણ (ગુણ) છે.

આ પ્રમાણે સર્વ દ્રવ્યોના સર્વ ગુણ (લક્ષણ) અને
પર્યાયોને સર્વ પ્રમાણ અને સર્વ નય (બાબુ)થી સર્વજ્ઞ
જિનેન્વરોએ જે રીતે જાણ્યા છે તે જોયા છે, તે જ સ્વરૂપથી
યથાતથ્ય-જેવા છે તેવા જ સ્વરૂપથી જાણવા ને શ્રદ્ધવા તે
વિસ્તારરુચિ સમ્યક્ છે.

પ્રમાણ:- પ્રમાણ ચાર છે (૧) પ્રત્યક્ષ (૨) અનુમાન

(૩) ઉપમા અને (૪) આગમ (શાસ્ત્રો), પ્રમાણુ તે અખંડ જ્ઞાન છે.

નય:— નય સાત છે તે પ્રમાણુનો ‘અંશ’ છે. અંશિક જ્ઞાન છે. પ્રમાણુને નયનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ ગુરૂગમથી જાણવું.

(૮) ક્રિયા રુચિ:—

દંસણુ-નાણુ-ચરિતે,

તવ-વિણુએ-સત્ય-સમિધ-ગુપ્તિભુ ।

જે કિરિયા ભાવરુધ,

સો ‘ખલુ’ કિરિયારુધ’ નામ ’૫૨૫ ॥

અર્થ:—દર્શન અને જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, વિનય, સત્ય, સમિતિ અને ગુપ્તિ આદિ ક્રિયાઓમાં જે ભાવપૂર્વકની રુચિ છે તે ક્રિયા રુચિ છે.

પરમાર્થ:— દર્શન અને જ્ઞાન એ ‘ભાવક્રિયા’ છે, ચારિત્ર ને તપ એ ‘અનુષ્ઠાન’ રૂપી ક્રિયા છે. અને વિનય, સત્ય, સમિતિ, ગુપ્તિ આદિ ભાવ અને અનુષ્ઠાન ક્રિયાની પોષક અને રક્ષક ક્રિયાઓ છે. ક્રિયાના આ બધા બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારોમાં ‘દર્શન’ને પ્રથમ સ્થાન વીરપ્રભુએ — સર્વ તીર્થંકરોએ સહેતુકે આપ્યું છે, કારણ કે ‘દર્શન’ અર્થાત્ ‘ભાવપૂર્વકની શ્રદ્ધા’ વગરની સર્વ ક્રિયાઓ મોક્ષના હેતુ રૂપ નીવડતી નથી. ભાવ વગરની ક્રિયા કદાચ પુણ્ય બંધાવે, પણ ભવકટીરૂપ કર્મનિર્જરા ન કરાવે. તેથી જ શ્રી કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર ગાથા ૩૮ માં આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકરજીએ કહ્યું છે:—

યસ્માત્ ક્રિયા પ્રતિકલ્પન્તિ ન ભાવશુન્યાઃ ॥૩૮॥

અર્થ:- ભાવ વગરની કરેલી ક્રિયા (મોક્ષ રૂપી) રૂળ આપતી નથી.

(વિસ્તૃત સમજ માટે જુઓ લેખકનું કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર),

દૃષ્ટાંત:-શ્રી અંતગઠ સૂત્રમાં શ્રી ગજસુકુમાર, ઐવંતા (અતિમુક્તકુમાર) આદિ મુનિવરોએ તથા કાલિ-સુકાલિ આદિ સતીજીઓએ, પ્રથમ સામાયિક આદિ સ્વાધ્યાય તપની ક્રિયા કરી, પાંચ સમિતિને ત્રણ ગુપ્તિરૂપ સત્ય ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ ભાવે પાલન કરી. વિનયપૂર્વક પ્રભુની કે ગુર્વાદિની આજ્ઞા લઈ તપ અનુષ્ઠાન કરી, અંતસમયે કેટલાક એક માસની સંલેખના ક્રિયા કરી, સર્વથા કર્મમુક્ત થઈ, સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થયા. ક્રિયારૂપી સચ્ચકત્વનું આ રૂળ જાણુ.

શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથાંગ સૂત્રમાં મેઘકુમાર આદિ ૧૯ અધિકારોમાં આ મહાત્માઓએ જુદી જુદી ક્રિયા-અનુષ્ઠાન કરી આત્માકલ્યાણ કર્યાના અધિકાર છે.

(૯) સંક્ષેપ રૂચિ :-

અણુભિગ્ગહિય-કુદ્દિદ્દહી,

‘સંખેવરૂઠ’ તિ હોઈ નાયવો ।

અવિસારઓ પવયણે,

અણુભિગ્ગહિઓ ય સેસેષુ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ :- જે નિર્ઝાન્ય પ્રવચનમાં અકુશળ છે, અને

બીજા બધા દર્શનો (ધર્મો)ને પણ બાણતો નથી, છતાં પણ કુદર્શનની શ્રદ્ધા ન હોવાથી, તેને ‘સંક્ષેપરુચિ’ સમ્યકત્વ છે.

દૃષ્ટાંત :- માસતુષ મુનિવરનું ઉત્તમ પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્ર શતક ૨૫ ઉદ્દેશા ૭ માં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે મતિ-શ્રુત જ્ઞાની (માત્ર) આઠ પ્રવચન માતા અર્થાત્ પાંચ સમિતિ ને ત્રણ ગુપ્તિનું સામાન્ય જ્ઞાન કરીને પણ એટલે કે સૂત્ર સિદ્ધાંતનું બીજું કશું જ્ઞાન, અરે ! એક પદનું જ્ઞાન ન હોય તોપણ ક્ષપક શ્રેણીનું આરોહણ કરીને ‘યથાખ્યાત’ ચારિત્રી અને કેવળજ્ઞાની થઈ શકે છે. આ છે ‘સંક્ષેપરુચિ’ સમ્યકત્વનો પ્રભાવ.

શ્રી દશગૌકાલિક સૂત્રમાં વીરપ્રભુએ કહ્યું છે :-
‘પદમં નાણું તચ્ચો દયા’ અર્થાત્ જીવ-અજીવાદિ નવ તત્ત્વોનું પ્રથમ યથાર્થ જ્ઞાન મેળવવું અને તેની શ્રદ્ધા કરીને દયાધર્મરૂપી ચારિત્રનું પાલન કરવું - જતના ધર્મ પાળવો; તેનું ફળ ‘મોક્ષ પ્રાપ્તિ’ જેવું અનુપમ છે. તેથી જ ‘જ્ઞાન ક્રિયાભ્યાં મોક્ષ :’ કહ્યું છે. આ બંને સૂત્રોમાં પ્રથમ સ્થાન ‘જ્ઞાન’ને ને અનંતર સ્થાન ‘દયા’ અર્થાત્ ‘લાવદયાવાળી ક્રિયા’ને એટલે કે ચારિત્રને આપ્યું છે; તેનો પરમાર્થ એ છે ‘ક્રિયા’ જ્ઞાનને અનુસરતી લાવદયાવાળી જ હોવી જોઈએ, એટલા માટે જ ‘ક્રિયા’નું ‘અનુષ્ઠાન’ એવું નામ પ્રસિદ્ધ છે, એટલે કે

દેહાદિ પર વસ્તુથી ‘આત્મા’ લિન્ન છે, એવું જે જ્ઞાન થયું તેને અનુરૂપ રાગ-દ્વેષાદિ મોહ મમતાનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ આત્મભાવમાં જ પ્રવર્તવું તે ‘અનુષ્ઠાન’ છે. એટલે તેનાથી કર્મ આસ્રવનો નિરોધ થઈ સંવર-નિર્જરા થાય, જે મોક્ષપ્રાપ્તિના હેતુ રૂપ બને. આ ‘જીવ’ અર્થાત્ ‘ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા’ અને આ ‘દેહ’ અર્થાત્ ‘જડ’ પુદ્ગલ એવું જે ભેદજ્ઞાન જ્યાં સુધી થાય નહિ; ત્યાં સુધી સર્વજ્ઞાન અજ્ઞાન છે.

‘સ્વ-પર’ના ‘ભેદવિજ્ઞાન’ રૂપ મૂળ સંક્ષિપ્ત આત્મજ્ઞાન જેમને હટું, પણ પૂર્વના કોઈ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના લીધે એકપણ પદ્મનું બીજું કોઈ સૂત્રજ્ઞાન જેમને ચડતું ન હટું તેવા શ્રી ‘માસતુષ’ મુનિવર, બાર બાર વર્ષો સુધી ગુરૂઆજ્ઞાએ ‘મા રુખ્યતિ મા તુખ્યતિ,’ આ એક જ પદ્મની અશુદ્ધ ઉચ્ચારથી પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક આરાધના કરીને કેવળીભગવંત બની ગયા, એ આ સંક્ષેપ રુચિ સમ્યક્ત્વનો પ્રભાવ છે.

(૧૦) ધર્મરુચિ :-

જો અસ્તિકાય-ધર્મ, -સુય ધર્મ અલુ ચરિત્ત-
ધર્મ ચ ।

સદહં જિજ્ઞાસિહિયં, સો ‘ધર્મરુદ્ધ’ તિ નાયવો ।
૥૨૭૥

અર્થ:- જિનકથિત અસ્તિકાય (ધર્મ-અધર્માદિ
છ દ્રવ્યોમાં કાળ સિવાયના પાંચે દ્રવ્યો અસ્તિકાય અર્થાત્

સ. ૮

પ્રદેશોના સમૂહરૂપ હોવાથી ધર્માસ્તિકાય-અધર્માસ્તિકાય એમ કહેવાય છે. તેમાં ધર્મ, અધર્મ, લોકાકાશ, અને જીવ (એક જીવના જ આત્મપ્રદેશો)ના અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. અને તે ચારેના અસંખ્યાત પ્રદેશ એકસરખા હોય છે. —ભગવતીજ સૂત્ર.) ધર્મમાં, શ્રુતધર્મમાં અને ચારિત્ર ધર્મમાં જે શ્રદ્ધા રાખે છે તે “ધર્મરુચિ” છે.

દૃષ્ટાંત:- જિનેશ્વર કથિત “દયાધર્મ”ની અનન્ય શ્રદ્ધા ધર્મરુચિ અણુગારે ઊડીઓની કરૂણા કરીને, અને મેતાર્ય મુનિવરે કૌંચપક્ષીની રક્ષા કરીને પ્રાણાંતક કબ્જ સહન કરીને પણ રાખી. તે ધર્મરુચિ સમ્યક્ત્વા છે, (ધર્મરુચિ અણુગારના દૃષ્ટાંત માટે જીવો લેખકનું ‘મોટી સાધુ વંદણા’ ગાથા-૫૧.)

‘મેતાર્ય’ મુનિવર સંસારી અવસ્થામાં તે સમયના મગધનરેશ શ્રી શ્રેણિક મહારાજના જમાઈ હતા; તેથી તેમની રાજગૃહીનગરના એક સોનીને થયું કે તેમને આહાર-પાણી આપીશ તો મહારાજની કૃપા દ્રષ્ટિ થશે. એટલે એકદા પોતાને ત્યાં ગોચરી માટે પધારેલા મુનિને જોઈને સોનાના જવલા ઘડતાં તે ઊઠ્યો. ભાવપૂર્વક વંદન કર્યા ને લાડુ બનાવેલા તે લેવા સોનાના જવલા એમ જ મૂકીને અંદરના ઓરડામાં ગયો.

સોની કુશળ કારીગર હતો. જવલા એવા આબેહુબ ઘડેલા કે અસલ જવના દાણા જ લાગે તેથી એક કૌંચ પક્ષી ઊડી આવીને તે બધા સોનાના જવલા સોની મોઢક

લેવા ગયો તે દરમ્યાન ચણી ગયું. મુનિએ તે પ્રત્યક્ષ જોયું. પણ તે તો દયાધર્મના પાળનારા. નિસ્પૃહ રહ્યા; ને ચાલતા થયા.

આહાર વોરાવીને સોની જવલા ઘડવા બેસતાં બુએ તો ઘડેલા જવલા નહિ. બીબું કોઈ તો આંચું નથી. નકકી આ સાધુ જ સોનાથી લલચાઈ જવલા લઈ ગયો. તેમ માની સાધુને પાછા બોલાવ્યા. પૂછ્યું, પણ મુનિ તો પક્ષીની દયા પાળવા મૌન રહ્યા. તેથી બીબઈને સોનીએ મુનિવરને તડકામાં ઊભા રાખી ચામડાની લીની વાધર કપાળે બાંધી. વાધર સુકાતા તાળવું ફાટી ગયું ને કાળધર્મ પામ્યા, છતાં પક્ષીની દયા પાળી મૌન રહ્યા તે ‘ધર્મરુચિ.’ સમ્યક્ત્વ છે.

શ્રદ્ધા એજ સમ્યગ્દર્શન

સામાન્ય વ્યવહારમાં જેને આપણે ‘શ્રદ્ધા’ કહીએ છીએ તેને જ જૈનદર્શને ‘સમ્યગ્દર્શન’ કહ્યું છે. વિશેષતા એટલી છે કે જૈનદર્શનમાં અગાઉ કહ્યું છે તેમ અરિહંત દેવ, તેમની આજ્ઞામાં વિચરતા સાધુ-સાધ્વીજી જેને ‘ગુરુ’ કહ્યા છે, અને તેમણે પ્રરૂપેલા દયામય અહિંસા ધર્મની જ શ્રદ્ધા કરવી તે, વ્યવહાર ‘સમ્યગ્દર્શન’ કે શ્રદ્ધા છે. આ શ્રદ્ધા તો ઉપકારી છે જ, પણ પછી તેના વડે આત્માએ પોતાના જ નિજ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરવાની છે. આત્મા વડે આત્મસ્વરૂપની જ શ્રદ્ધા તે નિશ્ચય સમક્ષિત છે.

શ્રદ્ધા એ આત્માનો અર્થાત્ અંતરનો ગુણ છે, બુદ્ધિનો વિષય નથી. ખરેખર તો બુદ્ધિ જ્યાં અટકે છે, ત્યાંથી શ્રદ્ધા શરૂ થાય છે, અંતરના-હૈયાના સિંહાસન પર એ સદાય વિરાજમાન છે. પરમ શ્રદ્ધા એ માનવ ભવની જ અનન્ય ને અનોખી દેણગી છે. અગ્નિ શિખાની ક્યારેય પણ અધોગતિ હોતી નથી. તે જ પ્રમાણે ‘જ્યોત સમાન શ્રદ્ધા’ હરહંમેશ અનાદિ અનંત કાળની જીવનયાત્રાને ઉદ્ધર્વગતિમય જ બનાવે છે. પરમપદ – પરમાત્મપદની

પરમ શ્રદ્ધા જીવાત્માને ઠેઠ પરમાત્મપદ સુધી પહોંચાડી દે છે. સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરાવી દે છે.

શ્રદ્ધા એ જીવનનિષ્ઠા છે, એ પરમ સમર્પણુ ભાવ છે. સમર્પણુતા ત્યારે જ થઈ શકે છે, જ્યારે આપણા અનાદિ કાળના અહંભાવનું વિસર્જન થાય છે, અને ગુણીની મહત્તાનો સ્વીકાર પ્રથમ અંતરાત્મામાં થાય છે. કોઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ પ્રત્યે. તેમનામાં સામાન્યજન કરતાં કોઈ વિશેષ ગુણુ જોઈ તેમના પ્રત્યે એક સ્થાયી ‘પ્રમોદભાવ’ આપણા હૈયામાં સ્થિર થાય તેનું નામ જ ‘શ્રદ્ધા’. અન્યની કલ્યાણુકારી મહત્તાની અહોભાવપૂર્વકની ઉલ્લાસ-મય સ્વીકૃતિ સાથે હૈયામાં તેમના પ્રત્યે ‘પૂજ્યભાવ’ પ્રગટે તે જ ખરી શ્રદ્ધા છે.

સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોએ ‘અખ્યા સો પરમખ્યા’ આત્મા એ જ પરમાત્મા છે – એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તેમના વચનમાં શ્રદ્ધા રાખી જીવાત્મા જ્યારે પોતાના જ આત્મસ્વરૂપની પોતાના જ આત્મા વડે શ્રદ્ધા કરે છે, ત્યારે તે આત્મા નિશ્ચયથી પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી જ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ‘સદ્ધ્યા પરમો દુહ્લહા’ કહી છે, કારણ કે એક જ વખત આ સદ્ધ્યા આવી જાય તો તે જીવ અવશ્ય મોક્ષ પામી જાય. અને ગીતામાં પણ ‘યો યચ્છદ્ધ્યઃ સ એવ’ સઃ’ અર્થાત્ ‘જે જેની શ્રદ્ધા કરે છે તેવો જ તે થાય છે.’ તેમ કહ્યું છે.

સમ્યગ્દર્શનને આપણે વ્યવહાર ભાષામાં, ‘સમક્ષિત’

‘ ધર્મશ્રદ્ધા ’ કે માત્ર ‘ શ્રદ્ધા ’ પણ કહીએ છીએ. આ શ્રદ્ધા મુખ્યત્વે ચાર ગુણથી ટકે છે, તેમ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્ય. ૨૮ માં કહ્યું છે :-

‘ પરમત્થસંથવો વા, સુદ્ધિદ્ધ પરમત્થસેવણવા વિ ।
વાતન્નકુદ્ધંસણ વજ્જણા યા સમ્મતસદ્દહણા ॥૨૮॥

અર્થ:- (સૂત્ર-સિદ્ધાંતના) પરમાર્થને જાણવો, (૨) પરમાર્થને લલીલાંતે ખતાવનાર ગુર્વાદિની સેવા કરવી, અને અથવા (૩) પડિવાઈની એટલે કે દીક્ષા લઈને મૂકી દીધી હોય તેવા જ્ઞાતી કે (૪) કુદર્શની (મિથ્યાત્વી) ના સંગથી (કે પરિચયથી) દૂર રહેવું તે સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે ‘ નવતત્ત્વ ’ની શ્રદ્ધા એ સમ્યગ્ દર્શન છે, જે ઉપરોક્ત ચાર ગુણોને ધારણ કરવાથી જ ટકે છે.

શ્રદ્ધાની બાબતમાં એક વાતની સ્પષ્ટતા કરવી જરૂરી છે. સમ્યક્દષ્ટિ જીવોની વિચારણામાં પણ માન્યતાલેદ્દ હોઈ શકે છે. જેમકે-ઉદકપેદાલ પુત્ર પદ્મ ગણધર ગૌતમ-સ્વામી (સૂચગણંગ ૨-૭), ગાંગેય અણુગાર અને ભગવાન મહાવીર સ્વામી (ભગવતીજ-૬-૩૨), ઉદકપેદાલ પુત્ર અણુગાર ને પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચક્ખાણ)ના વિષયમાં શંકા હતી, અને ગાંગેય અણુગાર મહાવીર પ્રભુને અરિહંત કોટિમાં દેવપદમાં સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી માનતા ન હતા, છતાં બન્ને અણુગાર મિથ્યાત્વી ન હતા. કારણકે દેવ, ગુરૂ, ધર્મમાં શ્રદ્ધા દઢ હતી. ફક્ત જે શંકા હતી તેનું નિવારણ થતાં સમજી ગયા અને પોતાની માન્યતાને છોડી દીધી.

શ્રી આચારાંમ સૂત્ર અધ્ય. ઉ.પ માં પણ કહ્યું છે:-

‘સમિય’તિ મન્નમાણુસ્સ ‘સમિયા વા અસમિયા વા’

સમિયા હોઈ ઉવેહાએ. અસમિયંતિ મણુમાણુસ્સ સમિયા વા અસમિયા વા, અસમિયા હોતિ ઉવેહાએ.

અર્થ :- ‘સમ્યગ્દર્શિ આત્મા સમ્યક્ શ્રુત માનીને જિનેશ્વર કથિત શ્રી આચારાંગાદિ સમ્યક્ શ્રુતનો સ્વાધ્યાય કરે કે પરધર્મના અંથો રામાયણ આદિ વાંચે તોપણ તેના શ્રદ્ધાબલને કારણે તે અસમ્યક્ શ્રુત પણ તેને સમ્યક્પણે પરિણમે. જ્યારે મિથ્યાદર્શિ વ્યક્તિને આજ શાસ્ત્રો કે અંથો વાંચે તોપણ તેને મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમે.’ આમ મિથ્યા પરિણમવાનું કારણ એ છે કે, મિત્યાત્વીમાં સમ્યગ્ દર્શિ જેવું શ્રદ્ધાબળ હોતું નથી.

સંક્ષેપમાં તાત્પર્ય એ છે કે શ્રદ્ધાબળના લીધે સમક્ષિતીને મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યગ્રૂપે પરિણમે છે. કારણકે સમ્યક્ત્વીમાં નીરક્ષીરનો ભેદ પારખવાની વિવેકદર્શિ હોય છે. તેના કારણે મિથ્યાશ્રુતમાંથી પણ જિનાગમ અનુસાર જે તત્ત્વબોધ હોય છે તે ગ્રહણ કરે છે ને જે તેથી વિપરિત હોય છે તેને છોડી દે છે. આમ હેય-ઉપાદેય દર્શિ સમક્ષિતીમાં ખીલી હોવાથી મિથ્યાશ્રુત પણ તે વિવેકીને સમ્યક્ પ્રકારે પરિણમે છે, અને મિથ્યાદર્શિમાં તેવી વિવેકબુદ્ધિ ન હોવાથી, સમ્યક્ શ્રુત પણ મિથ્યાત્વ રૂપે પરિણમે છે. શ્રદ્ધાબળનો આવો અપૂર્વ મહિમા છે. માટે દેવ-ગુરુ-ધર્મની પરમ શ્રદ્ધા કેવળીએ એજ શ્રેયકારી છે.

શ્રદ્ધા

દેવ ગુરુ ને ધર્મની શ્રદ્ધા, લબ્ય જીવો પ્રેમે રાખો,
 સાચી શ્રદ્ધાધારક જીવો, અનુભવામૃત રસ ચાખો. ૧
 શ્રદ્ધાથી ભક્તિ પ્રગટે છે, લબ્યપણું શ્રદ્ધા યોગે,
 શ્રદ્ધાથી સંયમ આવે છે, સત્ય જ્ઞાન શ્રદ્ધા યોગે. ૨
 ષટસ્થાનકનું જ્ઞાન થવાથી, સુશ્રદ્ધા સમક્તિ પ્રગટે,
 જડચેતનનો લેહ પડે છે, અનંત મિથ્યાતમસ્ ઘટે. ૩
 જીવમાં જીવપણુ ભાસે છે, અજીવમાં જડતા ભાસે,
 જડનો કર્તા નહિ પણ સાક્ષી, અજ્ઞાનપણું ત્યારે નાશે. ૪
 ગુણસ્થાનક અભ્યાસ કર્યાથી, ચારિત્ર મોહની ઉપશાન્તિ,
 ક્ષયોપશમ પણ મોહ તણો છે, ક્ષાયિક ભાવે સુખશાન્તિ. ૫
 મૂળ થકી સહુ મોહ વિનાશે, ક્ષપક શ્રેણીએ જીવ ચઢી
 અનંત દર્શન જ્ઞાન પ્રકાશે, ઘાતી કર્મની સાથ લડી. ૬
 કેવળજ્ઞાન પ્રગટતું પહેલું. સમયાંતર કેવળદર્શન,
 શ્રી જીનભદ્ર ગણીની વાણી, કમવાદી ગણીનું સ્પર્શન. ૭
 અકમવાદી એક સમયમાં, જે ઉપયોગોને ભાખે,
 યુગવત્ આવરણ નાશ થવાથી, આત્મ અનુભવ રસ ચાખે. ૮
 જ્ઞાન થકી દર્શન નહિ જુદું, વૃદ્ધ કહે ક્ષાયિક ભાવે,
 ત્રણ પક્ષ સિધ્ધાંતે ભાખ્યા, જ્ઞાની સમજ સુખ પાવે. ૯
 ચાર અઘાતિ કર્મ હણીને, સિધ્ધબુદ્ધ ચેતન થાવે,
 સોહ ! સોહ ! જ્ઞાન દીવાકર, અનંત શાશ્વત સુખ પાવે. ૧૦

‘શક્તિ મળે તો મુજને મળજે, જિનશાસન સેવા સારૂ,
લક્તિ મળે તો મુજને મળજે, જિનશાસન લાગે ખ્યારૂ;
મુક્તિ મળે તો મુજને મળજે, રાગ-દ્વેષ અજ્ઞાન થકી,
જિનશાસન મુજ મળે લવોલવ, એવી ‘શ્રદ્ધા’ થાય નક્કી.’

જિનવાણી

રાગદ્વેષ જ્યાં સુધી મનમાં, લખ ચોરાસી ત્યાં સુધી,
જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ દશા છે, ત્યાંસુધી વિપરિત બુદ્ધિ. ૧
ભાવકર્મ જે રાગદ્વેષ છે, તેની ઉપશમતા હોવે,
દ્રવ્યકર્મ બાંધે નહિ ત્યારે, પોતે પોતાને જાણે. ૨
નવ રસમાં જે લુધ્ધ બને છે, તેણે અમૃત ના પીધું,
જ્યાં સુધી મન વિષય રાગમાં, ત્યાં સુધી સુખ ના લીધું ૩
ચાર કથામાં મનડું ભટકે, તે અંતર સુખ ના જાણે,
વિભાવમાં જેનું મન વિલસે, આત્મહિત તે ના જાણે. ૪
જ્યાંસુધી મન રાગ ન છોડે, ત્યાં સુધી નહિ સુખશાંતિ,
‘મન વિશ્રામે ભવ વિશ્રામે, નાશે મિથ્યા ભવબ્રાંતિ. ૫
કેવળીએ જે જાણ્યું હીડું, સાચેસાચું તે ઠરશે,
તેને જાણી શ્રદ્ધા કરશે, તે ભવસાગરથી તરશે. ૬
જિનવાણીમાં શ્રદ્ધા રાખી, અનુભવ અમૃત પાન કરે,
સુગુરૂમથી જ્ઞાન પામીને, મુક્તિપદને શીઘ્ર વરે. ૭
ભવતારીણિ જિનવાણી સેવો, અધિકારી થઈને તેના
સત્યપણે પરિણમશે તેને, શ્રદ્ધાભક્તિમાં મન જેના. ૮
શ્રુતઉપયોગે ધ્યાન દશાથી, પરમાત્માના દર્શન થાશે,
‘સોહં ! સોહં ! મંગળ માળા, પરમ મહોદય પરખાશે ૯

જિનવાણીની શ્રદ્ધા.

હે ભવ્ય સુંદર જીવ ! આ, આ સંસાર કારાગાર છે.
 છે દુઃખના ઝરણાં ઘણા ને કલેશનો અંબાર છે.
 છે સ્નેહ ને વળી દ્વેષ તેમાં રોગ શોક અપાર છે.
 જો શોધવા ઇચ્છે ખરે તો, સુખ અપરંપાર છે. ૧
 જે વિશ્વમાં હુંકાર કરતાં, ચીસ પાડી ગાજતાં
 મોટા રાજેન્દ્ર દેવ ઇન્દ્ર, પૃથ્વી પર વિરાજતાં,
 ચાલી ગયા એ મહારથીઓ, કૃષ્ણ પાંડવ રાજવી
 તું કોણ ? ત્યાં વળી કાળ આગળ, તરણ તુલ હે માનવી ! ૨
 સંભારતાં સૌ સાંભરે. જે આંહીથી ચાલી ગયા,
 માતા પણે પિતા પણે, વળી પત્ની પુત્રો જે થયા
 તેને સ્મરી રૂવો ભલે. પણ કોણ રૂદન સાંભળે ?
 સંસારની આ અસારતામાં, 'કેમ મન ના રેવળે ! ૩
 આ લોક છે, પરલોક છે, ને મોક્ષ છે પણ હા ખરે.
 વિશ્વાસ લાવો ઉરમાંહીં, દષ્ટિ કરજો અંતરે.
 આરાધ્ય તું આરાધ્ય તું, એ મોક્ષ રૂડા સ્થાનને,
 એના વિના નહીં શાન્તિ મળશે, દે મૂકી સૌ માનને. ૪
 આવ્યો અહીં તું, ક્યાં જવું છે ? સ્થિરતા કહો ક્યાં થશે ?
 આ દિવ્ય શક્તિમાનના રે, બંધનો ક્યાં છૂટશે ?
 ક્યારે થશે એ પૂર્ણ શાંતિ ? સ્વરૂપ દશા તુજ પ્રગટશે.
 રે રે હવે વિચાર કર તું, અવસર આવ્યો એળે જશે. ૫
 એ પ્રાપ્ત કરવા હૈયું કોમળ, સ્વચ્છ ને નિર્મળ કરો.
 શ્રી વીરના હાદિક વચનો, ઉરમાં હોંશે ધરો.
 રે મોહકારક રાગ દ્વેષો, કોઈ રીતે છોડશો.
 તો હર્ષ ને આનંદ સાથે, આત્મજયોતિ પામશો. ૬

સમ્યગ્દર્શનની મહત્તા

‘સમ્યગ્દર્શન’ની મહત્તા પ્રભુ હવે બતાવે છે :-

નત્થિ ચરિતાં સમ્મત્તવિહુણં, દંસણે ઉ ભધયિવ્વં ।
સમ્મત્ત ચરિતાઈં, જુગવં પુવ્વં વ સમ્મત્તં ॥ ૨૯ ॥

અર્થ :- સમ્યગ્દર્શન વિના ચારિત્ર (સંયમ) હોતું નથી. પણ સમ્યગ્દર્શનમાં ચારિત્રની ભજના (ભધયિવ્વં) અર્થાત્ ચારિત્ર હોય પણ ખરું, અને ન પણ હોય. સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્ર બંને એકી સાથે આવે (જુગવં) ત્યારે પહેલા સમ્યગ્દર્શન આવે ને પછી ચારિત્ર.

પરમાર્થ :- આગળ ‘સૂત્ર રુચિ.’ના પ્રકરણમાં ભગવાને મોક્ષમાર્ગ, જ્ઞાન-દર્શન, ચારિત્ર અને તપ – એમ ચાર કારણવાળો કહ્યો, એ ચારેમાં ‘વિશેષતા’ સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વની છે એમ ઉપરની ગાથાથી ભગવાન સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. કારણ કે સમ્યગ્દર્શન વિના ચારિત્ર હોતું નથી, એનો પરમાર્થ એ છે કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વિના જીવાત્મા ચારિત્ર લે અર્થાત્ દીક્ષા લઈ સાધુ બને, તોપણ તે ચારિત્ર મોક્ષના હેતુવાળું ભવકટી કરાવનાર નીવડતું નથી, કારણ કે પાયામાં જ ખામી છે. ખામી ક્યાં છે તે પછીની ૩૦મી ગાથાથી બતાવે છે :-

નાદંસણિરસ નાણું,

નાણેણુ વિણુ ન હુન્તિ ચરણુ ગુણુ ।

અગુણિરસ નત્થિ મોક્ષો,

નત્થિ અમોક્ષખરસ નિવાણું ॥ ૩૦ ॥

અર્થ :- સમ્યક્ત્વ રહિતને (સમ્યક) જ્ઞાન હોતું નથી જ્ઞાન વિના ચારિત્રના ગુણ હોતા નથી, અર્થાત્ પાંચ સમિતિને ને ત્રણ ગુણિતરૂપ અષ્ટ પ્રવચન માતાનું યથાર્થ પાલન થતું નથી. ચારિત્રગુણ વિના મોક્ષ - ચાર ઘાતી કર્મનો ક્ષય થતો નથી ને મોક્ષ વિના નિર્વાણ (અષ્ટ કર્મમુક્ત સિદ્ધ દશા)ની પ્રાપ્તિ થાય નહિ.

બંને ગાથાનું તાત્પર્ય એ છે કે ‘મોક્ષમાર્ગના ચારે કારણમાં જીવ (આત્મા) તેના અનાદિ અનંત કાળના સંસાર પરિભ્રમણમાં જ્યારે સર્વ પ્રથમ મિથ્યાત્વ ટાળીને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કરે છે ત્યારે જ મોક્ષના આ ચારે કારણ સમ્યક પ્રકારના બને છે, જ્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શન થયું નથી. ત્યાં સુધી પ્રભુ કહે છે, ‘જ્ઞાન’ એ અજ્ઞાન હોય છે, તેથી અજ્ઞાની સાધકને જીવાદિ નવતત્ત્વનું ને પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોવાથી, જીવ દયા-સંપૂર્ણ અહિંસા-ધર્મનું પાલન-પાંચ સમિતિનું યથાર્થ પાલન થાય નહિ. દયાધર્મના યથાર્થ પાલન વિના અનાશ્રવી બની સંવરની આરાધના થાય નહિ, તેથી નવા કર્મ બંધાતા અટકે નહિ ને પૂર્વસંચિત કર્મની નિર્જરા (કર્મક્ષય) થાય નહિ. આમ ચારિત્રના ગુણ વગર મોહનીયાદિ ચારે

ઘાતી કર્મોનો ક્ષય થાય નહિ તેથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટે નહિ, ને કેવળી બન્યા વગર સિદ્ધપદની પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય નહિ.’

દુઃકમાં સમ્યક્ત્વ વિના જ્ઞાન એ ‘અજ્ઞાન’ છે, દર્શન, એ ‘મિથ્યાદર્શન’ કે ‘મિથ્યાત્વ’ છે, અને ચારિત્ર એ કુચારિત્ર છે ને તપ એ બાળ તપ છે. અજ્ઞાની સાધક પણ કઠોર સાધના કરે, પણ તેની સઘળી ક્રિયા સંસારની આશંસાવાળી હોય, મોક્ષલક્ષી ન હોય, તેથી સંસાર પરિબ્રમણ વધારનારી થાય. તપાદિ કઠોર સાધનાને લીધે વધુમાં વધુ નવ ઔવેયકના ગૈમાનિક દેવલોક સુધી જાય, દિવ્ય ભોગો ભોગવે. પણ ચ્યવીને પાછો સંસારની ચતુર્ગતિમાં ભમે. પરંતુ અનાદિ અનંત જીવનયાત્રામાં જીવ જો એક જ વાર સમ્યગ્દર્શન પોતાના પુષ્પોદયે સ્વયં-સ્ફુરણાથી કે ગુર્વાદિના ઉપદેશથી પામી જાય, તો તેનો ખેડો પાર થઈ જાય, લવસાગરને તરી જવાની યોગ્યતા આવી જાય, પછી તદ્દલવે કે વધુમાં વધુ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તકાળમાં અવશ્ય મોક્ષે જાય.

ઉપરોક્ત ગાથાનું તાત્પર્ય એ છે કે દર્શનશુભને આધારિત જ્ઞાનશુભ છે. સૌ પ્રથમ સર્વજ્ઞ તીર્થંકરના વચનમાં શ્રદ્ધા થાય ત્યારે જ જ્ઞાનશુભ અંતરમાં પ્રગટે, તેથી જ જેનું દર્શન અર્થાત્ શ્રદ્ધા જિનવચનથી વિપરીત તેનું જ્ઞાન પણ વિપરીત કહેતાં મિથ્યા હોય છે. અજ્ઞાન કહેવાય છે. જેનું જ્ઞાન અંતર્મુખી ન થતાં બહારના સંકલ્પ-

વિકલ્પમાં રમ્યા કરે છે, તે જ્ઞાન જ નથી, પણ અજ્ઞાન છે, જે તેને જ અશાંત અને અસ્વસ્થ બનાવે છે, તેના મનની એકાગ્રતા જળવાતી નથી, અને આત્મા નિષ્કંપ-પણાને પામતો નથી. હવે જેના દર્શન અને જ્ઞાન ગુણ સમ્યક ન હોય, આવરાયેલા હોય, તેના ચારિત્ર અને તપ પણ સમ્યક પ્રકારના થતાં નથી. ચારિત્ર અર્થાત્ સંયમ લીધે હોવા છતાં અંતરંગમાં આરંભ-સમારંભમાં, જેમકે ઉપાશ્રયોના ઉદ્ઘાટન આદિમાં, છકાય જીવોની હિંસાના પરિણામાંદિમાં, પ્રવર્તતા હોય છે; અને તપ ગુણ પણ કર્મની એકાંત નિર્જરા માટે કરવાને બદલે, આ ભવના કે પરભવના પાંચે ઇંદ્રિયોના સુખો મળે તેવી આશંસા-પૂર્વક થતા હોય છે. તેથી દેવગતિના સુખો કે અનુકુળ પુણ્ય સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થાય પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિ જે તપ-સંયમનો એકમાત્ર હેતુ હોવો જોઈએ તે સધાતી નથી.

આ રીતે સમ્યગ્દર્શન મોક્ષનું દ્વાર છે, એ તેની પહેલી મહત્તા છે.

સમ્યગ્દર્શનની બીજી મહત્તા એ છે કે જો આયુષ્યનો બંધ સમકિત આવ્યા પહેલાં ન પડી ગયો હોય, તો સમકિતના સદ્ભાવમાં નીચેના સાત બોલમાં આયુષ્યનો બંધ પડે જ નહિ:— (૧) નરક (૨) ભવનપતિ (૩) તિર્યંચ (૪) વાણવ્યંતર, દેવ, (૫) જ્યોતિષીદેવ (૬) સ્ત્રીવેદ અને (૭) નપુંસકવેદ.

ત્રીજી મહત્તા એ છે કે સમ્યગ્દર્શન આવ્યા પછી

ફરી ચાલ્યું ગયું ન હોય તો પરલવમાં પણ જ્ઞાનની જેમ સાથે આવે છે. ક્ષાયિક સમક્રિત એકવાર આવ્યા પછી જતું નથી. મોક્ષમાં પણ સાથે જ જાય. સિદ્ધ ભગવંત ને ક્ષાયિક સમક્રિત જ હોય છે. ‘ક્ષયોપશમિક સમક્રિત’ની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬૬ સાગરોપમ ઝાઝેરી કહી છે. જ્યારે ચારિત્ર ને તપ એક ભવ પૂરતાં જ હોય છે. પરલવમાં સાથે આવતા નથી. વળી સમ્યગ્દર્શન બહુધા ચારિત્ર અપાવ્યા વગર રહેતું નથી—આ ભવમાં ઉદય ન હોય તો પરલવમાં ચોક્કસ (૪) ચોથી મહત્તા એ છે કે સમક્રિત એકવાર આવ્યા પછી જીવાત્માં કદાચિત પડિવાઈ થાય એટલે કે સમ્યગ્દર્શન ચાલ્યું પણ જાય તોપણ તે જ વહવે પછી ૭૦ કોડકોડી સાગરોપમનું કર્મ જે દર્શન મોહનિય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. તે કદાપિ ન બાંધે. રક્ત અંતો કોડકોડી (એટલે કે એક કરોડ ગુણ્યા એક કરોડથી પણ ઓછી સ્થિતિના) સાગરોપમનું જ ઉત્કૃષ્ટ કર્મ બાંધે. કેટલો બધો લાભ ?

આ પ્રમાણે જીવાત્માને મિથ્યાત્વ ને અજ્ઞાનની બહિરાત્મ દશામાંથી બહાર કાઢી સમક્રિતવાળી અંતરાત્મ દશામાં પ્રવેશ કરાવી પરમાત્મદશા પમાડવાનું સામર્થ્ય એકમાત્ર સમ્યગ્દર્શનમાં જ છે એજ એની મોટી ‘મહત્તા’ છે. એટલે જ છે ‘સમ્યગ્દર્શન’ની પ્રાપ્તિ થયા પછીથી જ તે ભવ્ય જીવાત્માના ભવની ગણતરી શરૂ થાય છે, કારણ કે ‘ભવકટી’ ત્યારથી શરૂ થાય છે. ત્યાં સુધીનું સંસારચક્રનું અનંતા કાળનું પરિભ્રમણ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ નિરર્થક

ગુમાવ્યું ગણાય છે. તે આપણા શાસનપતિ લગવાન મહાવીર
સ્વામી અને આ યુગના અન્ય તીર્થંકરોના લવ્ય દૃષ્ટાંતે :-
દુહો :- ‘સમક્ષિત પામીને ક્રિયા, લવ સંખ્યાત્ જિનરાજ,
સેદ્ધાંતે વિસ્તાર છે, સંક્ષેપે કહું સાજ.’

સમક્ષિત ગુણ - ઢાળ.

શ્રી આદિ જિણેસર ઉપકારી, લવ તેર કહ્યા છે ઉપકારી,
જેણે જુગલા નીતિ નિવારી, પ્રભુ શિવપદના છે અધિકારી. ૧
સોળમા શાંતિ જિણુંદ રાયા, લવ બાર કહ્યા છે સુખદાયા,
બાવીસમા શ્રી જિન ગુણલરીયા, લવનવમે સિદ્ધ વધુ વરીયા. ૨
શ્રી પાર્શ્વ પ્રભુના દશ કહ્યા, શ્રી વીર જીણુંદ સત્તાવીસ લહ્યા,
ઓગણીશ જીણુંદ વર ઉપકારી, લવ ત્રીજે મોક્ષ પુરી ધારી. ૩
સમક્ષિત પામ્યા જળ શુદ્ધ સહી, લવસંખ્યા ત્યાં નિશ્ચિત ગ્રહી,
મન-વચન-કાયા શુભ ધ્યાન ધરી, કરી સ્થાનક વીસની સેવાખરી ૪
જિનનામ કર્મ તવ બંધાવે, બિચમેં એક લવ નિયમા થાવે,
ભરત ને ધરિવતે જ કહ્યા, મહાવિદેહ વિજય મધ્ય ખંડ લહ્યા. ૫
પ્રભુ અવતરીયા જગ વિસરામી, ગણ જ્ઞાન સહિત અંતરજામી,
માતા સુપના દેખે ગુણ લરીયા, પ્રભુ પોંતે તર્યા ને ભવીને તાર્યા. ૬

‘આત્માની ઉન્નતિ, ઉત્થાન ‘ઉત્તરીકરણ’- સમ-
ક્ષિતના પાયા ઉપર જ થાય છે. સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ ‘તત્ત્વ
શ્રદ્ધા’ ઉપર જ થાય છે-‘તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન’ સમ્યગ્-
દર્શનમ્’ તત્ત્વની શ્રદ્ધા જિનેશ્વરની એટલે કે ‘દેવ-
ગુરુ-ધર્મની પરમ શ્રદ્ધા’ ઉપર જ આધારિત છે.

અન્ય ધર્મોમાં શ્રદ્ધાનો મહિમા

જનદર્શનની જેમ જ અન્ય સર્વ ધર્મોએ પણ આત્મકલ્યાણ માટે શ્રદ્ધાની મહત્તા સ્વીકારીને શ્રદ્ધાનો મહિમા બતાવ્યો છે, અને હર ક્ષણ પરમાત્મામાં ‘શ્રદ્ધા’ રાખી ભક્તિ, પ્રાર્થના, ક્રિયાકાંડ આદિ કરવા કહ્યું છે,

હિંદુઓના ધર્મગ્રંથ વેદોમાં ‘શ્રદ્ધા એ જ સમગ્ર વિશ્વનું આશ્રયસ્થાન છે’ એમ કહ્યું છે. ઋગ્વેદમાં દેવો પણ શ્રદ્ધાને પૂજે છે એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે. વેદકાલિન સર્વ મહર્ષિઓએ માનવીને શ્રદ્ધાપૂર્વક કર્મ કરવાનો આદેશ આપ્યો છે. તેથી જીવન રસમય બને છે. આજના વિલાસી ભૌતિક જમાનામાં આપણે શ્રદ્ધા ખોઈ ખેડા છીએ. તેથી માનસિક તનાવ ઘણો વધી ગયો છે. પરિણામે બી. પી. હૃદયરોગ, ડાયાબીટીસ, આદિ ભકંકર જીવલેણ દર્દો આપણને ઘેરી વળ્યા છે. તેનાથી મુક્ત થવું હોય તો, તેના ભોગ ન બનવું હોય તો જીવનમાં શ્રદ્ધાગુણ કેળવવો ખૂબ જરૂરી છે.

શ્રીમદ્ દુર્ગાચાર્યે તેની વ્યુત્પત્તિ આ રીતે કરી છે. શ્રદ્ધા બે શબ્દોનો સમાસ છે. એક છે ‘શ્રત્’ અર્થાત્ ‘સત્ય’ અને બીજો છે ‘ધા’ અર્થાત્ ‘આધાન’ એટલે કે ‘હોવું’. તેથી તેનો અર્થ થયો ‘જેમાં સત્ય રહેલું છે તે શ્રદ્ધા’ શ્રદ્ધાના પાયામાં જ સત્ય રહેલું છે, તેથી શ્રદ્ધા વડે જ ત્રિકાળ સત્સ્વરૂપી આત્માની યથાર્થ પીછાણ થાય છે; અને જીવાત્માને અનંતકાળની જીવનયાત્રામાં એક જ વખત પોતાના સાચા આત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા આવી જાય

તો તે જ ભવે પરમાત્મા બની જાય છે. કારણકે પ્રત્યેકના અંતરમાં પરમાત્મા છે, તેથી આની શ્રદ્ધા અને પરમાત્મા પ્રત્યેની શ્રદ્ધા એજ પરમ પદ ને પરમ ધામને પામવાનો પ્રરમ કલ્યાણકારી માર્ગ છે. જેનો આધાર લઈ લક્ષ્મ પ્રહલાદ, મીરાંબાઈ, નરસિંહ મહેતા, અને તુલસીદાસ આદિ અનેક લક્ષ્મી પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરી ગયાના પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો છે

શ્રી વ્યાસ ભાષ્યમાં કહ્યું છે :- ‘ પાણીમાં ફટકડી નાખીએ અને પાણીનો બધો મેલ જેમ તળીયે બેસી જાય. અને પાણી તદ્દન સ્વચ્છ બની જાય, તેમજ શ્રદ્ધાથી ચિત્તનો બધો મેલ સાફ થઈ જાય છે, અને ચિત્ત ‘નિર્મળ’ બને છે. ’

મહર્ષિ પતંજલિ યોગદર્શનમાં કહે છે :- ‘શ્રદ્ધા’ એટલે ચિત્તનો પ્રસાદ અર્થાત પ્રસન્નતા. આ શ્રદ્ધા કલ્યાણકારી માતાની જેમ યોગીને પોષે છે. શ્રદ્ધા રાખતા ચિત્ત અનાકુળ રહી સમાધિ પામે છે. સમાધિ પામેલા ચિત્તને પ્રજ્ઞા અને વિવેક મળે છે, જેથી કરી વસ્તુસ્વરૂપને યથાર્થ જાણે છે. ’ સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોએ જે સ્વરૂપ સમ્યગ્દર્શનનું કહ્યું છે. તે જ ભાવ પતંજલિએ અત્રે કહ્યા છે. ’ કેવું સામ્ય છે ?

ગીતાના અધ્યાય ૪માં શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા વિષે કહે છે :-

શ્રેયાન્દ્રવ્યભયાધજ્ઞાજ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ।

સર્વં કર્માખિલં પાર્થ ! જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે ॥૩૩॥

હે પરંતપ ! દ્રવ્યમય અર્થાત્ ધન વડે કરાતાં યજ્ઞ કરતાં જ્ઞાનયજ્ઞ વધારે ઉત્તમ છે. (કારણ કે) હે પાર્થ ! સર્વ સંપૂર્ણકર્મો જ્ઞાનમાં સમાઈ જાય છે. એટલે કે જ્ઞાન વડે જ શુભાશુભ સર્વ કર્મોનો સર્વાંશે નાશ થાય છે.

તે મહાઉપકારી, હિતકારી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કેમ થાય ?

તદ્ વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિવ્રજ્જનેન સેવયા ।

ઉપદેશ્યન્તિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥૩૪॥

તત્ત્વજ્ઞાનના પારદર્શી એવા જ્ઞાનીઓની (પાસે જઈ અને તેમને) વંદન-નમસ્કાર કરીને, પ્રશ્નો પૂછીને અને (તેમની લક્ષિતલાવે) સેવા કરીને (આ રીતે સદ્ગુરુ પાસે વિનયલાવે જવાથી ગુરુના અંતરના દ્વાર ખુલી જાય છે અને ગુરુ પાસે જે જ્ઞાનભંડાર તેમના અંતરમાં ભર્યો પડ્યો હોય છે, તે સંપૂર્ણ વિનીત શિષ્યને આપે છે) એ જ્ઞાન મેળવ. જ્ઞાની તત્ત્વદર્શીઓ તે જ્ઞાનનો (તને જરૂર) ઉપદેશ કરશે. ’

જેન દર્શનમાં ‘વિનયમૂલો ધર્મો’-વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે તેમ કહ્યું છે. તે જ લાવ ગીતાજી અગે કહે છે.

અપિ ચેદ્દસિ પાપેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પાપકૃતમઃ ।

સર્વં જ્ઞાનખલ્લવેનૈવ વૃજિનં સંતરિખ્યસિ ॥૩૬॥

અધા પાપોમાં (સર્વેભ્યઃ પાપેભ્યઃ) મોટામાં મોટા પાપ કરનારો (પાપકૃતમઃ) જો તું હોય (ચેત્અસિ), તોપણ આત્મજ્ઞાનરૂપી નૌકા વડે (જ્ઞાનખલ્લવેન) (તારા) સર્વ પાપ (રૂપસમુદ્રને) તું તરી જશે. અર્થાત્ જ્ઞાન વડે તારા સર્વ પાપ નાશ પામશે.

યથૈધાંસિ સમિદ્ધોઽગ્નિ ભસ્મસાત્કરુતેઽન્નુન ।

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ ભસ્મસાત્કરુતે તથા ॥૩૭॥

હે અન્નુન ! જેમ પ્રજ્વલિત (સમિદ્ધ :) અગ્નિ લાકડાંને (એધાંસિ) બાળીને ભસ્મીભૂત કરી દે છે, તેમ જ્ઞાન રૂપી અગ્નિ સર્વ કર્માણિ-કર્મોને બાળીને ભસ્મ કરી દે છે

પરમાર્થ :- આત્મા અને પરમાત્મા વિષેના તથા તેમના અરસપરસના સંબંધ વિષેના ‘જ્ઞાનને’ અહીં અગ્નિ સાથે સરખાવ્યું છે. અગ્નિ ઇંધણાને-બળતણુને જેમ બાળી નાખે છે, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનાગ્નિ કેવળ પાપકર્મોના દોષોને જ નહીં પણ પુણ્યકર્મોના બંધનોને પણ બાળીને બાખ કરી નાખે છે. કર્મદોષના ઘણા તબક્કા છે : ક્રિયમાણ કર્મના દોષ, પ્રારબ્ધ કર્મના દોષ, સંચિત કર્મના દોષ, વગેરે. પણ જીવાત્માને નિજસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થતાં જ આ સઘળા કર્મદોષ બળી જાય છે, અર્થાત્ નાશ પામે છે. જ્ઞાનની આ પૂર્ણ અવસ્થામાં જ્યારે જીવાત્મા હોય, ત્યારે તેના દશ્ય કે અદશ્ય, લોગવાતા કે લોગવવાના બાકી તે બધા કર્મદોષ બળી જાય છે. વેદમાં પણ કહ્યું છે કે ‘ઉભઉહૈવેષ એતે તરત્યમૃતઃ સાધ્વસાધૂની । - આ જ્ઞાન થતાં જ (એવ ઉહા એવ) પોતાના શુભ કે અશુભ કર્મના બંધનોમાંથી (એતે સાધુ અસાધૂની) મનુષ્ય મુક્ત થાય છે (અમૃતઃ તરતિ).

ન હિ જ્ઞાનેય સદશં પવિત્રમિહ વિદ્યતે ।

તત્સ્વયં યોગસંસિદ્ધઃ કાલેનાત્મનિ વિન્દતિ ॥૩૮॥

આ જગતમાં (હિ) આત્મજ્ઞાન સરખું પવિત્ર-

પાવનકારી ખીજું કશું જ નથી. તે જ્ઞાન અને યોગ વડે સિદ્ધ થયેલો પુરુષ કાળે કરી પોતાને જ (સ્વયં પોતાના) આત્મામાં (આત્મનિ) પામે છે, (વિન્દતિ) અર્થાત્ આત્મ-સાક્ષાત્કાર પામે છે.

પરમાર્થ :- આત્મજ્ઞાન જેવું પવિત્ર અને આત્માને શુદ્ધ કરનારું ખીજું કોઈ તત્ત્વ આ જગતમાં નથી. આપણા કર્મબંધનનું કારણ અજ્ઞાન છે, અને આપણા મોક્ષનું કારણ છે જ્ઞાન, તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાનને સદ્ગુરુ પાસેથી કે પોતાની મેળે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી મેળવવું તે મોક્ષ પામવાનો સાચો માર્ગ છે. તે જ્ઞાન કોણ પામે ને તેનું ફળ શું તે હવે કહે છે :-

શ્રદ્ધાવાંલભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।

જ્ઞાનં લબ્ધ્વા પરાં શાન્તિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥

જે શ્રદ્ધાવાન છે, અધ્યાત્મજ્ઞાન મેળવવાની લગની વાળો છે (તત્પરઃ) અને જિતેન્દ્રિય છે તે (આ) જ્ઞાન પામે છે. અને તરત જ (અચિરેણ) પરમ શાંતિને (પરાં શાન્તિમ્) પામે છે. (અધિગચ્છતિ.) ગીતા અ-૧૭૩મા કહે છે;— જેની જેવી શ્રદ્ધા, તેવો જ તે બને છે. માટે ઉત્તમની શ્રદ્ધા કરો.

સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોએ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્ય.૨૮ “ના દંસણિસ્સો નાણું” માં જે ભાવ કહ્યા તેના અનુરૂપ ભાવ પરમાર્થથી ગીતાએ—ઉપરોક્ત શ્લોકથી કહ્યા છે. મુમુક્ષુ જીવને સર્વપ્રથમ પોતાના આપ્તપુરૂષના વચનમાં શ્રદ્ધા થવી જોઈએ, ને સાચે ધર્મિયોનો નિઝહ કરનારો

હોવો જોઈએ (આને જનદર્શને 'નિર્વેદ' કહ્યો છે.) અને જ્ઞાન પામવાની પરમ આતુરતા (આને સંવેગ કહ્યો છે.) હોવી જોઈએ, ત્યારે તે જીવાત્મા આ પરમ જ્ઞાન પામે ને પરાં શાન્તિમ્ કહેતા મોક્ષને પામે છે. તીર્થંકરોએ આજ વાત કરી કે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનને સમ્યક્જ્ઞાન ને ચારિત્રને સમ્યક્ ચારિત્ર-બનાવે-જેની આરાધનાથી- 'જ્ઞાન ક્રિયાક્રિયાં મોક્ષઃ' અર્થાત્ જીવો મોક્ષ પામે.

જે શ્રદ્ધાવંત નથી તેનું શું થાય તે હવે કહે છે:-

અજ્ઞાશ્ચાશ્રદ્ધાનશ્ચ સંશયાત્મા વિનશ્યતિ ।

નાયં લોકોઽસ્તિ ન પરો ન સુખં સંશયાત્મનઃ ॥

(પરંતુ) જેને જ્ઞાન નથી અને શ્રદ્ધા નથી એવો (ધર્મશાસ્ત્રોમાં) સંશયકરનારો અજ્ઞાની જીવાત્મા નાશ પામે છે, અર્થાત્ મુક્તિ પામતો નથી.-સંસારની ૮૪ લાખ જીવાયોનિના પરિભ્રમણમાં એવો તો રખડે છે કે તેનો પત્તો લાગતો નથી. તેવા સંશયાત્માને આ લોક કે પરલોકમાં કયાંય સુખ નથી. અર્થાત્ દુઃખમય દુર્ગતિને જ પામે છે. ખ્રિસ્તિધર્મે શ્રદ્ધાને 'FAITH' 'ફેઈથ' કહી છે. અને તેમના ધર્મગ્રંથ બાઈબલમાં તેનું ઘણું મહત્વ બતાવ્યું છે. આખો ધર્મ જ 'ફેઈથ' ને 'બીલીફ' (Belief-માન્યતા) ઉપર ટકેલો છે.

મુસ્લિમ ધર્મમાં પણ 'ખુદાતાલા' કે 'અલ્લાહ' માં શ્રદ્ધા રાખવા કહ્યું છે,

આમ દરેક ધર્મમાં શ્રદ્ધાનો અપાર મહિમા કહ્યો છે.

શ્રદ્ધાની દુર્લભતા

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ત્રીજી ગાથા ૧ માં અનાદિ અનંત કાળના સંસારચક્રના પરિભ્રમણમાં જીવને (ભવસાગર તરી જવા માટે) ચાર ઉત્તમ અંગોની પ્રાપ્તિ- (૧) મનુષ્યત્વ (૨) શ્રુતિ અર્થાત્ ધર્મશાસ્ત્રોનું શ્રવણ (૩) શ્રદ્ધા અને (૪) સંયમ લેવો એ ચારને-દુર્લભ કહીને, ‘શ્રદ્ધા’ ને ફરી પાછી નવમી ગાથામાં ‘સદ્ધા પરમ દુર્લભા’ ‘અર્થાત્ (તે ચારેય અંગમાં) શ્રદ્ધા પામવી તે (તો) ભવો ભવમાં અત્યંત દુર્લભ છે એમ કહીને મોક્ષદાતા એવી પરમ ઉપકારી ‘શ્રદ્ધા’ ની અત્યંત મહત્તા વીરપ્રભુએ પરમાર્થ હેતુએ કરી બતાવી છે.

(૧) તેનું કારણ પ્રભુએ પછીની ગાથાઓમાં કહ્યું છે:-

જુદા જુદા પ્રકારના કર્મો કરીને, જીવો કર્મ પ્રમાણે જુદા જુદા ગોત્ર અને જુદી જુદી જાતિઓમાં ઉત્પન્ન થઈને સમગ્ર લોકને સ્પર્શે છે. અર્થાત્ સમગ્ર લોકમાં સર્વ પ્રદેશે જન્મ મરણ કરે છે. (૨)

ન સા જાઈ ન સા જોણી, ન તં ઠાણું ન તં કુલં ।
ન જાયા ન મુયા જત્યં, સર્વે જીવા અણું તસો ॥
(શારદામાં કહ્યું છે કે આ લોકમાં) એવી કોઈ જાતિ નથી કે નથી એવી યોનિ, એવું કોઈ સ્થાન નથી કે નથી એવું

કોઈ કુળ જ્યાં સર્વે જીવો અનંતવાર જન્મ્યા ન હોય કે મૃત્યુ પામ્યા ન હોય.

નોંધ:—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ ને વનસ્પતિ એમ પાંચ એકેન્દ્રિયથી લઇને પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની પાંચ જાતિ છે. અને તે પાંચેની મળીને કુલ ૮૪ લાખ જીવાયોનિ કહી છે તેમાં અકેક જીવ મનુષ્યલવ પામતાં પહેલા એટલા બધા જન્મ-મરણ કરે છે કે એક કરોડ પૂર્વ (પૂર્વ એટલે ૮૪ લાખ X ૮૪ લાખ) વર્ષ ઉણા એટલે કે નવ વર્ષ ઓછા એવા ચારિત્ર પર્યાયવાળા કેવળી ભગવાન પણ એક જીવના - અરે પોતાના જ જીવે જે અનંતા ભવ કર્યા છે તે સતત કહેવા બેસે તોપણ પૂરા કહી શકે નહિ. પછી તે કાર્ય તેટલાજ વર્ષની સંયમપર્યાયવાળા બીજા કેવળી ભગવાનને સોંપે તો તે પણ અધુરા રહેલા ભવ પૂરા કહી શકે નહિ. આ રીતે એક જીવના અનંતા ભવ શાસ્ત્રમાં અતાવ્યા છે. અનંતા ભવની કોઈ સીમાજ નાણે નથી. આવા અનંતા દુઃખમય ભવ અનંતકાળ સુધી કર્યા પછી, પરાધીનપણે દુઃખો ભોગવી ભોગવીને એકઠી થયેલ પુણ્યાઈ ના કારણે જીવ માનવભવ કેમ પામે છે તે હવે કહે છે.

“ જેવા પ્રકારના શુભાશુભ કર્મો કર્યા હોય તે પ્રમાણે જીવો કદાચિત્ દેવલોકમાં, ક્યારેક નરકમાં તો ક્યારેક આસુરીયોનિમાં જાય છે - જન્મે છે.” (૩)

“ આ જીવ ક્યારેક ક્ષત્રિય, ક્યારેક ચાંડાલ, ક્યારેક બુકકસ અર્થાત્ વર્ણશંકર તો કોઈક વાર કંથવો કે કીડી પણ થાય છે. (૪)

“ક્ષત્રિણો જેમ સર્વ પ્રકારનું સુખ ભોગવવા છતાં નિર્વેદ પામતા નથી, તેમ જ કર્મોથી મલિન બનેલા જીવો અનાદિ કાળથી સંસારની ચારે ગતિ ને ૮૪ લાખ જીવા-યોનિમાં પરિભ્રમણ કરવા છતાં સંસારથી નિર્વેદ-વૈરાગ્ય પામતા નથી.” (૫)

“કર્મોના સંગથી અતિ મૂઢ, દુઃખિત, અને અતિ-વેદના યુક્ત બનેલા જીવો મનુષ્યેતર (ખાસ કરીને દુઃખમય નરક ને તિર્યંચ) યોનિઓમાં ઉપજી ફરી ફરી હણાય છે, — મૃત્યુ પામી દુઃખ પામે છે. ” (૬)

આ રીતે અનંતા દુઃખમય ભવોમાં પરવશપણે દુઃખો ભોગવીને — આને. “અકામ નિર્જરા ” તીર્થંકર ભગવંતે કહી છે ”- સંચિતકર્મોના ઘણા ક્ષય (નાશ) થવાથી જીવોને શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

“જીવા સોહિમણુપ્પત્તા, આયયન્તિ

મણુસ્સયં ॥૭॥

અને તેના ફળસ્વરૂપ “ મનુષ્યલવ ” ને પામે છે. (૭)

નોંધ :— દુર્ગતિને દેનારા અને માનવલવની પ્રાપ્તિને રોકનારા એવા કર્મોના ક્ષય થાય ત્યારે મનુષ્યલવની પ્રાપ્તિ થાય એમ પ્રભુએ કહ્યું. તો કેટલા કર્મોના ક્ષય થાય ?

આ જ સૂત્રના ૩૩ માં “કર્મમખ્યયહી ”—કર્મપ્રકૃતિ નામે અધ્યયનમાં કર્મનું સ્વરૂપ બતાવતાં પ્રભુ કહે છે : —“અનાદિકાળના અજ્ઞાન ને મિથ્યાત્વના કારણે પેદા થતાં પ્રમાદને લીધે જીવ કર્મ ખાંધે છે. કર્મ એક છતાં પરિણા-મોની બુદ્ધિ બુદ્ધિ ધારાની અપેક્ષાએ તેના મુખ્યત્વે આઠ

વર્ગ કહ્યા છે. તેમાં સૌથી પ્રબળ સત્તા, પ્રબળ સામર્થ્ય, પ્રબળ કાળસ્થિતિ અને પ્રબળ રસ સંવેદન માત્ર મોહનીય કર્મના - તેમાંપણ “દર્શન - મોહનીય” કર્મના મનાય છે. બધા કર્મોમાં તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (કર્મ બંધાયા પછી ઉદયમાં આવવાનો લાખામાં લાંબો સમય) ૭૦ કોડા કોડી સાગરોપમની કહી છે. તેમાંથી જ્યારે સકામ કે અકામ નિર્જરાએ કરી ૬૮ કોડાકોડી, સાગરોપમ ઝાઝેરા કર્મોનો ક્ષય થાય ત્યારે જ “મનુષ્યલવ”ની પ્રાપ્તિ થાય.

(નોંધ :- બીજી માન્યતા ૬૯ કોડાકોડીનો ક્ષય થવાની છે. સિદ્ધાંતનો આધાર નથી. તત્ત્વ કેવળીગમ્ય). આ પ્રમાણે “લવ”ને અનંતા કાળે “મનુષ્ય લવ”ની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે બતાવી તેને “પ્રથમ દુર્લભતા” કહી.

“મનુષ્યશરીર પામીને પણ તે સત્ય ધર્મનું શ્રવણ (સુધ્ધિ=શ્રુતિ=શ્રુતજ્ઞાન) દુર્લભ” છે કે જે ધર્મને સાંભળવાથી જ્યોતપશ્વર્યા, ક્ષમા અને અહિંસાને પામે. (૮)

મનુષ્ય શરીર પામીને પણ ઘણા બધાને “આર્યક્ષેત્ર” ઉત્તમ કુળ, લાંબુ આયુષ્ય, પાંચે ઈન્દ્રિયોની પરિપૂર્ણતા, નિરોગી શરીર, સદ્ગુણો સમાગમ, શાસ્ત્રશ્રવણ, શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને ધર્મની સ્પર્શના અર્થાત્ ધર્મ કરવાની કે સંયમ લેવાની લાવના થતી નથી. આ દશ બોલને શાસ્ત્રકારોએ પામવા દુર્લભ કહ્યા છે.

‘કદાચિત્ તેવું ધર્મશ્રવણ પણ (પૂર્વ પૂજ્યાઈના યોગે) થાય, છતાં ‘સદ્ધા પરમદુલ્લહા’-તેમાં શ્રદ્ધા થવી તે પરમદુર્લભ છે. (કારણકે) નૈયાયિક માર્ગ-જિનેશ્વરકથિત.

ન્યાયસંગત ‘જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને તપરૂપ મોક્ષમાર્ગ’ ને સાંભળવા છતાં પણ ઘણા જીવો તેનાથી વિચલિત થઈ જાય છે. એટલે કે તે પ્રમાણે શ્રદ્ધાવાળા થતાં નથી’ (૯)

‘મુદાની વાત એ છે કે શ્રદ્ધા થાય કેને? ન થાય કેને? જ્ઞાની કહે છે. કે ‘લબ્ય, સંવેગી અર્થાત્ મોક્ષાભિલાષી’ જીવનેજ શ્રદ્ધા-રુચિ થાય, અલવીમાં મોક્ષે જવાની યોગ્યતા જ કોરડા મગની જેમ ન હોવાથી કદાપિ મિથ્યાત્વના ઘરમાંથી નીકળે જ નહિ. એટલે વીતરાગ માર્ગની શ્રદ્ધા ન જ થાય. માર્ગની શ્રદ્ધા એક જ વાર થાય કે તરત જ જીવ સમ્યગ્દર્શિ બને, અને તદ્દલવે કે પરંપરાએ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત કાળમાં મોક્ષે જાય. આ પ્રમાણે ‘શ્રદ્ધા’ માં મોક્ષ પમાડવાનું સામર્થ્ય હોવા છતાંપણુ તે થવી પરમ દુર્લભ છે. કારણકે લવી જીવ મનુષ્ય લવ પામ્યા પછી પણ, જ્યારે ૬૯ કોડકોડી ઝાંઝેરા કર્મોનો ક્ષય કરે છે, અને ચરમાવર્તમાં આવે છે. ત્યારેજ તેને આવી શ્રદ્ધા અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. આજ ‘શ્રદ્ધા’ ની પરમ દુર્લભતાનું કારણ છે.

મનુષ્યત્વ, શાસ્ત્રશ્રવણ અને શ્રદ્ધા પામ્યા પછી પણ સંયમમાં પુરૂષાર્થ થવો એ વળી દુર્લભ છે. બહુ લોકો સંયમમાં અભિરુચિ ધરાવવા છતાં પણ તેને અંગીકાર કરી શક્તા નથી.’

શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રમાં આનંદ આદિ દસે શ્રાવકોને શ્રદ્ધા ને રુચિ હોવા છતાં સંયમ અંગીકાર કરી શક્યા નહિ તે દષ્ટાંતે.

સમ્યગ્દર્શનનું અર્થાત્ શ્રદ્ધધાનું માહાત્મ્ય દર્શાવતા નમિ રાજર્ષિ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના નવમા અધ્યયનમાં બ્રાહ્મણ પંડિતને કહે છે:-

‘સધ્ધં નગરં કિમ્થા, તવસંવરમગ્ગલં ।

અન્તિં નિઉણ્ણપાગારં, તિગુત્તં દુપ્પધંસંય ॥ ૨૦ ॥

અર્થ :- શ્રદ્ધારૂપી નગર, ક્ષમારૂપી કિલ્લો, અને તપ સંવરરૂપી અર્ગલા અર્થાત્ ભોગળ બનાવીને ત્રિગુણિતરૂપ શસ્ત્રો દ્વારા દુર્જય કર્મશત્રુઓથી (સાધકે) આત્મરક્ષણ કરવું જોઈએ.

સાધકે કર્મ શત્રુને જીતવા હોય તો પ્રથમ શ્રદ્ધારૂપી નગરમાં વસવું જોઈએ, અર્થાત્ દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ એમ સ્પષ્ટપણે કહ્યું, અને તોજ તપ, સંયમ આદિ સમ્યક પ્રકારના થાય ને ક્ષમાદિ ગુણો પ્રગટે ને જીવાત્મા કર્મશત્રુને સંપૂર્ણ પરાસ્ત કરી પરમાત્મપદ પામે. દિગંબર મતના ‘દર્શન પાહુક’ નામના ગ્રંથમાં પણ ‘દંસણમૂલો ધમ્મો’ અર્થાત્ ધર્મનું મૂળ દર્શન અર્થાત્ શ્રદ્ધા છે. તેમ કહીને તેનો મહિમા બતાવ્યો છે. બુદ્ધધર્મના ‘સૂત્તપિટક’ માં કહ્યું છે:-

‘સમ્મદંસણુલંભો વરં ખુ તે લોકે લંભા દો’ ।

અર્થ :- ત્રણ લોકના ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ કરતાં પણ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ શ્રેષ્ઠ છે.

સમ્યગ્દર્શનના આઠ અંગ

આજ સૂત્રની ૩૧મી ગાથામાં પ્રભુ કહે છે :-

‘ નિરસંકિય નિકકંખિય,

નિવ્રિતિગિચ્છા અમૂઢદિટ્ઠા ય ।

ઉવબુદ્ધિચિરીકરણે, વચ્છદલ પભાવણે અટ્ઠં ॥ ૩૧ ॥

‘ નિઃશંકતા, નિષ્કાંક્ષા, નિર્વિચિકિત્સા, અમૂઢ દષ્ટિ, ઉપગૂહન, સ્થિરીકરણ, વાતસલ્ય અને પ્રભાવના - આ આઠ ‘સમક્ષિતના’ અંગ છે.’

‘અંગ’ એટલે ‘લક્ષણ’ કે ‘આચાર અર્થાત્’ ‘વિશિષ્ટ ગુણો’ જે સમ્યગ્ - દષ્ટિમાં પ્રગટે, જેનાથી સમ્યગ્દષ્ટિની ઓળખાણ થાય તે ‘અંગ.’ શ્રી પન્નવણા (પ્રજ્ઞાપના) સૂત્રના પહેલા પદમાં આને. ‘આચાર’ કહ્યા છે.

(૧) નિઃશંકતા - અગાઉ સમ્યગ્દર્શન પ્રકરણમાં કહ્યું તેમ જિનેશ્વર કથિત અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપી દયામય ધર્મમાં, અને તેમના માર્ગે વિચરતાં સંત-સતીજી અર્થાત્ ગુરુ-ગોરાણીમાં પરમ શ્રદ્ધા, પરમ આસ્થા રાખવી તે ‘નિઃશંકતા’ ગુણ છે.

દષ્ટાંત :- ‘શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રમાં’ આનંદ-

કામદેવ આદિ દસે શ્રાવકોના અધિકાર જિનવચનમાં પરમ શ્રદ્ધાવંત એવા દઢધર્મી, પ્રિયધર્મી શ્રાવકોના ઉમદા દૃષ્ટાંતો છે, એમાંના કામદેવ આદિ કેટલાક શ્રાવકોની દેવોએ ભયંકર ઉપસર્ગો (કબ્જો) આપીને ધર્મ અને વ્રતમાંથી ચળાવવાની કોશિષ કરવા છતાં કોઈ હુગ્યા નથી, તેથી ધર્મ પ્રત્યેની તેમની શ્રદ્ધા અને દઢતાને વખાણી, નમન કરી, દેવો સ્વસ્થાનકે ગયા છે. બીજા દિવસે ભગવાન મહાવીર સ્વામીના દર્શને જતાં, પ્રભુએ ભર પરિષદમાં દેવે આપેલા ઉપસર્ગની વાત પૂછી ધર્મ પ્રત્યેની તેમની દઢતાની પ્રશંસા કરી સમોસરણમાં બીરાજેલા સાધુ સાધ્વીજીઓને બોધ આપ્યો છે કે : ‘આર્યો ! ઘરમાં રહેનારા ગૃહસ્થ શ્રાવક દિવ્ય, (દેવના), માનુષ (મનુષ્યના) અને તિર્યંચ (હિંસક પશુ સર્પ વગેરેના) સંબંધી ઉપસર્ગોને સમ્યક પ્રકારે સહન કરે છે અને વ્રતમાં સ્થિર રહે છે – જરાપણ હાગતા નથી, ત્યારે તમે બધા તો હે આર્યો ! દ્વાદશાંગ ગણિ પિટક (શ્રી આચારાંગાદિ બાર અંગ સૂત્રો રૂપી આંચાર્યની પેટી)ના ધારક છે, તેથી તમારે બધાએ તો એવા ઉપસર્ગો સહન કરવામાં હંમેશા તત્પર અને સમર્થ રહેવું જોઈએ.’

દેવે આપેલ ઉપસર્ગો : –

આનંદ શ્રાવકની જેમ જ કામદેવ શ્રાવક પ્રભુ પધાર્યાનું જાણી પ્રભુના દર્શને નીકળ્યો. બોધ સાંભળ્યો. બોધ સાંભળી તરત જ શ્રાવકના બાર વ્રત પ્રભુ પાસે અંગીકાર

કર્યા; ને પછી પોષધ શાળામાં રહીને ધર્મ આરાધના કરતો થકો વિચરવા લાગ્યો.

એક રાત્રિએ પોષધ શાળામાં પોષધવત અંગીકાર કરીને રહેલ છે. ત્યારે એક દેવ પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને મધ્યરાત્રિએ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો :-

‘ અરે કામદેવ ! તું મોતની ઇચ્છા કરી રહ્યો છે. તું અભાગી ચૌદસે પેદા થયો છે, લજ્જાહીન છે, એમ કહીને મોટેથી હસીને. હા, હા, હા, હા એવું અટ્ટહાસ્ય કરીને ડરાવવા માંડ્યો.’ પણ કામદેવ જરાય ડર્યા નહિ તેથી કહેવા લાગ્યો :-

“ હે દેવાણુપ્રિય ! પોતાના શીલ, વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન, પોષધ-આદિથી ડગવું, ખંડિત કરવા કે ભાંગવા તને કલ્પતા નથી તેમ છતાં જો તું આજે તારા પોષધને નાહિ છોડે, નહિ ભાંગે, તો આ તીખી તલવારથી તારા ટુકડે ટુકડા કરી નાખીશ. તેથી તું અકાળે અતિ વિકટ દુઃખ ભોગવતો માર્યો જઈશ. ”

તોપણ શ્રાવક ડર્યા કે ડગ્યા નહિ ને વ્રતમાં સ્થિર રહ્યા, તેથી પિશાચરૂપી દેવે ખીજવાર એ રીતે ડરાવ્યા. છતાં વ્રત ભાંગ્યું નહિ, તેથી ક્રોધે ભરાઈતે પિશાચ કામદેવના શરીરના તલવાર વડે ટુકડે ટુકડા કરવા લાગ્યો. કામદેવ શ્રાવક તે તીવ્ર અને અસહ્ય વેદનાને સમ્યક્ પ્રકારે સહેવા લાગ્યા. અને ધર્મધ્યાનમાં સ્થીર રહ્યા. તેથી તે દેવ ગ્લાની પામ્યો.

પછી તે દેવે પિશાચનું રૂપ બદલી દિવ્ય હાથીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, અને ફરી પોષધ શાળાએ જઈકહેવા લાગ્યો :

“ હે કામદેવ ! જો તું વ્રત છોડીશ નહિ તો તને પોષધશાળામાંથી ખેંચી જઈ, સૂંઢથી ઉછાળી પગેથી કચરી નાખીશ છતાં કામદેવ ડગ્યા નહિ, તેથી ત્રીજવાર લયંકર ઝેરી સાપનું સ્વરૂપ બનાવીને વ્રત નહિ છોડે તો ડંખ મારીને મારી નાખીશ, તેમ ધમકી આપે છે; કુંડાડા મારે છે છતાં શ્રાવક ડગતા નથી, ત્યારે મૂળરૂપ ધારણ કરી ધન્યવાદ આપે છે. કહે છે : ‘ હે શ્રમણોપાસક ! તું ધન્ય છે, કૃતાર્થ છે. મનુષ્યલવનું રૂપ તારા માટે સુલભ છે. કારણ કે ‘ નિર્ઝન્ય પ્રવચન ’માં તને શ્રદ્ધા છે. ”

દેવરાજ શકેન્દ્રની ઇન્દ્રસલામાં તારી અડગતાની ખૂબ પ્રશંસા થતી હતી; તેમાં શ્રદ્ધા ન બેસતાં તારો કસોટી કરવા આવ્યો છું. પણ જેવું ઇન્દ્રમહારાજે કહેલ તેવાજ તમે અચળ છો. તેથી તમને ફરી ધન્યવાદ છે. મને ક્ષમા કરો. ‘ દેવાણુપ્રિય ! તમે ક્ષમા આપવા યોગ્ય છો. હવે ફરીથી હું આવું કાર્ય કદાપિ નહિ કરૂં. ’ આટલું કહી તે દેવ કામદેવ શ્રાવકના પગે પડ્યો. અને વારંવાર ખમાવવા લાગ્યો. ખમાવીને જે દિશામાંથી આવ્યો હતો તે દિશામાં ચાલ્યો ગયો. ’

પછી તે કામદેવ શ્રાવકે ઉપસર્ગરહિત થઈ પડિમા પારી વિચાર્યું કે પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને પાછા

પોષધ પાડુ તો સાડુ. તેથી ચંપાનગરીની વચ્ચે વચ્ચે થઈને પૂર્ણલદ્ર ચૈત્યમાં જઈ મહાવીર પ્રભુને વંદણા-નમસ્કાર કરી તેમની પર્યુપાસના કરી, ત્યારે પ્રભુએ રાત્રિએ બનેલી બધી વાત કહી, તે બરાબર છે તેમ પૂછતાં કામદેવે કહ્યું હા પ્રભુ ! ત્યારે સાધુ- સાદવીજીઓને બોધ આપવા ઉપર પ્રમાણે કહ્યું,

ત્યારબાદ કામદેવ શ્રાવકે ૨૦ વર્ષ શ્રાવકધર્મ પાળી એક માસની સંલેખનાથી પોતાના આત્માને ઝુપિત કરી સાઠ લક્ષ (૮૦-એકમાસ) નો સંત્યારો કરી આલોચના પ્રતિ-ક્રમણુ કરી સમાધિને પ્રાપ્ત થઈ કાળના અવસરે કાળ કરી સૌધર્મ દેવલોકના અરુણાલ નામે વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા છે. ચાર પદ્યોપમ (વર્ષ)નું આયુષ્ય કહ્યું છે. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યપણે ઉપજી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થશે.

આવી દૃઢ શ્રદ્ધાના બીજા દૃષ્ટાંતો શ્રી જ્ઞાતાધર્મ-કથાંગસૂત્રના શ્રી મહાલીનાથ લગવતીના આઠમા અધ્યયનમાં શ્રી અહન્નંક શ્રાવકનું અને શ્રી દશાશ્રતસ્કંધમાં શ્રેણિક ‘મહારાજનુ’ છે જે જિજ્ઞાસુએ ગુરૂગમથી જાણવા.

(૨) નિકાંક્ષિતા — ધર્મકરણીના રૂળ રૂપે કોઈપણ ભૌતિક વસ્તુની કામના કે ઇચ્છા કરે નહિ. આત્માર્થે કર્મનિર્જરા માટે જ સર્વ ક્રિયા કરે. તે ‘નિકાંક્ષિતા.’

દૃષ્ટાંત :- પ્રભુ મહાલર સ્વામી રાજગૃહીમાં સમો-સર્યા છે. ધર્મપરિષદમાં પ્રભુ દેશના આપી રહ્યા છે. તે

સ. ૧૦

સમયે મહારાજ શ્રેણિક અને પટરાણી ચેલ્લણા પ્રભુના દર્શને આવ્યા છે. તે બંને અતિ સોહામણા ને રૂપાળા છે. તેમના રૂપ ને સૌદર્ય જોઈ પરિષદમાં બીરાજેલા ઘણા સાધુ-સાધ્વીજીઓએ પરિષદમાં બેઠા બેઠા જ નિયાણા કર્યા છે કે તેમના સંયમ અને તપનું જો કાંઈપણ ફળ હોય તો તેમને પણ શ્રેણિક ને ચેલ્લણા જેવું રૂપ ને રિદ્ધિસિદ્ધિ આવતા લવે, પ્રાપ્ત થાય. લગવાન તો સર્વજ્ઞ છે. મન, મનની વાત જાણી દેખી રહ્યા છે. પ્રભુએ ઉપદેશની ધારા જ એવી ચલાવી કે જે કોઈ સંયમી ભૌતિક સુખો માટે મોક્ષના હેતુભૂત તપ ને સંયમને વેંચી નાખે છે તે નિયાણાનું દેખીતું લોભામણું ફળ પામીને અંતે તો પોતાનાજ આત્માનો દુર્ગતિમય સંસાર અનંત કાળ માટે વધારી મૂકે છે, અને જે સંસારી સુખની ઇચ્છા રાખતા નથી, પણ મોક્ષના શુદ્ધ હેતુથી જ તપ - સંયમની આરાધના કોઈ પણ પ્રકારની કાંક્ષા અર્થાત્ ઇચ્છા રાખ્યા વગર કરે છે તે વહેલા મોક્ષે જાય છે. તેજીને ટકોરો બસ. પ્રભુનો સદુપદેશ સાધુ-સાધ્વીજીઓના હૃદયને સ્પર્શી ગયો. જેમણે નિયાણા કર્યા હતા તે સર્વેએ પ્રભુ પાસે જઈ વંદણા નમસ્કાર કરી, આલોચના લઈ, પશ્ચાતાપ કરી શુદ્ધ થયા. અને સદ્ગતિ પામ્યા. સમ્યક્દષ્ટિનું આવું પ્રભાવિક લક્ષણ ‘નિકાંક્ષિતા’ છે. નવ પ્રકારના નિયાણાનું સ્વરૂપ શ્રી દશાસુત-સ્કંધની દસમી દશામાં કહ્યું છે, તે સાધકોએ ખાસ જોવું.

શ્રી ઉત્તરાદયયન સૂત્ર અધ્ય. ૧૩ માં “ચિત્ત

-સંભૂતિ"નો અધિકાર છે. પૂર્વ લવમાં બંને સગાભાઈ છે. બંનેએ સંયમ લીધો છે ને ઉત્કૃષ્ટભાવે ચારિત્ર પાળે છે. તેથી તેન્નેલેશ્યાદિ લખિધઓ પ્રગટી છે. એકદા વિહાર કરતાં કરતાં હસ્તિનાપુર નગર પધાર્યા છે. ત્યાં સનત્કુમાર ચક્રવર્તિ રાજ કરી રહ્યા છે. નમુચિ નામે તેનો પ્રધાન છે. આ નમુચિ દુરાચારી છે ને મુનિવરોનો પૂર્વપરિચિત છે. તેથી સંભૂતિ મુનિને જોતાં જ લડકે છે કે આ સાધુ મારી પોલ ખુલ્લી પાડી દેશે. જો કે મુનિવર તો પોતાની સાધનામાં મગ્ન છે, પણ ગુનેગારનું હૃદય ગલરાય તે ન્યાયે નમુચિ ગલરાયો છે. તેથી નોકરોને આજ્ઞા કરે છે કે આ સાધુડો ઢાંગી છે, તેને મારી મારીને નગર બહાર કાઢી મૂકો. માર ખાતા મુનિની ધીરજ ખૂટી, કોધે લરાયા ને તેન્ને લેશ્યા છોડી. નગર આખુ ધુંવાડાથી છવાઈ ગયું. મુનિનો પ્રભાવ જોઈ સેવકો મુનિની માફી માગવા લાગ્યા. તોય મુનિ શાંત ન થયા. ચક્રવર્તીને બંધ પડી. પટરાણીને લઈ ને મુનિ પાસે આવ્યા. પગે પડ્યા. પટરાણી પગે પડતાં તેના માથાના વાળમાંથી સુગંધિત તેલનું એક ટીપું મુનીના પગે પડ્યું. તેથી મુનિને ખૂબ શાંતા થઈ તેથી ઊંચે જોયું ને પટરાણીના સૌંદર્યથી મુગ્ધ બનતાં નિયાણું કયું કે મારા તપ સંયમનું કાંઈ ફળ હોય તો આવતા લવે આવું સ્ત્રીરત્ન પામું. બીજી બાજુથી બંધ પડતાં ચિત્તમુનિવર તુરત આવ્યા. તેમણે સંભૂતિ મુનિને ખૂબ સમજાવ્યા તેથી મુનિ શાંત તો થયા, પણ નિયાણાની આલોચના આયુષ્યના અંત સુધી ન કરી. તેથી નિયાણાને લીધે બીજા લવે

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી થઈને ચક્રવર્તીના કામલોગ તો લોગવ્યા, પણ તેના ક્ષણસ્વરૂપે સાતમી નારકીમાં ૩૩ સાગરોપમના દુઃખ લોગવવા જવું પડ્યું. જ્યારે ચિત્ત મુનિએ નિકાંક્ષિત (નિષ્કામ) ચારિત્ર પાળ્યું તો ભવબ્રમણમાંથી મુક્ત બન્યા.

આ ધર્મકથાનો સાર એ છે કે સંયમ અને તપની આરાધના કોઈપણ પ્રકારના સાંસારિક સુખની કાંક્ષા (ઇચ્છા) રાખ્યા વગર કરો, તો જ તે સંયમ મોક્ષના હેતુભૂત બનશે અને તેથી જ શ્રી ઉમાસ્વાતિજીએ તત્વાર્થ સૂત્રમાં ‘ઇચ્છાનિરોધ તપઃ’ - ઇચ્છા નિરોધને તપની કોટીમાં મૂક્યું છે. ઇચ્છાને રોકવી તે નિઃકાંક્ષિત સમક્રિત છે.

(૩) શ્રી ભગવતીજી સૂત્રમાં ‘તામલિ તાપસ’નો અધિકાર છે. તે સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે છે :- ‘તામલિ નામે એક તાપસ વનમાં સાધના કરી રહ્યા હતા. તે સમયે અધોલોકના ભુવનપતિ દેવોના એક ઇન્દ્રનું આયુષ્ય પુર થતાં તે ત્યાંથી ચલ્યો, એટલે તેનું ઇન્દ્રપદ ખાલી પડ્યું. તેથી ત્યાંના દેવોએ તામલિ તાપસ પાસે આવી વિનંતી કરી કે તમે તમારી તપસ્યાનું ક્ષણ માગી લઈને અર્થાત્ નિયાણું કરીને અમારા ઇન્દ્ર બનો. તામલિ તાપસ તો પોતાના આત્મકલ્યાણ અર્થે અનાસક્તભાવે સાધના કરી રહ્યા હતા તેથી તેમણે નિયાણું ન કર્યું, એટલે કે દેવોના ઇન્દ્રપદની પણ ઇચ્છા ન કરી. તે આ ‘નિકાંક્ષિતા’ છે,

(‘ ૩૫ ’ મુનિએ બનાવેલ સજ્જાય પરથી થોડા ફેરફાર સાથે)

શ્રી ચિત્ત - સંભૂતિ (અલ્પદત ચક્રવર્તી)ની સજ્જાય

ચિત્ત કહે બ્રહ્મસયને, કછુ દિલમાં આણેજી,

પૂરવ લવની પ્રીતડી, તે તો મૂળથી મા તોડો,

હો બંધવ ! બોલ મારો માનો હો.

કાંતનારીનું સુત જ્યું તૂટે, તે જોડે હો બંધવ. બોલ. ટેક.

છ, છ, લવની પ્રીત આપણી, સુણો તમે રાયજી,

કાં તોડો તમે આ લવે ? વિચારો અંતરમાંયજી. હો બંધવ

દેશ દશાણુ કેરા ભૂપતિના, પહેલે લવે આપણુ ‘ દાસોજી ’

બીજે લવે કાલિંજરે રે, આપણુ ‘ મૃગ ’ વનવાસો. હો બં.

ત્રીજે લવે ગંગા નદી, આપણુ બેઉ હંસ હુતાજી,

ચોથે લવે ચંદ્રાળને, ઘેર જન્મ્યા પુત્તા, હો બંધવ.

ચિત્ત - સંભૂતિ નામ આપણા ગુણુ સર્વમાં ભરપૂર જી,

જગ સહુ તિહાં મોહી રહ્યું, અદ્ભૂત સંગીત સૂર

(સંગીત સૂરે અદ્ભૂત) હો. બંધવ.

ઓળખાયા છે ચાંડાલપુત્રો, થઈ છે રાજને ફરીયાદ જી,

દેશવટો નગરીથી લીધો, મરવા ગયા પહાડ....હો બંધવ.

પર્વત પરે મુનિ મળ્યા, વંદન કર્યા છે ધાઈજી,

આત્મહત્યા છે મોટું પાપ, ધર્મ દેશના સુણાઈ....હો બંધવ.

ધર્મ સુણી ઘર છોડીઓ, આપણુ બેઉ સંયમ લીધોજી,

ઉત્કૃષ્ટ ભાવે આરાધતાં, તેજે લખિધ પામ્યો....હો. બંધવ.

નારી રત્નને નીરખતાં, તેં નિચાણુ કીધોજી,

મેં તને વાર્યો ઘણો તું કાંઈ ન માન્યો....હો બંધવ.

ચિંતામણી રતન વાપર્યું, પંખી ઉડાડવા કાઢેજી;
 અજ્ઞાનીની પેરે ઝુરશે, કહું છું સારા માટે....હો. બંધવ..
 પદ્મ ગુદમ દેવવિમાને, લવ પાંચમો કીધો રે,
 ત્યાંથી ચ્યવીને ઉપન્યો, કપિલપૂર પ્રસિધ્ધે....હો. બંધવ..
 ચક્રવર્તી પદવી તેં લહી, મિથ્યા અહંકારે જી,
 સંયમના ફળ પામીઓ, ઉત્તમ તારી કરણી....હો. બંધવ..
 પરિમતાલે હું ઉપજ્યો, ઋદ્ધિવંત શ્રાવક કુળ જી,
 સંયમ મારગ આદર્યો, પંચમહાવ્રત ધારી. હો. બંધવ..
 નિયાણું કરી તેં સુખ લહ્યા, ચક્રવર્તી પદ કેરાજી,
 પણ નિશ્ચય તું જાણજે, નરકમાં તારા ડેરા....હો. બંધવ..
 આ છઠે લવે જુઓ, આપણુ બે લાઇ જી,
 હવે મળવું છે દોયણું, જેમ પર્વતની ફાટ....હો. બંધવ..
 સાધુ કહે સુણો રાયજી, અળ ઋદ્ધિમાં પૂજો મેલોજી,
 આ માનવ લવ છે દોહાલો, સંયમ માર્ગે ચાલો....હો. બંધવ..
 રાય કહે સુણો મુનિવર, બીજો માર્ગ બતાવોજી,
 આ ઋદ્ધિ તો નહિ છુટે, મને થાયે પસ્તાવો....હો. બંધવ..
 ચિત્ત કહે બ્રહ્મરાયને, તારી લવસ્થિતિ નાંહી જી,
 મારા વાળ્યા નહિ વળો, નિયાણાના નિકાચિત ફળ. હો. બં.
 મુનિવરે વચન ઉણું કહ્યા, કરુણા લાવી અંતરે જી,
 નિદાનકર્મી જીવડો, કહો જાગે કિણ પેરે....હો. બંધવ..
 ચિત્ત મુનિ ત્યાંથી વિચર્યા, ચિંચિત કર્મ અપોવતા જી,
 સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થયાજી, સાતમી નરકે ચકી....હો. બં.
 મન, વચન, કાયાએ કરી, વીતરાગધર્મ જે કરશેજી,
 બાળી, પ્રજાળી સર્વ કર્મને, તે શિવપુરી વરશે....હો. બં

(૩) નિર્વિચિકિત્સા :- ધર્મકરણીના ફળ સંબંધી જરા પણ સંદેહ ન થવો તે. ઘણા લોકો ધર્મક્રિયા, અનુષ્ઠાનાદિ કરતાં હોય છે. સંયમ પણ લેતા હોય છે, છતાં તેમના દીલમાં શંકા થયા કરતી હોય છે કે આ ક્રિયા, સંયમ કે તપનું કંઈ ફળ મળતું હશે કે કેમ? નજર સામે ફળ તો કશું દેખાતું નથી, પછી શા માટે શરીરને કપટ આપવું આમ વિચારી દીક્ષા છોડી દે, ચારિત્ર પાલનમાં શિથિલ બને કે ક્રિયા અનુષ્ઠાન કરતા બંધ થાય તેને “વિચિકિત્સા” કહી છે. તેવો સંદેહ રાખ્યા વગર ભાવપૂર્વક ક્રિયા કરે કે ચારિત્ર પાળે તે “નિર્વિચિકિત્સા” છે. જે લક્ષણ સમ્યગ્દષ્ટિનું જ હોય. બાળ અજ્ઞાનીને સંદેહ થયા કરે.

દૃષ્ટાંત :- શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં પદ્મ ગણધર શ્રી ગૌતમ સ્વામીના પૂર્વના સ્નેહિ કાત્યાયન બંધક મુનિનું છે. ધર્મકરણીનું કંઈ ફળ મળતું હશે કે કેમ તેવો તેમને સંદેહ હતો. પ્રભુ મહાવીર સ્વામી પધાર્યા છે અને બધાના સંદેહ ભાંગે છે એમ જાણી પોતે પોતાના આ સંદેહનું સમાધાન કરવા પ્રભુ પાસે સમોસરણમાં આવવા નીકળેલા. ત્યારે પ્રભુએ તેમને લેવા માટે ગૌતમસ્વામીને સામે મોકલ્યા. ગૌતમ સ્વામીને સામે તેડવા માટે આવેલા જોઈ એમને આશ્ચર્ય થયું; કે કોઈને ખબર તો આખ્યા નથી, છતાં કેવી રીતે ખબર પડી? ત્યારે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુએ પોતાને સામે મોકલ્યાની વાત કરી. એટલે પ્રભુના

સર્વજ્ઞપણાની ખંધકમુનિને શ્રદ્ધા થઈ અને પ્રભુના દર્શન કરી પોતાનો સંદેહ દૂર કર્યો.

(૨) નિર્વિચિકિત્સાનો ખીજો અર્થ છે સાધુ-સાધ્વીજીના મેલા કપડા જોઈ તેમની “ હુગંછા ” અર્થાત્ ઘૂણા કે તિરસ્કાર ન કરવા તે. તેવી હુગંછા કરવાથી ભારે ગાઢ અશુભ કર્મ તેના કરનારને ખંધાય છે; અને કદાચિત તેવા તપસ્વી મુનિવરની સેવામાં દેવાદિ હોય તો તેના ક્રોધના ભોગ બનવું પડે છે. તે શ્રી ઉત્તરાખ્યયન સૂત્રના શ્રી. હરિકેશીબલ મુનિવરના અધિકાર-અધ્યયન ૧૨ થી જાણવું.

(૪) અમૂઢદષ્ટિ :- મૂઢતા રહિત અર્થાત્ મુંઝવણ વિનાની ‘વિવેકદષ્ટિ’. ‘હિત-અહિત, કે આદરવા કે છોડવા જેવું જે વિચારી શકે તે અમૂઢદષ્ટિવાળો કહેવાય.

શ્રી. દશગૈકલિક સૂત્ર અધ્ય. ૪ ગાથા ૧૧ માં જે કહ્યું છે :-

‘ સોચ્યા જાણુઈ કલ્લાણું,

સોચ્યા જાણુઈ પાવગં ।

ઉભયં પિ જાણુઈ સોચ્યા,

જં સેયં તં સમાયરે ॥ ૧૧ ॥

‘ (ગુરૂ પાસેથી) સાંભળીને કલ્યાણ માર્ગ એટલે કે અહિંસા, સંયમ ને તપરૂપી પરમ મંગલકારી એવા ધર્મમાર્ગની જાણ થાય છે, અને (અઢાર પાપસ્થાનક રૂપી) પાપમાર્ગની પણ જાણ થાય છે. બંને માર્ગ યથાર્થરીતે જાણીને ‘જે કલ્યાણકારી લાગે તેનું આચરણ કરો.’

આ શ્રેયોમાર્ગને આચરનારો ‘અમૂઢદષ્ટિ સમકિતી છે.’

દૃષ્ટાંત :- શ્રી ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્ર અધ્ય, ૮ માં કપિલ કેવળી મૂઢ જીવોને ઉપદેશ કરમાવતાં કહે :-

‘લોગામિસદૌસ વિસણ્ણે,

હિય નિરસેયસ બુદ્ધિવોચ્ચત્થે ।

ખાલે ય મન્દિએ મૂઢે,

બજઝઈ મચ્છિયા વ ખેલંમિ ।’ ૫ ॥

‘આસક્તિજનકલોગોમાં મસ્ત (આત્માને) હિત-કારી માર્ગમાં વિપરિત બુદ્ધિવાળો, અજ્ઞાની મૂઢ જીવ કઈના બળખામાં માખીની જેમ ફસાઈ પડે છે, અર્થાત્ માખી જેમ મૂઢતાને લીધે જાતે જ બળખામાં ફસાય છે એટલું જ નહિ પણ ફસાયા પછી જાતે છુટી શકતી નથી, તેમ મૂઢ અજ્ઞાની જીવ પણ જાતે જ કામલોગમાં મોહ પામીને ફસાય છે ને પછી નિવૃત્ત થઈ શકતો નથી, ફળ સ્વરૂપે દુર્ગતિમાં જઈને અનેક દુઃખો ભોગવે છે.’

આ મૂઢતા ‘દર્શનમોહનીય’ કર્મના ઉદયે જીવમાં આવે છે.’ દર્શનમોહનીય કર્મ ‘જ્યાંસુધી નાશ પામે નહિ ત્યાં સુધી ‘સમ્યગ્દર્શન’ ગુણ આત્મામાં કદાપિ પ્રગટે નહિ. મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ જ જીવને મુંઝવવાની છે. તેથી વીરપ્રભુએ ૧૪ મા ‘ઘણિકારિય’ અધ્યયનમાં જે કહ્યું છે કે :-

‘ખણુમિત્ત સોફખા બહુકાલ દુફખા,

પગામ દુફખા અણિગામ સોફખા ॥

સંચાર મોફખસ્સ વિપફખભૂયા

ખાણી અણુત્થાણુ ઉ કામલોગા ॥ ૧૩ ॥

‘આ કામભોગો ક્ષણમાત્ર સુખ આપનારા છે, (પણ અંતે) લાંબા સમયની દુર્ગતિના દુઃખ દેનારા છે, અતિ દુઃખ અને અદૃષ્ટ સુખ આપનારા છે, સંસારમાંથી મુક્ત થવામાં વિઘ્નરૂપ છે. (દુઃકમાં સર્વ અનર્થોની ખાણ રૂપ આ કામભોગો છે’. પ્રભુના આ અતિ હિતકારી વચનોને સમજવાની વિવેકદૃષ્ટિ જીવમાં આ મોહનીય કર્મના કારણે ઉદયતી નથી. જ્યારે દર્શનમોહનીયની સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ થાય ત્યારે સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય, ફળસ્વરૂપે આ જીવ ‘અમૂઢદૃષ્ટિવાળો’ બને.

ઉપરોક્ત ઉપદેશ કપિલ કેવળીએ પોતાના જાત અનુભવે જનહિતાર્થે આપેલ છે. કેવળી લગવંત બન્યા પહેલાં પોતે રાજપુરોહિતના એકના એક પુત્ર નામે ‘કપિલ-કુમાર’ હતા. અતિ લાડના કારણે પોતે કાંઈ લજ્યા ગજ્યા નહિ, અને તેમાં પિતા અચાનક અવસાન પામ્યા. અલણને કોણ રાજપુરોહિત બનાવે? તેથી નવા પુરોહિતની રાજ્યનીમણુંક કરી. તે પુરોહિત રાજ પાલખીમાં બેસીને કપિલના ઘર પાસેથી જતો. આમ તેને રાજ જતાં જોઈને કપિલની માને ઓછું આવ્યું ને રડવા લાગી. માને રડતી જોઈ કપિલે કારણ પૂછ્યું. ત્યારે માએ કહ્યું તું લજ્યો હોત તો તારા પિતાની પદવી તને મળત ને આપણને આ દુઃખના દિવસો આવત નહિ. આ સાંભળી કપિલે કહ્યું કે મા તું કહે ત્યાં લણવા જાઉં, માએ તેને શ્રાવસ્તી નગરીમાં તેના પિતાના મિત્ર ઇંદ્રદત્ત પંડિતને ત્યાં મોકલ્યો. ઇંદ્રદત્ત

પંડિતે તેને આવકાર્યો. લણુવા તથા જમવાની બધી સગવડ કરી આપી. પંડિત પાસે લણુ ને તેને ત્યાં જ રહે. અને તેની સાર સંભાળ લેવાનું એક દાસીને સોંપ્યું. દાસી એકલી ને વળી યુવાન હતી ને તેમાં એકાંત મળ્યું. કપિલ વિદ્યાભ્યાસ ભૂલ્યો ને દાસી સાથે સંસાર માંડી બેઠો. બસ! જીવની આ જ મૂઢતા છે. દુર્ગતિના લવોના દુઃખની તો વાત જ ન કરો, પણ સદ્ગતિના સુખ સમવડવાળા માનવ-લવમાં પણ જીવ ધર્મકરણી કરી મોક્ષ સન્મુખ થવાને બદલે, આવા મોહપાસમાં બંધાઈને - કોઈ સ્ત્રીમાં, તો કોઈ મોટર-બંગલામાં, તો કોઈ જીંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી પૈસા, પૈસા ને પૈસા લેળા કરવામાં - પછી લલે ને બધું છોડીને જાય ને સર્પ બનીને સંઘરેલા ધનની રખેવાળી કરે. સર્પ થવું મંજુર પણ એક દમડી - નવો પૈસો ચ સત્કાર્યમાં વાપરી શકે નહિ - આમ મૂઢતાને લીધે જાત-જાતના - શરાબના, ગણિકાના, વેશ્યાગમનના, શિકારના જુગારાદિ સાતે વ્યસનના સેવનારા બની માનવલવ કે જે મોક્ષનું બાઈ છે તેને નિરર્થક ગુમાવી, અનંતા લવોની એકઠી કરેલી પુષ્પાઈને એક જ માનવલવના અલ્પ આયુષ્યમાં - કયાં દેવોના ને નારકીઓના સાગરોપમના આયુષ્ય ને કયાં માનવીના વધુમાં વધુ ૧૦૦ વર્ષનું - એળે ગુમાવી, આત્માને કર્મભારથી ભારે બનાવી, અનંતા કાળની દુર્ગતિમાં લમવા જીવ પાછો ગાલ્યો જાય છે, તે જ જીવની 'મૂઢતા' છે. જીવાત્માની આ મૂઢતાની વાત શ્રી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્ય. ૩ ગાથા ૬માં 'કમ્મસંગેહિ સમ્મૂઢા' કહીને

અને શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રના પહેલા અધ્યયનમાં લગવાને કહી છે.

બાઈ સગલાં બની કપિલને કહ્યું હવે ખર્ચ વધશે. કંઈક ઉદ્યમ કરો. કપિલ તો મુંઝાયો. બાઈએ માગી બતાવ્યો. અહીંનો રાજા રાજ સવારે જે બાહ્યણ સૌથી પહેલા આશીર્વાદ દેવા આવે તેને બે માસા સોનુ આપે છે. તે લઈ આવેા એટલે હમણાં ચાલશે. કપિલ રાજ જવા લાગ્યો પણ રાજ મોડો પડે તેથી ખાલી હાથે પાછો આવે. આમ કરતાં પૂનમનો દિવસ આવ્યો. મૂઢછતાં અતિ સરળ જીવ છે તેથી મધરાતે ચાંદનીનો પ્રકાશ જોઈ કપિલને થયું કે દિવસ જગી ગયો.. એટલે દોડતો રાજમહેલે જવા નીકળ્યો. અર્ધીરાતે આમ લાગતો જોઈ પોલીસે પકડ્યો ને સવારે રાજા પાસે રજુ કર્યો. રાજાએ ભદ્ર લક્ષણ જાણી કેમ ચોરી કરવા નીકળવું પડ્યું તે પૂછતાં કપિલે ભોળે ભાવે અથથી ઈતિ સુધીની કથની હકીકત કહી. બ્રાહ્મણ ને વળી કપિલની સરળતા જોઈ રાજાને દયા આવીને જે માગે તે આપવા કહ્યું. કપિલે વિચારવાનો સમય માગ્યો. સામે બગીચામાં જઈને જોડો, બે માસ સોનાથી વધતાં વધતાં રાજાની રાજગ્રાહી માગી લેવાનું વિચાર્યું. તેથી કપિલ કેવળ પોતાનાજ સ્વાનુભવે તૃણા વિષે ઉપદેશ આપતાં કહે છે :-

‘ જહા લાહો તહા લોહો, લાહા લોહો પવરઠઈ ।
દોમાસ-કયં કજ્જં કોહીએ વિ ન નિદ્રિઠયં ॥૧૭॥

‘ જેમ જેમ લાલ થતો જાય છે, તેમ તેમ લોલ

વધતો જાય છે. (સંસારી જીવોની આ મૂઠતા છે) જેમ કપિલ મુનિ બે માસા સોનું લેવા જતાં કરોડો સોનામહોરો માગી લેવાથી પણ સંતોષાયા ન હતા. ’

કરોડ સોનૈયાથી શું વળે ? આખું રાજ જ માગી લઉં. આટલે સુધી આવતાં વિચારધારા-લેશ્યા પલટાણી. (પોતે પોતાને કહે છે) અરે અધમ ! કૃતઘની ! જે રાજ તારા ઉપર ઉપકાર કરવા તત્પર થયો છે. તેનેજ ભીખારી બનાવવાનો વિચાર કરે છે ? પછી તો સવળી દષ્ટિ કહેતાં અમૂઢ દષ્ટિ આવી. અર્ધું રાજ રાજાનું ને અર્ધું માગી લઉં પણ પછી રાજપાટ ચલાવવાની ઉપાધિ શા માટે ? સૌનેયા કે બે માસા સોનું પણ શા માટે જોઈએ ? માએ તો ભણવા મોકલ્યો છે; નહિ કે વિષયલોગ લોગવવા ! હું કેવો લપટાઈ ગયો. સ્ત્રીનો સંગ જ ખુરો છે. તેના કારણે જ મારે ચાર ગણાવું પડ્યું, પકડાવું પડ્યું. માટે આ ઈંદ્રિયોના વિષયોજ બળખો જેમ માખીને ફસાવે છે તેમ મૂઢ જીવોને ફસાવનારા છે. તેથી આગળ વધી ઉપદેશે છે :-

‘ નો રકખસીસુ ગિજજેનજ,

ગંડવરચ્છાસુડણેગચિતાસુ ।

જાએ પુરિસં પલોભિત્તા,

ખેલ્લન્તિ જહા વ દાસેહિં ॥ ૧૮ ॥

‘ પાકેલા ગુમરા જેવા સ્તનો તથા કામવાસનાવાળી તથા માયાવી ને અનેક પુરૂષોમાં આસક્તિ રાખતી સ્ત્રીઓ

પુરૂષોને લલચાવે છે, નચાવે છે તથા સાધનામાં વિઘ્ન નાખે છે તેવી સ્ત્રીઓમાં આસક્તિ નહિ રાખવી જોઈએ.

‘નારીસુ નોત્રગિજ્જેજ્જા,

ઈતિથિ વિપ્પજ્જહે આણુગારે ।

ધર્મમં ચ પેશલં નચ્ચા,

તત્થ ઠવેજ્જા ભિક્ખુ અપ્પાણું ॥ ૧૯ ॥

સ્ત્રીની આસક્તિને તજનાર સાધક ભિક્ષુ ધર્મને - દયામય અહિંસાધર્મને એકાંત કલ્યાણકારી માનીને તેમાંજ પોતાના આત્માને સ્થિર કરે.

કપિલકુમારે પણ મૂઢતા છોડી. બગીચામાં બેઠા બેઠા જ પોતાના આત્માને ‘અમૂઢ’ બનાવ્યો. વિવેકદષ્ટિ આવતાં જ આત્મા જાગી ગયો. કામલોગોથી સચું. બે માસા સોનાથી પણ સચું, કશું ન જોઈએ. તૃષ્ણા જ સંસાર મોહનું કારણ છે. તેને છૂટવી જોઈએ. આમ વિચાર્યું ને ક્ષપક શ્રેણીએ ચડી ગયા. તૃષ્ણાને છૂટી મનના વિકારોને છૂટ્યા. પ્રબળ મોહનીય કર્મને પરાજીત કર્યું, કેવળી બનીને રાજા પાસે ગયા. રાજાને સદ્બોધ આપી, વિહાર કરી ગયા. પછી જંગલમાં ૫૦૦ ચોરો મળતા તેમને ઉપર પ્રમાણે ઉપદેશ આપી સન્માર્ગે ચલાવ્યા.

‘ઈઈ એસ ધર્મમે અકખાએ,

કવિલેણું ચ વિસુધ્ધપન્નેણું ।

વિશુદ્ધ પ્રજ્ઞાવાન કપિલમુનિએ આ પ્રમાણે સાધક ધર્મ વર્ણવ્યો છે. તેની સમ્યગ્ આરાધના કરનાર ઉભય-

આલોક ને પરલોકની આરાધના કરશે, સંસાર તરીને ઉચ્ચ ગતિને પામશે.

(૫) ઉપગુહન :- પરના ગુણોની પ્રશંસા કરવી, આદર કરવો તે ઉપગુહન કે ઉપવૃંહણ છે. ‘સત્વેષુ મૈત્રી’માં કહ્યું છે ને ‘ગુણિષુ પ્રમોદમ’ – ‘ગુણથી ભરેલા ગુણીજન દેખી, હૈયું મારું નૃત્ય કરે.’ આવા રૂઠા ભાવ ‘ઉપગુહન’ સમક્ષિતવાળાના હોય છે.

અન્યના ગુણો પ્રત્યે બહુમાન ત્યારે જ આવે જ્યારે પોતાનો અહંભાવ દૂર થયો હોય ને ‘વિનય ગુણ’ અંતરમાં પ્રગટ્યો હોય. ને ‘વિનય’ એ ધર્મનું મૂળ છે. એટલે ‘ઉપગુહન’ લક્ષણવાળો ધર્મી જ હોય, સમક્ષિતી જ હોય. ઉપગુહનની આ વિધેયાત્મક દષ્ટિ છે.

વળી જે પરના ગુણોની પ્રશંસા કરવા વાળો હોય, તે નિયમા પોતાના ગુણોને ગોપવે, આત્મશ્રદ્ધા કરે નહિ, આ નિષેધાત્મક દષ્ટિ છે.

આ રીતે ‘વિધેયાત્મક’ અને ‘નિષેધાત્મક’ એવી બંને દષ્ટિ કેળવીને ‘ઉપગુહન’ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધે.

દષ્ટાંત :- ચૌદમા ‘ઇષુકારિય’ અધ્યયનમાં છ મોક્ષગામી જીવોનો અધિકાર છે. તેમાં રાણી કમલાવતી પોતાની નગરીના રાજપુરોહિત સર્વ લોગો છોડી બંને પુત્રો અને પત્ની સાથે અભિનિષ્ક્રમણ કરી સંમય લેવા નીકળેલ છે, વગેરે વાત દાસી પાસેથી જાણી રાણીને તેમના પ્રત્યે ખૂબ

બહુમાન થયું છે. તેમનો માર્ગ જ સાચો છે તેવી શ્રદ્ધા થઈ છે, તેથી પોતે પણ વૈરાગ્યવાસિત બની સંયમ માર્ગે જવા તત્પર બની છે. પણ ‘ધર્મપત્ની’ છે. પુરોહિતે તણ દીધેલી, ધનસંપત્તિની લાલસા રાખનાર રાજાને પણ કદ્યાણુમાર્ગે પોતાની સાથે લઈ જવા અંતરથી તો ઈચ્છે છે, પણ પતિનો-રાજાનો ધન વૈભવનો મોહ અતિ ઘણો છે; તે સતી બાણે છે; ને વળી એકલા પોતાનાજ આત્માનું કદ્યાણુ કરવું નથી. રાજાને પણ મોક્ષ માર્ગે વાળવો છે. તેથી પતિવ્રતા આર્ય નારી હોવા છતાં રાજાનો અનાદિ કાળનો મોહ ને મિથ્યાત્વ છોડાવવા કેવી આકરી, છતાં એકાંતે હીતકારી વાણીનો કેવો ઉદાત્ત પ્રયોગ કરી રાજાની સાન ઠેકાણે લાવે છે તેના ભાવ મુમુક્ષુ જીવોને સમજવા જેવા અતિ હિતકારી હોવાથી મૂળપાઠથી જોઈએ. પુરોહિતનું ધન રાજભંડારમાં આવતું જોઈ સમજી રાણી મિથ્યાદષ્ટિ રાજાને કહે છે :-

‘વન્તાસી પુરિસો રાય’ ! ન સો હોઈ પસંસિઓ ।
માહણેણુ પરિચયત્તં ધણુ આદાઉ મિચ્છસિ ।।૩૮।।

બ્રાહ્મણે તજેલા ધનને તમે મેળવવા ઈચ્છો છો, પણ હે રાજા ! ‘વમન’ કરેલું ખાનાર (જગતમાં) પ્રશંસા નથી પામતો. ‘વમન કરેલું’ એટલા માટે કહે છે, કે પુરોહિતનું સઘળું ધન રાજાનું જ દાનમાં આપેલું છે. હવે એકવાર દાનમાં આપેલું ધન પાછું લેવું તે વમન કરેલું ખાવા સમાન છે, ને તેથી વ્યવહારમાં સામાન્ય.

માનવી પણ નીંદાને પાત્ર બને છે. તો રાજા જેવા રાજા માટે તો બીલકુલ શોભનીય નથી, તે વાત રાજાને નીકરપણે કહીને “ધર્મપત્નીનું બીરૂદ રાણી શોભાવે છે.

વ્યવહારદષ્ટિ કહી હવે ‘આધ્યાત્મિકદષ્ટિ’ કહે છે :—

‘સંવં જગં જઈ તુહં સંવં વાવિ ધણું ભવે ।
સંવં પિ તે અપજજત્તં, નેવ તાણાય તં તવ ॥૧૬॥

(હે રાજા !) આખું જગત અને તેનું બધું ધન તમારી માલિકીનું થઈ જાય, તોપણ તમારા માટે તે પૂરતું નહિ થાય, કારણ કે તે (સઘળું) ધન પણ તમારું રક્ષણ નહિ કરી શકે. (૩૬)

પરમાર્થ દષ્ટિ વડે રાણી હવે રાજાની મિથ્યાદષ્ટિ દુર કરવા સમજાવે છે કે તૃણા આકાશસમાન અનંતી છે, તે કદાપિ સંતોષાતી નથી, એટલું જ નહિ પણ ઘી સીંચ્યા અગ્નિની માફક તે જીવાત્માને સદાકાળ નિરંતર બાળ્યા કરે છે. ઉપરાંત દુનિયા આખીનું ધન ભેળું કરવાથી લાભ થતો હોય તો તો તે ઉદ્ધમ કરવો સાર્થક ગણાય. પણ તેવું તો બનતું દેખાતું નથી. સમસ્ત ધન પણ જીવને અંતકાળે દુર્ગતિમાં જતું બચાવી શકતું નથી. તેથી પણ તે ભેળું કરવું નિર્થક છે. માટે હે રાજા ! સમજ જરા સમજ.

પણ આ તો સત્તા ને સંપત્તિમાં રીતસર ડુબેલો જીવ. આટલી અમથી વાતથી કેમ સમજે ? રાજાનો તૃણારોગ જલદ છે તે રાણી જાણે છે. તેથી જેવો રોગ તેવી દવા તે

ન્યાયે રાજાને ભવરોગથી મુક્ત કરવા તેવોજ આકરો ડોઝ હવે આપે છે. એટલે કે પતિવ્રતા સતી સ્ત્રી પતિને ન કહેવા જેવું છેલ્લે પતિના આત્મશ્રેયાર્થે કહે છે :-

‘ મરિહિસિ રાયં । જયા તયા વા,

મણિરમે કામ-ગુણે પહાય ।

એકડો હુ ધમ્મો નરદેવ । તાણું,

ન વિજજઈ અન્નમિહેહ કિંચિ ॥૪૦॥

હે રાજન્ ! આ બધા મનોરૂ કામગુણોને અર્થાત્ કામભોગોને છોડીને પણ જ્યારે - ત્યારે તારૂં મરણ આવશે ત્યારે ‘ એક માત્ર ધર્મ જ તારૂં રક્ષણ કરશે. અહીં (આ લોકમાં) ધર્મ સિવાય બીજું કોઈ રક્ષણ-હાર નથી.’

જૈન સિદ્ધાંતમાં પતિવ્રતા સતીને મુખે પતિના આત્મ-હિતાર્થે સંભળાવેલા આ શબ્દો - શ્રતજ્ઞાન - અનુપમ છે. અનાદિ અનંત કાળની મોહનિદ્રામાંથી રાજાને જગાડવા રાણીએ એવીજ આકરી ભાષાનો પ્રયોગ કર્યો છે. રાજા પોતાનો પતિ હોવા છતાં આગલી ગાથામાં ને અત્રે રાજાને ‘ તું ’ કારો કરે છે. ‘ મરિહિસિ રાયં ! ’ રાજા ! તું મરવાનો છે - તેમ કહે છે. એમાં તિરસ્કારના ભાવને બદલે ખરેખર તો પરમાર્થ હેતુ છે. તે એ છે કે રાણી ‘ સત્ય વાત ’ ને હેતુપૂર્વક અતિ કઠોર-હૃદયને આરપાર વીંધી નાખે તેવી કંડવી ને કઠોર ભાષામાં કહે છે જેથી રાજાનું પુરૂષત્વ બગી બિઠે. રાજાને ખરેખર ઘા લાગે કે બે બદામની

બાયડી મને આવા શબ્દો કહી બચ ને હું મુંગે મોઢે
સાંભળી રહું તો તો માફ પુરુષાતન લાજે. લોકો કહેશે
કે આ તો બાઈડીથીય ગયો !!! આ મેણું લાંગવાને પણ
એનાથી ચડિયાતું કરી બતાવું તો હું રાબા ખરો ! આમ
મનોમન નકકી તો કરી લે છે છતાં પોતાના ભાવ બહારથી
છુપાવી રાણીની પરિક્ષા કરવા સામું મેણું મારે છે કે રાણી !
આટલું બધું સમજશ તો પછી મારા આ રાજમહેલમાં
શામાટે બેસી રહી છે ? પુરેહિતની માફક કેમ હજી ચાલી
નીકળી નથી. કે પછી પારકા છોકરાને જ જતિ કરવામાં
માનશ ? રાણી તેનો ગૌરવ ભેર જવાબ આપે છે
નાહિરે રમે પંજાણી પંજવા,

સંતાણુછિન્ના ચરિસામિ મોણાં ।

અકિંચણુ ઉજળુકેડા નિરામિસા,

પરિગ્ગહારંભ નિયત્તદોક્ષા ॥૪૧॥

પંખિણી જેમ પીંજરામાં પુરાવાથી સુખી થતી
નથી, તેમ જ હું પણ (આ રાજમહેલના સુખોમાં) આનંદ
માનતી નથી. હું તો સ્નેહના (સર્વ) બંધન તોડીને
અકિંચન, સરળ, અનાસક્ત, પરિચ્છેદ અને આરંભ અર્થાત્
હિંસાના દોષ વગરના મુનિધર્મનું આચરણ કરીશ.

આ ગાથાના ભાવ એકાંતે હિતકારીને આદરવા યોગ્ય
છે-અનાદિ કાળની આત્માની સંસારની રખડપટ્ટીમાં ઉપ-
રોક્ત ભાવ જીવને આવતા નથી, ત્યાં સુધી તેનું ભવબ્રમણ
અટકતું નથી. આ ગાથાથી રાણી કમલાવતીએ મોક્ષનો

રાજમાર્ગ (ગમેતેમ તોય રાણી છે ને ? સાચી રાણી રાજ-
માર્ગેજ ચાલે, સંસારની આસક્તિવાળી લુલભૂલામણી કેડી-
ઓમાં અટવાય નહિ.) રાજાને બતાવી દઈને રાજાના
મેણાનો જવાબ ગૌરવભરે આપે છે કે :— ‘ રાજા ! સાંભળી
લે. રાજરાણી હોવા છતાંય હું તો પાંજરે પૂરાયેલી મેના
છું, પંખિણી છું; અર્થાત્ પરાધિન છું. તારી જેમ
સ્વતંત્ર નથી. પુરોહિત પરિવારના માર્ગે જવા માટે ખૂબ
અલિલાષા હોવા છતાંય તમારી આજ્ઞા વગર ગુરૂ મને સંયમ
દે નહિ. સ્ત્રીવેદ એ મારી પરાધિનતા છે. છતાં હે રાજા !
તેં મને મેણું મારીને પણ આડકતરી આજ્ઞા જ્યારે આપી
જ દીધી છે, ત્યારે એક પણ પણ હવે આ સંસારમાં રહે-
વાની નથી તે બરાબર સમજી લેજે. પાંજરામાં પૂરાયેલા
પક્ષીને મુક્ત ગગનવિહારની તક મળે તો તે ગુમાવે ખરો ?
તેજ પ્રમાણે સ્નેહનેમમતાના બંધનમાં ફસાયેલા માનવીને
મુક્તિનો પંથ બતાવનાર કોઈ ઉપકારી મળી જાય, પછી
તે વિવેકબુદ્ધિવાળો લગ્ય જીવ એક પણનોય વિલંબ કરે
ખરો ? માટે હે રાજા ! ફરી ધ્યાન દઈને બરાબર સાંભળ :—
‘ ભોગે ભોગ્યા વમિન્ના ય લહુભૂયવિહારિણુ ।

આમોયમાણા ગચ્છન્તિ દિયા કામકમા ઈવ ॥૪૪॥

આત્મલક્ષો વિવેકી સાધક (સંસારના) ભોગ ભોગ-
વીને અને અવસર આવ્યે તેનો ત્યાગ કરી વાયુની જેમ
હળવો થઈ અપ્રતિબદ્ધ પણે વિચરે છે. પોતાની ઇચ્છા
પ્રમાણે વિચરનાર (મુક્ત) પંખીની જેમ પ્રસન્નતાપૂર્વક
સ્વાધીનપણે વિહાર કરે છે.

‘અપૂર્વ અવસર’ માં કહ્યું છે તેમ -

‘અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે,
ક્યારે થઈશું બાહ્યાંતર નિર્ગન્થ જો.
સર્વ સંબંધનું બંધન તીક્ષણ છેદીને,
કવ વિચરશું મહત્ પુરૂષને પંથ જો? (૧)

એ સમ્યગ્દર્શિ મુમુક્ષુ તો એવા અવસરની રાહ જોઈને જ બેઠો હોય, કે માનવલવ આદિ દસે બોલની પ્રાપ્તિ પરમ પૂણ્યોદયે થઈ છે તો હવે સ્ત્રી-પૂત્રાદિ, ધન વૈભવાદિ આસક્તિના જે બધા સંસારના મોહભર્યા તીવ્ર બંધનો છે તેને તીક્ષણ છેદીને અર્થાત્ સંસાર તણને મહા-ઉપકારી સંયમ ક્યારે અંગીકાર કરીશ.

અને પછી તેવો મોક્ષાભિલાષી સાધક શું કરે?

‘સંયમના હેતુથી યોગ પ્રવર્તના
સ્વરૂપલક્ષે જિન આજ્ઞા આધીન જો,
તે પણ ક્ષણક્ષણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમાં લીન જો...અપૂર્વ (૫)

પંચ વિષયમાં રાગદ્વેષ વિરહિતતા,
પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ જો.
દ્રવ્ય ક્ષેત્રને કાળ લાવ પ્રતિબંધ વિણ,
વિચરવું ઉદયાધીન પણ વીતલોલ જો....અપૂર્વ. (૬)

પછી તેવો મોક્ષાર્થી સાધક જિનેશ્વરની આજ્ઞામાં રહીને જ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ને લાવના પ્રતિબંધ અર્થાત્

આસક્તિ રાખ્યા વગર પોતાના આત્મસ્વરૂપને પામવા માટે જ સંયમની સર્વ સાધના કરતો વિચરે.

તે પ્રમાણે હે રાજા ! હવે આપણે પણ-રાણીને દંડ આત્મવિશ્વાસ છે, કે રાજાને પણ પોતાની સાથે જ કલ્યાણ-કારી ભાગવતી દીક્ષા અપાવીશ-બંધનમુક્ત બની મુક્તિ માર્ગે વિચરશું. તેથી રાણી હવે શ્રદ્ધાપૂર્વક કહે છે :-

‘ ઇમે ય બદ્ધા ફન્દન્તિ,

મમ હૃત્યેકજજમાગયા ।

વયં ચ સતા કામેસુ,

ભવિસ્સામો જહા ઇમે ॥ ૪૫ ॥

(હે આર્ય !) આપણા આ કામભોગો જેને આપણે આપણા હાથવગા-અર્થાત્ આપણી ઇચ્છાને આધીન માનીએ છીએ, તે બધા ખરેખર તો ક્ષણિક, નાશવંત છે, અર્થાત્ આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે મળનારા કે ટકનારા નથી, હજી આપણે આ બધા કામભોગોમાં આસક્ત છીએ, પણ જેમ પુરોહિત પરિવાર આસક્તિના સર્વ બંધનોથી મુક્ત થયો, તેવી જ રીતે (મને ખાત્રીપૂર્વકની શ્રદ્ધા છે કે) આપણે પણ થઈશું.

રાણીમાં અનન્ય આત્મશ્રદ્ધા છે. શીલવંતી પતિવ્રતા રાણી પુરોહિતના નિમિત્તે ઉપગ્રહનથી નિર્મળ સમકિત પામી છે. તેથી તેની વાણીનો પ્રભાવ તૃણા અને મોહમાયાથી ઘેરાયેલા રાજા ઉપર પણ એવો તો પડે છે, કે રાણીની શ્રદ્ધા ફળે છે. રાજા પણ સમ્યગ્ દષ્ટિ પામે છે ને સમ્યગ્

‘દષ્ટિ પામેલો જીવાત્મા સંસારથી નિવેદ પામી આ લવે કે પરલવે અવશ્ય સંયમ લે તે ન્યાયે પુરોહિત પરિવાર સાથે રાણી સાથે સંયમ લે છે, પછી ઘોર તપ કરી સંયમ પાલનમાં જાને પરાક્રમી બને છે.

આ પ્રમાણે આ છઠ્ઠે લઘ્ય જીવો ક્રમશઃ બુદ્ધ બન્યા, અર્થાત્ એક બીજાના નિમિત્તે-ગુણોનો આદર કરી સમ્યગ્દષ્ટિ પામ્યા. પુરોહિતના જાને પુત્રો પ્રથમ સાધુના સમાગમે, પુત્રોના નિમિત્તે પુરોહિત ને તેની પત્ની, અને પુરોહિત પરિવારના નિમિત્તે રાણી ને રાજા અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ પામ્યા, ધર્મપરાયણ થયા, જન્મ-મરણના ફેરા ટાળવા સંયમમાં પરાક્રમી થયા, અને વીતરાગ અરિહંતના શાસનમાં મોહ દૂર કરી, સર્વ દુઃખનો અંત કરી મુક્ત થયા.

(૬) સ્થિરીકરણ :- ધર્મથી ડગતાને ફરી તેમાં સ્થિર કરવા તે.

દૃષ્ટાંત :- શ્રેણિક રાજાના પુત્ર ‘મેઘકુમાર’ નું દૃષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે. વીરપ્રભુ મહાવીર પાસે દીક્ષા લીધા પછી, નવદીક્ષિત હોવાથી તેમનો સંત્રાસ (પથારી) ખાસ પાસે આવ્યો. તેથી રાત્રે લઘુશંકા માટે ઉઠેલા સાધુઓના પગના ઠેળા લાગતા સરખી બિંધ ન થઈ; એટલે મનમાં થયું કે કાલ સુધી આ જ સાધુઓ મને બહુ માન આપતા હતા તે આવે સાધુ બનવાથી ઠેળે ચઢાવે છે, માટે આ દીક્ષાથી સચું. આ છે ‘માન કષાય’નો ઉદય. કાલે

પ્રાતઃકાળ થતાં જ લગવાનને રત્નેહરણ વગેરે આ ઉપકરણો પાછા સોંપીને રાજમહેલે પાછો આવ્યો જઈશ.

સવારે ઉપકરણો સોંપવા પ્રભુ પાસે ગયા છે. વંદના-નમસ્કાર કરીને પાછા સોંપે તે પહેલાં જ પ્રભુએ રાતમાં અનેલ ઘટના કહીને ઉપકરણો પાછા આપવા આવ્યા છે તે વાત સત્ય છે ? તેમ પૂછ્યું. મેઘકુમારે હા પાડી, ત્યારે પ્રભુએ તેમને આગલા ત્રીજા ભવે હાથીના ભવમાં શરીરને ખંજવાળ આવતાં પગ ઊંચો કરેલો; ત્યારે જંગલના તે ભલૂકતા દાવાનળમાં એક સસલો તે ખાલી જગ્યાએ આવીને બેસી ગયો. ખંજવાળીને પગ નીચે મૂકવા જતાં સસલાને જોયો. પગ મૂકીશ તો સસલાના પ્રાણ જશે એમ સમજી પગ એમને એમ ઊંચો અદ્ધર રાખ્યો. દાવાનળ અઢી દિવસ આવ્યો. દાવાનળ ખુઝાતા સર્વ પશુઓ પોત પોતાના સ્થાને ગયા. પછી પગ નીચે મુકવા જતાં રગો ખંધાઈ ગયેલી તેથી મૂકાણો નહિ ને શરીર હાથ ન રહેતાં ઢળી પડ્યા ને મૃત્યુ પામ્યા. હાથી જેવા તિર્યંચ પ્રાણીના ભવમાં પણ આવી દયા પાળેલી તેથી આ ભવે રાજકુમાર થયા છે. હવે તમે જ વિચારો કે કયાં પશુના ભવની ધીરજ ને દયા. ને કયાં આ ભવના વીતરાગ માર્ગના સાધુ તરીકેની તમારી ધીરજ ? સાધુનો માર્ગજ પરિપક્વો ને ઉપસર્ગ સમતા રાખી સહન કરવાનો છે. તેના બદલે તમે એક રાતમાં જ તમારી માની લીધેલી મુશકેલીથી થાકીને સંયમ મૂકવા તૈયાર થઈ ગયા ?

પ્રભુના આ શબ્દો સાંભળતાં જ મેઘમુનીને ભતિ-
સ્મરણ જ્ઞાન થયું. હાથીનો ભવ પ્રત્યક્ષ જોયો. પોતાના
વર્તન માટે અંતરમાં ખેદ થયો. પ્રભુ પાસે આલોચના
લઈ ફરી સંયમમાં સ્થિર થયા. ઉત્કૃષ્ટ ભાવે ચારિત્ર
પાળી, અંતઃસમયે એક માસનો સંલેખના સંત્રાસે કરી
કાળના અવસરે કાળ પામી, વિજય નામે અનુત્તર વિમા-
નમાં એકાવતારી દેવ થયા છે. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહ
ક્ષેત્રમાં માનવભાવ પામી, સંયમ લઈ, તે જ ભવે મોક્ષ
પધારશે. સર્વ દુઃખનો અંત કરી નિર્વાણ પામશે.
(વિસ્તૃત કથા માટે જુઓ મોટી સાધુ વંદણા ગાથા ૩૯)

ખીજું દષ્ટાંત છે પંથક મુનિ ને શેલક રાજર્ષિનું.
આ અધિકાર શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં છે. વિનયવંત શિષ્ય
પંથકજી પ્રમાદમાં પડી ગયેલા ગુરુ શેલક રાજર્ષિને ચોમાસી
પાખીના પર્વ દિવસે વિના વાંકે પણ ખમાવીને ધર્મમાં
અસ્થિર બનેલા ગુરુને ફરીથી ધર્મમાં સ્થાપે છે, (વિસ્તૃત
કથા માટે જુઓ લેખકની મોટી સાધુવંદણા ગાથા ૪૧.)

સતી રાજેમતીએ વિષયાતુર બનેલા મુનિવર રહને-
મીને સ્થિર કર્યા. કમલાવતી રાણીના ધર્મસંકટ કરતાંય
વધુ આકરી કસોટી એ સતીની થઈ છે. ગરવા ગીરનારની
અંધારી ગુફાના એકાંતમાં સાધના કરી રહેલા સાધુ
રહનેમિ સાધવી રાજેમતીને નિર્વસ્ત્ર જોઈ વિષયાંધ બની
લજ્જા ને સંયમ તજી વિષયભોગની જ્યારે માગણી
કરે છે, ત્યારે અણુધારી ચમકેલી રાજેમતી આ તો મારા

સંસારી દિયર રહનેમી ! તેને સંયમમાં ફરી સ્થિર કરવા સતી કફળાભાવે નિર્ભયતાથી શબ્દરૂપી બાણ ફટકારે છે :— (શ્રી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્ય-૨૨) (‘ દશવૈકિલિક સૂત્ર અધ્ય-૨ ગાથા ૭).

‘ ધિરત્યુ તે જસોકામી, જો તં જીવિય કારણા ।
વન્તં ઇચ્છસિ આવેઉં ’ સેયં તે મરણું ભવે ॥૪૩॥

‘ હે અપજ્ઞાના કામી ! (રહનેમી) તને ધિક્કાર હો ! અસંયમી જીવન જીવવા માટે તમારા મોટાભાઈ ભગવાન નેમનાથે) વમેલી-તજેલી એવી મને તું (સાધુ-થઈને) ભોગવવા ઇચ્છે છે ! એના કરતાં તો તારૂં મોત થઈ જાય તે જ તારા માટે શ્રેયકારી છે. ’

સામાન્ય વ્યવહારમાં ‘ મરતાને ’ પણ કોઈ મર એમ ન કહે, ત્યારે અહિં તો જીવાનજોધ સંસારી દિયરને અને તે પણ અત્યારે તો ગુરૂને આ ન કરવા જેવું કરવા કરતાં તો તું મરી જા તે સારૂં ’ તેવું શબ્દ બાણ મારી તેના હૈયાને વીંધી નાખે છે, તેમાં સાધ્વીજી સંસારી વડિલ ભાણીનો કર્તવ્યધર્મ છે, ‘ મોત તો એક જ વખત મારે, પણ અસંયમ ને વળી સાધુને માટે તો વ્રતભંગ મહાદોષનું કારણ બને. ભવોભવની દુર્ગતિ આપે. ભવોભવની દુર્ગતિ કરતાં એકજ વખતનું મોત સારૂં, તે કફળાભાવ આ દેખીતા ઠપકામાં છે. ઘણામાંય સતીનો હેતુ ઉમદા છે તેથી શબ્દોનો પ્રભાવ તરત પડે છે :—

‘ તીસે સો વયણું સોચ્યા સંજયાએ સુભાસિયં ।
અંકુશેણ જહા નાગો ધમ્મે સંપડિવાઈઓ ॥૪૮॥

અંકુશથી જેમ હાથી કાબુમાં આવે, તેમ રહેનેમી તે સાધ્વી રાજેમતીના સુભાષિત વચનો સાંભળી ધર્મમાં સમ્યક્ પ્રકારે ફરી સ્થિર થયો.’

ખંને પછી શુદ્ધ ભાવે ચારિત્ર પાળી, સર્વ કર્મ ખપાવી, સિદ્ધ, બુદ્ધને મુક્ત થયા (વિસ્તૃત કથા માટે બુદ્ધો લેખકનું ‘સવાસો ગાથા વિવરણ.’)

માને જેવું વાત્સલ્ય પોતાના બાળક પ્રત્યે, તેવું જ ‘વાત્સલ્ય’ ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ - સાધુ - સાધ્વીજી, શ્રાવક - શ્રાવિકા પ્રત્યે રાખવું, શ્રી નવકાર મહામંત્ર ગણનારા દરેક સ્વધર્મી ભાઈ-બહેન તરફ રાખવું તે ‘વાત્સલ્ય’ છે. સાધુ-સાધ્વીજીઓને કલ્પતા નિર્દોષ આહારપાણી, વસ્ત્ર પાત્રાદિ ઉપકરણો તથા નિર્દોષ ઔષધિ આદિનું ભાવપૂર્વક દાન આપવું ને સાધર્મી બંધુની ભીડ વખતે મદદમાં ઉભા રહેવું તે ‘વાત્સલ્ય ભાવ’ છે,

ચતુર્વિધ શ્રી સંઘના કોઈ પણને જોતાં અંતરમાં જે ઉમળકો આવે, ચિત્તની પ્રસન્નતા થાય ને તેમની ભક્તિ કરવાના ભાવ થાય, આનંદની ધારા દિલમાં પ્રગટે તો તે ‘વાત્સલ્યભાવ’ છે,

ઉપરોક્ત બધા પ્રકાર વ્યવહારિક વાત્સલ્ય ભાવના છે. પણ તે ઉપરાંત માર્ગ ભૂલેલાને ધર્મમાર્ગે ચડાવવાના જે ભાવ તીર્થંકરાદિ ના અંતરમાં વરસે તે ‘પારમાર્થિક વત્સલતા’ છે. તેનું પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત પ્રભુ મહાવીર અને ચંડકૌશિયા સર્પનું છે. પ્રભુથી વત્સલતા.

એવી તો પ્રબળ વરસી કે ચંડકૌશિકે લારે ડાંખ દેતાં પ્રભુના અંગુઠામાંથી લોહીને બદલે દુધની ધારા વરસી. આમાં ચમત્કાર સમજવાનો નથી. માંના હેયામાં જેવું વાત્સલ્ય પોતાના બાળકને માટે હોય છે અને તેથી બાળક માટે માંની છાતીમાંથી દુધની ધારા વહુટે છે તે જ પ્રમાણે જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે તીર્થંકર ભગવંતોના હેયામાં અપાર વાત્સલ્ય ભાવ વહેતો હોય છે. કારણ કે આગલા ત્રીજા ભવે સર્વ જીવને શાસનરસી કરૂં એવી દૃઢ ભાવના ભાવીને તીર્થંકર નામ ગોત્ર ખાંધ્યું હોય છે. તેથી જ પ્રભુનો વાત્સલ્ય ભાવ અર્જુનમાળી જેવા યુની પ્રત્યે કે સુદર્શન જેવા દૃઢધર્મી, પરમ શ્રદ્ધાવંત શ્રાવક પ્રત્યે, રોહિણીયા જેવા અઠગ ચોર પ્રત્યે કે અભયકુમાર જેવા પરમ ભક્ત પ્રત્યે, શ્રેણિક જેવા પરમ વિલાસી રાજા પ્રત્યે કે ઉદાયન જેવા પરમ વૈરાગી મોક્ષગામી રાજા પ્રત્યે એક સરખો હોય છે. એટલે તેમના દેહમાં રહેલા લોહીનો રંગ દુધ જેવો રવેત હોય છે. તેમ જૈનધર્મ માને છે.

વીર પ્રભુના પરમ વાત્સલ્યભાવની બબર તો આપણને તેમની ગર્ભાવસ્થાથી થાય છે. માતાજીને મારા ફરકવાથી પીડા થતી હશે એમ સમજીને પ્રભુએ ગર્ભમાં ફરકવાનું બંધ કરી દીધું. તેથી ત્રિશલા માતાને તો અવળી અસર થઈ. ગર્ભ ફરકતો બંધ થયો તેથી માતા તો ગર્ભ વિષે ચિંતા કરતાં રહવા લાગ્યા. હજી તો માંએ મારું મુખ પણ જોયું નથી, છતાં મારા પ્રત્યે આટલી બધી મમતા છે, તો મારા જન્મ પછી તો તેમનો વાત્સલ્યભાવ કેટલો

ખધો વધશે, તેથી પ્રભુ ગર્ભમાં ફરી ફરકવા લાગ્યા એટલું જ નહિ પણ ગર્ભમાંજ અલિગ્રહ કર્યો કે માતાપિતાની હયાતિ સુધી દીક્ષા ન લેવી. સંયમ લેવાની વાત પણ ન કરવી. માતાનું વાત્સલ્ય તો બાળક પ્રત્યે કુદરતી હોય પણ અહિં લગવાનની વિશેષતા એ છે કે ગર્ભસ્થ અવસ્થામાં પણ અલિગ્રહ કરીને માતાપિતા પ્રત્યે પોતાની વત્સલતા બતાવી.

આવા અપાર વાત્સલ્યભાવ તીર્થંકર લગવંતોને જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે હોય છે. બધા જીવો માટે તેવો વાત્સલ્યભાવ સંભવિત નથી, તે જાણી લગવંતોએ પ્રમાણમાં મર્યાદિત-ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ પ્રત્યેના સાધર્મિક વાત્સલ્ય ભાવની અગ્રે વ્યવહારથી વાત કરી ને તેને પણ સમકિતનું લક્ષણ કહ્યું, તેના દૃષ્ટાંત તો પ્રાચીન કાળથી અત્યાર સુધી થતાં સાધર્મિક ભક્તિ અને સંઘ જમણાથી આપણે જાણીએ છીએ, તેથીજ સંઘ જમણને ‘સ્વામી વાત્સલ્ય’ કહેવામાં આવે છે (૨) શ્રી લગવતીજ મૂત્રમાં જયંતિ શ્રાવિકાનો અધિકાર અને શંખ પોખલીના અધિકાર પણ આ વાત્સલ્યભાવના છે. જે ગુરૂત્રમથી જાણવા.

(૮) પ્રભાવના:- જેનાથી જિનેશ્વર પ્રરૂપિત ધર્મનો પ્રભાવ ફેલાય, ધર્મનું માહાત્મ્ય વધે. સૂત્ર-સિદ્ધાંત રૂપી જિનવાણી બધાંને સુલભ અને તે હેતુથી શાસ્ત્રો કે ગ્રંથો લખવા કે લખાવવા તેવું પ્રકાશન કરશું, અમૂલ્ય પ્રભાવના કરવી કે પડતર કિંમતે અથવા ઓછી કિંમતે આપવા,

ચતુર્વિધ શ્રી સંધને જ્ઞાનના સાધનો આપવા, જેથી સામાન્ય લોકનું ધર્મ પ્રતિ આર્કષણ થાય અને ધર્મક્રિયાદિ શુદ્ધ ભાવે અને શુદ્ધ પ્રકારે કરતા થાય. વગેરે સત્કાર્યોને ‘ પ્રભાવના ’ કહી છે.

આજકાલ ધર્મસ્થાનકે પતાસા કે સાકર આદિ વહેંચવી એટલા પૂરતો જ પ્રભાવનાનો અર્થ લોકો સમજી બેઠા છે. પરંતુ તેનો અર્થ બહુ વિશાળ અને વ્યાપક છે ‘ પ્રભાવના ’ નીચે પ્રમાણે આઠ પ્રકારે થાય છે:-

(૧) પ્રવચન પ્રભાવના :- શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના વચન-નિબંધ પ્રવચન અર્થાત્ તેમણે ફરમાવેલા સૂત્ર-સિદ્ધાંતની પ્રભાવના પ્રવચન આપી કરે. એટલા માટે કેળવી પ્રરૂપિત શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન મેળવવું તે પરમ આવશ્યક છે. આખત પુરૂષોના-તીર્થંકરોના વચન ગાહન અને પરમાર્થદર્શક હોવાથી ગુરૂગમથી ધારવા, તેવો યોગ કદાપિ ન હોય તો સ્વયં શાસ્ત્રનું શ્રવણ પઠન ચિંતન,-મનન કરવું અને અન્ય જિજ્ઞાસુને કરાવવું તે પ્રભાવના સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ છે. આ રીતે જ્ઞાનમાં આગળ વધેલો અને તત્ત્વની યથાર્થ સમજણ અને શ્રદ્ધા પામેલો સમક્રિતી પોતાના તેમજ પરના આત્માને ઉન્માર્ગે જતો રોકી સન્માર્ગે વાળવા સમર્થ હોવાથી તે ધર્મનો ‘ પ્રભાવક ’ કહેવાય છે. તે જેમકે પૂ. અમોલખ ઋષિજી, પૂ. ઘાસીલાલજી મ. સાહેબોએ અર્થ-સહિત બત્રીસે આગમની રચના કરી આપણા ઉપર મહદ્ ઉપકાર કર્યો, કમલ મુનિ વગેરે.

(૨) **ધર્મકથા પ્રભાવના**—ધર્મકથા—ધર્મોપદેશ દ્વારા જિનશાસનની પ્રભાવના કરે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવ જોઈ સૌ સમજી શકે તેવી સરળ ભાષામાં કથા કહે. તે પૂ. કુસુમ-બાઈ પૂ. સવિતાબાઈ આદિ મહાસતીજીઓ વર્તમાનમાં કરી રહ્યા છે તે ધર્મકથા પ્રભાવના

(૩) **નિરપવાદ પ્રભાવના**—કોઈ સ્થળે કદાચિત્ જૈન ધર્મ ઉપર અપવાદ આવે તેવી પ્રવૃત્તિ થતી હોય, ત્યારે વિવેકી સાધુ કે શ્રાવક ચતુરાઈથી શાસ્ત્રના પ્રમાણ આપી ખોટા મતની ઉત્થાપના કરી સ્વમત (જૈનધર્મ) સ્થાપે તે ‘નિરપવાદ પ્રભાવના’ છે.

(૪) **ત્રિકાળજ્ઞ પ્રભાવના**—ગણે કાળનું જ્ઞાન થયું હોય તો ધર્મની પ્રભાવનાના અવસરે તેનો ઉપયોગ કરે, પરંતુ જોષ કે નિમિત્તાદિ જોવા ઉપયોગ ન કરે, તેવી જ રીતે મૃત્યુ સમય નજીક આવ્યો જાણી ‘સમાધિ મરણ’ દ્વારા પોતાના કે અન્યના આત્માનું કલ્યાણ કરી શકે.

(૫) **તપ પ્રભાવના** :— ઘોર, કઠીન તપશ્ચર્યા કરવાથી પણ ધર્મની પ્રભાવના પાણી થઈ શકે. તે અકબર બાદશાહના સમયમાં ‘ચંપાબાઈ’ એ દિલ્હીમાં કરેલ છ માસી ઉપવાસની કઠીન તપસ્યાના દૃષ્ટાંતે.

ચંપાબાઈએ છમાસી અણસણ તપની આરાધના શરૂ કરેલ. એક દિવસ તેમનો વરઘોડો કાઢીને ઉપાશ્રયે લઈ જતાં હતા ત્યારે તે વરઘોડો બાદશાહના જોવામાં આવતાં, બાદશાહે પૃચ્છા કરી ‘શાનો આ દમામદાર વરઘોડો છે?’

બાદશાહને જાણવા મળ્યું કે આ બાઈ છમાસના ઉપવાસ કરી રહી છે. આટલા બધા દિવસ લોજન લીધા વગર રહી શકાય તે વાત બાદશાહના માનવામાં ન આવતાં બાદશાહે તો બાઈના ઘરે ચોકી પહેરો બેસાડ્યો ને રોજ સમાચાર મેળવવા લાગ્યો. સિપાઈઓ તરફથી રોજ સમાચાર મળવા લાગ્યા લાગ્યા કે બાઈ ઉકાળીને ઠારેલા પાણી સિવાય બીજું કશું લેતી નથી. તેથી બાદશાહ પ્રભાવિત થયો. ને ચંપાબાઈને ધન્યવાદ આપી પૂછવા લાગ્યો કે કોના બળથી કોની શ્રદ્ધાથી તે આવું કઠીન તપ કરી શકે છે ?

ચંપાબાઈએ કહ્યું :— ‘ દેવ-ગુરુ-ધર્મ ’ પસાચે ’ અર્થાત્ દેવ-ગુરુને ધર્મની શ્રદ્ધાથી પોતે આ તપસ્યા કરી રહી છે; અને મને શ્રદ્ધા છે કે તપસ્યા નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થશે.

બાદશાહ : તમારા ગુરુના દર્શન કરાવો.

ચંપાબાઈ : મારા ગુરુ ‘ હીરવિજય સૂરી ’ તો ગુજરાતમાં વિચરે છે. આ જાણી અકબર બાદશાહે તો તાત્કાલિક ગુજરાતના સુબા અહમદશાહને ફરમાન મોકલ્યું કે જૈન ધર્મગુરુ ‘ હીરવિજય સૂરી ’ ને પાલખી બોડેશ્વાર આદિ નો બંદોબસ્ત કરી તુરત જ દિલ્હી પધારવા વિનંતિ કરવી.

બધો બંદોબસ્ત કરી અહમદશાહે ગુરુને દિલ્હી પધારવા વિનંતિ કરી.

ગુરુ કહે ધર્મની પ્રભાવના કરવા દિલ્હી વિહાર કરીશું. પણ હે સુબા ! તારા પાલખી ઘોડા અમને ન બપે. અમે તો પગે ચાલતા જઈશું. અમારા લગવાનનું ફરમાન સાધુ સાધવીજી માટે ખુલ્લા પગે ચાલીને જવાનું છે.

હીરવિજયસૂરીનું બાદશાહે લબ્ય સ્વાગત દિલ્હીમાં કર્યું, અને દરબારે ખાસ (રાજસભા) માં પધારવા વિનંતી કરી. સભાખંડમાં ઈશની ગાલિયા બીછાવેલા છે. જૈન-સાધુને ગાલિયા ઉપર ચાલવું ન કલ્પે, કારણકે નીચે જીવજંતુ, કીડી આદિ હોય તો ન દેખાય ને કચરાઈ જાય તો જીવહિંસા થાય; એટલે તેમનું ‘જીવમાત્રને ન હણવાનું’ પહેલું મહાવ્રત ભાંગે. તેથી પ્રવેશ દ્વારમાં જ અટકી ગયા.

બાદશાહે અટકી જવાનું કારણ પૂછતાં ગુરૂએ ઉપર પ્રમાણે જણાવ્યું. આ સાંભળી બાદશાહ જરા મુશ્કરાયો ને મર્મ કર્યો કે રાજસભા ખંડને સેવકો સતત વાળી ચોળી સાફ કરી ગાલિયા બીછાવે છે. પછી જીવ જંતુ ક્યાંથી સંભવે? માટે આપ બેફીકર તેના ઉપર થઈને ચાલો.

ગુરૂએ ત્યારે બાદશાહની ટકોરનો તેવો જ જવાબ આપ્યો કે તારા સેવકને આજ્ઞા કરી તારી બાબુનો છેડો ઊંચો કરાવી જો, શું છે?

છેડો ઊંચો કરાવતાં પૂંકળ કીડીઓ દેખાણી.

ગુરૂના જ્ઞાનથી બાદશાહ ખૂબ પ્રભાવિત થયો. તેમના જતના ધર્મની પ્રશંસા કરી, પ્રસન્ન થઈ વરદાન માગવા કહ્યું. વરદાન એટલે વરદાન કહેતાં શ્રેષ્ઠ દાન.

ગુરૂ કહે અમે તો સંપૂર્ણ અપરિચ્છી, અમારે કશી જરૂરીયાત હાલ નથી. વળી ખપ વગર કશું લેવું અમને કલ્પે નહિ, માટે કશો ખપ નથી.

ગુરૂની આ નિસ્પૃહતા જોઈ બાદશાહ વધુ પ્રભાવિત

થયો ને (બાદશાહનું) માફ વેળુ ખાલી ન જાય તેટલા ખાતર પણ કંઈક માગો તેમ આગ્રહ કર્યો.

ત્યારે ગુરૂએ શું માગ્યું હશે તે વિચારો તો ખરા !

શું તેમણે ઝોઠા (રૂપક-બોધકથા) ના વાણિયાની જેમ દેવ પાસે ‘સાતમા માળે રત્નજડિત સોનાના પારણે ગુલતાં પૌત્રને જોવાની માગણી કરી હશે ?’....વાણિયો આંધળો હતો પણ બુદ્ધિશાળી હતો. દેવની સેવા પૂજા કરી પ્રસન્ન કર્યા ત્યારે દેવે માત્ર એક જ વરદાન માગવાનું કહ્યું, પણ દેવ જેવા દેવને પણ વાણિયાની ચતુરાઈનો ખ્યાલ નહિ રહ્યો હોય, તેથી એક વરદાનનીય મર્યાદા ન બાંધતાં ખુલ્લુ રાખ્યું (O.G.L.) તો વાણિયે એક વરદાનમાં ચ કેટલું બધું માગી લીધું ?

ગુરૂ જો કે વાણિયાના ગુરૂ હતા છતાં વીતરાગ પ્રભુના માર્ગમાં હતા. તેથી બાદશાહનું વચન રાખવા માગ્યું :— ‘બાદશાહ ! અમારો ધર્મ’ દયામય અહિંસા ધર્મ છે. અને અમારા પર્વના દિવસો પર્વાધિરાજ પર્યુષણના આઠ દિવસો છે. તો તારી પાસે એટલું માંગું છું કે અમારા આ પવિત્ર આઠ દિવસોમાં તારા આખા રાજ્યમાં જીવહિંસા ન થાય. બધા કતલખાના સંપૂર્ણ બંધ રહે !’

આ માંગણી સાંભળી બાદશાહ તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. હજી સુધી આવો કોઈ નિસ્પૃહિ માગનારો તેને મળ્યો ન હતો કે જોયો ન હતો.

બાદશાહ કહે :— ગુરૂ ! આમાં તમારા માટે શું માંગ્યું ? તમારે કંઈ જરૂરત ન હોય તો તમારા શિષ્યો માટે, તમારા ધર્મના લોકો માટે કંઈક માગો.

ગુરુ-અમે તો વીતરાગ લગવાનના અનુયાયી. કોઈપણ ભૌતિક વસ્તુની કે સુખ સગવડની અમને સ્વપ્નમાંય કામના ન હોય. આ તો તારૂં વચન નિષ્કળ ન જાય તેવો તારો આગ્રહ છે તેથી જ ઉપર પ્રમાણે માંગ્યું. તારે તે આપવું હોય તો આપ ને આપવાનું કઠીન લાગતું હોય તો તું છુટો.

ગુરુની આવી પરમ અનાસક્તિ જોઈ બાદશાહ ખૂબ પ્રસન્ન થયો અને ભાવ વિભોર બની ગુરુને કહ્યું :- ગુરુ મહારાજ ! આજથી વચન આપું છું કે માત્ર આઠ નહિ પણ લાગલાગટ બાર દિવસ સુધી મારી સમગ્ર શહેન-શાહતમાં જીવહિંસા ન થાય તેવું ફરમાન કાઢું છું. ગુરુના આઠ તો બાદશાહના ચાર એમ સતત બાર દિવસ મારા મુઠકમાં અમારિ પ્રવર્તશે.

તપ અને પ્રવચનના પ્રભાવે માંસાહારી મુસલમાન બાદશાહે પોતાના સમગ્ર રાજ્યમાં આ રીતે દર વર્ષે બાર દિવસ સુધી જીવહિંસા અટકાવી.

બાદશાહે માત્ર ચાર જ દિવસ ઉમેર્યા, તેમાં પણ તેનો 'વિનય' ભાવ છે. બાદશાહ ધારત તો વધુ દિવસો ઉમેરી શકત, પણ દેવ ને ગુરુ કરતાં વધાય જ નહિ. તેથી બાદશાહે ગુરુની માગણી કરતાં પોતાના અર્ધા દિવસો ઉમેર્યા.

(૬) વિદ્યા પ્રસારના - મંત્ર વિદ્યા, અંજન સિદ્ધિ, રસસિદ્ધિ આદિ વિદ્યાઓના ધારણુહાર ધર્મની હાની થતી હોય કે સતીઓના શીલની રક્ષા કરવાની હોય તેવા સમયે તે તે વિદ્યાઓનો પ્રયોગ કરી ધર્મની ઉન્નતિ, ધર્મનું રક્ષણ કરે. ભૌતિક લાભ કે માન-પૂજા અર્થે તેનો ઉપયોગ ન કરે.

દૃષ્ટાંત- કાલિકાચાર્યે ગર્દભી વિધાનો ઉપયોગ કરી ઉજ્જયનીના રાજાનો પરાલવ કરી પૂ. સરસ્વતી સાધ્વીજીને તેના સકંઠમાંથી છોડાવ્યા.

(૭) **વ્રત પ્રભાવના-**માન કે પ્રશંસાની આકાંક્ષા રાખ્યા વગર આત્મકલ્યાણાર્થે ધર્મની પ્રભાવના કરવા, સાંસારિક મોહ-મમતાને છોડવા. ઈદ્રિયો તથા મનને કાબુમાં રાખવા ભાવપૂર્વક વ્રત-પચ્ચક્રખાણુ કરવા તે વ્રત પ્રભાવના..

શ્રાવકો થોડા સમય માટે કે આજીવન બ્રહ્મચર્યવ્રત, કંઠમૂળ ત્યાગ, લીલોતરી ત્યાગ, રાત્રિ ભોજન ત્યાગ ચૌવિહાર-રોજના ચૌદ નિશ્ચયો ધારવા, આયંબિલ, ઓળી, ઉપવાસ, વરસીતપ, આદિ કરીને ધર્મની પ્રભાવના કરી શકે.

ધરમાં વડિલો જો વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન નિયમિત કરતાં હોય તો બાળકો પર બચપણથી જ ધર્મના સંસ્કાર પડે, ને સમક્ષિત સન્મુખ થાય. જીવને માર્ગાનુસારી બનાવવમાં વ્રત પચ્ચક્રખાણુનો ફાળો મહત્વનો છે. ને માર્ગાનુસારી થયેલો જીવ જ છેવટે સમ્યક્ત્વ પામે છે,

(૮) **કવિ-પ્રભાવના-** ગદ્ય કરતાં પદ્ય (કવિતા-સંગીત) ની અસર માનવીના મન અને હૃદય ઉપર વિશેષ પડે છે. તેથી જોને પણ કવિતા શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હોય. તેમજી તીર્થંકર ભગવંતાદિ મહાન ધર્મત્માઓના ગુણાનુવાદ રૂપે સ્તવન સજ્જાય, પદ, છંદ વગેરે રચી મધુર રાગે સંભળાવવાથી તથા પ્રકાશન કરવાથી સામાન્ય જનસમુદાય ઉપર ધર્મનો પ્રભાવ ઘણો પડે છે. તેથી લોકો ધર્મના

અનુશાળી બને છે. આ રીતે જિનશાસનની સાથી સેવા કરી ધર્મ પ્રભાવના કરવી તે કવિ પ્રભાવના છે.

આવા કવિ પ્રભાવકો પ્રભુ મહાવીરના શાસનમાં ઘણા થઈ ગયા છે. તે જેવા કે શ્રી ઉવસગ્ગહર આદિ સ્તોત્રના રચયિતા, પહેલા ભદ્રબાહુ સ્વામી, શ્રી કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રના રચયિતા શ્રી સિધ્ધસેન દિવાકર, પરમ પ્રભાવિક શ્રી ભકતાનર સ્તોત્રના કર્તા શ્રી માનતુંગાચાર્ય, તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર ચોવીસીના રચયિતા શ્રી આનંદઘનજી વિ.

સૌથી પ્રભાવિક અને રમુજી દૃષ્ટાંત આચાર્યશ્રી વૃદ્ધવાદિસૂરી અને મુકુંદ પંડિત વચ્ચેના વાદનું છે. ઉજ્જયની ના મુકુંદ પંડિતે પોતાને સૌથી સમર્થ વિદ્વાન પંડિત ગણીને પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે જો કોઈ મને વાદમાં હરાવે તો તેનો શિષ્ય બની જાઉં.

એક વખત કોઈએ તેને પડકારીને કહ્યું કે જૈન આચાર્ય વૃદ્ધવાદીને જો તમે જીતો તો જ તમને ‘અજેય’ માનું. મગતરાઓને જીતવામાં કઈ મોટી પંડિતાઈ છે? ત્યારે આચાર્યશ્રીનું ચાતુર્માસ ભરૂં નગરમાં હતું. મુકુંદ પંડિત તો તરત ભરૂં જવા ઘોડા ઉપર નીકળ્યો ને જોગાનુજોગ કારતક વદ ૧ ના પ્રાતઃકાળે ભરૂં પહોંચ્યો ત્યારે જૈનોના કલ્પ પ્રમાણે આચાર્યશ્રી પરોઢીયેજ વિહાર કરી ગયેલા. મુકુંદ પંડિતને તેના જ્ઞાનનું ભારે ધમંડ હતું. તેને થયું કે હું આવું છું તે બખર પડતાં આચાર્ય શહેર છોડીને ભાગ્યા છે. પણ કેટલે જશે? હમણાં પકડી પાડીશ, કહી ઘોડાને દોડાવ્યો, અને સાધુઓ તો પગપાળા વિહાર

કરે. ગામની સીમમાં જ આચાર્યશ્રીને પકડી પાડી અરે. લાગે છે ક્યાં ? એમ કહી ઊભા રહેવા બુમ પાડી. સાધુઓ તો વિસ્મય પામ્યા-થોભ્યા. પંડિતે તો વંદણા-નમસ્કાર રૂપી વિનય વ્યવહાર કર્યા વિના જ અધીરાઈથી પડકાર ફેંક્યો ક્યાં લાગે છે ? કાંતો અહીં ને અહીં અત્યારે જ મારી સાથે વાદ કરો. ને ન કરવો હોય તો હારી ગયાનું પ્રમાણપત્ર લખી આપો, પછી જ હું અહીંથી ખસીશ. ગુરૂએ તેને શાંત કરી બધી હકીકત બાણી. સમન્વયો વગડામાં વાદ કરવા કરતાં રાબતની સલામાં જઈને કરીએ. અહીં હાર્યા જીત્યાનો નિર્ણય કોણ આપે ? પણ માને તો મુકુંદ પંડિત નહિ. એણે હકાગ્રહ કરી કહ્યું હું ઠેક ઉબજિનીથી તમને વાદમાં જીતવા નીકળ્યો છું અને વાદ કર્યેજ તમારો છુટકો છે. ને આપણા નિર્ણાયક તો આ ગોવાળીઆઓ થશે. સીમમાં પરાડીએ બીજા હોય પણ કોણ ?

‘લલે ત્યારે’ આચાર્યશ્રીએ કહ્યું. ‘તમે દૂરથી આવો છો તેથી પહેલો વારો તમારો.’

મુકુંદ પંડિતે તો સંસ્કૃત ભાષામાં વાદ શરૂ કર્યો. ને મોટા અવાજે બોલવા લાગ્યો. પણ ગોવાળીઆ તેમાં શું સમજે ? સરળ જીવોને એમ થયું કે આવા જ્ઞાને પેટમાં કંઈક દુઃખતું લાગે છે તેથી બરાડા પાડે છે. એટલે કંટાળીને કહ્યું એલા એય બેસીજા. હવે ગુરૂનો વારો. આચાર્યશ્રી તો સમયજ્ઞ હતા. ૩૬ ગુણોના ધારક હતા. તેમણે તો ગોવાળીઆ પણ સમજે છતાં ચીતરાગ ધર્મનું

સ્વરૂપ પણ આવી જાય તેવી સરળ ભાષામાં ત્યાં ને ત્યાં એક રાસ રચીને પોતે એકલા જ કછોટો મારી રાસ લેવા લાગ્યા. જૈન સાધુને કાછડી વાળવી કલ્પતી નથી છતાં ધર્મ પ્રભાવના કરવા વાળી. રાસ સાંભળી ભરવાડો રાજી થયા અને ગુરૂ સાથે કુંડાળું વળી રાસ લેવા લાગ્યા. રાસ નીચે પ્રમાણે તે સમયની લોકભાષામાં રચેલ.

‘ નવી મારીએ, નવી ચોરીએ, પરદાર ગમન નિવારીએ,
થોવા થોવે દાઈએ, એમ સરળ મટામટ જાઈએ....૧
વચન ન કીજે કહીં તણું, વળી એહ વાત સાચી ભણું,
વળી કીજીએ જીવદયાનું જતન, શ્રાવકકુળ ચિંતામણી-
રતન....૨

હડહડાવ નવ કીજીએ ઘણું. મર્મબોલ નહિ કહીં તણું,
કુડી સાક્ષી મ દીઓ આળ, એ તુમ ધર્મ કહું ગોવાળ....૩
ગરહથ વીંછી ન મારીએ, મારે તો સહી ઉગારીએ,
કુડકપટ વાતો વારીએ, ધહિ પર આપ કારજ સારીએ....૪
કાળો કંબળ અરણી સદ્, છાછે ભરીયો દીવડપદ્,
એવડ પડીઓ નીલે ઝાડ, અવર કિયું છે સ્વર્ગ નિલાડ ?...૫.

આ રાસ તે સમયની ગુજરાતની ગ્રામ્ય બોલીમાં છે, જેથી ભરવાડો પણ તેના ભાવને સરળતાથી સમજી ગયા ને સાથે સાથે રાસ લેવા લાગ્યા.

તેની વિશેષતા એ છે કે ‘ રાસમાં શ્રાવકના પાંચ આજીવનનું સ્વરૂપ ગુંથી લીધું છે, કે કોઈપણ જીવને અરે ઝેરી વીંછીને પણ-મારવા નહિ, કોઈ મારતા હોય તો તેને વારવા, અને જીવને બચાવવો, ચોરી કે છેતરપીંડી

ન કરવી, પરસ્ત્રીગમન ન કરવું, કોઈપર આળ ન ચડાવવું કે ખોટી સાક્ષી ન પુરવી, થોડામાંથી પણ થોડું અન્યને દેવું. આમ જે કરે તે સદાસદ સ્વર્ગે જાય, અર્થાત્ તેની સદ્ગતિ જ થાય.

વળી કાળો કામળો અને અગ્નિ પાડવા માટે અરણી-નું લાકડું અને ચક્રમકનો પથર હોય, અને છાસની દોણી ભરેલી હોય, ને એવા એ ગોપાલના બેસણા લીલાછમ ઝાડની નીચે હોય, પછી એ ગોવાળને બીજા કયા સ્વર્ગની જરૂર પડે ? પૃથ્વીપરના ગોપાલકનું—ભરવાડનું એજ તો સ્વર્ગ છે.

ગોવાળો તો ખુશ ખુશ થઈ ગયા.

શુરુ જીત્યા, પંડિત હાર્યો એમ નિર્ણય આપી દીધો.

પણ આચાર્ય ભગવાંત તો મહામતા મહાત્મા. તેમણે પંડિતને વહેવાર કુશળ બનવા શિખામણ આપી. સાથે વાદ કરવાની બીજી તક આપી. ભરૂચ પાછા ફર્યા અને ત્યાંના રાજાની રાજસભામાં ફરી વાદ થયો. ફરી આચાર્યશ્રી જીત્યાનું રાજસભાએ પ્રમાણપત્ર આપ્યું. ત્યાંના વાદની વાત પણ રમુજી છે. આચાર્ય રાસ ગાઈને જીત્યા હતા તેથી પંડિતે રાજસભામાં ગામઠી રાસ ગાયો ને આચાર્યે પરિષદ પ્રમાણે તત્ત્વસભર પ્રવચન આપ્યું. ફરી રાજસભામાં જીત્યા.

મુકુંદ પંડિત એકવચની હતો. ત્યાં ને ત્યાં શિષ્ય બની ગયો. નામ પાડ્યું કુમુદચંદ્ર સ્વામી. પ્રખર વિદ્વાન તો હતા. પણ ઘાટ વિનાના હતા. શુરુએ ઘાટ આપ્યો.

શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતના પારગામી બન્યા. અને આપણને - જૈન સમાજને મળ્યા એક પ્રખર તેજસ્વી શાસન દિપક આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર જેમણે ઉજ્જયનીના મહાપરાક્રમી વીર વિક્રમ મહારાજને પ્રતિબોધવા રૂઝમા તીર્થંકર લગવંત પ્રભુ પાંશ્વનાથની સ્તુતિ ત્યાંના પ્રસિદ્ધ મહાશિવાલયમાં કરીને ધર્મની પ્રભાવના કરી. તે સ્તોત્ર-આપણું પ્રસિદ્ધ 'શ્રીકલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર.'

('સંપૂર્ણ' કથા ને સ્તોત્રપાઠને વિવરણ માટે જુઓ લેખકનું 'શ્રી કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર વિવરણ')

પૂર્વે કરેલા ધર્મના પ્રભાવથી આપણને માનવલવ, ઉત્તમકુળ આદિ જે સુવિધાઓ પ્રાપ્ત થઈ છે અને શાશ્વતા સુખ મેળવવાની ભાવના જાગી છે, તે 'ધર્મનો પ્રભાવ' ખીજાને જણાવી, તેમને સદ્ધર્મના માર્ગે વાળી આ લવ ને પરલવમાં સુખી કરવાની ભાવના સમકિતીઓના હૃદયમાં સદાકાળ હોય છે; અને તે માટે યથાશક્તિ કર્તવ્ય કરવા સદાય તત્પર ને ઉદ્યમી રહે છે. આ કર્તવ્યપાલન અર્થે ઉપરોક્ત આઠ પ્રભાવનામાંથી જેમની જેટલી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે પ્રભાવના કરી ધર્મનો પ્રભાવ વધારે અને શાસનને દીપાવે, શાસનની ભક્તિ કરે એજ અભ્યર્થના. પરંતુ પ્રભાવક થઈને હું પ્રભાવક છું, શાસનનો સ્થંભ છું, સંઘનો અગ્રેસર છું એવા પ્રકારનું મિથ્યાભિમાન ન કરે જેથી કરીને પ્રાપ્ત થયેલું સમકિત રૂપી મહાન ક્ષણ નાશ ન પામે. આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

ઈતિ સમ્મકૂતવના આઠ અંગ સમાપ્ત

શ્રદ્ધાનું-સમ્યગ્દર્શનનું ક્ષણ.

અગાઉના પ્રકરણમાં ચારે અંગોની ‘દુર્લભતા’ બતાવી, તેનો ઉપસંહાર કરતાં પ્રભુ તેનું ‘ક્ષણ’ ૧૧ મી ગાથામાં કહે છે :-

‘માણુસત્તંમિ આયાઓ, જો ધર્મ સોચ્ય સદ્દહે ।
તવસ્સી વીરિયં લધ્ધું, સંવુડે નિધુણું રયં ॥’

અર્થ :- ‘મનુષ્યત્વ પામી જે ધર્મ સાંભળી તેમાં ‘શ્રદ્ધા’ રાખે છે, તે તપસ્વી સંયમમાં પુરૂષાર્થ ફેરવી સંવર તત્ત્વનો આરાધક થાય છે એટલે નવા અશુભ કર્મને આવતાં રોકી અનાશ્રવી થાય છે, અને પૂર્વસંચિત્ કર્મર-જને ખંખેરી નાખે છે.’ આ રીતે સર્વ કર્મખપાવી મોક્ષ પામે છે. તેવો પરમાર્થ છે.

ઉપરોક્ત ગાથાથી સમજાય છે કે ‘અજરામર’ સ્થાન અર્થાત્ મોક્ષ પામવાનું ‘અનંતર કારણ ચારિત્ર’ છે, છતાં નિઘ્રંથ મહર્ષિઓએ ‘સદ્દહમાણો જીવો વચ્ચે અય-રામર’ ઠાણું’ - શ્રદ્ધાવાળો જીવ અજરામર સ્થાનને પામે છે, - એમ કેમ કહ્યું ?

આ પ્રશ્નનું સમાધાન ‘નાદંસણિસ્સ નાણું’ ની ગાથામાં લગવતે આપ્યું છે કે આ અનાદિ-અનંત કાળના

સંસાર પરિભ્રમણમાં જીવ જ્યાં સુધી ‘શ્રદ્ધાવાન’ અર્થાત્ સમક્ષિતી’ બનતો નથી ત્યાં સુધી સમ્યક્જ્ઞાન થતું નથી, સમ્યક્જ્ઞાન વિના ચારિત્રના ગુણ પ્રગટતા નથી, અને ચારિત્રના ગુણ વિના કર્મ નિર્જરા થતી નથી, એટલે મોક્ષ પામતો નથી. તેથી શ્રદ્ધા એજ મોક્ષનું મૂળ છે. અને મોક્ષ એ શ્રદ્ધા અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનનું જ ફળ છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્ર અધ્યયન ૨૯ બોલ ત્રીજો:—

‘ધર્મસદ્ધાએ જી બન્તે ! જીવે કિં જણાયઈ ?’

હે ભગવાન ! ધર્મશ્રદ્ધાથી જીવને શું ફળ મળે ?

‘ધર્મસદ્ધાએ જી સાયાસોફળેસુ રજ્જમાણે વિરજ્જઈ ! અગારધર્મં ચ જી ચયઈ !’ અણુગારે જી જીવે સારીર-માણુસાણું દુકખાણું છેયણુ-ભેયણુ-સંજ્ઞેગાઈણું વોચ્છેયં કરેઈ અવાળાહં ચ મુહં નિવેત્તઈ ॥ ૩ ॥

અર્થ :— ધર્મશ્રદ્ધાથી જીવ શાતાકારી સંસારી સુખસગવડોની લાલસાથી વિરક્ત થાય છે. ગૃહસ્થ ધર્મ છોડીને તે અણુગાર-સાધુ બની છેદન-ભેદન આદિ શારીરિક તેમજ સંયોગ-વિયોગાદિ માનસિક દુઃખોનો નાશ કરે છે, અને ‘મોક્ષ’ના અવ્યાબાધ શાશ્વતા સુખને પામે છે.

સમ્યક્ત્વીને જ આવી અપૂર્વ ધર્મશ્રદ્ધા થાય, એટલે સમ્યગ્દર્શનનું ફળ પણ પરંપરાએ મોક્ષસુખ સમજવું.

‘દંસણુ સંપન્નયાએ જી બન્તે !

જીવે કિં જણાયઈ ॥ ૧૧ ॥

દર્શન પામવાથી જીવને શું લાલ થાય ?

દર્શનસંપન્નયાએ જી લવમિચ્છત્ત-છેયણું કરેઈ,

‘પરં ન વિજઝાયઈ ! અણુતરેણુ નાણુ દંસણેણું અપ્પાણું
સંજ્ઞેએમાણું, સમ્મં ભાવેમાણુે વિહરઈ । ૧૧ ॥

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી સંસારના કારણરૂપ એવા
મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે. સમ્યગ્દર્શનનો પ્રગટેલો પ્રકાશ
પછી ખુઝાતો નથી. (પોતાના) આત્માને અનન્ય એવા જ્ઞાન-
દર્શનયુક્ત કરીને તે ખંનેને સમ્યક્ પ્રકારે આત્મસાત
કરતો થકો વિચરે છે. ભાવતો થકો વિચારે છે.

આજ સૂત્રના અધ્ય. ૬૬૨૫૬ કહેછે:-

સમ્મદંસણુરત્તા અનિયાણા સુક્કલેસમોગાઢા ।

ઈય જે મરન્તિ જ્યા સુલહા તેસિં ભવે ખોહિ ॥

‘ મૃત્યુ વખતે જે સમ્યગ્દર્શનમાં અનુરક્ત છે,
નિદાનરહિત છે, શુકલ લેશ્યાવાળો છે. તેમને ‘ખોધિ-સમ્ય-
ગ્દર્શન સુલભ છે. ’

જિણુવયણો આણુરતા, જિણુવયણુ જે કરેન્તિ ભાવેણું
અમલા અસંકિલિદ્ધા, તે હોન્તિ પરિત્તસંસારી

‘ જે જિનવચનનો અનુરાગી છે, જે જિનવચનોનું
(આજ્ઞાઓનું) ભાવપૂર્વક આચરણુ કરે છે, તે કર્મમળ
અને રાગદ્વેષાદિ સંકલેશોથી રહિત થઈને ‘પરિત્તસંસારી’
અર્થાત્ ‘પરિમિત ઐટલે કે મર્યાદિત સંસારવાળા ’ થાય છે.
(ઐટલે કે તેજ ભવે કે વધુમાં વધુ અર્ધપુદ્ગલ પરાવને-
કાળમાં અવશ્ય મોક્ષે જાય છે.) (૨૬)

લૌકિક ઉપમા આપી શાસ્ત્રકાર ‘અર્ધપુદ્ગલ પરાવત’
‘કાળ ’ નું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવે છે:-

‘ ધારે કે તમારા માથે એક કરોડ રૂપિયાનું દેવું છે. અને તે ભરપાઈ કરતાં કરતાં હવે માત્ર એક નવા પૈસા જેટલું દેવું બાકી રહે. તો હવે તેનો બોલો કે ભરપાઈ ક્યારે થશે એવી ચિંતા તમને થાય ખરી ! ન જ થાય એટલું જ નહિ પણ હિંમત આવી જાય કે હવે તો ચપટી વગાડતાં જ બધું દેવું ભરપાઈ થઈ જશે. તેજ પ્રમાણે અનાદિ અનંત કાળનું જે સંસાર પરિભ્રમણ મારા ને તમારા જીવે કરેલું છે, તે કરોડ રૂપિયા સમાન અસત્ કલ્પનાથી માનો, અને સમ્યગ્દર્શન થતાં જ વધુમાં વધુ ‘ અર્ધપુટ્ટગલ પરાવર્ત કાળ ’ જે એક નવા પૈસા જેટલો જ બાકી રહે તેથી તેનો બોલો કે ચિંતા સમ્યક્ત્વીને લાગે ખરી ? ન જ લાગે, તે જીવ મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી મોક્ષમાર્ગ ની આરાધનામાંજ લાગ્યો રહે. આવું અનુપમ ફળ એક જ વખત સ્પર્શી ગયેલા સમ્યક્ત્વનું છે.

શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્ર અધ્ય. ૬ માં કહેલ છે:—

‘ સોઽચા ય ધર્મમ્ અસ્થંતભાસિયં,

સમાહિયં અટ્ટપદોવસુદ્ધ !

તં સદ્દહાણા ય જણા અણાગિ,

દેવાહિવં આગમિસ્સંતિ ॥૨૯॥

અર્થ:— (હે જાણુ !) અર્થ અને પદ્ધતી વિશુદ્ધ અને સમ્યક્ પ્રકારે કથિત અરિહંત પ્રરૂપિત ધર્મને સાંભળીને તેની જે ભવિષ્યે ‘ શ્રદ્ધા ’ કરશે, તે અજર અમર એવા સિદ્ધ પરમાત્મા થશે. અગર (હજી જો ભવ બાકી હશે તો) દેવોમાં પણ ઇન્દ્ર સરખા થશે. (પુચ્છિ સ્સુણુ—૨૯)

ગુજરાતી અનુવાદ

(ઉપભતિ છંદ)

શુદ્ધાર્થ-પદ ને વળી યુક્તિ યુક્ત.

શ્રદ્ધા ધરે જે અરિહંત-ધર્મ.

સંસારના તે મૂળને તજે છે.

દેવેન્દ્ર કે સિદ્ધપદને વરે છે.

શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્ર અધ્ય. ૮૨૨ માં કહે છે :-

જે યાડબુદ્ધા મહાભાગા, વીરા અસમત્તદંસિણ્ણા ।
અસુદ્ધં તે સિં પરિક્કંતં, અફલં હોઈ સંવસે ॥

જે મહાભાગ્યશાળી, વીર મુનિએ (સંયમ અંગીકાર કર્યો હોવા છતાં) કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મને યથાર્થ જાણતા નથી તેવા અબુદ્ધ ને મિથ્યાત્વી છે, તેમનું ચારિત્રમાં ફેરવેલું જપ-તપાદિનું સર્વ પરાક્રમ (પરિક્કંતં) સર્વ પ્રકારે સંસારના ફળવાળું અર્થાત્ કર્મબંધ કરાવનારું હોઈ અશુદ્ધ છે. (૨૨)

જે ય બુદ્ધા મહાભાગા, વીરા સમ્મત્તદંસિણ્ણા ।
સુદ્ધ તે સિં પરિક્કંતં, અફલં હોઈ સંવસે ॥

(અને) જે સમ્યગ્દષ્ટિકે છે, મોક્ષમાર્ગના યથાર્થ જાણનારા પંડિત મુનિવરો છે, તેમના ચારિત્ર ને તપનું સર્વ પરાક્રમ ‘અફળ’ કહેતાં સંસારીસુખના ફળની ઇચ્છા વગરનું હોઈ, કર્મની નિર્જરા કરાવનારું હોય છે તેથી શુદ્ધ છે. (૨૩)

(કર્મની નિર્જરા થતાં થતાં તદ્દલવે કે પરંપરાએ સર્વથા કર્મમુક્ત બની તે મહાભાગ્યશાળી વીર મુનિવર

સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત બને છે. આવું પરં. ફળ સમક્રિતનું છે.)

પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં ચૌદ પૂર્વધર મહર્ષિ ભદ્રબાહુ સ્વામી. શ્રી ઉવસગ્ગહર સ્તોત્રમાં કહે છે :-

તુહ સમ્મતે લલ્લે, ચિંતામણી કપ્પપાયવળ્લિએ ।
પાવતિ અવધેણું, જીવા અચરામરં ઠાણું ।

અર્થ :- (હે પાર્શ્વનાથ પ્રભુ !) ચિંતામણીરત્ન અને કલ્પવૃક્ષ કરતાંય અધિક ફળ આપનારું એવું આપનું ‘સમ્યગ્દર્શન’ પામીને જીવો નિર્વિઘ્ને ‘અજરામર સ્થાન’ અર્થાત્ મોક્ષને પામે છે.

‘શ્રી નવતત્ત્વ પ્રકરણ’ માં પણ કહ્યું છે :-

જીવાઈ નવ પયત્થે, જો જાણાઈ તરસ હોઈ સમ્મત્તં
ભાવેણુ સદ્દહંતો અયાણુમાણુડવિ સમ્મત્તં ॥ ૫૧ ॥

‘જીવાઈ નવ પદાર્થોને જે જાણે છે તેને ‘સમક્રિત’ હોય છે. (તે જ પ્રમાણે કદાચ મતિમંદતાથી કે ક્ષયોપશમના અભાવે) નવતત્ત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન ન પણ હોય, છતાં તેની ‘ભાવપૂર્વક શ્રદ્ધા’ રાખનારને અર્થાત્ ‘જિનવચન સત્ય જ છે’ તેવી શ્રદ્ધા રાખનારને પણ સમક્રિત હોય છે.’ સંઘાઈં જિણેસર ભાસિયાઈં, વચણાઈં નન્નહા હુંતિ ।
ઈઈ બુદ્ધિ જરસ મણે, સમ્મત્તં નિચ્ચલં તરસ ॥

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે ફરમાવેલા સર્વ વચનો અસત્ય ન જ હોય એવી બુદ્ધિ (નિશ્ચય) જેના હૃદયમાં છે, તેનું ‘સમક્રિત’ દૃઢ-નિશ્ચય સમજવું.

અંતે મુહુત્તમિત્તં પિ, ફાસિયં હુબ્બ જોહિ સમ્મત્તં ।
 તેસિં અવડંદ પુગ્ગલ, પરિચ્છો ચેવ સંસારો ॥
 ઉત્સર્પિણી અણુંતા, પુગ્ગલ પરિચ્છો મુણેયવો ।
 તેડણુંતાડતીઅધ્ધ, અણાગયદ્ધા અણુંત ગુણા ॥

જે જીવોને અંતર્મુહૂર્ત માત્ર (એક સેકંડ માટે પણ)
 ‘સમ્યક્ત્વ’ સ્પર્શી જાય, તે જીવોને વધુમાં વધુ ‘દેશે
 ઉણા (ચોડા ઓછા) અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલો સંસાર
 બાકી રહે છે. અર્થાત્ સમકિત પામ્યા પછી વધુમાં વધુ
 તેટલા સમયમાં અવશ્ય મોક્ષે જાય. (૫૩)

(શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, કે) અનંત ઉત્સર્પિણીનો એક
 પદ્મલ પરાવર્ત કાળ થાય. તેવા અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તો
 અતીત (ભૂત) કાળમાં થયા. તેથી અનંત ગુણ અનાગત
 (ભવિષ્ય) કાળમાં થશે. (૫૪)

અવધૂત યોગી શ્રી આનંદધનજી મ-સાહેબ પણ
 ‘મિથ્યાત્વ’ તજી દેવાનું ફળ ‘અમર પદ’ કહે છે :-

‘અખ હમ અમર’

‘અખ હમ અમર’ ભયે ન મરેંગે. (૨)

યા કરણ ‘મિથ્યાત્વ’ દીયો તજ, કયું કર દેહ ધરેંગે ?
 રાગ-દ્વેષ જગ બંધ કરત હૈ, ધનિકો નાશ કરેંગે,
 મર્યો અનંત કાળ તેં પ્રાણી, સો હમ કાળ હરેંગે.... અ.
 ‘દેહ વિનાશી, મેં અવિનાશી,’ અપની ગતિ પકરેંગે;
 નાશી જાશી હમ થિર વાસી, ચોખે વહે નિખરેંગે....અ.
 અનંતવાર મર્યો બિન સમજ્યો, અખ સુખદુખ બિસરેંગે;
 આનંદધન નિપટ અયદ દો, નહિ સમરે સો મરેંગે....અ.

ધર્મિ શ્રદ્ધા પ્રકરણ સમાપ્તમ્

સમકિતના ૬૭ બોલ

સમ્યગ્દર્શનનું માહાત્મ્ય અતિઘણું હોવાથી શાસ્ત્ર-કારોએ તેનું ખૂબ મંથન કરીને નવનીતરૂપ ૬૭ બોલ તારવ્યા છે; જેના વગર જ્ઞાન પ્રમાણભૂત થતું નથી, ચારિત્રરૂપ વૃક્ષ મોક્ષરૂપી ફળ આપતું નથી. તે ‘સમ્યગ્-દર્શન’ ૬૭ લેદોથી સુશોભીત છે, અને મોક્ષનું મૂળ છે. તેની - ગાથા :-

‘ચઉસદ્દહણુ-તિલિંગ’,-દસવિણુય-તિસુદ્ધિ-

પંચગયદોસં ।

અદ્દપભાવણુ-ભૂપણુ-લક્ષણુ-પંચવિહસંભ્રુતં ॥

છન્નિહ જયણુઆગારં, છ ભાવણુ ભાવિયં ચ છદ્દાણં ।

ધિહ સત્તસદ્દિલ્લક્ષણુ-ભોયવિસુદ્ધિં ચ સમ્મતં ॥

અર્થ:- ૪ શ્રદ્ધા, ૩ લિંગ, ૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધિ, ૫ દૂષણુ,

૫ લક્ષણુ, ૮ પ્રભાવના, ૬ જયણુ - જતના, ૬ આગાર,

૬ ભાવના અને ૬ સ્થાન - એ પ્રમાણે ૬૭ લેદોથી વિશુદ્ધ

‘સમકિત’ છે.

અગ્રે ‘બોલ’, ‘લેદ’, કે ‘અંગ’ - એ ત્રણે સમાન

અર્થવાળા પર્યાયવાચી શબ્દો છે. તે બધાનું વિવરણ નીચે

પ્રમાણે છે :-

(૧ થી ૪) શ્રદ્ધાના ચાર અંગ - શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધારૂપ છે. એટલે ૬૭ બોલમાં પહેલો જ વિચાર ‘શ્રદ્ધા’ નો કરવામાં આવ્યો છે. તેના ૪ બોલની ગાથા ‘પરમત્થસંથવો વા સુદિઠ્ઠ પરમત્થ સેવણા વાવિ । વાવન્ન કુદંસણ વંજજણા, સમ્મત્તસ્સ સદ્દહણા ।।

(૧) પરમત્થ સંથવો - પરમાર્થ સંસ્તવ. અર્થાત્ પરમાર્થને બાણવો. જીવનો - આત્માનો પરમ અર્થ મોક્ષ છે. એટલે જીવથી મોક્ષ સુધીના નવતત્ત્વોને બાણવા અને તેને યથાર્થ સમજીને તેના પરમ રહસ્યની શ્રદ્ધાવંત આત્મા આ રીતે વિચારણા કરે કે ‘જે ચૈતન્ય લક્ષણવાળો છે તે ‘જીવ’ છે અને જે અચેતન - જડ છે તે (૨) અજીવ છે, અથવા જે સીનાદિનો ઉપયોગવંત છે અને સુખદુઃખને વેદે છે તે ‘જીવ’ છે, અને તેવા ઉપયોગથી રહિત છે તે ‘અજીવ’ છે. આમ જીવ અને અજીવ સ્પષ્ટ-પણે બુદ્ધ છે, એક નથી, તેવું ‘ભેદવિજ્ઞાન’ શ્રદ્ધાપૂર્વક થાય તે સમ્યક્ત્વનું અંગ છે. આ રીતે બાકીના (૩) પુણ્ય, (૪) પાપ, (૫) આશ્રવ, (૬) સંવર, (૭) નિર્જરા, (૮) બંધ અને (૯) મોક્ષ તત્ત્વની વિચારણા કરવી તે ‘પરમત્થ સંથવો’ છે; જેથી બાણપણું થાય કે ‘પુણ્ય’ એ શુભ કર્મ છે, ‘પાપ’ એ અશુભ કર્મ છે, આશ્રવ એ કર્મનું આવવાપણું છે, તો ‘સંવર’ એ કર્મનું આગમન રોકવા પણું છે, નિર્જરા એ કર્મનું આત્માથી ખરવાપણું છે, ‘બંધ’ એ કર્મનું આત્મા સાથે જોડાવાપણું છે, અને મોક્ષ એ આત્માનો કર્મબંધથી સંપૂર્ણ છુટકારો છે.

આ તત્ત્વ વિચારણાનો ફરી ફરી આશ્રય લીધા વિના ‘જીવ અને જહ’ ની બુદ્ધિયથાર્થપણે અંતરમાં ઉતરતી નથી, એટલે ‘જહ એવા દેહ, ઇંદ્રિયો અને મનને ‘હું’ (આત્મા) ’ —માની લેવાની બ્રાંતિ થાય છે, અને જે ખરેખરે ‘હું’ છે તેમાં ‘હું’ પણાની શ્રદ્ધા થતી નથી, ભેદ-વિજ્ઞાનની આ વિવેક બુદ્ધિ તત્ત્વ વિચારણાથી જાગે છે જે આત્માને બહિર્મુખતામાંથી બહાર કાઢી અંતર્મુખતા તરફ લઈ જાય છે; અને તે જ એનું ‘ખરું’ મહત્ત્વ છે. આ કારણે ‘પરમત્થ સંયવો’ અર્થાત્ તત્ત્વ વિચારણાને શ્રદ્ધાનું પ્રથમ અંગ કહ્યું છે.

(૨) ‘સુદિઠું પરમત્થ સેવણા’ જેમણે સમ્યક્ પ્રકારે પરમાર્થને જાણ્યો છે તેવા ગીતાર્થ ગુર્વાદિની વિનય અને ભાવ પૂર્વક સેવા-ભક્તિ કરવી, સમાગમ કરવો તે શ્રદ્ધાનું બીજું અંગ છે, કારણ કે :-

‘ગીયત્થચરિત્તીણુ ય, સેવા બહુમાણુ

વિણુયપરિસુદ્ધા ।

તત્તાવબોહજેગા, સમ્મત્તં નિમ્મલં કુણુધં ॥’

(૧) તત્ત્વબોધ આપવાને યોગ્ય, (૨) ગીતાર્થ ચારિત્રધારીઓની (૩) બહુમાન અને વિનયથી અતિશુદ્ધ થયેલી એવી સેવા-ભક્તિ સમક્ષિતને નિર્મળ કરે છે.

અહિં પ્રશ્ન થશે ‘ગીતાર્થ’ કોને કહેવા ? તેનો ઉત્તર એ છે :-

‘ગીયં ભન્નંધ સુત્તં, અત્થો તસ્સેવ હોધં વક્ખાણુ ઉભએણુ ય ભુત્તો, સો ગીયત્થો મુણુયવ્વો ॥

‘સૂત્ર’ ને ‘ગીત’ કહેવાય છે, ને તેના વ્યાખ્યાનને ‘અર્થ’ કહેવાય છે. આ બંનેથી જે યુક્ત હોય તેને ‘ગીતાર્થ’ જાણવો. – તાત્પર્ય એ છે કે સર્વજ્ઞાએ પ્રરૂપેલાં સિદ્ધાંતોને તથા તેના રહસ્યોને જે યથાર્થ જાણતા હોય તે ‘ગીતાર્થ’ કહેવાય.

બીજો પ્રશ્ન થશે ‘ગુરુ’ કેને કહેવાય ? મહર્ષિઓ કહે છે :-

પંચિન્દ્રિય સંવરણો, તહ નવવિહબંભચેર બુત્તિધરો
ચઉવિહકસાયમુકકે,

ઈઅ અદ્રઠારસગુણેહિં સંજુતો ॥ ૧ ॥

પંચમહાવ્યજુતો, પંચવિહાચાર પાલણુસમત્યો ।
પંચસમિત્યો તિગુતો

એણુ છત્તીસ ગુણો ગુરુ મજ્જ ॥ ૨ ॥

અર્થ :- જેણે પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશ કરી હોય, નવ-વાહ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય, પાંચ મહાવ્રત, જ્ઞાનાદિ પાંચ આચાર અને પાંચ સમિતિના જે પાળનારા હોય, ચાર કષાયોને જે તજે અને ત્રણ ગુણિતને ધારણ કરનારા હોય આવા ૩૬ ગુણોના ધારક મારા ગુરુ હો.

ગીતાર્થ ગુરુઓની સેવા કરવાથી જીવ અને જડની બુદ્ધાઈ વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે, શુભાશુભ કર્મના ફળ તે ‘પુણ્ય’, ને ‘પાપ’ નું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજાય છે, આશ્રવ અને બંધની ‘હેયતા’ અર્થાત્ છોડવાપણું અને ‘સંવર તથા નિર્જરા’ ની ‘ઉપાદેયતા’ દિલને સ્પર્શી જાય છે-એ રીતે મોક્ષની તાલાવેલી વધારે તીવ્ર બને છે.

આ વિષયમાં સંતકવિ તુલસીદાસજીએ ઠીક કહ્યું છે.

‘ એક ઘડી આધી ઘડી, આધીમેં પુનિ આધ,
તુલસી સંગત સાધુકી, કટે કેટિ અપરાધ. ’

‘ એક ઘડી, અરે ! અધીં ઘડી, અરે ! અધીં ઘડીની
પણ અધીં ઘડી (એટલે કે આખા દિવસમાં માત્ર છ જ
મિનિટ) જે સાધુનો સમાગમ થઈ જાય તો પણ જીવના
કોડો અપરાધ (પાપ) નાશ પામે છે. ’

‘ ચન્દનં શીતલં લોકે ચન્દના દપિ ચન્દ્રમાઃ ।

ચન્દ્રચન્દનયો મધ્યે, શીતલાઃ સાધુસંગતઃ ॥

‘ આ લોકમાં ચન્દન-સુખડ શીતળ ગણાય છે, પણ
ચન્દ્રમાં તેથીપણ વધારે શીતળ છે. (તેમ છતાં) ચન્દ્રમાં
અને ચન્દનની શીતળતાની તુલનાએ કરીને સંતસમાગમ
તે બંનેની શીતળતા કરતાં અનેકગણો વધારે શીતળ છે. ’

પરમાર્થ-ચન્દન અને ચાંદની બહુ તો જડ શરીરને
બાહ્ય શાંતિ અને શીતળતા આપે છે. ઉપાધિના સમાચાર
આવે તો શીતળ ચાંદનીમાંય પરસેવો છુટી જાય છે ને
ચન્દનનો લેપ નિરર્થક નીવડે છે. પણ ‘ સંતસમાગમ ’
આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિના ત્રિવિધ તાપને દૂર કરી
‘ અંતરની સાચી શાંતિ ’-આત્મશાંતિ જીવને ઉપજાવે છે.
જેથી અશુભ કર્મો આવતાં અટકે છે ને જીવ હળવો થાય છે.

સંતસમાગમનો, તેમની સેવા ભક્તિનો આવો અદ્ભૂત
પ્રભાવ હોવાથી મુનિ પર્યુપાસનાને શ્રધ્ધ.નું બીજું અંગ
ગણ્યું છે.

દૃષ્ટાંત:-શ્રદ્ધાનું બીજું અંગ : ગીતાર્થ ગુરૂની નિશ્રામાં રહી તેમની ભાવપૂર્વક સેવા-ભક્તિ કરવી-તે વિષેનું સુપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત ‘માસતુસ મુનિવરનું’ છે. પૂર્વ ભવના કોઈ એવા ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયના લીધે ગુરૂએ આપેલું એક પદ ‘મા રુખ્યતિ, મા તુખ્યતિ,’ પણ તેમને ચડતું ન હતું એટલે કે કંઠસ્થ થતું ન હતું, યાદ રહેતું ન હતું, તેથી બધા તેમની હાંસી કરતા, કોઈતિરસ્કાર પણ કરતાં, છતાં પોતે સંપૂર્ણ સમભાવમાં રહી ગીતાર્થ ગુરૂની નિશ્રામાં બાર બાર વર્ષ સુધી સ્વસ્થ ચિત્તે રહી સેવા કરતા રહ્યા, તેથી બાર વર્ષનું બાણે વિનય વૈયાવચ્ચ તપ થયું હોય તેમ મોહનિયાદિ ચારે ઘાતી કર્મોના બુદ્ધો બોલાવી લીધો ને ગુરૂ કરતાં પણ વહેલા કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શનને પ્રગટાવ્યું, કેવળી ભગવંત બની ગયા, ગયા. આવું પરમ ઉત્કૃષ્ટ ફળ ગુરૂની સેવાભક્તિ ભાવ-પૂર્વક કરવાનું છે.

(૩) વાવન્ન (વજ્રજા) :-વ્યાપન્ન એટલે સમક્ષિત જેનું વ્યાપન્ન-નષ્ટ થયું છે તે ‘વ્યાપન્ન દર્શની’ એટલે કે ‘દર્શનબ્રહ્મ’ કહેવાય છે, તેવાનો સંગ ન કરવો. એક-વાર જીવ-અજીવાદિ નવતત્ત્વની કે જિનવચનની શ્રદ્ધા હતી, પણ પછી કદાચહ, કે મિથ્યાત્વના ઉદયને લીધે તે શ્રદ્ધામાં ભંગ પડે તે વ્યાપન્ન દર્શની કહેવાય. તેથી શ્રદ્ધાનું સંરક્ષણ કરવા વ્યાપન્ન દર્શનીનો પરિચય ન કરવો એ સર્વથા ઇષ્ટ છે. શાસ્ત્રકારો કહે છે :-

વ્યાપન્નં દર્શનં યેષાં, નિહ્નવાનામસદ્ગ્રહઃ ।
તેષાં સંગો ન કર્તાવ્યસ્તચ્છદ્ધાનં તૃતીયકમ્ ॥

‘કદાચહ વડે જેના સમકિતનો નાશ થયેલ છે,
તેવા નિહ્નવોનો સંગ ન કરવો એ ત્રીજું શ્રદ્ધાન અર્થાત્
શ્રદ્ધાનું ત્રીજુ અંગ છે.

આહીં એવો પ્રશ્ન ઉઠવાનો સંભવ છે કે જે પ્રભુએ
ફરમાવેલી ઘણીખરી વાતોનો સ્વીકાર કરે છે, અને તેમાંની
માત્ર થોડી જ વાતોને માનતો નથી, તેને વ્યાપન્નદર્શની,
શ્રદ્ધાબ્રહ્મ કે નિહ્નવ કેમ કહેવાય ?

એનો ઉત્તર મહર્ષિઓએ આ રીતે આપ્યો છે :-

‘પયમકખરં પિ ઇક્કં,

જે ન રોએઈ સુતનિદિટ્ઠં ।

સેસં રોયંતો વિ હુ,

મિચ્છાદિટ્ઠી મુણ્ણેવવા ॥

‘સૂત્ર-સિદ્ધાંતમાં ફરમાવેલા એક પણ પદને કે
એક પણ અક્ષરને જે માનતો નથી, તેને બાકીનું બધું
માનવા છતાં મિચ્છાદિટ્ઠિ સમજવો.’

વાત સાવ સાચી છે, તે જેમકે અગ્નિનો એક જ
તણુખો જેમ ઘાસની આખી ગંજીને સળગાવી મૂકે છે.
તેમ જેને એક પદ કે એક અક્ષર ઉપર પણ એકવાર
અશ્રદ્ધા થઈ, તે ક્રમે ક્રમે બધામાં અશ્રદ્ધાવાળો થાય
તેવો સંભવ છે. તેથી તેની દિટ્ઠિનો વિપર્યાસ થયા વિના
રહેતો નથી, આમ જેની શ્રદ્ધાનું પતન શરૂ થઈ ચૂક્યું
છે, તેને મિચ્છાદિટ્ઠિ જ સમજવો.

પ્રભુ મહાવીરના શાસનમાં સાત મોટા નિહવો થયા છે, જેની નોંધ શાસ્ત્રકારોએ શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમાં નીચે પ્રમાણે લીધી છે. તેમણે અનુક્રમે સાત-કુવાદ નીચે પ્રમાણે સ્થાપેલા :- ‘ બહુરયા જીવપચ્ચેસિયા અવત્તિયા સમુચ્છેધિયા દોકિરિયા તેરાસિયા અબધ્ધિયા ! (સંસ્કૃતમાં) ‘ બહુરય-પચેસ-અવત્ત-સમુચ્છ-દુગ-તિગ-અબધ્ધિમાણું ચ ! એટલે કે ‘ બહુરત, પ્રદેશ, અવ્યક્ત, સામુચ્છેદિક દ્વિક્રિય, ત્રિરાશિક, અને અબધ્ધિક.’

જમાલિ નામના પ્રથમ ‘ નિહવ ’ જે પ્રભુ મહાવીર સ્વામીના સંસારી જમાઈ હતા તેમણે ‘ કડે માણે કડં ’ અર્થાત્ જે વસ્તુની શરૂઆત કરી દીધી છે તે થઈ ગયું છે, એવા લગવાને પ્રરૂપેલા સૂત્રાર્થને બદલે દરેક વસ્તુ બહુ લાંબા ગાળે થાય છે એવો બહુરતવાદ સ્થાપ્યો હતો. તે જેમકે પથારી પાથરવી શરૂ કરી તો તે જ્યારે બરાબર પથરાઈ જાય ત્યારે જ પથારી પાથરી કહેવાય, પણ પાથરવી શરૂ કરી ત્યારે પાથરી ન કહેવાય; એમ તેણે લગવાનના અર્થમાં ભૂલ કાઢી. તેમનો આ વાદ ખોટો છે; તેવું સમજાવવા ઘણા પ્રયાસો થયા, પણ છેવટ સુધી સમજ્યા નહિ અને લગવાનથી જુદા પડી વિચરવા લાગ્યા; તેથી મોક્ષ અપાવે તેવો સંયમ લીધેલો છતાં, લવજ્જમણ ઘણું વધારી દીધું.

‘ તિબ્બગુપ્તાચાર્ય ’ નામના બીજા નિહનવ શ્રી મહાવીર પ્રભુના કેવળજ્ઞાન પછી સોળ વર્ષે ઋષભપુરનગરમાં

થયા. તેમણે આત્માના સર્વ પ્રદેશોમાં જીવત્વ નહિ માનતાં છેલ્લા એક પ્રદેશમાં જ જીવત્વ માન્યું; એટલે પ્રદેશ-વાદી ગણાયા. પરંતુ પાછળથી અમલકંપા નગરીમાં મિત્રશ્રી આવકથી સમજી જઈ સત્ય માર્ગે આવી ગયા.

આષાઢાચાર્યના શિષ્યો નામે ત્રીજા નિહવ શ્રી વીર નિર્વાણ પછી ૨૧૪ વર્ષે શ્વેતિકા નગરીમાં થયા. તેમણે ‘આ દેવ હશે કે મુનિ?’ એવી શંકા દરેક મુનિ માટે થવાથી મુનિઓને વંદન કરવાનો વ્યવહાર છોડી દીધો હતો. કારણકે તેમના ગુરૂ આષાઢાચાર્ય વાંચણી દેતાં દેતાં અચાનક કાળધર્મ પામી દેવપણે ઉપજી, પોતાના શિષ્યોને અધુરી રહેલી વાંચણી આપવા મુનિવેષ ધારણ કરી આવ્યા હતા. તે પછી દેવનું મૂળરૂપ ધારણ કરી શિષ્યો પાસે પ્રગટ થયા હતા. એટલે શિષ્યોને થયું કે અમે આચાર્ય કયો. અવિરતિ એવા દેવને ગુરૂ માની વંદન કર્યા એટલે ત્યારથી બધા સાધુઓને વંદન કરવાનું છોડી અવ્યક્તવાદ ગ્રહણ કર્યો હતો. પણ પાછળથી રાજગૃહમાં બલભદ્ર રાજથી બોધ પામ્યા હતા.

અશ્વમિત્રાચાર્ય નામે ચોથા નિહવ પ્રભુના નિર્વાણ પછી ૨૨૦ વર્ષે મિથિલાનગરીમાં થયા. તેમણે દરેક વસ્તુ ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામે છે એવો સામુદાયિક વાદ સ્થાપ્યો હતો, પણ પાછળથી રાજગૃહના ખંડરથિક આવકથી સાચી સમજણ પામ્યા હતા.

ગંગાચાર્ય નામે પાંચમાં નિહવ ૨૨૮ વર્ષે ઉલ્લુ-

કાતીર નગરમાં થયા. તેમણે એક જ સમયે એક આત્મા બે કિયાનો ઉપયોગ અનુભવી શકે છે તે જેમકે ખરેખરે પાણીમાં ઉભા રહેવાથી, પગે પાણીની શિતળતાનો અનુભવ થાય અને માથે સૂર્યના તાપની ગરમી લાગે એવો દ્વિ-ક્રિયવાદ સ્થાપ્યો. પણ પાછળથી રાજગૃહગરનમાં મણિનાગ નામના યક્ષથી મૂળ માર્ગે આવ્યા.

રોહગુપ્ત નામે છઠ્ઠા નિહવ ૫૪૪ વર્ષે અંતરંજિકા નામે નગરીમાં થયા. તેમણે વાદમાં એક પંડિતને હરાવવા દોરીને વળ ચડાવી નીચે મૂકતા દોરી હાલવા લાગી. તેથી સિદ્ધ કર્યું કે દોરીમાં પણ જીવ છે, આમ જીવ, અજીવ ને નોજીવ એમ ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરી, આ વિપરિત પ્રરૂપણ છે તેમ પોતે પણ સમજતા હતા છતાં પોતાની પ્રતિષ્ઠાને ખાતર લીધી વાત મૂકી નહિ. ગુરૂએ બહુ સમજાવવા છતાં માન્યા નહિ.

ગોપ્તામાહિલ નામે સાતમા નિહનવ ૫૮૪ વર્ષે દશરથપુર નગરમાં થયા તેમણે સર્પ અને કાંચળીની જેમ જીવ અને કર્મનો સંબંધ છે એવો અબધિક વાદ સ્થાપ્યો, તે પણ સમજાવવા છતાં છેવટ સુધી સમજ્યા નહિ.

આ બધા અનુભવોથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે વ્યાપન્ન દર્શનીના પરિચયનો ત્યાગ કરવો એ શ્રદ્ધાળુ માટે સર્વથા ઇષ્ટ છે, અને તેથી જ તેને શ્રદ્ધાળુ ત્રીજું અંગ માનવામાં આવ્યું છે.

(કુંદસાણ વચ્ચે - કુદગ્ધિવાળાનો સંગ ન કરવો.)

કુદૃષ્ટિ એટલે જિનપ્રણિત કથનથી વિપરિત ક્રિયાદિ કરવાવાળા એવા મિથ્યાદર્શની, તેમનો સંગ ન કરવો. કારણ કે અનંત કાળપર્યંત આપણા જીવે મિથ્યાત્વમાં જ રમણ કર્યા કર્યું છે, તેથી મિથ્યાત્વનો આપણને અનાદિ કાળથી ગાઢ સંગ્રંધ છે, માંડ એમાંથી છુટયા છીએ. ને વળી તેનો સંગ કરીએ તો પૂર્વ સંસ્કારને કારણે તેની અસર શીઘ્ર થવા સંભવ છે. માટે મિથ્યાત્વીઓથી સો ગાંઠ દૂર રહેવું એજ હિતકારી છે. તેથી જ કુદૃષ્ટિ વર્જનને શ્રદ્ધાનું ચોથું અંગ કહ્યું છે,

આ રીતે શ્રદ્ધાના સંરક્ષણ અને વિકાસ માટે જે ચાર અંગની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે તે શાસ્ત્રથી પ્રમાણિત છે, અનુભવથી સિદ્ધ છે અને યુક્તિ સુંગત છે. માટે પ્રત્યેક લવી જીવે પોતાના આત્મહિતાર્થે તેનો અમલ કરવો ઘટે છે.

(૫-૭) સમકિતના ૩ લિંગ :-

જિનવાણીની સાચી શ્રદ્ધા જીવને થઈ છે તે જાણવાનું બાહ્ય સાધન શું ? એના ઉત્તરમાં નિગ્રન્થ મહર્ષિઓએ કહ્યું છે :-

‘ પરમાગમસુસ્તૂસા,

અણુરાગો ધર્મસાહણે પરમે ।

જિણુ ગુરુ વેયાવચ્ચે,

નિયમે સમ્મતલિંગાધં ॥

(૧) ‘ પરમાગમ-સૂત્રસિદ્ધાંતની શુશ્રુષા; (૨) ધર્મ-સાધનમાં પરમ અનુરાગ, અને (૩) જિનેશ્વર તથા ગુરુનું

નિયમપૂર્વક વૈયાવૃત્ય અર્થાત્ સેવા એ ગણ સમકિતને ઓળખવાના ચિહ્નો છે, લિંગ છે.

લિંગ એટલે ચિહ્ન. જેમ અગ્નિ, પકાશ અને ગરમી વડે ઓળખી શકાય, તેમ ઉપરોક્ત ગણ લિંગથી સમકિતીની ઓળખ થાય છે.

(૫) આખતપુરૂષોએ-સર્વજ્ઞોએ કરમાવેલા શાસ્ત્રો આગમ કહેવાય છે. તેમાં જે આગમો સકલ પદાર્થના વ્યવસ્થિત નિરૂપણવાળા છે તે પરમાગમ કહેવાય છે. તેને સાંભળવાની ઇચ્છા તે ‘પરમાગમ શુશ્રુષા’ એટલે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે અર્થથી પ્રરૂપેલી અને ગણધર ભગવંતોએ સૂત્રથી ગુંથેલી એવી દ્વાદશાંગી (અને તેને લગતાં અન્ય શાસ્ત્રો) સાંભળવાની તીવ્ર ઇચ્છા જે આત્માને થતી હોય તેને શ્રદ્ધાળુ અર્થાત્ સમકિતી સમજવો.

(૬) જેના વડે ધર્મની સાધના કરી શકાય તે ધર્મસાધન કહેવાય, જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રને તપ આવા ધર્મ-સાધનો છે, તે માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્ર અધ્ય. ૨૮ માં કહ્યું છે :-

નાણું ચ દંસણું ચેવ, ચરિતં ચ તવો તહા ।
એસ મગ્ગુતિ પન્નતો, જિણેહિં વરદંસિહિં ॥ ૨ ॥

જેમનું દર્શન સૌથી ઉત્તમ છે એવા જિનેશ્વરોએ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર ને તપ એ ચાર પ્રકારથી યુક્ત મોક્ષનો માર્ગ કરમાવ્યો છે.

એટલે જેને જ્ઞાન અને જ્ઞાની પ્રત્યે, દર્શન અને

દર્શની પ્રત્યે, ચારિત્ર અને ચારિત્રના ધારણુહાર પ્રત્યે, તપ અને તપસ્વી પ્રત્યે અનુરાગ થાય, આદર અને મહો-
ભાવ થાય તેને સમકિતી સમજવો. આ બીજું ચિહ્ન છે.

સ્થુલિલદ્રવ્યને જ્ઞાન અને જ્ઞાની શ્રી લદ્રબાહુ સ્વામી પ્રત્યે અનન્ય અનુરાગ હતો તો હિમાલયની પ્રખર ઠંડીમાં પણ ૫૦૦ શિષ્યોમાંથી પોતે એકલા ગુરૂ પાસે રહીને જ્ઞાન-દર્શ પૂર્વનું જ્ઞાન અર્થ સાથે, પ્રાપ્ત કર્યું. સુલસા શ્રાવિકાને જૈનદર્શન અને અને તેના પ્રરૂપક પ્રભુ મહાવીર પ્રત્યે અનન્ય શ્રદ્ધા હતી તો આખી રાજગૃહિ નગરીમાં દૂર બિરાજતાં પ્રભુએ અંબડ સંન્યાસી દ્વારા માત્ર સુલસા અને ધર્મલાભ કહેવરાવ્યો; મોક્ષગામી એવા છેલ્લા રાજર્ષિ શ્રી ઉદાયન રાજને ચારિત્ર ને ચારિત્રી અર્થાત્ ચારિત્રના ધારણુહાર પ્રભુ મહાવીર પ્રત્યે અનન્ય અનુરાગ ને શ્રદ્ધા હતી તો ભાવના લાવી કે પ્રભુ સિંધ-સૌવીર પધારે તો તેમની પાસે સંયમ લઉં. પ્રભુ ત્યારે હજાર ગાઉ દૂર ચંપાપૂરી બિરાજતાં હતાં. ઉઘ્ર વિહાર કરી મહિનામાં તો સિંધદેશ પહોંચી ગયા ને લક્તની ભાવના પૂરી કરી. રાજવી ઉદાયન પ્રભુ મહાવીર પાસે રૂઢી દીક્ષા લઈ મહર્ષિ બન્યા, સુકોમળ રાજકુમારી વસુમતિને પગમાં બેડી ને માથે મુંડો ને હાથથી ઝાલેલા સુપડામાં માત્ર અડદના બાકુળા-ઢારને ખવરાવવાના બાફેલા અડદ-હતા છતાં તપ ને તપસ્વી પ્રત્યે અપૂર્વ અનુરાગ ને અપાર શ્રદ્ધા હતી તેથી પાછા વળી જતાં તપસ્વી પ્રભુ મહાવીરને પણ આંખમાં શ્રદ્ધાના આંસુડાં લાવી તપસ્વી પ્રભુનો તેર તેર બોલવાળો અત્યંત કઠીન અલિગ્રહ પાંચ મહિના ને પંચીસ દિવસે પૂરો કરાવ્યો.

ફળસ્વરૂપે બેઠી તુટીને રતનજડિત નુપુર બની ગયા, માથે કાજળ ઘેરો શ્યામ ને સુંવાળો કેશકલાપ છગી નીકળ્યો ને શેઠના આંગણમાં સાડાખાર કરોડ સોનૈયાવી વૃષ્ટિ થઈ. આમ ધર્મસાધનનો અનુરાગ એ સમકિતનું બીજું લિંગ-ચિહ્ન છે.

(૭) જિનેશ્વર દેવ અને તેમના માર્ગે વિચરતા સંત-ગુર્વાદિની પરમ સેવા લક્ષિત એ ‘જિન-ગુરૂ-વૈયાવૃત્ય’ કહેવાય. જે આવી સેવા લક્ષિત નિયમિત દૃઢતાથી કરતો હોય તેને શ્રદ્ધાળુ કે સમકિતી સમજવો. આ ત્રિજી લિંગ ચિહ્ન છે.

આ ત્રણ લિંગનું મહાત્મ્ય એટલું બધું છે કે શાસ્ત્રકારોએ ઘણી વખત આ ત્રણ લિંગો વડે જ સમ્યક્ત્વનો પરિચય આપેલ છે.

‘ધર્મમસ્સ હોઈ મૂલં

સમ્મતં સંવદ્દોસપરિમુકકં ।

તં પુણ્ણ વિમુક્કદેવાઈ,

સંવસદ્દહણ્ણ પરિણામે ।”

સર્વ દોષ રહિત એવું સમ્યક્ત્વ ધર્મનું મૂળ છે; અને તે વિશુદ્ધ દેવ, વિશુદ્ધ ગુરૂ અને વિશુદ્ધ ધર્મ-તત્ત્વોની શ્રદ્ધારૂપ છે.

(૮ થી ૧૭) દશ પ્રકારનો વિનય :-

વિનયને ધર્મનું મૂળ કહેલ છે. અનાદિકાળથી અજ્ઞાની જીવને અહંતા વળગેલી છે. અહંતા, અજ્ઞાન ને મિથ્યાત્વ એ ત્રણે સહચારી છે. અહંતા - અહંભાવ દૂર થાય એટલે

અંતરમાં નમ્રતા પ્રગટે એટલે પંચ પરમેષ્ઠીને નમો પદ્ધતી નમસ્કાર કરવાના ભાવ જાગે. પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર એટલે જ દેવ-ગુરુ-ધર્મને નમસ્કાર, દેવ-ગુરુ-ધર્મને નમસ્કાર ત્યારે જ થાય જ્યારે દેવ-ગુરુ-ધર્મ જ આપણા પરમ કલ્યાણ કરનારા છે, પરમ ઉપકારી છે, તેમનું શરણું લેવાથી જ આપણે આપણું પરમ લક્ષ્ય - મોક્ષ સાધી શકશું એવી પરમ શ્રદ્ધા અંતરમાં જાગે. અનંતકાળે થતી આ શ્રદ્ધાને જ સમક્ષિત કહ્યું છે. આમ વિનય ગુણ પણ સમક્ષિતનું અંગ છે. આ વિનય દસ પ્રકારનો કહ્યો છે :-

જૈન તત્ત્વપ્રકાશ પ્રમાણે

(૧) અરિહંતનો વિનય

(૨) સિદ્ધનો વિનય

(૩) આચાર્યનો વિનય

(૪) ઉપાધ્યાયનો વિનય

(૫) સ્થવિરનો વિનય

(૬) તપસ્વીનો વિનય

(૭) સમાન સાધુનો વિનય

(૮) ગણ-સંપ્રદાયનો વિનય

(૯) ચતુર્વિધ શ્રીસંઘનો વિનય

(૧૦) શુદ્ધ ક્રિયાવંતનો વિનય

થોકણ પ્રમાણે

અરિહંતનો વિનય

સિદ્ધનો વિનય

આચાર્યનો વિનય

ઉપાધ્યાયનો વિનય

સાધુનો વિનય

ગણ (ઘણા આચાર્યોના

સમૂહ)નો વિનય

કુલ (ઘણા આચાર્યોના

શિષ્યો) નો વિનય

સ્વધર્મીનો વિનય

સંઘનો વિનય

સંભોગીનો વિનય.

શ્રી ઉવવાઈ સૂત્રમાં, શ્રી વ્યવહાર સૂત્રના દસમા ઉદ્દેશમાં તથા શ્રી ઠાણુંગ સૂત્રમાં દસમા ઠાણે પણ દસ પ્રકારના વિનય કહ્યા છે, જે જિજ્ઞાસુએ શાસ્ત્રમાંથી જાણવા.

‘વિનય’ શુબ્દથી અહિં, આદર, અહોભાવ, બહુમાન, ગુણુગાન, અવર્ણવાદનો ત્યાગ અને આશાતનાનો પરિહાર સમજવાના છે, એટલે અરિહંતાદિ પ્રત્યે તેમના સ્તુતિ, સ્તવન, ગુણુગાનાદિ કરવા અને તેમની જરાપણ આશા-તના થાય તેવું કોઈપણ પ્રકારનું વિપરિત વર્તન ન કરવું તે વિનય છે.

આ વિનયગુણથી સમક્રિત નિર્મળ થાય છે, કોઈવાર એ નિર્મળતા એટલી ઉત્કૃષ્ટ હોઈ પહોંચે છે કે પ્રાતઃ-સ્મરણીય મૃગાવતીજીની જેમ ક્ષણવારમા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવી દે છે, જેનું અનંતર ફલ મુક્તિ છે.

આર્યા ચંદનબાળાએ રાત્રીના સમયે ‘સ્થાનકે મોઢા’ આવવા બદલ આ તમને કલ્પે નહિ-છાજે નહિ એવા તિરસ્કૃત વેણુ કહેવા છતાં, મૃગાવતીજી તો ગોરાણીને વિનયલાવે ખમાવતાં રહ્યા છે, મનથી પણ ગોરાણીનો દોષ જોતા નથી. તો ગોરાણીના સંથારા પાસે બેઠાં બેઠાં જ ક્ષપક-શ્રેણિએ ચડી ચારે ઘાતીકર્મ સર્વથા ખપાવી કેવળીભગવાન બની ગયા. આ છે વિનયગુણનો પ્રભાવ તેથી ‘વિનય’ને સમક્રિતનું અંગ સાર્થક રીતે કહ્યું છે.

(૧૮-૨૦) ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ :-

‘મનોવાકકાયસંશુદ્ધિઃ સમ્યક્ત્વશોધિની ભવેત્ ।
તગ્રાહૌ મનસાઃ શુદ્ધિઃ સત્યં જિનમતં મુણોત ॥’

‘મન, વચન, અને કાયાની શુદ્ધિ સમ્યક્ત્વનું શોધન કરે છે. તેમાં પ્રથમ મનશુદ્ધિ કરવી તે એ રીતે કે ‘જિનમત’ ને જ સત્ય માનવો.’

‘જીવાજીવાદિતત્ત્વાનાં, પ્રરૂપકં સદાગમમ્ ।

તદ્ વિપરિતં વદેન્નઃ, સા શુદ્ધિર્મધ્યગા ભવેત્ ॥’

જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોની પ્રરૂપણા કરનારા આગમમાં તે નવતત્ત્વોનું સ્વરૂપ જે રીતે દર્શાવ્યું છે, તેથી વિપરિત બોલવું નહિ, તે ‘વચનશુદ્ધિ’ છે.

‘અરૂગાદિભિર્ઘિંધમાનઃ, પીડયમાનોઽપિ બન્ધનૈઃ ।
જિનં વિનાન્યદેવેભ્યો, ન નમેત્સ્ય સા ભવેત્ ॥’

તરવાર આદિ શસ્ત્રોથી છેદાવા છતાં, અને બંધનથી પીડાવા છતાં શ્રી જિનેશ્વરદેવ સિવાય અન્ય કોઈને નમસ્કાર કરે નહિ તેની કાયશુદ્ધિ થાય છે.

ગાંઠા પાણીને વિશુદ્ધ બનાવવા માટે જેમ ફટકડીના ચૂણુંનો પ્રયોગ કરવો પડે છે, તેજ રીતે સમક્ષિતને નિર્મળ રાખવા માટે, શુદ્ધિ માટે, મન, વચન, ને કાયાના યોગોને પણ વિશુદ્ધ રીતે ઉપર પ્રમાણે પ્રવર્તતાવવા પડે છે. આવું બાણી સમક્ષિતી જીવ જિનવચનને જ મનથી સત્ય માને છે, અને જેવી વૃત્તિ તેવી જ વચન ને કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય એ નિયમ અનુસાર પછી તે જીવ વચનથી દેવ-ગુરુ-ધર્મના જ ગુણગ્રામ કરે. જિનેશ્વરે કરેલી પ્રરૂપણાથી વિપરિત કશું બોલે નહિ, અને કાયા વડે બીજા કોઈને નમસ્કાર કરે નહિ, આથી સમક્ષિત કે શ્રદ્ધા અતિ નિર્મળ

થાય છે, એટલે તેમના વિચાર, ઉચ્ચાર ને આચાર એ ત્રણે યોગના વ્યાપારો વિશુદ્ધ રહે છે.

કાઉસગ્ગધ્યાનમાં રહેલા પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ મનની શુદ્ધિ જાળવી ન શક્યા ને મનથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તો સાતમી નરકે જાય એવા અશુભ કર્મના દલિકો ખાંધ્યા. પણ મનની શુદ્ધિ થતાંવેત તે બધા અશુભ દળિયા તો નાશ પામ્યા, પણ મોહનીયાદિ ચારે ઘાતીકર્મ પણ બપી ગયા ને કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શન ક્ષણવારમાં પ્રગટાવ્યું. એમ વીરપ્રભુએ પોતાના શ્રીમુખે શ્રેણિક રાજના પ્રશ્નના જવાબમાં કહ્યું, મનશુદ્ધિનો આવો મહાન પ્રભાવ છે.

(૨૧-૨૫) સમકિતના પાંચ દુષણ-

‘શંકા કાંક્ષા વિચિકિત્સા,

મિથ્યાદષ્ટિપ્રશંસનમ્ ।

તસ્સંસ્તવશ્ચ પંચાપિ,

સમ્યક્ત્વં દુષ્યન્ત્યમી ॥’

‘શંકા, કંખા, (આકાંક્ષા). વિચિકિત્સા (સંદેહ), મિથ્યાદષ્ટિ પ્રશંસા અર્થાત્ પરપાસંહ-પસંસા, અને પર પાસંહસંસ્તવ-એ પાંચ સમ્યક્ત્વને દુષિત કરનાર છે.’

એટલે જ શ્રી આવશ્યક સૂત્રમાં આ પાંચને ‘દર્શન’ ના અતિચાર (દોષ) કહ્યા છે.

(૨૧) શંકા- ‘જિનવચનમાં શંકા કરવાથી શ્રદ્ધા તુટે છે; અને શ્રદ્ધા તુટવાથી સમકિત નાશ પામે છે. તેથીજ શાસ્ત્રકારોએ ‘સદ્ધા પરમ-દુલ્લહા’ - શ્રદ્ધાને પરમ દુર્લભ કહી છે. કારણકે શ્રદ્ધા હોય ત્યાં શંકા થાય જ નહિ.

દૃષ્ટાંત :- શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથાંગ સૂત્રમાં જિનદત્તપુત્ર અને સાગરદત્તપૂત્રના અધિકાર છે. બંને મિત્રો છે. છતાં બંનેના સ્વભાવમાં આલજમીન જેવો ફરક છે. જિનદત્તપુત્ર શ્રદ્ધાળુ છે, જ્યારે સાગરદત્તપુત્ર બહુ શંકાશીલ સ્વભાવનો છે.

એક વાર બંને મિત્રો ફરવા નીકળ્યા છે. ત્યારે એક વૃક્ષ નીચે મયુરી (ઢેલ)ના બે ઇંડા જોયા. તેમણે તે ઇંડા લઈ લીધા ને ઘરે લઈ આવ્યા. બંને મિત્રોએ અકેક ઇંડુ લઈ તે સારીરીતે સેવાય તેવી ગોઠવણ કરી. જિનદત્તને પાકી શ્રદ્ધા હતી કે ઇંડું સેવાશે જ અને તેમાંથી મોરનું બચ્ચુ થશેજ, એટલે એની સાથે રમવાની મજા આવશે. તેથી તે ધીરજ રાખી શ્રદ્ધાપૂર્વક રાહ જોવા લાગ્યો. જ્યારે સાગરદત્તપુત્ર શંકાશીલ સ્વભાવવાળો હોવાથી ઇંડાને રોજ હલાવવા લાગ્યો. તેથી ઇંડુ ગળી ગયું ને ગર્ભનો જીવ નાશ પામ્યો. જ્યારે જિનદત્તે શ્રદ્ધા રાખી રાહ જોઈ તો સમય પાક્યે ઇંડામાંથી મોરના બચ્ચાનો જન્મ થયો અને તેને રમવા માટે મોર મળ્યો. આ રીતે જે સાધક જિનવચનમાં પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે છે, તેને મોક્ષાર્થી મયુર અવશ્ય મળે છે એમ શ્રી સુધર્માસ્વામી કહે છે.

શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે :- ‘શંકાએ સમ્મત નાસઈ’ । જિનવચનમાં શંકા કરવાથી સમક્ષિ નાશ પામે છે.

(૨૨) કંખા (કાંક્ષા) - જિનેશ્વર પ્રણીત દયામૂલો અહિંસા ધર્મ છોડી ચમત્કાર, મિથ્યા આડંબર કે અન્ય

પ્રલોભનોથી વ્યામેહ પામી તે મત અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા તે 'કાંક્ષા' - 'કંખા' દોષ છે. તેનાથી સમક્ષિત નાશ પામે છે અને સંસાર પરિભ્રમણ વધે છે. માટે કાંક્ષા દોષ ન સેવવો એવી હિતશીક્ષા શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણીએ પોતાના સ્વાનુભવે પોતે રચેલી 'ઉપમિતિ લવ પ્રપંચા' ની પ્રસ્તાવનામાં લાવિ મુમુક્ષુઓ માટે આપી છે. તેમનું આત્મવૃતાંત આ પ્રમાણે છે :—

માળવાના શ્રીમાળ નગરના રાજાના શુભંકર નામે મંત્રીને સિદ્ધ નામે એકનો પુત્ર હતો. યૌવનવય પ્રાપ્ત થતાં મંત્રીએ તેને ધામધુમથી પરણાવ્યો. એકવાર સાસુ-વહુ કંઈ કામ કરતાં સાથે બેઠા હતા. તેમાં વહુને ઝોલું આવી ગયું. આંખોમાં રતાશ અને ફીકકું મોં બેઠું ચકોર સાસુ સમજી ગયા કે વહુને કંઈક ન કહેવાય ન સહેવાય તેવી મુંઝવણ છે. મંત્રીના ઘરમાં ભોગોપભોગના સાધનોની કંઈ કમીના ન હતી. અને એકનો એક અતિ લાડમાં ઉછેરેલો દીકરો તેના ભોગમાં શી ઓછપ હોય? છતાં નવોઢા મહિના દિવસમાં તો કરમાવા લાગી તે સાસુની ચકોર દષ્ટિએ પારખી લીધું. વહુને વિશ્વાસમાં લઈ અસ્વસ્થતાનું કારણ પૂછ્યું, વહુ પહેલા તો મૌન રહ્યું. પણ ઉતરી ગયેલા મોઢાએ દુઃખની ચાડી ખાધી. સાસુએ હેતુભર્યા આગ્રહથી કહ્યું:— વહુ બેટા! અત્યારે તો તારે માણવાના દિવસો છે. તેને બદલે મહિનામાં જ આ ગમગીની કેમ? તું મારી દીકરી જ છે. મા સમજીને મને વાત કર. જેથી તારી મુંઝવણનો ઉપાય થાય.'

પ્રેમાળ આગ્રહને લીધે વહુએ મોં ખોલ્યું. ‘મા ! બીજું તો કંઈ નથી, પણ તમારા દીકરા રોજ રાતે મોડા આવે છે.’ ‘ઈ’ ન આવે ત્યાં સુધી મારાથી કેમ સુવાય ? રોજ ઉત્તર થાય છે. કાલે તો છેક પરાડીએ ચાર વાગે આવ્યા. એટલે આજ ઓલું આવી ગયું, જુગાર રમવા જવાથી મોડા આવે છે.’

આજે હું જાગીશ. તું શાંતિથી સૂઈ જાજે. સિદ્ધ રોજના ક્રમ મુજબ મોડો આવ્યો છે, દરવાજે ધીમા ટકોરા મારતાં માંએ પહોંચ્યા છે. ‘આટલી મોડી રાતે કોણ આવ્યું છે?’ એમ પૂછતાં સિદ્ધ સમજી ગયો કે આજે પોલ ખુલ્લી પડી છે છતાં લાડથી કહ્યું. માં ! એ તો હું સિદ્ધ બારણું ખોલ. ત્યારે માંએ એને સુધારવા ખોટો ગુસ્સો કર્યો કે આટલા મોડા આવનાર માટે આ ઘરના બારણા નહિ ખુલે. જ્યાં બારણા ખુલ્લા હોય ત્યાં જા.

માનુ વચન સાર્થક કરવા કયા ઘરના બારણા ખુલ્લા છે તે જોતો નગરમાં ફરવા લાગ્યો. ઉપાશ્રય સિવાય બીજા કયા મકાનના બારણા આટલા વહેલા ખુલ્લા હોય ? ઉપાશ્રયમાં પેઠો. પાટે બેસીને આચાર્ય ગર્ગર્ષિ સ્વાધ્યાય કરતાં હતાં તેમની પાસે જઈને બેઠો. બહુ સમજાવવા છતાં ઘરે પાછો ન ગયો ને સંયમ લઈ સિદ્ધર્ષિ બન્યો, બાર વર્ષમાં તો સિદ્ધાંતમાં પારંગત બની ગયો, પછી એક દિવસ ગુરૂપાસે બૌદ્ધ શાસ્ત્રો લખવા માટે બૌદ્ધના મઠમાં જવા આજ્ઞા માગી. ગુરૂ મૌન રહેતાં સિદ્ધર્ષિએ કહ્યું. રજા આપશે તો સાફ છે, નહિ આપો તોય જઈશ. માટે માનસેર આજ્ઞા આપો,’

ગુરૂ જ્ઞાની લખિધવંત હતા. કહ્યું. ‘જેને જવું જ છે તેને કોણ રોકી શકે ? પણ તારા રન્નેહરણ સાથે આ મારો રન્નેહરણ પણ લેતો જા. અને તારો અભ્યાસ પૂરો થયે મને પાછો આપી જજે.

સિદ્ધર્ષિ તો ખંને રન્નેહરણ લઈ બૌદ્ધના મઠે ગયો. બાર વર્ષમાં બૌદ્ધશાસ્ત્રોમાં પારંગત થઈ ગયો. તેની બુદ્ધિ પ્રતિભા જોઈ બૌદ્ધ ગુરૂએ તેને મહાધીશ બનાવવાનું નક્કી કર્યું. સિદ્ધર્ષિએ તે પદવી સ્વીકારવા કબુલ્યું ત્યારે ગુરૂએ સોંપેલો રન્નેહરણ યાદ આવ્યો. ગુરૂને તે પાછો આપવા શ્રીમાળ ગયો. જ્ઞાની ગુરૂ જાણતા હતા કે તે આજે આવવાનો છે. તેથી સ્થાનકમાં કોઈ ધર્મગ્રંથ વાંચતાં પાટે એકલા બેઠા.

સિદ્ધર્ષિએ પ્રવેશ કરતાં જ ગુરૂને પાટે બીરાજેલા જોયા કે દૂરથી જ ઓઘો ઊંચો કરીને લ્યો આ તમારો ઓઘો, એમ બતાવીને ફેંકવા જતાં ગુરૂએ પાટેથી ઉતરી પ્રેમથી બોલાવી આરામ કરવા કહ્યું. હું જરા આવું છું તેમ કહી ધર્મગ્રંથ પાટ પર મૂકી ગુરૂ તો તરત ચાલ્યા ગયા.

સ્થાનકમાં કોઈ નહિ ને વિદ્યાવ્યાસંગી વ્યક્તિ ગ્રંથ જુએ એટલે સહેજે વાંચવા લલચાય. તેથી સિદ્ધર્ષિએ તે ગ્રંથ હાથમાં લીધો અને ગુરૂ જે ભાગ વાંચતાં વાંચતાં ઊઠી ગયેલા તે વાંચવા લાગ્યો. જેમ જેમ વાંચતો ગયો તેમ તેમ તે પોતે લખી ગયેલ છે કે તેની તૂટી ગયેલી શ્રદ્ધા પાછી ફરવા લાગી. ગુરૂ પાછા ફર્યા ત્યાં સુધીમાં બૌદ્ધધર્મનો સઘળો વ્યામોહ દૂર થઈ ગયો; પોતે માર્ગ

ભૂલેલો તેનો અત્યંત પશ્ચાતાપ થવા લાગ્યો ને ગુરૂને આવતા દેખીને સાધુના આચારધર્મ પ્રમાણે તરતજ બિટીને સામે ગયો ને ગુરૂના ચરણમાં નમી પડ્યો. અંથ-શ્રુત-જ્ઞાનના પ્રભાવે-જિનવાણીના પઠનથી કાંક્ષા મોહનીય કર્મ નષ્ટ થયું. ફરી વીતરાગમાર્ગમાં આવી ગયો.

ગુરૂ જાણતા હતા કે આ હઠીલો ગયા વગર રહેશે નહિ, પણ હજી પાંખો કાચી છે તેથી સારાસારાનો વિવેક જાળવી શકશે નહિ ને પદવીના મોહમાં ફસાઈ જશે તેથી જ પોતાનો રજોહરણ પણ સાથે બંધાવીને પાછો આપી જવાની શરતે જવાની આજ્ઞા આપવાનો હેતુ તેને કોઈપણ યુક્તિથી પોતાની પાસે પાછો બોલાવવાનો હતો, અને પછી આગમનો અત્યંત અનુરાગી છે તે પણ જાણતા હતા તેથી શ્રી. હરિભદ્રાચાર્યે સો વર્ષ પહેલા રચેલ ‘નમોત્યુ ણું’ ઉપરનો ટીકા અંથ શ્રી. લલિત વિસ્તરા કે જેમાં પ્રભુના ગુણ ગાવા સાથે અન્ય દર્શનોની તુલના-સરખામણી જૈનદર્શન સાથે કરીને જૈનદર્શનની મહત્તા સ્થાપી છે. તે અંથ તેની નજરે પડે તેમ મૂકતાં ગયા. ગુરૂને શ્રુત-જ્ઞાનના પ્રભાવની શ્રદ્ધા હતી કે એકવાર સિદ્ધર્ષિ આ વાંચશે કે તેની મિથ્યાદષ્ટિ જે બાર બાર વર્ષથી પોષાયેલી છે તે બાર જ મીનિટમાં દુર થઈ થઈ જશે. થયું પણ તેમ જ.

સિદ્ધર્ષિ ગણીએ શ્રી હરિભદ્રાચાર્યને લગ્ય અંજલિ આપતા શ્રી ઉપમિતિ લવ પ્રપંચાની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું

છે:- ‘સો વર્ષ પહેલા થઇ ગયેલા પૂજ્ય શ્રી હરિભદ્રાચાર્યને ખંખર હશે કે સો વર્ષ પછી મારા જેવો અનાડી જૈન-શાસનમાં પાકશે. તેથી મારા જેવા મહત્વાકાંક્ષાથી મૂઠ બનેલાઓને માર્ગે ચડાવવા માટે જ ‘લલિત વિસ્તર’ જેવા લઘ્ય ગ્રંથની રચના કરી હશે જેના પુણ્ય પ્રભાવે કાંક્ષા દોષથી મને બચાવ્યો પૂજ્ય શ્રી ગર્ગર્ધિ મારા હિતસ્વી ‘દીક્ષા ગુરુ’ છે, તો પરમ ઉપકારી પૂજ્ય શ્રી હરિભદ્રાચાર્ય મારા ‘શિક્ષા ગુરુ’ છે.

(૨૩) વિચિકિત્સા-ફળનો સંદેહ:-

આ બધી ધર્મક્રિયાઓ કરું તો છું, પણ તેનું કોઈફળ હશે કે કેમ? મળશે કે કેમ? એવા વિચાર તે ‘વિચિકિત્સા’ કહેવાય. આવો સંદેહ કર્યા કરવાથી શ્રદ્ધા ઢીલી પડે છે, ને કાળે કરીને સમકિત નાશ પણ પામી જાય છે. આવું વિચારનારે સમજવું જોઈએ કે કરણી કદાપિ ફળ વાગરની હોતી જ નથી, આ એક ‘નિયમ’ છે, કે માઠી કરણીના માદા ફળ તેનો કાળ પાક્યે અવશ્ય મળે છે, માટે જિનેશ્વર દેવે બતાવેલા વિધિ-વિધાનો અને અનુષ્ઠાનોના ફળમાં સંદેહ શામાટે રાખવો? એ અપૂર્વ ક્રિયાઓનું ફળ અવશ્ય મળે છે, એવી શ્રદ્ધાથી તેમાં પ્રવૃત્ત થવું અને આખર સુધી એ શ્રદ્ધાને જાળવી રાખવી એજ ઇષ્ટ છે.

શ્રી ઉવવાઈ સૂત્રમાં મહાવીર સ્વામીએ કરણીના ફળ ૧૬ પ્રકારે શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહ્યા છે, જે નીચે પ્રમાણે:-

(૧) ઇચ્છા વગર’ જે કોઈ અન્ન-પાણી ન મળવાથી

ભુખ-તરસ વેઠે, સ્ત્રી ન મળવાથી બ્રહ્મચર્ય પાળે, પાણી ન મળવાથી સ્નાનાદિ ન કરે, વસ્ત્ર ને છાપડું ન મળવાથી, ટાઢ-તાપ કે મચ્છર વિગેરેના ડંખ સહન કરે-આમ ઈચ્છા વિના પણ થોડા કે વધુ સમય કષ્ટ સહન કરે-આને અકામ નિર્જરા કહી છે, -તેઓ પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે, અને મૃત્યુને અવસરે જો શુભ પરિણામ રહે તો દશ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા વાણુવ્યંતર જાતિના દેવ થાય છે,

(૨) જે કોઈ લોહાની બેડી વગેરેથી બંધાઈને જેલમાં પુરાયા હોય, વૃક્ષ સાથે બંધાયા હોય, શૂળીમાં પસોવાયા હોય, ભૂખ્યા તરસ્યા રાખી રીખાવીને માર્યા હોય, અજ્ઞાનપણે પર્વતની શીલા પરથી પડીને પ્રાણ તજ્યા હોય, - ટુંકમાં ઈચ્છા વગર પરાધીન પણે કષ્ટ સહન કર્યા હોય કે વ્રત લઈ વિરાધના કરી આલોચના કર્યા વિના મૃત્યુ પામ્યા હોય, વૈર વિરોધ ખમાવ્યા વિના મૃત્યુ પામ્યા હોય - ઈત્યાદિ કષ્ટોથી પુણ્ય ઉપાર્જન કરી મૃત્યુ સમયે શુભ પરિણામ આવી જાય તો ૧૨૦૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળા વાણુવ્યંતર દેવ થાય.

(૩) જે કોઈ સ્વભાવથી સરળ, ક્ષમાવંત, નમ્ર, વિનીત, ને કોંધાદિ કષાયોથી ઉપશાંત હોય, ઈંદ્રિયોને કાબુમાં રાખનાર, ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર, માતાપિતાની સેવા કરનાર ને આજ્ઞાને માનનાર હોય, અદ્ય-આરંભી, નિષ્પાપ વૃત્તિથી આજીવિકા રળનાર હોય તે ૧૪૦૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળા વાણુવ્યંતર દેવ થાય.

(૪) જે બાળ વિધવા, અણમાનીતી સ્ત્રી, પતિ પરદેશ ગયો હોય, ઈત્યાદિ મનમાં ભોગની ઇચ્છા હોવા છતાં લગ્નથી, કે પરવશપણે પણ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, સ્નાન, તેલમર્દન, શુંગારાદિ તજે છે, મેલ, પરસેવો વિગેરેના પરિસહ ખમે છે, દુધ, દહીં, ઘી, તેલ ગોળ, માખણ, મઢિરા, માંસ, મિઠાન્ન આદિ બલિષ્ઠ અને સ્વાદીષ્ટ ભોજન તજે છે. અને અદ્યપ આરંભ-સમારંભથી પોતાનો ગુભરો ચલાવે છે, અને જેને પતિનો સંયોગ છે તેવી સ્ત્રી પતિ સિવાય અન્ય પુરૂષને સેવતી નથી તે મૃત્યુ પામીને ૬૪૦૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળા વાણુ-વ્યંતર દેવ થાય છે.

(૫) જે અન્ન અને પાણી બે દ્રવ્ય સિવાય કશું ન ભોગવે, એજ પ્રમાણે ૩ થી ૧૧ દ્રવ્ય સિવાય બીજું ન ભોગવે, દૂધ વગેરે ઉપર કહેલા દ્રવ્યો તજે, ગાયની ભક્તિ ને દેવ ને વૃદ્ધનો વિનય કરનાર, તપ-વ્રત કરનાર, ધર્મ-શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરનાર, ફક્ત સરસીયાનું જ તેલ ગ્રહણ કરનાર એટલે ગમે તે એક જ તેલ વાપરનાર મરીને ૮૪૦૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળો વાણુવ્યંતર દેવ થાય છે.

(૬) જે તપસ્વી અજ્ઞાન તપ જેવું કે જમીન પર સુવું, માત્ર ફળ ખાવા, એકજ વસ્ત્ર પહેરવું, સદા ઉભા રહેવું, વલ્કલ ધારવા, માત્ર પાણી પીને રહેવું, સદા રામ-રામ, કૃણુ-કૃણુ રટનાર, શંખધ્વનિ કરી કે સ્નાન કરી ભોજન કરનાર, વાયુ ભક્ષી, સેવાળભક્ષી, પંચધુણી તાપનાર, ટાઢ-તડકાના કબટ સહન કરનાર, સૂર્યની આતાપના લેનાર ઈત્યાદિ અજ્ઞાન તપ કરનારા આયુષ્ય પુરૂ કરી ઉત્કૃષ્ટ એક.

પદ્યોપમ ઉપર એક લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા (ચંદ્ર વિમાનવાસી) જ્યોતિષી દેવ થાય છે,

(૭) કેટલાક જૈનધર્મની દીક્ષા લઈને સાધુક્રિયાનું પાલન કરવા સાથે કામવાસના જાગે તેવી વિકથા કરનારા, નિર્લજ્જ વાણી બોલનારા, સંગીત વાજા સાથે ગાન કરવાવાળા, નાચવા ને નચાવવાવાળા, ઇત્યાદિ પાપકર્મોની આલોચના કર્યા વિના જ કાળ કરે તો પહેલા સુધર્મ દેવલોકમાં જન્મ્ય એક પદ્યોપમના આયુવાળા કંદર્પ જાતિના દેવ થાય છે.

(૮) સાંખ્યમતી, અષ્ટાંગયોગના જ્ઞાતા ને સાધક, વનવાસી, નગ્ન રહેનાર, મકમાં રહી ક્ષમા બ્રહ્મચર્યાદિ ગુણોના ધારક, ચાર વેદ આદિ શાસ્ત્રો અર્થ સાથે ગુરુ-ગમથી લક્ષ્મીને બીજાને લણાવનાર, દાન દેવું, શુચિ રાખવી, તીર્થાટન કરવું આદિ ધર્મ પોતે પાળે ને બીજાને પણાવનાર આ તાપસો ક્ષત્ર ગંગાજળને ગળીને પીએ છે, કોઈ વાહનમાં બેસતા નથી, નાટક-ખેલ જોતાં નથી, વિકથા કરતા નથી, વનસ્પતિનો પણ આરંભ કરતાં નથી, કાળ, તુંબડા ને માટીના સિવાય અન્ય પાત્રો વાપરતા નથી, ગેરૂઆ રંગ સિવાય અન્ય રંગના વસ્ત્રો રાખતા નથી-તેવા તપસ્વીએ કાળ પાસી ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ સાગરોપમના આયુ-વાળા પાંચમાં બ્રહ્મલોક દેવલોકમાં ઉપજે છે.

(૯) જૈન સાધુએ સાધુના આચાર તો બરાબર પાળે પણ ગુરુ, આચાર્યાદિ, ગણના અન્ય સાધુઓના વેરી બની

નિંદા કરે, દ્વેષ રાખે તો સમક્ષિત વમી મિથ્યાદષ્ટિ બને, અને કાળધર્મ પામીને ઉત્કૃષ્ટ ૧૩ સાગરોપમની સ્થિતિ-વાળા જમાલિ મુનિની જેમ (કિલ્લિવધી) દેવ થાય, આચાર્ય કે ગુર્વાદિની નિંદાથી ઉત્કૃષ્ટ સંયમધારી સાધુ પણ ચંડાળ જાતિના હલકા કિલ્લિવધી દેવ થાય આવું જાણી ઉપકારી જનોની નિંદાથી અવશ્ય બચવું.

(૧૦) ઉક્ત ગ્રામાદિમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જેવા કે મચ્છાદિ જળચર, ગાય શ્વાન આદિ સ્થળચર, હંસ-પોપટ આદિ ખેચર-તેમાંથી કોઈને વિશુદ્ધ મન પરીણામ થવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થઈ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉપજે છે; જેથી તેને પૂર્વના માનવસવના સંયમ જીવનનું જ્ઞાન થઈ આવે છે, તેથી જાણે છે કે સંયમ લઈને મેં વ્રત પરચક્ષણાણુ નિર્મળા પાળ્યા નહિ અને વિરાધના કરી તો ફળસ્વરૂપે આ ભવે તિર્યંચપણું પામ્યો છું. આમ પરચ્યાતાપ કરતો પૂર્વપક્ષિત જ્ઞાન અને પૂર્વચારિત્ર વ્રતોને ફરી ગ્રહણ કરે છે, શ્રાવકના પાંચ આણુવ્રતાદિકનું પાલન કરે છે. સામાયિક, પૌષધ આદિ સંવર કરણી કરે છે, - તેઓ આયુષ્યના અંતે સંલેખણા સંહિત સમાધિ-મરણે મરી અઠાર સાગરોપમના આયુષ્યવાળા આઠમા દેવલોકના દેવ થાય છે.

નંદ મણીયારનું દષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે. લોકહિતાર્થે વાવ બંધાવી, પ્રશંસા સાંભળી, વાવની આસક્ષિત થઈ તો ‘પ્રીતિ ત્યાં ઉત્પત્તિ’ એ ન્યાયે તે વાવમાં જ દેડકો

થયો. લોકોને પ્રભુ મહાવીરના દર્શને જતાં જોઈ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. પૂર્વલવ જાણી ખેડ ને પ્રશ્નાતાપ થયાં. પ્રભુના દર્શન કરવા કુદતો કુદતો જવા લાગ્યો. ઘોડાના પગ નીચે કચરાઈ મૃત્યુ પામ્યો. શુભ અધ્યવસાયને કારણે દર્દરક દેવ થયો. દેવપણે પ્રભુના દર્શને આવ્યો, ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો આવો રિષ્ટિવાળો દેવ કોણ છે? પ્રભુએ પૂર્વવૃતાંત કહ્યો.

(૧૧) ગોશાલકના આશ્રવક મતના સાધુ એક, જે યાવત અનેક ઘરના અંતરથી ભીક્ષા લેવા વાળા, અનેક પ્રકારના અલિગ્રહ ધારવાવાળા, ને કેટલાક વ્રત નિયમ કરનારા પણ હોય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ સાગરોપનની સ્થિતિવાળા બારમા દેવલોકના દેવ થાય છે.

(૧૨) જૈનધર્મના પંચમહાવ્રતના પાળનારા સાધુ હોય પણ મદમાં છકેલા, સ્વપ્રશંસા ને પરનિંદા કરવાવાળા મંત્ર-તંત્ર જ્યોતિષાદિ કહેવાવાળા-ઉક્ત પાપોની આલોચના કર્યા વગર કાળ પામે તોપણ ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ સાગરોપમવાળા બારમા દેવલોકના દેવ થાય છે.

(૧૩) જિનવચનને ઉત્થાપનાર કે વિપરિત કહેનાર જમાલિ આદિ નિહવો જેવા જે કદાચહી સાધુ કતાચ વ્યવહાર ક્રિયાના બરાબર પાળનારા હોય તોપણ વિપર્યાસ દષ્ટિના લીધે મિથ્યાત્વી બને છે; છતાં દુષ્કરકરણીના પ્રભાવથી આયુષ્યના અંતે કદાચિત્ ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નવઐવેયકવાસી દેવ થાય છે.

(૧૪) કેટલાક મનુષ્યો મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ (ચોથા ગુણુસ્થાનકવર્તી) અને કેટલાક દેશવિરતિ (પાંચમા ગુણુસ્થાનકવર્તી) શ્રાવક બન્યા છે; જે શ્રત અને ચારિત્ર્યધર્મનું યથાશક્તિ પાલન કરે છે ને કરાવે છે, સુશીલ ને સુવ્રતી હોય છે, સાધુની સેવાલક્ષિત કરનારા હોય છે, આરંભ સમારંભનો ત્યાગ કરનારા હોય છે, સ્નાન-શબ્દાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના સેવનથી નિવૃત્તિ પામ્યા છે, જીવાદિ નવતત્ત્વોના જાણનારા, જિનેશ્વરના ધર્મમાં એવા દઢ છે કે દેવોના ડગાબ્યા પણ ડગે નહિ, શાસ્ત્રશ્રવણ કરનારા, તેના અર્થ પરમાર્થ યથાર્થ ધારણ કરનારા, સંશય થયે ગીતાર્થ બહુસૂત્રને પૂછી નિર્ણય કરનારા, નિરાધાર લોકો માટે ધરના દરવાજા ખુલ્લા રાખનારા, ચારિત્ર્યની દઢતાની એવી છાપ તો સમાજમાં પડી હોય કે રાજના અંત-પુરમાં પણ વિના રોક-ટોક જવાની આજ્ઞા પામનારા, પર્વતિથિએ પોષધ કરનારા, ચૌવિહાર, પ્રતિક્રમણાદિના રોજ કરનારા, સાધુ-સાધ્વીજનો જોગ મળ્યે નિર્દોષ સૂઝતી વસ્તુ આપી પ્રતિલાસ લેનારા, આવા શ્રાવકો આયુષ્યના અંતે આલોચનાદિ કરી, સર્વ જીવોની સાથે ખમતખામણ કરી સમાધિ-પૂર્વક આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ઉત્કૃષ્ટ રર સાગરો-પમની સ્થિતિવાળા બારમા દેવલોકે ઉપજે છે.

(૧૫) કેટલાક મહાત્મા સંસારના સર્વ સંબંધ ને વિષયોને તજી સંયમ લઈ પંચમહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ ઇત્યાદિના વિશુદ્ધ પાળનારા છે, જિનેશ્વરની

આજ્ઞા પ્રમાણે જ પ્રવર્તનારા છે, એવા સંત-સતીજી જે ચરમ શરીરી હોય તો તે જ લવે સર્વકર્મ ક્ષય કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે, અને જે સાત લવ જેટલા ઓછા આયુષ્યમાં તથા એક છઠ્ઠું (બે દિવસના ઉપવાસ) તપથી ક્ષય પામે તેટલા કર્મ બાકી રહી જાય તો ૩૩ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં નિશ્ચયથી એકાવતારી એવા મહર્ષિઠક દેવ થાય છે, ને ત્યાંનું આયુષ્યપૂર્ણ થયે ત્યાંથી ચ્યવી માનવલવ પામી, સંયમ લઈ નિયમા મોક્ષ પામે છે.

(૧૬) ઉક્ત ગ્રામાદિમાં જે મહાત્મા સાધુ રાગ, દ્વેષ, વિષય-કષાય, મોહ, મિથ્યાત્વ ઇત્યાદિ કર્મબંધના સર્વ હેતુનો સર્વથા પરિત્યાગ કરી યથાખ્યાત ચારિત્ર અને શુક્લધ્યાનથી સર્વ કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરે છે તે નિશ્ચયથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે.

હે ભવ્ય જીવો ! જેને આત્મકલ્યાણની અભિલાષા છે તે શ્રી ઉવવાઈસૂત્રના આ પ્રમાણથી નિશ્ચયપૂર્વક માને કે કરણીના ફળ અવશ્ય મળે જ છે. જિનાજ્ઞાનુસાર કરણી કરવાથી કર્મની નિર્જરા થાય છે, ફળસ્વરૂપે ભવબ્રમણ ઘટે છે, અને ચરમ શરીરી હોય તો તદ્દલવે નહિતર પરંપરાએ અવશ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જિનાજ્ઞા વિનાની અન્યમતિની શુભકરણીથી પણ પુણ્ય ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને દેવગતી તો મળે છે, તે જ પ્રમાણે અશુભ કરણીથી પાપફળની પ્રાપ્તિ થાય છે; જે ભોગવવી દુઃખકર છે, માટે શ્રદ્ધા રાખીને વિતિગિચ્છા દોષથી સમ્ય-

ફત્વ દુષિત ન કરશો, જિનાશા પ્રમાણે આરાધના કરતાં રહેશો તો સુખી થશો. પરવશપણે પણ દુઃખ ભોગવાવથી પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી જ ભગવાને શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં ‘દેહ દુઃખં મહાફલં’ કહ્યું છે.

(૨૪) પરપાસંડ પસંસા – પરપાખંડીઓની પ્રશંસા કરવી

મિથ્યાત્વીઓના મિથ્યાહંબરની પ્રશંસા સમકિતી કદાપિ કરે નહિ, કારણકે સારંભી ક્રિયાની અનુમોદનાથી પણ પાપના ભાગીદાર થવાય છે; એટલું જ નહિ પણ અન્ય અનેક ધર્મી જીવોના મન પરિણામ પણ અસત્ય ધર્મ તરફ ઢળે છે, અને આ રીતે સમકિતનો ઘાતક અને મિથ્યાત્વનો પોષક બને છે માટે આવું. અહિતકારી દૂષણ કદાપિ સેવવું નહિ.

(૨૫) પરપાસંડ સંથવો (પરિચય) – પરપાખંડીઓનો પરિચય કરવો.

પ્રશંસાની જેમ જ મિથ્યાત્વીઓનો પરિચય પણ તે જ કારણે ન કરવો. કારણે ‘સંગ તેવો રંગ’ લાગે છે તે નિયમ પ્રમાણે મિથ્યાત્વીના સંગથી સમકિત વમી પણ બાય. માટે મિથ્યાદષ્ટિનો પરિચય જ્ઞાનીઓએ તજવા યોગ્ય કહ્યો છે.

તાત્પર્ય એ છે કે ઉપરોક્ત પાંચે દૂષણોનું વધારે સેવન કરવાથી સમકિત સમૂળગું નાશ પામે છે અને અદ્ય સેવનથી મલિન થાય છે. એવું બાણી સુઝ જનો પાંચે દૂષણોથી પોતાના આત્માને બચાવી નિર્મળ રાખે.

(૨૬-૩૦) સમક્રિતાના પાંચ ભૂષણ -

આભૂષણોથી જેમ શરીર શોભે છે, તેમ નીચે કહેલા પાંચ પ્રકારના ગુણોરૂપી ભૂષણોથી સમક્રિતી શોભે છે :-

(૧) ધર્મક્રિયામાં કુશળતા કે કૌશલ્ય હોય.

કુશળતાપૂર્વક કરાયેલું દરેક કાર્ય સાફ થાય છે અને નિર્વિદ્ધને પાર પાડે છે તેથી ધર્મક્રિયા કે અનુષ્ઠાનમાં, વ્રતમાં, ઉપદેશમાં કે તપાદિમાં કૌશલ્ય (ચતુરાઈ) બતાવી સારી રીતે પાર પાડી શાસનને દીપાવી અનેક લોકોના મનને વીતરાગધર્મ તરફ આકર્ષે છે, અને પોતાની કુશળતાથી કુતર્કોનું ખંડન કરી ન્યાયયુક્ત સત્યપક્ષનું સ્થાપન કરે છે,

આ બાબતમાં શ્રેણિક રાજના મંત્રીશ્વર શ્રી. અભય-કુમારની કુશળતા ઘણી વખણાઈ છે. એક વખત શ્રેણિકની રાજસભામાં ઘણા સામંતો માંસ ઘણું સસ્તુ છે એમ ચર્ચા કરવા લાગ્યા. બીજા દિવસે પરોડીયામાં જ અભય-કુમારે તે દરેક સામંતને રાજઆજ્ઞા મોકલાવી કે મહારાજ શ્રેણિકને રાત્રે ભયંકર વ્યાધિ લાગુ પડ્યો છે અને રાજ-વૈદે સવાતોલા માત્ર કાળજના માંસની માગણી દેવા માટે કરી છે, તો તે આપવા રાજદરબારમાં આવવું, આવી રાજઆજ્ઞા સાંભળી સામંતો મુંઝાયા. કાળજનું માંસ દેવા જતાં તો જીવ જાય. અને જીવ દેવા કોણ તૈયાર થાય ? સામંતો તો લાખ તાખ સોનામહોરોની થેલીઓ લઈને અભયકુમારને મળવા આવ્યા અને રાજ આજ્ઞામાંથી

મુક્તિ મેળવવા આગળ કરવા લાગ્યા. અસયકુમારે તે બધી સોનામહોરો રાખી લઈને બધાને અલયદાન આપ્યું. રાજદરબાર સમય પ્રમાણે હકડેહકડે ભરાયો છે. કારણ કે નગરમાં માંસ સસ્તું છે કે મોંઘું તેનો નિર્ણય આજે થવાનો છે. અસયકુમારે સોનાયાની થેલીઓના ઢગલા દરબારખંડમાં કરી રાખ્યા છે. ગઈ કાલે જે સામંતો માંસ ખૂબ સસ્તુ હોવાની વાત કરતાં હતાં તે આજે ખૂબ મોંઘુ છે તેમ કહેવા લાગ્યા, તેથી શ્રેણિક રાજા ને અન્ય દરબારીને આશ્ચર્ય થયું. રાતોરાત આ પરિવર્તન કેમ આવી ગયું? તે સમજવા માંગ્યું ત્યારે ચાર બુદ્ધિના નિધાન એવા મંત્રીશ્વર અસયકુમારે ઘટસ્ફોટ કર્યો કે આ બધા સામંતો જે માંસ અતિ સસ્તુ થઈ ગયાની વાત કરતા હતા તે બધાએ સવા તોલો, માત્ર સવા તોલો માંસ આપવાથી મુક્તિ મેળવવા માટે લાખ લાખ સોના મહોરો આપેલી છે, જેનો ઢગલો આપ સહુની ખાત્રી માટે અત્રે રાખેલો છે. તે બધી સોના મહોરો રાજભંડારમાં લઈ જવા શ્રેણિક રાજાએ આજ્ઞા આપી, સવા તોલા માંસની કિંમત લાખ સોના મહોર થઈ તો તે સસ્તુ ગણાય કે મોંઘું તેનો સુજાજનો પોતે જ નિર્ણય કરે.

અસયકુમારે પછી કુનેહપૂર્વક દયાધર્મની મહત્તા સમજાવી કે જેવી રીતે સવા તોલો માંસ ન આપવા માટે લાખ લાખ સોનામહોર આપીને પોતાના પ્રાણ બચાવ્યા તેમ જીવમાત્રને પોતાના પ્રાણ વહાલા હોય છે. લગવાને પણ કહ્યું છે ‘સંવે જીવા વિ ધર્મિન્તિ જીવિઉં ન મરિન્નિઉં’

અર્થાત્ સર્વજીવો જીવવાને ઇચ્છે છે, મરવાનું કોઈ ઇચ્છતું નથી' માટે કોઈ પણ જીવના પ્રાણ લેવા તે ઘોર પાપનું કારણ છે ને દુર્ગતિનું કારણ અને છે માટે જીવદયા પાળવી. આને કાર્યકુશળતા કહી છે, અને તે સમક્રિતીનું ભૂષણ છે,

(૨) શાસનની ભક્તિ કરે-

જૈન શાસન સાધુ-સાધ્વીજી, શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ તીર્થ એટલે ચતુર્વિધ શ્રી સંઘનું અનેકું છે, તેમની યથાશક્તિ સેવા કરે. તેમની ધર્મ આરાધનામાં સહાય કરવી તે 'સમક્રિતી' નું ભૂષણ છે, આ પ્રમાણે સહાય પોતે કરે અને બીજાને પ્રેરણા આપી કરાવે, કારણકે શ્રી દશગૈકલિક સૂત્ર અધ્ય. ૫ ગાથા ૧૦૦ માં કહ્યું છે:-

‘દુલ્લહા ઉ મુહાદાઈ, મુહાજીવી વિ દુલ્લહા ।

મુહાદાઈ મુહાજીવી, દોડવિ ગચ્છંતિ મુગ્ગઈ ॥

‘નિસ્પૃહભાવે (ભાવપૂર્વક) આહારાદિ માત્ર ભક્તિભાવે દેનારા બહું દુર્લભ હોય છે, તે જ રીતે કેવળ સંયમના પાલન અર્થેજ (રસાસ્વાદની કે એવી બીજી કોઈ કામના વગર) આહારાદિ લેવા વાળા નિષ્કામ સાધુઓ મળવા પણ બહું દુર્લભ હોય છે. આવા મુહાદાયી અર્થાત્ નિસ્પૃહભાવે આપનારા શ્રાવક તથા મોક્ષના હેતુ માટે જ નિર્દોષ સંયમ જીવન જીવનાર મુહાજીવી સાધુ-આ બંને સમુદાય સદ્-ગતિને જ પામે છે.’ -આવું રૂઝું છે ભક્તિનું ફળ.

સાધુની ભક્તિનું ફળ તો આવું લાલદાયી છે, પણ સાધમી બંધુની સેવામાં પણ ઘણો લાભ છે, શ્રાવક-કરણીની સન્નિધિમાં કહ્યું છે ને:-

‘સ્વામી વત્સલ કરજે ઘણા, સગપણ મોટા સ્વામી તણા.’

અહીં સ્વામી એટલે સાધર્મી- ‘શ્રાવક-શ્રાવિકા’ સમજવા, સાધર્મીનું સગપણ છે તે પારમાર્થીક છે અને ‘આત્મોન્નતિના કાર્યમાં સહાયકારી છે.’ એટલા માટે સ્વધર્મીની વાતસદ્યતા-સેવા લક્ષિતમાં સમક્ષિતી સદા તત્પર રહે છે.

દૃષ્ટાંત:- જીવાનંદ વૈદે સાધુની વૈયાવચ્ચ કરી તીર્થંકર નામગોત્ર બાંધ્યું, આ યુગની ચોવીસીના પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવ લગવાન થયા (૨) ગોમટેશ્વર બાહુ-બલીજીના જીવે પૂર્વલવમાં ૫૦૦ સાધુની લક્ષિતાલાવે સેવા કરી તો ચક્રવર્તી કરતાં પણ વધુ બલિષ્ઠ થયા અને તે જ લવે મોક્ષે પધાર્યા. (૩) શ્રેયાંસકુમારે ઋષભદેવ લગવાનને ઇક્ષ્વરસથી બાર માસી ઉપવાસ તપના પારણા કરાવી સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરી. (૪) બાહુ મુનિવરે ૫૦૦ સાધુને લાવપૂર્વક ગોચરી લાવી લક્ષિત કરેલી તો પહેલા ચક્રવર્તી ભરત થયા.

આર્યા ચંદનબાળા, રેવતી ગાથાપતિ, સુલસાગાથાપતિ દેવકી માતા, સ્થુલિભદ્રજીનો પૂર્વલવનો રખારીના દીકરાનો જીવ, ઇત્યાદિ અનેક દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રમાં છે.

શાસનલક્ષિત દ્રવ્યથી અને લાવથી એમ બંને પ્રકારે થઈ શકે, જેની પાસે દ્રવ્ય અર્થાત્ ધન ન હોય તે લાવથી પણ લક્ષિત કરી શકે.

(૩) દંઢધર્મી હોય :-

ધર્મમાં દંઢતા રાખવા માટે સાધુ અને શ્રાવકના

ગુણોનું આચાર ધર્મોનું જ્ઞાન સમ્યક્દષ્ટિને અવશ્ય હોવું જોઈએ. જેથી દોરા-ધાગા, જ્યોતિષ વગેરેના પ્રપંચ કેટલાક વેશધારી સાધુઓ કરતાં હોય છે તેની માયા જાળમાં ફસાય નહિ. આમ પોતે ધર્મમાં દઢ બનીને અન્ય કેટલાયને ધર્મમાં દટ બનાવશે. આ પ્રમાણે ધર્મમાં દઢતા એ સમક્ષિતનું ભૂષણ છે.

દૃષ્ટાંત:- સતી સુભદ્રા દઢધર્મી હતી, તો સાસુ નણુંદ વગેરે સ્વજનોના કબ્જા ને મેણા સહન કરીને પણ કાચા સુતરના તાંતણે બંધાયેલી ચારણી વડે કુવાનું જળ કાઢી ચંપાપૂરીના ગઢના દરવાજાને છાંટી દઈ, બંધ દરવાજા ઉઘાડી સારીયે નગરીના રાજા તથા લોકોને જૈનધર્મથી પ્રભાવિત કર્યા.

સુબુદ્ધિ પ્રધાન દઢધર્મી હતા. તો ખાઈના ગંદા પાણીને પ્રયોગ વડે સુગંધિત, અને સુપાચ્ય બનાવી, જિતશત્રુ રાજાને ધર્મશ્રદ્ધાવાળો બનાવ્યો.

શ્રી ઠાંણુંગ સૂત્રમાં ૪ પ્રકારના પુરૂષ કહ્યા છે:-
(૧) પ્રિયધર્મી હોય પણ દઢધર્મી ન હોય (૨) દઢધર્મી હોય પણ પ્રિયધર્મી ન હોય (૩) પ્રિયધર્મી હોય ને દઢધર્મી પણ હોય ને (૪) પ્રિયધર્મી ન હોય ને દઢધર્મી પણ ન હોય. આમાં ત્રીજો ભાંગો ઉત્તમ છે.

(૪) ધર્મમાં ડગેલાને સ્થિર કરે—

કોઈ કારણવસાત્ સાધુ કે શ્રાવકની શ્રદ્ધા ડગી જાય કે અન્યમતીના સંસર્ગથી શ્રદ્ધાબ્રહ્મ થઈ જાય તો

સમકિતી તેને ધર્મમાં સ્થિર કરવા બનતાં ઉપાય કરે. આ રીતે શાસનમાં ક્રિયાવંત બનવું તે ભૂષણ છે.

આનું દષ્ટાંત આ પાંચમા ચારાના ચરમ મોક્ષગામી જંબુસ્વામીના પૂર્વના ભવદેવમુનિના ભવનું તથા તેમની સંસારી પત્ની નાગિલાનું છે, ભવદેવ મુનિએ ભાઈમુનિની શરમથી દીક્ષા લઈ બાર વર્ષ પાળી. ભાઈ કાળધર્મ પામતા સંયમ છોડી સંસારી પત્ની નાગિલા પાસે પાછા આવ્યા. ત્યારે નાગિલાએ તેમને સમજાવી સંયમમાં સ્થિર કર્યા. તો બીજા ભવે જંબુસ્વામી થયા.

(૫) ધૈર્યવંત હોય:-

પોતાના ઉપર કે શાસન ઉપર કદાપિ સંકટ આવી પડે કે બીમારી વગેરે દુઃખદાયી પ્રસંગોમાં સમકિતી હાંફોફાંફો ન બને પણ અખૂટ ધીરજ રાખે. ધૈર્ય રાખવાથી અશાતાવેદનિય કર્મની ઝડપી નિર્જરા થાય છે. અને સમભાવ રાખવાથી નવા અશુભ કર્મ બંધાતા નથી. તેથી સંકટ વહેણું દૂર થાય છે. તેથી ધૈર્યને સમકિતનું ભૂષણ કહ્યું છે.

દષ્ટાંત:-સનત્કુમાર મુનિને સોળ સોળ રોગ શરીરમાં પ્રગટ્યા ને દેવ મટાડી દેવા આવેલ, છતાં ના પાડી કહ્યું કે મટાડવા જ હોય તો આ મારા થુંકમાં એવી શક્તિ છે કે રોગને દૂર કરે, એમ કહી થુંકવાળી આંગળી કરી કોઠ પર લગાડી તો તેટલો ભાગ કંચનવર્ણો થઈ ગયો. વૈદ્યનું રૂપ લઈ આવેલો દેવ તો આ પ્રભાવ જોઈ

નમી પડયો; ત્યારે મુનિએ કહ્યું તારામાં શક્તિ હોય તો મારો ભવરોગ મટાડી દે. દેવે પોતાની અશક્તિ જણાવી, વંદન કરી સ્વસ્થાને ગયો. મુનિએ સાતસો વર્ષ સુધી બધા રોગોને ધીરજપૂર્વક સહન કર્યા, કાળધર્મ પામી ત્રીજા દેવલોકે ઉપજ્યા છે. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉપજી સંયમ લઈ, તે જ ભવે સર્વકર્મ બપાવી નિર્વાણ પામી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થશે.

ઉપરોક્ત પાંચ પ્રકારના ભૂષણ વડે સમકિતી જીવ પોતાના સમકિતને તો દઢ કરે છે, પણ પોતાની કાર્યકુ-શળતા, દઢતા કે ધૈર્યથી અન્ય લોકોના મનને પણ સમકિત ને શુદ્ધ રાખવાની પ્રેરણા આપે છે, ને ધર્મ તરફ આકર્ષે છે. (૩૦ થી ૩૫) સમકિતના પાંચ લક્ષણ :-

સમ્યગ્દર્શનના પાંચ લક્ષણ મહર્ષિઓએ કહ્યા છે :-

(૧) શમ-ઉપશાંત દશા, ક્રોધાદિ ચારે કષાયોને ઉપશાંત અર્થાત્ મંદ કરી આત્માને ‘સમભાવ’માં સ્થાપવો તે ‘શમ’ કહેવાય છે.

‘સમભાવીના લક્ષણ’ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્ય. ૧૯ માં મહર્ષિ મૃગાપુત્રના દષ્ટાંતેનીચે પ્રમાણે કહ્યા છે :-

‘નિમ્મમો નિરહંકારો, નિરસંગો ચત્તગારવો ।
સમો ય સંવલ્ભ્યેસુ, તસેસુ થાવરેસુ ય ॥ ૮૯ ॥
લાલાલાલે સુહેદુક્રમે, જીવિએ મરણે તહા ।

સમો નિન્દાપસંસાશુ, તહા માણાવમાણ્યો ॥ ૯૦ ॥

(તે સમભાવી) મમતા, અહંકાર, અને સંગ રહિત હોય; રસ, ઋદ્ધિ-ધન વૈભવાદિ અને શ્વાતાકારી સુખ-

સગવડોની ઈચ્છા રહિત હોય, ત્રસ અર્થાત્ હાલતાં ચાલતાં જીવો અને રથાવર એટલે વનસ્પતિ આદિ પાંચે એકેન્દ્રિય જીવો પ્રત્યે એટલે ટુંકમાં જીવમાત્ર પ્રત્યે સમભાવી હોય, —આત્મવત્ સર્વભૂતેસુ’— પોતાના જ આત્મા સમાન પ્રાણી માત્રને માને એટલે પરમાર્થથી કોઈપણ જીવને જરાપણ દુઃખ ન દે, (૮૬); લાલ કે હાનીમાં, સુખ કે દુઃખમાં, જીવન કે મૃત્યુમાં નિંદા કે પ્રશંસા દસામાં તેમજ માન કે અપમાનમાં સમભાવી રહે. (૯૦).

આ ગાથાઓના ભાવને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે સરળ ગુજરાતી ભાષામાં તેમના અપૂર્વ અવસર કાવ્યમાં મૂક્યા છે :—

‘જહુ ઉપસર્ગકર્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહિં,
વંદે ચક્રી તથાપિ ન મળે માન જો,
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં,
લોભ નહીં છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો... અપૂર્વ. ૮)
શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,
માન અમાને વર્તે તે જ સ્વભાવ જો.
જીવિત કે મરણે નહીં ન્યુનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ વર્તે શુદ્ધ સમભાવ જો... અપૂર્વ. ૧૦
ઘોર તપશ્વર્યામાં પણ મનને તાપ નહીં,
સરસ અન્ને નહીં મનને પ્રસન્નભાવ જો,
રજકણ કે શિશ્નિ વૈમાનિક દેવની,
સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો. અપૂર્વ.. ૧૨.

ટુંકમાં સમકિતી સુખ કે સગવડોથી કુલાઈ ન જાય,
અને દુઃખ કે મુસીબતોથી લેવાઈ ન જાય, પણ બંનેમાં

એકસરખો સમભાવી રહે. કારણ કે તે બરાબર જાણે છે કે સુખ દુઃખ જે કાંઈ આવ્યા છે, તે પૂર્વભવોમાં મારાજ કરેલા શુભાશુભ કર્મના ફળસ્વરૂપે આવ્યા છે. આ પ્રકારની સાચી સમજણ સમિક્ષિતીને હોવાથી તેઓ ‘ મિત્તી મે સવ્વ ભૂએસુ વેરં મજ્ઝ ન કેણુઈ’ અર્થાત્ સર્વ જીવોથી મારે મૈત્રી છે, કોઈની પણ સાથે વેર નથી, આવી મૈત્રી ભાવના સર્વ જીવો પ્રત્યે ભાવતા રહી સમભાવને ધારણ કરે છે. ’ —સમભાવ એ વીતરાગતાનું દેનારું છે, અને વીતરાગતા એ જીવાત્તાને પરમાત્મપદે પહોંચાડનારી છે, આ રીતે શમ-ઉપશાંત દશા કે સમભાવને મહર્ષિએ સમક્ષિત-નું પ્રથમ લક્ષણ યથાર્થરીતે કહ્યું છે,

દંટાંત:-શાસ્ત્રમાં પરદેશી રાજાનું રૂડું દંટાંત છે, પ્રભુ મહાવીર સ્વામી એકદા સમોસરણમાં બીરાજી રહ્યા હતા. તે વેળા એક મહા ઋષિવંત ને સૂર્ય સમાન તેજસ્વી દેવ પ્રભુના દર્શને આવ્યો. પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કર્યા, મુખશાતા પૂછી અને પછી પોતાના સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો.

દેવની આવી મોટી રિષિ સિધ્ધ જોઈ પદ્મ ગણધર ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને સવિનય પૂછ્યું :- ભગવંત ! આ દેવ કોણ હતો ? પૂર્વે તેણે એવું શું સુકૃત્ય કરેલ કે જેથી આવી ઋષિ તે પામ્યો છે. ? ભવબ્રમણોના અંત તે કરશે કે નહિ ?

ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નો સાંભળી પ્રભુએ કહ્યું કે આ મહાઋષિવંત દેવનું નામ સૂર્યાભદ્રેવ છે. આટલી મોટી

ઋષિ પામવાનુ કારણ પૂર્વભવમાં મહા સમર્થ હોવા છતાં અંત સમયે રાખેલો ઉપશમ ભાવ છે તેના પૂર્વભવની કથા આ પ્રમાણે છે:- (આ કથા રાયપસેણી સૂત્રમાં છે.)

પરદેશી નામે એક કુર ને અધર્મી રાજા હતો. સ્વભાવથી બહુ ઘાતકી અને નાસ્તિક હતો. શરીરથી જુદો કોઈ આત્મા છે, એવું તે માનતો નહિ. પોતાની અવળી માન્યતા સાચી ઠેરવવા તે ઘાતકી અખતરા કરતો. કોઈ ચોર કે ગુનેગાર પકડાયા હોય તો, તેના શરીરના બારીક ટુકડે ટુકડા કરાવી નાખીને કહેતો કે શરીરમાં જો આત્મા હોય તો શરીરમાંથી નીકળવો જોઈએ ને? ટુકડે ટુકડા કરવા છતાં આત્મા તો કંઈ જણાતો નથી. એટલે આત્મા જેવું કંઈ છે જ નહિ. શરીરના ટુકડા કરવા છતાં ન નીકળ્યો તો કંઈ નહિ. ખીજો અખતરો કરો. જીવતા ચોરને લોખંડની કોઠીમાં પૂરીને તેનું ઢાંકણ બંધ કરી સીલ ફદી દેતો, ને થોડા દિવસે કોઠી ખોલાવતો, ને મડદુ નીકળતું ત્યારે કહેતો જો શરીરમાં આત્મા જેવું કંઈ હોય તો કોઠીમાંથી શરીર નીકળ્યું તેમ આત્મા પણ નીકળવો જોઈએ ને? આવા ઘણા ઘાતકી અખતરાઓ કરીને તે અધર્મી રાજા કહેતો કે આત્મા, પરમાત્મા કે પરલોક વગેરે કશું નથી. ધર્મ જેવું કંઈ નથી. માટે ચાર્વાક કહ્યું છે તેમ ખાઓ, પીઓ ને મજા કરો. આ ભવ મીઠો તો પરલોક કોણે દીઠો? આ તેની ક્રીડસુક્રી હતી. તેથી રાત-દિવસ ભોગવિલાસમાં પસાર કરતો. તેની રાણી સુરકાંતા પણ એવી જ વિલાસી હતી.

‘પણ રાજાનો મંત્રી ઘણો શાણો હતો. રાજાના આવા ઘાતકી વર્તનથી તેના દિલમાં બહુ દુઃખ થતું. રાજાને સન્માર્ગે કેમ વાળવો તેની ચિંતા કર્યા કરતો. એકદા તે મંત્રીને રાજ્યના કામે બાબતના રાજ્યમાં જવાનું થયું. તે રાજાની નગરીમાં ત્યારે મહાજ્ઞાની સંત કેશીસ્વામી ખીરાજતા હતા. મંત્રી તેમના દર્શને ગયો. બોધ સાંભળ્યો. તેમની પ્રતિભા જોઈ મંત્રીને અંતરમાં થયું કે આવા પ્રભાવિક સંતનો સમાગમ જો મારા રાજાને કરાવું, તો કદાચિત રાજા સન્માર્ગે વળે. મંત્રીએ તેથી ગુરૂને રાજાના ઘાતકી સ્વભાવની બધી વાત કરી, તેને ધર્મમાર્ગે વાળવા પોતાની નગરીમાં પધારવાની વિનંતિ કરી.

કેશીસ્વામી લખિધવંત હતા. લાલનું કારણ જાણી પરદેશી રાજાની નગરીમાં પધાર્યા છે. નગર બહાર ઉદ્યાનમાં ઉતર્યા છે.

મંત્રી મૃગયા ખેલવાના (શિકાર કરવાના) બહાને રાજાને ઉદ્યાનમાં લઈ જાય છે. કેશીસ્વામીનો સમાગમ કરાવે છે.

(રાજા ઘણા પ્રશ્નો પુછે છે. ગુરૂ તેને સમભાવથી સચોટ જવાબ આપે છે. જે ચર્ચા ઘણી લાંબી છે તે જિજ્ઞાસુએ ગુરૂગમથી જાણવી. તેમાંના થોડા પ્રશ્નો અગ્રે આપું છું.

રાજા :- શરીર ને જીવ એક છે. જીવ જુદો હોય તો દેખાતો કેમ નથી.

કેશી સ્વામી :- શરીર જડ પદ્ધતિમય છે, તેથી દેખાય છે; જ્યારે આત્મા અડધી ચૈતન્યમય છે; તેથી દેહમાં હોવા

છતાં જોઈ શકાતો નથી; પણ તેના ચેતના લક્ષણથી તેનો અનુભવ સ્પષ્ટ જણાય છે. કારણ કે શરીરમાંથી જીવ ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે બધી ઈંદ્રિયો એમ ને એમ સંપૂર્ણ હોવા છતાં હવે શરીર, ખાઈ શકતું નથી, પીતું નથી, બોલતું નથી, ચાલતું નથી, ટુંકમાં અગાઉ કરતું હતું તેવા કોઈપણ કાર્ય હવે કરી શકતું નથી. કારણકે કરનારો જે ચૈતન્ય સ્વરૂપ જીવ હતો. તે ચાલ્યો ગયો. માટે હે રાજા ! જીવ અને શરીર બંને જુદા છે તે તું શ્રદ્ધા રાખીને માન.

રાજા :- શરીરમાં જીવ હોય તો તે નીકળે ત્યારે દેખાવો તો જોઈએને ? મેં એક ચોરને જીવતાં લોઢાની કોઠીમાં પૂરીને કોઠી બંધ કરી દીધેલી. તે મરી ગયો પણ કોઠીમાંથી નીકળતો જીવ દેખાયો નહિ. તેથી કહું છું કે જીવ જેવું કંઈ નથી.

ગુરુ :- રાજા ! એક જાડી દિવાલોવાળા હવા પણ પેસી ન શકે તેવા બંધ ઝોરડામાં ઢાલ વાગી રહ્યો હોય; ને તેનું બારણું મજબુતાઈથી પેક કરેલું હોય, તેમ છતાં ઢાલનો અવાજ બહાર સંભળાય છે કે નહિ ? અવાજ દેખાય છે ખરો ?

રાજા : હા, સંભળાય, પણ અવાજ જોઈ શકાતો નથી.

ગુરુ :- તે જ પ્રમાણે રાજા ! જીવ ચેતના લક્ષણથી અનુભવી શકાય છે, પણ અવાજની માફક અરૂપી હોવાથી જોઈ શકાતો નથી. વળી દીવાલ ભેદીને જેમ અવાજ બહાર નીકળે છે, તેમ કોઠી ભેદીને જીવ ચાલ્યો જાય છે. માટે હે રાજા ! જીવ છે તેની શ્રદ્ધા રાખ

શરીર ને જીવ એક નથી પણ જુદા છે, માટે આવા ઘાતકી અખતરા છોડી ધર્મમાર્ગે ચાલ.

રાજા :- નરક જેવી દુર્ગતિ હોય તે હું નથી માનતો. મારા દાદા ઘણા કુર હતા તેથી તમારા કહેવા પ્રમાણે નરકમાં જ ગયા હોય. હવે મારા દાદાને હું બહુ વહાલો હતો, તેથી જો નરકમાં ઘણા દુઃખો ભોગવવા પડતા હોય તો મને કહેવા તો આવે કે તું પાપ નહિ કરતો ?

ગુરુ :- રાજા ! કોઈ ગુનેગારને તે જલમાં પૂર્યો હોય ને તેને ઘેર કંઈ સારો પ્રસંગ આવે ને તે ઘરે જવા માગે તો જઈ શકે ખરો ?

રાજા :- ના ન જઈ શકે.

ગુરુ :- બસ તે જ પ્રમાણે પાપી, અધર્મી જીવોને કર્મરાજા નરકરૂપી જલમાં પૂરીને જેવા પાપકર્મ કર્યા હોય, તેવા ભયંકર દુઃખો તેને સજ્જરૂપે ભોગવવા આપે છે. ગમે તેવો માંધાતા પણ તેમાંથી બચી શકતો નથી. પછી તે જીવ નરકની સજ્જ (આયુષ્ય) પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી તેમાંથી બહાર જ નીકળી શકતો નથી. તો પછી વિચાર કર કે તારા દાદાને તું ગમે તેવો વહાલો હોય તો પણ નરકરૂપી જલમાંથી નીકળીને તને ચેતવણી આપવા આવી શકે નહિ. માટે હે રાજા શ્રદ્ધા રાખ કે જીવ અને શરીર જુદા છે. જીવ જેવા અશુભ કર્મ કરે છે. તેવા દુઃખ ને દંડ તેને અવશ્ય ભોગવવા પડે છે.

રાજા :- નરક જલરૂપ છે તેથી ત્યાંથી જીવ બહાર નીકળી ન શકે, તે માન્યું પણ મારા દાદામા તો બહુ ધાર્મિક

હતા. વ્રત-નિયમ, ભગવાનની સેવા ભક્તિ ખૂબ કરતા, તેથી તે જરૂર દેવલોકમાં જ ગયા હોય ને ! દેવલોક તો નરક જેવું નથી. તો પછી ત્યાંથી આવીને મારી દાદીમા મને કહેવા કેમ નથી આવતા કે બેટા ધર્મ કરીશ તો દેવલોકના ખૂબ સુખો પામીશ !

ગુરુ:-- દેવલોક નરક જેવું નથી ને દેવ ઈચ્છે તો આવી શકે, પણ ન આવવાના કારણો છે. પહેલાં તો જીવ દેવલોકમાં શૈયામાં ઉપજતાં જ યૌવન અવસ્થાને પામેલો હોય છે. દેવીઓ ખમ્મા ખમ્મા કરતી હોય છે. અને દેવ લોકના નાટારંભ ચાલતા હોય છે, તેથી તે દેવને એમ થાય છે કે બે પાંચ મીનીટ સંગીત સાંભળીને પછી મૃત્યુ લોકના સ્વર્ગનને મળવા જાઉં પણ દેવલોકની બે પાંચ-મીનિટમાં તો મૃત્યુલોકના સેંકડો વર્ષ વીતી જાય છે. તેથી તેના સ્વર્ગનનો તો શું પણ તેની કેટલીય પેઢીઓ ત્યાં સુધીમાં વીતી ગઈ હોય છે. તેના નગરનો પણ નાશ થઈ ગયો હોય છે. તેના ઘરખારનો પત્તો લાગતો નથી. તેથી સ્વર્ગનોને મળવાની ઈચ્છા થવા છતાં દેવ મળી શકતો નથી.

વળી રાજા તારા મહેલે જવાના રસ્તામાં ગંધાતી ગટર આવતી હોય, તો તું તે માર્ગે જાય ખરો ?

રાજા—ના ભગવંત. !

(હવે રાજા જરા કુણો પડતો જાય છે. તેથી ગુરુ ભગવંત કેશીસ્વામીને ભગવંત કહે છે.)

ગુરુ:— ખસ, તે જ ન્યાયે દેવલોકનો દેવ પૃથ્વી પર આવવા તો ઈચ્છે છે પણ પાંચસો જોજન સુધી પૃથ્વીનું

વાતાવરણ અત્યંત દુર્ગંધમય હોય છે, તેથી દેવને પૃથ્વી પર આવવું ગમતું નથી. કોઈ પાછા પણ વળી જાય છે,

આ પ્રમાણે પરદેશી રાજા ઘણા પ્રશ્નો કરે છે, જેના ગુરુ યુક્તિપૂર્વક સચોટ દાખલા આપી જવાળ આપીને શરીર ને જીવ એક નથી પણ બુદ્ધા બુદ્ધા છે તેમ સાબીત કરી આપી તેની શ્રદ્ધા કરવા કહે છે, પણ રાજા આઠોઠાઈ કરી અવળા પ્રશ્નો પૂછે છે, ત્યારે ગુરુ રાજાના લલા માટે તેની જ નગરીમાં નીડરપણે કહે છે:—રાજા ! તું મુખાઓનો સરદાર છે. બધું સમજવા છતાં ન સમજવાનો ડોળ કરીને ખોટા ખોટા તર્ક કરીતે તુ તારાજ આત્માનું અહિત કરી રહ્યો છે. માટે હજી સમજ. તારા લલા માટે કહું છું કે જીવ અને શરીર બુદ્ધા છે; અને જીવ જેવા શુભાશુભ કર્મ કરે તેવી શુભાશુભ ગતિમાં જઈને સુખ દુઃખ અવશ્ય ભોગવવા જ પડે છે.

ગુરુની આવી આત્મહિતકારી નિર્ભય વાણી રાજા પોતાના જીવનમાં પહેલી જ વાર સાંભળે છે. આજની સાંધામાં કહીએ તો ગુરુની આ SHOCK TREATMENTથી ખસી ગયેલા મગજને ઠીક કરવા જે શોક ટ્રીટમેન્ટ અપાય છે તે પદ્ધતિથી રાજાની સાંન ઠેકાણે આવી જાય છે, ગુરુ ભગવાંતને હવે વંદન નમસ્કાર કરે છે. શ્રાવકધર્મનું સ્વરૂપ તેમની પાસે સમજીને શ્રાવકધર્મ અંગીકાર કરે છે,

કેશીગુરુના સમાગમથી અધર્મી પરદેશી રાજાના હૃદયનું આમૂલ પરિવર્તન થઈ જાય છે. જેવો અધર્મી હતો તેવોજ શ્રદ્ધાળુ ધર્મી બનીને શ્રાવકધર્મનું દૃઢપણે પાલન

કરે છે. દર મહિને છ પોષા રોજ સામાયિક, પ્રતિકમણુ આદિ ધર્મક્રિયાઓ કરે છે. તે માટે ખાસ પોષધશાળા બનાવરાવી છે. રાજકાજ ન્યાયનીતિ પૂર્વક ચલાવે છે ને રાજકાજના સમય સિવાય બધો સમય પોષધશાળામાં જ ધર્મક્રિયા અને સ્વાધ્યાયમાં પસાર કરે છે

પણ તેની રાણી સુરિકંતાને રાજનું આ ધાર્મિક પાણું ગમતું નથી. તેને તો વિષયભોગો બહુ વહાલા છે. તેથી રાણી એકવાર મર્યાદા મૂકી પોષધશાળામાં જાય છે અને કામભોગની માગણી કરે છે. પણ રાજ તો વ્રતમાં હોવાથી તેની ઇચ્છાને આધિન થતા નથી. રાણી પતિવ્રતા નથી, પણ કામભોગની પુતળી છે. તેથી હવે છેલ્લે પાટલે બેસે છે. પોતાના ભોગવિલાસ માટે રાજ હવે કામનો નથી, તેમ સમજી તેનું કાસળ કાઢી નાખવા પુત્રને રાજગાદીએ બેસાડવાની લાલચ આપી સમજાવે છે.

સંસારના સંબંધો કેટલા બધા સ્વાર્થમય છે. તેનો આનાથી બોધ મળે છે. પણ પુત્ર કંઈક સમજી છે તેથી રાજગાદીના પ્રલોભનને ટુકરાવીને માની વાત સ્વીકારતો નથી. હવે રાણીને ખીક લાગી છે કે પુત્ર જો આ વાત રાજને કહી દેશે તો તેને સહન કરવું પડશે. તેથી પોતે નિષ્કુર બની રાજને ઝેર આપી મારી નાખવાનો નિર્ણય કરી ઝેરવાળું ભોજન બનાવે છે. રાજના વસ્ત્રોમાં પણ કાતિલ ઝેર છાંટે છે, ને પછી પોતે પશ્ચાતાપ કરવાના હાવભાવ બતાવી રાજને ભોજનાદિ કરવાનું આમંત્રણ આપે છે. રાજ તો સરળભાવે રાણી સુરિકંતાના મહેલે ભોજનાદિ

લેવા જાય છે. ભોજન કરે છે. રાણીએ આપેલા વસ્ત્રો ધારણ કરે છે. પણ શરીરમાં ઝેરની અસર વ્યાપી જાય છે. તેથી રાજા બધું સમજી જાય છે. છતાંપણ અત્યંત ઉપશમલાવ રાખી પોષધશાળામાં આવી સંલેખના સંચારો કરી સર્વ જીવોને ખમાવી અઢારે પાપસ્થાનકોને વોસિરાવી બેસી ન શકવાથી સૂઈ જાય છે. રાણી ઝેરની શું અસર થઈ તે જોવા પાછળ પાછળ જ પોષધશાળામાં આવે છે. રાજા હજી જીવે છે. મૃત્યુ નથી પામ્યો. એમ જાણી બે હાથથી ગળે ચીપ દઈને રાજાને મોતને હવાલે કરે છે. રાજા ખૂબ શક્તિશાળી હોવા છતાં પોતાના પૂર્વલવના કોઈ અશુભ કર્મનો જ આ ઉદય છે, રાણી તો નિમિત્ત માત્ર છે. એમ સમજી રાણી પ્રત્યે જરાપણ કષાયલાવ લાવતો નથી. અને મનના પરિણામને અત્યંત વિશુદ્ધ રાખી મૃત્યુને ભેટે છે. પરિણામે તેવો ભારે અધર્મી રાજા પણ સુર્યાલ નામે વિમાનમાં સુર્યાલદેવ નામના આવા રિદ્ધિવંત દેવ તરીકે ઉપજ્યો છે. ઉપશમલાવનું આ મહાફળ છે. તે રાજા દેવલવનું આયુષ્ય પુરૂ થતાં ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય લવને પામશે ને પોતાના સર્વ દુઃખનો અંત કરી અવસરે સુક્રિતધામને પામશે.

(૨) સંવેગ અર્થાત્ મોક્ષાભિલાષ :-

લબ્ધ સમક્રિતી જીવને જ મોક્ષની અભિલાષા થાય. અલબ્ધ જીવને તો જીવથી મોક્ષ સુધીના નવતત્ત્વના સ્વરૂપની સમજણ ને શ્રદ્ધા થતા નથી. પછી મોક્ષે જવાની

ધચ્છા થવાની વાત જ ક્યાં રહી ? એટલે જ મોક્ષે જવાની ધચ્છા થવી તેને પણ સમક્ષિતનું લક્ષણ કહ્યું છે.

સંવેગનું લક્ષણ બતાવતાં મહર્ષિઓએ કહ્યું છે:-

નરવિબુહૈસરસુદ્રખં દુખં, ચિય ભાવઓ અમન્નંતો ।
સંવેગઓ ન મુદ્રખં, મુત્તાણું કિંપિ પત્યેઈ ॥ ’

સંવેગી જીવ રાજા અને ઇંદ્રો (વિબુહૈસર)ના સુખને પણ અંતરથી (ચિય) દુઃખ માને છે. મોક્ષ સિવાય અન્ય કોઈ પણ વસ્તુની તે મનથી પણ ધચ્છા ધરાવતો નથી.

દષ્ટાંત :-મંત્રીશ્વર અલયકુમારનું છે.

અલયકુમાર મગધેશ્વર શ્રેણિક મહારાજાના સૌથી મોટા પુત્ર હતા. મહા બુદ્ધિમાન હતા. ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ શાસ્ત્રમાં કહી છે. તે ચારે પ્રકારની બુદ્ધિના તે ધણી હતા. તેથી મહારાજા શ્રેણિકે રાજ્યનો સઘળો કારો-બાર તેમને સોંપી દીધેલો; ને ૫૦૦ મંત્રીઓના સર્વોપરી મંત્રીનું પદ તેમને આપેલું.

અલયકુમાર બચપણથી જ બુદ્ધિનિધાન હોવા ઉપરાંત ધાર્મિક વૃત્તિના હતા. તેથી મગધ દેશનો રાજકારોબાર ન્યાયનીતિ-પૂર્વક ચલાવતા. એટલે રાજા તથા પ્રજા બંનેની ખૂબ ચાહના તેમણે મેળવેલી. જેથી રાજાની એવી મહેચ્છા હતી કે તેમને રાજગાદીએ બેસાડવા. પ્રજા પણ ઇચ્છતી કે તે રાજા બને. પણ અલયકુમાર તો બચપણથી ધાર્મિક વૃત્તિના હતાં અને તેમાં પ્રભુ મહાવીર સ્વામીના સમાગ-મમાં આઠ્યા પછી તો પ્રભુ પાસે દીક્ષા-અંગીકાર કરી

સાધુજીવન ગાળવાની ભાવના ભાવતા હતા. કારણકે રાજ-ગાદી, મેળવવા કરતાં તેમને મોક્ષપુરી મેળવવાની તાલા-વેલી વિશેષ હતી. છતાં મહારાજાનું મન પણ સચવાય ને રાજગાદી સ્વીકાર્યા પછી પણ પોતે સંયમ લઈ શકે તેવું મનમાં વિચારી એકદા પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે ભગવંત ! આ યુગમાં રાજાઓ મોક્ષે જશે ખરા ?

પ્રભુ :- હા, જશે.

અભયકુમાર :- પ્રભુ કેટલા રાજા મોક્ષે જશે ને છેલ્લા કયા રાજા મોક્ષે જશે ?

પ્રભુ :- ૧૮ રાજા મોક્ષે જશે ને સિંધ સૌવીરના ઉદાયન રાજા જે તારા માસા છે, તે રાજાની બનીને છેલ્લા મોક્ષે જશે;

પ્રભુનો આ જવાબ સાંભળી અભયકુમારે નીર્ણય કરી લીધો કે રાજા કોઈ સંજોગોમાં બનવું નથી. કારણકે ઉદાયન રાજા તો મારા કરતાં ઘણી મોટી ઉમરના છે. અને મોક્ષે જનારા તે છેલ્લા રાજા હોય તો, રાજા બનીને મોક્ષના દરવાજા મારા હાથે જ બંધ કરવા જેવું થાય. પણ સામાન્ય લોકો માટે મોક્ષના દરવાજા બંધ નથી. તેથી રાજા બનીને નહિ પણ સામાન્ય વ્યક્તિ તરીકે જ સંયમ લઉંતો મોક્ષ પ્રાપ્તિનો સંભવ ખરા. મંગીશ્વર અભયકુમારની મોક્ષની અભિલાષા સંવેગી દશા કેટલી બધી પ્રબળ હશે કે જેથી જે રાજપાટ તેમને સામે ચાલીને

મળતું હતું, તે મોક્ષ મેળવવામાં બાધારૂપ લાગવાથી છોડી દઈને લગવાન મહાવીર પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરીને લગવાનના સાધુ બની ગયા. આ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો સંવેગ લાવ છે- મોક્ષાભિલાષ ઉપરાંત તેમનો વૈરાગ્યલાવ અર્થાત્ સમક્ષિતનું ગીજ્ઞ લક્ષણ ‘નિર્વેદ’ એટલે કે સંસાર પ્રત્યેની ઉદાસીનતા પણ એટલી જ પ્રબળ હતી. જેથી મોક્ષની લાવના લાવીને બેસી ન રહેતાં, મોક્ષ પ્રાપ્તિનું જે એકમાત્ર સાધન ‘સુધર્મ’ તેની ઉત્કૃષ્ટલાવથી આરાધના કરવા માટે સંસાર તજીને સંયમને પણ અંગીકાર કરી ચારિત્ર પાલનમાં અગ્રેસર બન્યા. આમ સંવેગ, નિર્વેદ ને પ્રભુવચનમાં સંપૂર્ણ આસ્થા - સમક્ષિતના આ ત્રણે લક્ષણ તેમના જીવનમાં સ્પષ્ટરીતે દેખાય છે.

(૩) નિર્વેદ - વૈરાગ્યલાવ

વિષય અને કષાયોથી ઉપશાંત થયેલો સંવેગી સાધક સંસારી સંબંધો અને સુખો સાચા શાશ્વતા મોક્ષ સુખના દેનારા તો નથી, પણ તે પ્રાપ્ત કરવામાં ખરેખર બાધારૂપ છે એમ શ્રદ્ધાપૂર્વક માની સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીનલાવ રાખે છે તેને ‘નિર્વેદ’ કહ્યો છે. આને વ્યવહાર ભાષામાં ‘વૈરાગ્ય’ કહે છે. આથી મુમુક્ષુ લવી જીવ સંસારી આરંભ પરિગ્રહથી નિવૃત્તિલાવ ધારણ કરે છે. કારણ કે શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રની પહેલી જ ગાથામાં આરંભ ને પરિગ્રહને કર્મબંધના હેતુ જાણી તેને તોડવાનો પુરૂષાર્થ વિવેકી જનો કરે તો મુક્તિ પામે તેમ પરમાર્થથી કહ્યું છે :-

‘બુજિઝજ્જ તિઉટિજ્જ બંધણું પરિભણિયા ।
કિમાહ બંધણું વીરે ? કિં વા ભણું તિઉટ્ઠ ? ॥ ૧ ॥
ચિત્તમંતમચિત્તં વા પરિગિજ્જઝ કિસામવિ ।
અન્નં વા અણુભણાઈ એવં દુકખાણુ સુચ્ચઈ ॥ ૨ ॥

શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં છ કાયતા જીવોનું સ્વરૂપ બતાવી તેની દયા પાળવાનું શ્રમણુ ભગવંત મહાવીર સ્વામીએ કહ્યું છે. - તે રૂડી રીતે બાણીને (બુજિઝજ્જ), વિવેકી મનુષ્ય - ભવી સાધક ‘કર્મના બંધન’ તોડે, (તિઉટિજ્જ) (ને મુક્તિને મેળવે.) શ્રી જંબૂસ્વામી સુધર્માસ્વામીને પુછે છે :- ‘ મહાવીર પ્રભુએ ‘બંધન’ કેને કહ્યું છે. અને શું બાણીને તેને તોડવાનું છે ? ’ (તે મને કહો, બતાવો) (૧)

કર્મબંધના બે મૂખ્ય કારણુ પ્રભુએ કહ્યા છે :-

(૧) આરંભ (૨) પરિગ્રહ. પરિગ્રહ બે પ્રકારનો છે :-

(૧) સચિત્ત (જીવવાળા - સચેતન) તે દાસ, દાસી, પશુ પંખી, પુત્ર પરિવાર વગેરે, અને (૨) અચિત્ત (ચેતન વગરના જડ અર્થાત્ અજીવ) તે મકાન, ખેતર, ધનવૈભવાદિ, વસ્ત્ર, વાસણુ, ફર્નીચર આદિ જડ વસ્તુઓ, તેનો આરંભ કે પરિગ્રહ પોતે કરે, બીજા પાસે કરાવે કે તે કરનારને સાડું કયું તેમ માને અર્થાત્ તેની અનુમોદના કરે, તે (કદાપિ) દુઃખથી મુક્ત થતાં નથી, એટલે કે ભવબ્રમણથી મુક્ત નથી. કારણ કે જ્યાં પરિગ્રહ છે ત્યાં આરંભ છે; ને આરંભ છે ત્યાં હિંસા છે; અને હિંસા જ અશુભ કર્મ બંધાવે છે જે દુઃખનું મૂળ છે.

કર્મબંધના આ હેતુને જાણી તેનાથી જે નિવૃત્તિ પામે તે નિર્વેદ પામ્યો કહેવાય. ટુંકમાં સંસારના સ્વરૂપને તેથી જ્ઞાનીઓએ ‘લવ પ્રપંચ’ ‘કે’ સંસારની માયા’ કહી છે તેને યથાર્થ જાણી લવજ્ઞમણથી જે કંટાળ્યો છે. થાક્યો છે. તેને વૈરાગી અર્થાત્ નિર્વેદ પામ્યો કહેવાય છે. ને :—

સંસારકારકાગાર વિવર્જન પરાયણ ।

પ્રજ્ઞા ચિત્તો લવેદ્યસ્ય, તન્નિર્વેદકવાન્નરઃ ॥

સંસાર રૂપી કારાગ્રહને છોડવાની જેના ચિત્તમાં દૃઢ બુદ્ધિ થઈ છે તે વ્યક્તિ ‘નિર્વેદવંત’ કહેવાય છે. આથી ‘નિર્વેદ’ને પણ સમકિતનું લક્ષણ યથાર્થ કહ્યું છે.

દષ્ટાંત :— શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન, ભરતચક્રવર્તી સનતકુમાર ચક્રવર્તી આદિ છ, છ, ખંડની રિધ્ધિસિધ્ધિ પામેલા, શાલિભદ્ર-ધન્નાદિ શ્રાવકો ઘણી સમૃદ્ધિવાળા હતા છતાં તેમાં લુપ્ત ન થયા, ‘સકળ જગત તે એંઠવત્’ — સંસારના ભોગોપ ભોગના સ્ત્રી-વૈભવાદિ સુખ સામગ્રીઓને ‘એંઠ’ જેવા માની તેને તંજ દઈ નિર્વેદ પામ્યા તો પરમ સુખને પણ પામ્યા છે.

વિરાગ-વૈરાગ્ય પ્રગટે તો જ મોક્ષનો રાગ આવે. કારણ કે મોક્ષના શાશ્વતા સુખનો રાગ જેમ જેમ વધતો જાય, તેમ તેમ સંસારના વિનાશી ભૌતિક સુખોનો રાગ ઘટતો જાય અને તેમ તેમ સાચો ધર્મરાગ વધતો જાય, અને તેથી તપ-ત્યાગ કરવાના ભાવ થાય ને નિર્વેદ કહેતાં વૈરાગ્ય ભાવ આવે.

(૪) અનુકંપા-દયા કે કરુણા ભાવ.

દીન એટલે કે રંક કે નબળા, દુઃખી અર્થાત્ સંસારના ત્રિવિધ તાપ આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિથી પીડાતા, તથા ધર્મવિહોણા પ્રત્યે દયા રાખવી તે ‘અનુકંપા કે કરુણા’ કહેવાય છે, દયાનો ભાવ હેયું કોમળ હોય તેને જ આવે છે. નિષ્કુર કે કઠોર પરિણામવાળાના દીલમાં દયા કદાપિ આવતી નથી.

‘ભૂખ્યાને ભોજન, તરસ્યાને પાણી, આશ્રયવિહોણાને આશ્રય આદિ આપી દુઃખિયાને દુઃખમુક્ત કરવા, રોગીની સેવા કરવી વગેરે શ્રાવકોની ‘વ્યવહાર દયા’ છે, અને માનવભવ પામીને પણ જે ધર્મને ભૂદયા છે, તે પરદેશી રાજા કે રોહિણીયા ચોર જેવાને દયામય અહિંસા ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવતા તીર્થંકર લગવંતો - કે તેમના માર્ગે વિચરતા સંત-સતીજીઓ અંતરની ‘નિષ્કારણ કર્ણુ’ વડે જે ધર્મોપદેશ ગામેગામ ખુદલા પગે વિચરીને પણ આપતા હોય છે ‘તે ‘ભાવદયા’ છે. તેના પરિણામે અનેક ભવી જીવો સાધુ કે શ્રાવકોનો ધર્મ અંગીકાર કરી સદ્ગતિ પામે છે.

અન્ય ધર્મોમાં પણ દયાનો મહિમા અપાર બતાવ્યો છે.

હિંદુધર્મના મહર્ષિ વેદવ્યાસ ધર્મનો સાર બતાવતાં કહે છે : -

‘શ્લોકાર્થેન પ્રવક્ષ્યામિ, યદુક્તં ગ્રન્થ કોટિભિઃ ।

‘પરોપકારઃ પુણ્યાય, પાપાય પરપીડનમ્’ ॥

જે સત્ય કરોડો ધર્મગ્રંથોમાં કહેવાયું છે, તે હું
માત્ર અર્ધા શ્લોકમાં કહું છું :

‘ અન્ય જીવો પ્રત્યે ઉપકાર કરવો તે ‘ પુણ્ય ’
છે, અને જીજ્ઞા જીવોને પીડા ઉપજાવવી, દુઃખ આપવું તે
‘ પાપ ’ છે. ’ – સકળ ધર્મશાસ્ત્રોનો આ સાર છે.
‘ સર્વે વેદા ન તત્કુર્યુઃ, સર્વે યજ્ઞાશ્ચ ભારત ।
સર્વે તીર્થાભિષેકાશ્ચ, યત્કુર્યાત પ્રાણીનાં દયા ॥

હિંદુ ધર્મના સારરૂપ ‘ ગીતાજી ’ માં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન
(ભારત) ને કહે છે :— ‘ હે અર્જુન ! જીવદયાથી જેટલું
પુણ્ય થાય છે, તેટલું પુણ્ય સર્વ વેદો (તેમના ધર્મશાસ્ત્રો
ચાર વેદરૂપી છે) સાંભળતાં, સર્વે યજ્ઞો અને સર્વ તીર્થોની
યાત્રા કરતાં પણ થતું નથી.

મહાન સંત તુલસીદાસજીએ તેમના પ્રસિદ્ધ હુકામાં
કહ્યું છે : —

‘ દયા ધર્મ કેો મુળ હે, પાપમૂલ અભિમાન ।
તુલસી દયા ન છાંડીયે, જળ લગઘટમે પ્રાન. ।

દરેક ધર્મે પોતાના ભગવાનને દયાળુ કહ્યા છે, કોઈ
કુર, ઘાતકી, હિંસકને કોઈએ પણ પોતાના ઈષ્ટદેવ માન્યા
નથી. આજ સિદ્ધ કરે છે કે દયાએ ધર્મનો પાયો છે.

ખ્રિસ્તિધર્મમાં તેમનો મૂખ્ય ધર્મગ્રંથ ‘ બાઈબલ ’
કહે છે;—

Oh God Thy Name Is ‘ MERCY ’
હે ભગવાન ! તારું નામ જ ‘ દયા ’ છે.

ઈસ્લામ-મુસ્લિમ ધર્મ પણ પોતાના પયગંબરને 'રહિમ' અને 'રહેમાન' કહે. છે. રહીમ એટલે રહેમ અર્થાત્ દયા કરનાર. 'રહેમાન'નો અર્થ પણ તેજ છે,

હવે વિચારવા જેવું એ છે કે જેમના ધર્મસંસ્થાપક 'દયાનું' બિરુદ ધરાવે છે તેમના અનુયાયીથી જીવહિંસા થઈ શકે ખરી ! માંસાહાર થાય ખરો ?

બૌદ્ધ ધર્મમાં બુદ્ધ ભગવાને તો અહિંસા ઉપર મહાવીર સ્વામી જેટલો જ ભાર મૂકેલો, પણ ઇતિહાસ કહે છે પાછળથી માંસાહાર પેઠો

અને હિંદુધર્મે તો જીવદયા ઉપર જૈનધર્મ જેમ જ ભાર મૂક્યો છે, ગાયોનું સંરક્ષણ ને સેવા એ તો હિંદુધર્મના પાયામાં છે, 'ગીતા'એ 'સર્વભૂતાનુકંપા' પ્રાણી-આગ પ્રત્યે અનુકંપા-દયા રાખવી તેમ કહ્યું છે, મનુ ભગવાને કહ્યું છે:-પ્રાણીઓની હિંસા ન કરવાથી માનવીને મોક્ષ મળે છે, 'મહર્ષિ પતંજલી'એ પાંચ યમોમાં સૌથી પ્રથમ 'અહિંસા' કહી છે. તેમના ત્રદશિમુનિઓ સંપૂર્ણ અહિંસા, પાળતા, તેમના આશ્રમોમાં પ્રાણીમાત્ર નિર્ભય બની રહેતા. '

હિંદુધર્મના ધર્મગ્રંથોમાં નીચે પ્રમાણે દયામય અહિંસા ધર્મનું પ્રતિપાદન કર્યું છે:-

(૧) અહિંસયા ચ ભૂતાનામમૃતત્વાય કલ્પતે-
મનુસ્મૃતિ ૬-૬૦,

અહિંસાથી જીવોને અમરપદ-મોક્ષ મળે છે.

(૨) અહિંસાસત્યાચૌર્યબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહાઃ યમાઃ ।

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય ને અપરિગ્રહ એ પાંચ ‘યમ’ છે. (પાતંજલ યોગસૂત્ર ને ભાગવત),

(૩) બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ શારીરં તપ ઉચ્યતે-ગીતા.

બ્રહ્મચર્ય ને અહિંસા એ શારીરીક તપ છે, અહિંસાથી માનવમન દયાદ્ર બને છે. સર્વ ભૂતાનુકંપા-પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે ‘અનુકંપા-દયાનો ભાવ બળે છે, માનવી-માનવી વચ્ચેના સંઘર્ષોનું મૂળ જ હિંસા છે. હિંસાથી વેર વધે છે. હિંસાથી પરસ્પરના રાગદ્વેષો વધે છે, પરિણામે મન કલુષિત થાય છે જેના ફળસ્વરૂપે તન-શરીર કલેશ પામે છે ને જીવન અશાંત ને દુઃખમય બને છે, માટે જ પૂ. નાનચંદ્રજી મ. સાહેબે ‘દયા તે સુખની વેલડી’ અને હિંસા તે દુઃખની વેલડી’ કહ્યા છે,

(૪) મહાભારત-ઉદ્યોગ પર્વ-૩૨-૫૨, -૩૩-૪૮ માં ‘અહિંસૈવ સુખાવહા’ । અહિંસા જ એક માત્ર સુખદાયિની છે તેમ કહ્યું છે.

(૫) દેવી ભાગવતઃ સત્યં ન સત્યં - ખલુ યચ્ચ હિંસા

‘જ્યાં હિંસા છે. ત્યાં સત્ય રહી શકતું જ નથી.’

તાત્પર્ય એ છે કે આજના સંદર્ભમાં માનવજાતિને ઉગરવાનો એક માત્ર ઉપાય દયામય અહિંસા જ છે. આજુબોંબનો વિકૃત્ત અહિંસા જ છે. આજુબોંબથી સર્વનાશ છે, અહિંસાથી સર્વોદય છે. અહિંસાથી જ વેરઝેર

મટે ને મૈત્રીભાવ જાગે જેથી સર્વની આબાદી થાય. ને સહુને સુખ શાંતિ ને સ્વાસ્થ્ય સાંપડે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પણ તેમના ‘સર્વમાન્ય ધર્મ’ માં કહે છે :-

‘ધર્મતત્ત્વ જો પૂછ્યું મને, તો સંભળાવું સ્નેહે તને;
જે સિદ્ધાન્ત સકળનો સાર, સર્વમાન્ય સહુને હિતકાર....૧
ભાગ્યું ભાષણમાં ભગવાન, ધર્મ ન બીજો ‘દયાસમાન,’
અભયદાન સાથે સંતોષ, ઘો પ્રાણીને દળવા દોષ....૨
સત્ય, શીલ ને સઘળા દાન, ‘દયા’ હોઈ ને રહ્યા પ્રમાણ;
દયા નહિ તો એ નહિ એક, વિના સૂર્ય કિરણ નહિ દેખ....૩
‘પુષ્પપાંખડી જ્યાં ફુલાય’ જિનવરની ત્યાં નહીં આજ્ઞાય
સર્વ જીવનું ઇચ્છો સુખ, મહાવીરની આ શિક્ષા મૂખ્ય....૪

જિનેશ્વરોએ - તીર્થંકરોએ - ચરમ તીર્થંકર શાસન પતિ મહાવીર સ્વામીએ પુષ્પની પાંખડીને પણ ફુલવડું અર્થાત્ મનથી પણ તોડવાની ઇચ્છા કરવી તેને ધર્મ ન કહ્યો, દયામય અહિંસા ન કહી, દયા અનુકંપા ન કહી, અર્થાત્ સમકિતનું લક્ષણ ન કહ્યું, પણ અધર્મ, હિંસા ને પાપ કહ્યા. આજનું વિજ્ઞાન પણ ભગવાનની - અનંતા તીર્થંકરોની આ વાતને પૂરવાર કરે છે કે જો કોઈ માનવી મનમાં પણ ફળ-ફૂલ, પાંદડા આદિ તોડવાનો વિચાર કરીને બાગમાં કે વૃક્ષ-વેલાદિ વનસ્પતિ-પાસે જાય, તો તે વૃક્ષ આદિ તરત જ લયલીત બને છે, મુરઝાવા માંડે છે, - આ સત્ય શ્રી. જગદીશચંદ્ર બોએ

પોતાની લેબોરેટરી - પ્રયોગ શાળામાં આપણે આપણી આંખો વડે જોઈ શકીએ તે રીતે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. આથી વનસ્પતિમાં પણ જીવ છે તે વાત જિનેશ્વરે અનાદિ અનંત કાળથી કહેતાં આવ્યા છે તે વાતને વિજ્ઞાને પ્રમ-ણુભૂત કરી બતાવી, શુદ્ધ દયાધર્મ પાળવાનો રાહ આપણને બતાવ્યો. તેથી મહાત્મા ગાંધીજી જેવા વૈષ્ણવધર્મી મહાત્માએ પણ કુલના હાર સ્વીકારવાનું બંધ કરી લોકોને હાથે કાંતેલા સૂતરના હાર લોકલાડીલા નેતાઓ કે મહાત્માઓને પહેરાવવાની પ્રથા શરૂ કરાવેલી. આવી દયામય અહિંસા-અનુકંપા તે સમકિતીનું લક્ષણ છે.

દયા પાળવાનું એક સાધન દાન છે; તોપણ જ્ઞાની-ઓએ દયાને દાન કરતાં શ્રેષ્ઠ - અહિંયાતી કહી છે, કારણકે કદાપિ ધન ખૂટી જાય તો દાનધર્મ પાળી શકાતો નથી, જ્યારે દયા - અનુકંપાનું અરણ્ય તો સમકિતીના હૈયામાં અખૂટ વહ્યા કરે છે. તેથીજ શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રમાં ‘દાણાણુ સેકું અભયપયાણુ’ પ્રભુએ કહ્યું. સર્વ દાનોમાં ‘અભયદાન’ - જીવોના પ્રાણ ન લેવા - તેને શ્રેષ્ઠ કહ્યું; ને અભયદાન એ અનુકંપા - દયાનુંજ ફળ છે, મૂળ છે તે પણ સમકિતીનું લક્ષણ કહ્યું. આ પરદયાની વાત થઈ.

તાત્પર્ય એ છે કે મોક્ષની અભિલાષા રાખનાર જીવાત્માનું હૃદય અનુકંપા કે કરુણાથી ભરેલું પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી ધર્મરૂચિ અણુગાર જેવું હોવું જોઈએ.

(ધર્મરૂચિ અણુગારની ને મેતારજ મુનિની સજ્જાય

માટે જુઓ લેખકનું ‘લાવના લવનાશિની’ ધર્મ લાવના પ્રકરણ.)

સ્વદયા :- પરના દુઃખો જોઈ જીવ વિચારે કે આ જીવોને આવા દુઃખ કેમ આવ્યા ? ત્યારે સહેજે જાણે કે પૂર્વે કરેલા પાપથી - આ બરાબર સમજીને પોતે પાપ કરતાં અટકે તે પોતાના આત્માની ‘સ્વદયા’ છે.

(૫) અસ્તિકય-આસ્થા :- ‘અસ્તિ ઈતિ મતિ-રસ્યેત્યાસ્વિકસ્તસ્ય ભાવઃ કર્મવા’ આસ્તિકયમ્’

અર્થ :- આત્માના અસ્તિત્વની જે શ્રદ્ધા કરે છે તે ‘આસ્તિક’ છે. તેનો ભાવ તે ‘આસ્તિકય’

જિનવચન પરની પરમ શ્રદ્ધાને ‘આસ્તિકય’ અર્થાત્ ‘આસ્થા’ કહેવાય છે. કહ્યું છે ને :- ‘અત્યિકં પચ્ચણ્ણ વયણ્ણ’ ! = ‘આસ્તિક્યં પ્રત્યયો - વચને.’ ! - આ લાવને વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો જિનેશ્વરે જે જીવાદિ નવતત્ત્વની પ્રરૂપણા કરી છે તેની, તથા સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા ‘તે ‘આસ્તિક્ય’ છે, મારવાડ બાબુ કહેવત છે કે ‘આસતા સુખ સાસતા’ અર્થાત્ આસ્થાથી મોક્ષના શાશ્વતા સુખની પ્રાપ્તિ કુરગડુ મુનિ આદિ મુનિવરો કામદેવ આદિ શ્રાવકો, સુલસા, રેવતી આદિ શ્રાવિકાઓ, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ અને શ્રેણિક મહારાજ આદિ જિનવચનમાં પરમ આસ્થાવાળાના દંટાંતે થાય છે. (કુરગડુ મુનિની કથા માટે જુઓ લેખકનું લાવના લવનાશિની)

આસ્તિક્ય - અસ્તિ એટલે હોવું એ સંસ્કૃત ક્રિયાપદ પરથી બન્યું છે. પ્રશ્ન થશે કેનું હોવું? જ્ઞાની કહે છે 'જીવ-અજીવ આદિ નવ તત્ત્વોનું હોવું' અર્થાત્ જીવાદિ નવ તત્ત્વોનું સત્સ્વરૂપ યથાતથ્ય અર્થાત્ જેવું છે તેવું જ જાણી, સમજી તેની યથાર્થ શ્રદ્ધા કરવી તે 'આસ્તિક્ય એટલે કે આત્માના ત્રિકાળી શાશ્વતા અસ્તિત્વની પરમ આસ્થા છે.'

આત્માના આ શાશ્વતા સ્વરૂપની યથાર્થ પ્રરૂપણા જિનેશ્વર ભગવંતો પ્રથમ 'ત્રિપદિ' રૂપે ગણધર ભગવંતોને કરતાં હોય છે, જે સાંભળવા માત્રથી અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનથી- ગણધર ભગવંતો દ્વાદશાંગી રૂપી સકળ શાસ્ત્રની ગુંથણી કરતાં હોય છે-જે જિનવાણી રૂપે-શ્રુતજ્ઞાનરૂપે-તે તે તીર્થંકર ભગવંતોના વારામાં પ્રવર્તીતું હોય છે, તેની આસ્થા રાખીને અનેક લબ્ધ જીવો પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધી ગયા છે, ભવબ્રમણનો અંત લાવી મોક્ષે સિધાવ્યા છે.

તેથી 'આસ્તિક્ય' ને ચડતા ક્રમે સમક્ષિતનું સૌથી ઊત્તમ લક્ષણ પણ કહ્યું છે. તેથી કહ્યું છે :-
'નિજ શ્રેયને પંથે જતાં, બહુ દુઃખ ભોગવવા પડે, પણ પૂર્ણ આસ્થા હોય તો, સહેજે પરમ પદ સાંપડે.'

શ્રી તીર્થંકર ભગવંતો વીતરાગ બન્યા હોવાથી તેમના વચન કે પદાર્થના સ્વરૂપના ભાવમાં રાગદ્વેષની જરા-પણ છાંટ હોતી નથી, પણ પદાર્થનું સ્વરૂપ જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે જ કહે છે, તેથી તેમના જ વચનો સર્વથા

માનવા યોગ્ય છે, નિઃશંક છે, તેવી શ્રદ્ધા તેને ‘આસ્થા’ કે ‘આસ્તિક્ય’ કહ્યું છે, અને આવી ‘આસ્થા’ અંતરમાં પેદા થતાં જીવને ‘સમ્યક્ત્વ’ રૂપ પરિણામ પ્રગટે છે, તેથી જ તેને ‘સમક્ષિત’ નું કારણ કહ્યું છે.

સુલસા શ્રાવિકાની દૃઢ શ્રદ્ધા

એકદા પ્રભુ મહાવીર શિષ્ય સમુદાય સાથે ચંપાપૂરીમાં સમોસર્યા હતા, તે સમયે તે નગરમાં અંબડ નામે પરિવ્રાજક સંન્યાસી વસતો હતો. સંન્યાસી હોવા છતાં અંબડ પરિવ્રાજક પ્રભુના દર્શને જતો. એક દિવસ તેને રાજગૃહી-નગરીએ જવાનું થયું. તેથી પ્રભુ મહાવીર સ્વામીને વંદણા-નમસ્કાર કરી સવિનય પૂછ્યું:-પ્રભુ ! રાજગૃહી જવાનો છું. કંઈ સેવા હોય તોં કરમાવો. ’

પ્રભુએ કહ્યું:-હે અંબડ ! સુલસા શ્રાવિકાને મારા ધર્મલાલ કહેજો. પ્રભુના આવા અસામાન્ય વચન સાંભળી તે પરિવ્રાજક મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે ભગવાન પણ એક સામાન્ય શ્રાવિકાને યાદ કરે તો એ શ્રાવિકા કેવી શ્રદ્ધાળુ હશે ? કેવી લક્ષિત્વંત હશે ? મારે તેની પરીક્ષા કરવી પડશે.

સાધના વડે અંબડ પરિવ્રાજકને આગેહુળ બહુરૂપ ધારણ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેથી અંબડે જુદા જુદા મોટા દેવોના રૂપ કાઢી સુલસાની કસોટી કરવા વિચાર્યું. પહેલા દિવસે પહેલા પૂર્વ દરવાજે વિષ્ણુ બનીને ઉભો રહ્યો છે. ખરેખર શંખ, શક ને ગદાધારી ચાર હાથવાળા વિષ્ણુ ને બાબુમાં મંદમંદ હસી રહેલા લક્ષ્મીજી. મેરામણ ઉલટયો હોય તેમ લોકો દર્શન કરવા જઈ રહ્યા છે, પણ

સુલસા દેખાતી નથી. પણ હતાશ થયા વગર અંખડ ખીજ દિવસે ખીજ દરવાજે બહાનું રૂપ ધારણ કરીને ઊભો છે ને ત્રીજા દિવસે ત્રીજા દરવાજે સાક્ષાત્ શંકર ભગવાનનું રૂપ ધારણ કર્યું છે. નગરીના લોકો તો દર્શન માટે ઉમટી પડ્યા છે, પણ સુલસા જેનું નામ તે કયાંય દેખાતી નથી. આથી અંખડે વિચાર્યું, અન્ય દેવોના દર્શને નહિ આવે પણ જિનનું સ્વરૂપ ધારણ કરીશ તો જરૂર આવશે. તેથી ચોથે દિવસે ચોથા દરવાજે જિનેશ્વરનું રૂપ લઈ સોનાના ગઢ ને રત્નજડિત કાંગરા એવા સમોસરણમાં ખીરાજી, સિંહાસન પર બેસી દેશના આપી રહ્યો છે, પોતાને પચીસમાં તીર્થંકર તરીકે ઓળખાવી રહ્યો છે. સુલસાને પણ તીર્થંકર પ્રગટ થયાનું કહેવરાવ્યું. પણ સુલસા તો ધર્મતત્ત્વની જાણકાર હતી, અને સાચી શ્રદ્ધાળુ હતી. તેણીએ આવનાર વ્યક્તિને સ્પષ્ટ કહ્યું કે કોઈપણ યુગમાં ૨૫માં તીર્થંકર થાય જ નહિ. અને વળી એક ક્ષેત્રમાં પણ બે તીર્થંકર હોય જ નહિ. પ્રભુ મહાવીર અત્યારે અંપાપૂરી ખીરાજી રહ્યા છે; તેથી આ કહેવાતા તીર્થંકર બનાવટી માયાવી છે. ને માયાવીના દર્શનથી પણ પાપ બંધાય માટે તમારા તીર્થંકરને કહી દેજો કે સુલસા દર્શને નહિ આવે. વળી આ ખબર સાંભળી સુલસાના હૈયામાં જરાય હર્ષ કે ઉમળકો આવેલ નહિ. સામાન્યપણે પ્રભુ મહાવીરનું માત્ર સ્મરણ થતાં તેનું હૈયું થનગની ઉઠતું, શેમરાય પુલકિત બની જતાં તેવું અત્યારે ન થયું તેથી પણ નિર્ણય થયો કે આ કોઈ તરકટી છે, એટલે સુલસા ન ગઈ તે ન જ ગઈ.

પણ સુલસાની કસોટી હજી અધુરી છે. હવે અંબડે જૈન સાધુનો વેશ લઈ સુલસાના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. મુનિરાજને જ્ઞેતાંવેત સુલસાના રોમેરોમમાં હર્ષ વ્યાપી ગયો. પધારો ! દયાના સાગર, પધારો ! બહુ દિવસે લાલ મળ્યો. એમ કહી સુઝતો નિર્દોષ આહાર વોરાવવા થાળ હાથમાં લે છે. ત્યારે વેશધારી મુનિ કહે છે:- લક્ષિતલાવ વિનાનું લોજન હું લેતો નથી. ’

‘લક્ષિતલાવ વિનાનું કેમ ?’

મારા પગ ધોઈ ચરણામૃત ન લે તો લક્ષિત કેમ મનાય ? જૈનસાધુને ન કદ્યે તેવી વાત સાંભળી સુલસા બોલી:- સ્ત્રીનો સ્પર્શ સુખ્યાં સાધુને ન કદ્યે તો પગ ધોવાય ખરા ?’ બનાવટી સાધુ કહે:- ‘લક્ષિતલાવમાં તો બધું કદ્યે.’

આ સાંભળી સુલસા તો તરત જ તેનું માયા કપટ સમજી ગઈ. ગુસ્સે થઈકહ્યું:-તું સાધુ નહિ પણ ખરેખર કોઈ અપવિત્ર ઢોંગી છે. મારું ઘર અપવિત્ર થયું. સાધુ માની વંદનાદિ કર્યા તેનું સિદ્ધની સાથે મિચ્છામિ દુઝ્ઝકમ્. હવે જલદી મારા આંગણામાંથી પણ બહાર ચાલ્યા જાવ.

સુલસા કસોટીમાં ખરાખર પાર ઉતરી તે જોઈ અંબડે પોતાનું મૂળ રૂપ ધારણ કરી સુલસાને ધન્યવાદ આપી, વંદન કરી લગવાનનો સંદેશો આપ્યો. આજ પાંચ પાંચ દિવસથી તમારી શ્રદ્ધાની કસોટી કરવા મેં જુદા જુદા વેષ ધારણ કરેલા પણ તમે અડગ કહ્યા તેથી આટલી મોટી રાજગૃહી નગરમાં એક માત્ર તમને જ લગવાને કેમ ચાહ

કર્યા તેનું રહસ્ય મને સમજાયું. ધન્ય છે તમારી અવિચળ શ્રદ્ધાને. સુલસા ત્યાંને ત્યાંથીજ ચંપાપૂરીની દિશામાં પ્રભુને વંદણા-નમસ્કાર કરે છે.

પછી સુલસાએ અંબડની ખૂબ સાધર્મિક લક્ષિત કરી ને પ્રભુને પહેલા સુખશાતા પુછી મારા વંદન-નમસ્કાર કહેશે, તેમ અંબડ સાથે કહેવરાવ્યું.

આવી અવિચળ શ્રદ્ધાના કારણે સુલસાજીએ તીર્થંકર નામ ગોત્ર ખાંધ્યું. અને આવતી ચોવીસમાં ભરતક્ષેત્રમાં સોળમાં તીર્થંકર શ્રી ચિત્રગુપ્તિ નામે થશે. એ ભાવી તીર્થંકર ભગવંતને આપણા કોટી કોટી વંદન- નમસ્કાર.

(૨) મંડુક શ્રાવક શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં અધિકાર:-

રાજગૃહી નગરીમાં ગુણશિલ ચૈત્યમાં પ્રભુ મહાવીરે પંચાસ્તિકાય વિષે દેશના દીધી તેની સમજ કાલિયાદિ અન્યધર્મીઓને ન પડવાથી સમવસરણુની બહાર ના ક્ષેત્રમાં વસતા બધા ઉપહાસ કરવા લાગ્યા. તે વખતે મંડુક શ્રાવક પ્રભુના ! દર્શને જતો હતો. તેને જોઈ યોદ્યા કે તારા ગુરૂ તો ગળ્યા મારે છે. આજે પ્રવચનમાં કહ્યું કે ધર્માસ્તિકાય ચાલવામાં સહાયક છે વિગેરે, પણ અમે તો તે જોઈ શકતા નથી.....

મંડુકજી બહું જ્ઞાની તો ન હતા પણ જિનવચનમાં પરમ આસ્થા રાખતા. બધા વૃક્ષની નીચે ઊભા હતા. ઝાડના પાંદડા હલતાં જોઈ મંડુકજીએ તુરત પૂછ્યું:-આ પાંદડાને કોણ હલાવે છે? તેઓએ કહ્યું :- ‘ પવન ’. ‘ પવનને ’

તમે જોઈ શકો છો ? દેખાડી શકશો ? ‘ તેમણે કહ્યું ’ ના .
તો પછી શા આધારે કહો છો ‘ પવન હલાવે છે ? ’ ત્યારે
તે લોકોએ કહ્યું:- ‘ પાંદડા હાલે છે તે જોઈને અમે એમ
કહીએ છીએ. ’

ત્યારે મંડુકજી બોલ્યા :- ‘ જેમ વાયુ સૂક્ષ્મ છે ને
આંખો વડે જોઈ શકાતો નથી, છતાં પાંદડા હલાવવામાં
સહાયક છે તેમ આપણે બધા માનીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે
ધર્માસ્તિકાંય અરૂપી છે તેથી જોઈ શકાતી નથી, છતાં
ચલન શક્તિમાં સહાયક છે. આમ સર્વજ્ઞ પોતાના જ્ઞાનમાં
જોઈને કહ્યું છે. તે વાત શ્રદ્ધાપૂર્વક માનવી તેમાં આપણું
કહ્યાણુ છે.....આમ કહીને તે બંધાને નિરૂત્તર બનાવી
સમવસરણમાં આવ્યા. ત્યારે લગવાને પોતાના શ્રીમુખે ચારે
તીર્થ સન્મુખ બધી વાત કરી તેમની પ્રશંસા કરી. ’

સમ્યક્ત્વના આ પાંચ લક્ષણ અત્યંત કહ્યાણુકારી
હોવાથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે તેમની ‘ આત્મસિદ્ધિ ’ માં
સુંદર ગાથા રચી છે :-

‘ કષાયની ઉપશાંતતા માત્ર મોક્ષ અભિલાષ,
લવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ-૩૮
દશા ન એવી જયાંલગી, જીવ લહે નહિ જોગ,
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતર રોગ-૩૯
ક્રોધાદિ કષાયોની ઉપશાંતતા એટલે ‘ શમ ’ (૧),
મોક્ષ અભિલાષ એટલે ‘ સંવેગ ’ (૩), લવે ખેદ એટલે
લવબ્રમણુનો ખેદ અર્થાત્ નિર્વેદ, (૩), પ્રાણી દયા એટલે

‘અનુકંપા’ (૪) અને ‘ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ’, એટલે પહેલા ચારે બોલમાં આત્માનો નિવાસ અર્થાત્ ‘આસ્થા’ – જિનેશ્વરે તે ચારેની આરાધનાને જ આત્મહિત કરનારી કહી છે તેવી જિનવચનમાં પરમ આસ્થા – શ્રદ્ધા તે જ આત્માનું તેમાં વસવું તે, આ પ્રમાણે સમક્રિતીના આ પાંચે લક્ષણુ આ ગાથામાં રૂઝ ભાવે કહ્યા છે. ને એવી દશા જ્યાં લગી જીવાત્મા પામે નહિ ત્યાં લગી ભવરોગ પણ મટે નહિ ને મોક્ષ પામે નહિ. આમ કહીને સમ્યગ્દર્શનનું યથાર્થ માહાત્મ્ય બતાવ્યું છે. એવા અપૂર્વ કલ્યાણકારી સમ્યગ્દર્શનને આપણે પામીએ એજ અર્થના.

ઉપરોક્ત પાંચે લક્ષણોની એક આગવી વિશેષતા એ છે કે પૂર્વાનુપૂર્વી કે પશ્ચાનુપૂર્વી એમ બંને ક્રમથી એ સરખા ભાવવાળા છે. તે આ રીતે:— પ્રથમ ‘શમ’ અર્થાત્ કષાયોનું ઉપશાંતિપણું કહ્યું. કષાયોનું ઉપશાંતિપણું એટલે ‘અનંતાનુબંધીના કષાયના ચોકનો ક્ષય’ અનંતાનુબંધી ચારે કષાય નાશ પામે, ત્યારે જ ‘કરણ લબ્ધિ’ પ્રગટે ને દર્શનમોહ નાશ પામી જીવ સમક્રિત પામે. આ અપેક્ષાએ ‘શમ’ પહેલું કહ્યું. દર્શનમોહ નબૂટ થતાં જીવમાં વિવેકબુદ્ધિ એટલે કે આત્માનું હિતાહિત શેમાં છે તે સમજવાની બુદ્ધિ પ્રગટે આથી નિશ્ચય થાય કે આત્માનો સ્વભાવ તો ઉદ્ધર્વાગામી જ છે; અધોગતિમાં જવાનો નથી, આત્માનો પરમ અર્થ ‘મોક્ષ’ છે, સંસારની ચારે ગતિનું પરિબ્રમણ નથી, — આ વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટતાં જ જીવ મોક્ષાભિલાષિ બને, સંવેગી બને. આ

રીતે ‘શમ’નું ફળ ‘સંવેગ’ છે. સંવેગી જીવને સંસારના આરંભ-પરિશ્રદ્ધનો ભારે કંટાળો આવે, પૂર્વ પુણ્યના જોગે ભરત ચક્રવર્તીની જેમ છ ખંડની રિદ્ધિ સિદ્ધિ મળી હોય, છતાં તેમાં આસક્ત ન બને, નિર્વેપ રહે અને વૈરાગ્ય-ભાવ ‘પામે તે ‘નિર્વેદ’ સંવેગીને અવશ્ય આવે, ત્યારે ‘સ્વદયા ને પરદયા’ રાખવા રૂપ અનુકંપા ગુણ તે જીવમાં અવશ્ય પ્રગટે, ત્યારે જિનવચનની પરમ આસ્થા-શ્રદ્ધા ગુણ ‘આસ્તિક્ય’ પ્રગટે. કારણકે શમાદિ ત્યારે ગુણો જીવને પરમ કલ્યાણકારી છે એવા જિન વચનની શ્રદ્ધા કરી તો તે ત્યારે ગુણો પ્રગટ્યા આવી આસ્થા સહેજે આવે. આ રીતનો પાંચે લક્ષણોનો પૂર્વાનુપૂર્વી સુલટો ક્રમ છે.

હવે પશ્ચાનુપૂર્વી ક્રમથી પણ સરખા ભાવ જ બાજીવા મળશે. તે આ રીતે:—પહેલા ‘આસ્તિક્ય’ અર્થાત્ ‘આસ્થા’ એટલે જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વના અસ્તિત્વની હોવાપણીની શ્રદ્ધા—અંતરપ્રતીતિ ઉપજવી તે અંતર પ્રતીતિ થવી એટલે આત્માના (જીવના) શુદ્ધ સ્વરૂપને ચથાતથ્ય=જિનેશ્વરે જે રીતે અજરામર સ્વરૂપ કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે, જાણે. ત્યારે વિચાર થાય કે આત્મા તો અજર અમર છે તો પછી જન્મ મરણના ચક્કરમાં સંસારની ત્યારે ગતિમાં તેને કેમ રખડવું પડે છે? એટલે સંસારનું દુઃખ-મય સ્વરૂપ જાણે, ત્યારે જીવને પોતાના જ આત્માની રખડપટ્ટીની ‘અનુકંપા’ થાય, આમ ‘સ્વદયા’ જાણે, ત્યારે પોતાના આત્માને દંડતો બચાવવા પરજીવોની દયા પાળવી

જૂળ જરૂરી છે એમ દયામય અહિંસાધર્મનું સ્વરૂપ જાણે તે ‘અનુકંપા’ છે. અને જાણીને યથાર્થ પાળે તે ‘નિવેદ’ કહેતાં ‘વેરાગ્ય લાવ’ છે, એટલે તેને આરંભ પરિચ્છેદ રૂપ સંસારનો જૂળ કંટાળો આવે તેથી દેશવિરતિ શ્રાવક ધર્મ કે સર્વાવિરતિ-સાધુધર્મની આરાધના કરે. કાજળની કોટડી જેવા કારાચ્છેદરૂપ આ સંસારમાં મારે હવે એક ક્ષણ પણ આત્મભાવે રહેવું નથી એવે । ‘વેરાગ્યલાવ’ ઉપજતાં ‘સંવેગ’ અર્થાત્ મોક્ષનો અલિલાષ જાગે. આ સંસાર બંધનથી ક્યારે છુટું એવી શુદ્ધ લાવના લાવતો તે દંઠ મુમુક્ષુ બને અને તેના પરિણામે ‘શમ’ અર્થાત્ વીતરાગતા પ્રગટે એટલે વિષય-કષાયોનો સર્વથા ક્ષય થાય-(પૂવાનુપૂર્વી ક્રમમાં ‘શમ’ ઉપશમ આદિ લાવનું છે, અગ્રે ક્ષાયિક લાવનું સમજવું;) તેથી પરલાવથી સર્વથા વિરતિ નિવૃત્તિ થાય. વીતરાગતા આવે તેથી તે જીવાત્મા પરમાત્મા બની સ્વ સ્વરૂપમાં શમાઈ જાય.-આમ બંને ક્રમથી છેવટ મોક્ષ જ છે.

(૩૫-૪૩) પ્રભાવના આઠ :-

જે કાર્યોથી શાસનનો પ્રભાવ વધે, શાસન દીપી ઉઠે, અન્યમત્તીઓ ઉપર પ્રભાવ પાડી જિનધર્મ પ્રતી જેનાથી આકર્ષણ થાય તેને ‘પ્રભાવના’ કહી છે. પ્રભાવના કરવાનું જેમનામાં સામર્થ્ય - શક્તિ હોય તેને ‘પ્રભાવક’ કહ્યા છે. શાસ્ત્રકારોએ તેવા પ્રભાવક નીચે પ્રમાણે આઠ પ્રકારના કહ્યા છે :-

‘ પાવયણી ધર્મકહી, વાઈણુમિત્તિએ તવસ્સી ય ।
વિજ્ઞા સિદ્ધો ય કવિ, અટ્ઠે પલાવગા લણિયા ।’

‘ પ્રાવચનિક, ધર્મકથા કરનારા, વાદી, નૈમિત્તિક, તપસ્વી, વિદ્યાસંપન્ન, સિદ્ધ અને કવિ એ આઠ પ્રકારના પ્રલાવકો (જિન શાસનમાં) કહેલા છે :-

(૧) પ્રાવચનિક એટલે જિનકથિત આગમશાસ્ત્રોનું સમયાનુસાર પ્રવચન દેનાર તે શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી દેવર્ધિ-ગણી ક્ષમાશ્રમણ આદિ મુનિવરો જાણવા.

(૨) ધર્મકથી એટલે સામાને ધર્મ પમાડવાની અદભૂત શક્તિ ધરાવનાર તે મુનિશ્રી ‘નંદિષેણુ’ જે રોજ દસ જીવોને બોધ પમાડી સંયમ લેવરાવીને આહાર લેતા.

(૩) વાદી એટલે અન્યમતી સાથે વાદ કરીને જૈન ધર્મની શ્રેષ્ઠતા સ્થાપનાર તે મદલવાદી, વૃદ્ધવાદીસુરી વગેરે જાણવા.

(૪) નૈમિત્તિક એટલે નિમિત્ત વિદ્યા (જ્યોતિષ આદિ) માં કુશળ. તે બીજા ભદ્રબાહુ સ્વામી, હેમચંદ્રાચાર્ય વગેરે. હેમચંદ્રાચાર્યે સિદ્ધરાજથી લાગતા ફરતા કૃમારપાળને તે મહાન રાજા થશે એમ લાખીને મદદ કરેલ બીજા ભદ્રબાહુ સ્વામીએ રાજાના પુત્રનું બીલાડીથી મૃત્યુ થશે તેમ પૂછવા જતાં લાખેલું તેથી રાજાએ ખૂબ તકેદારી રાખેલી છતાં આઠમા દિવસે બિલાડી કોતરેલો કમાડનો અર્ગલો કુંવર પર પડતાં કુંવર મૃત્યુ પામ્યો. આમ લાવી સાચુ પડતાં ધર્મની પ્રલાવના રાજમાં ખૂબ થઈ

(૫) તપસ્વી મહા કઠીન તપસ્યા કરનાર. તે બાહુબલિજી ધન્ના અણુગાર આદિ તપસ્વી મુનિવરો.

(૬) વિદ્યાવાન તે વિદ્યાસંપન્ન તે સ્થૂલભદ્રાચાર્ય, સિદ્ધસેન દિવાકર વજ્રસેન સ્વામી આદિ.

(૭) પ્રગટવર્તી તે બ્રહ્મચર્ય આદિ મોટા વ્રત સમુદાય વચ્ચે પ્રગટપણે લઈ ધર્મપ્રભાવના કરે,

સિદ્ધ એટલે અદ્ભૂત સિદ્ધિઓથી યુક્ત તે શ્રી કાલકાચાર્ય, પાદલિખતસૂરિવર વગેરે.

(૮) કવિ એટલે અપૂર્વ કવિત્વશક્તિ ધરાવનાર તે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર, શ્રી માનતુંગાચાર્ય આદિ.

આજકાલ પતાસ, લાડવા વગેરેની પ્રભાવના પર્યુષણ કે ઓમાસાની પ્રવર્તિયિઓમાં કરવામાં આવતી હોય છે, તેનાથી શાસનનો પ્રભાવ કે ધર્મની જાણકારી ખરેખર વધતા નથી. ને ધર્મના જ્ઞાન વગર ક્રિયા શુદ્ધ કેવી રીતે થાય ? એટલે ધર્મના સાચા પ્રભાવક બનવું હોય તો તત્ત્વજ્ઞાનમય પુસ્તકોની પ્રભાવના કરવી જોઈએ જેથી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય ને ક્રિયા અનુબંધન શુદ્ધ થાય.

(૪૪ થી ૪૬) જયણા-જતના કે યતના છ પ્રકારે :-

(૧) આલાપ એટલે એક વાર બોલવું તે,
પરતીર્થીઓ સાથે બોલાવ્યાવિના ન બોલે,
સાધર્મી બંધુ સાથે વગર બોલાવ્યે પણ બોલે,

(૨) સંલાપ એટલે વારંવાર વાત કરવી તે,

મિથ્યાત્વી માયાવી હોય છે, તેથી તેમની સાથે વારંવાર વાત કરે નહિ, જ્યારે સાધર્મી સાથે સમકિતી ધર્મચર્યા, વાર્તાલાપ આદિ વારંવાર કરે.

(૩) દાન-પરતીથીઓને ગુરુભાવે દાન દેવું નહિ, પણ દયા લાવી દાન આપવું, પણ સ્વધર્મી સાધુ-સાધ્વી-જીઓને ગુરુભાવે અને સાધર્મી ભાઈબેનોને વાતસલ્ય ભાવે એકવાર દાન આપવું તે સમકિતી ઉલ્લાસભાવે આપે.

(૪) પ્રદાન-એ પ્રમાણે વારંવાર દાન દેવું ને પ્રદાન.

(૫) વંદના-મિથ્યાત્વીઓને વંદના કરે નહિ, સાધર્મીને વંદના કરે,

(૬) નમસ્કાર-મિથ્યાત્વીને નમસ્કાર કરે નહિ, સાધર્મીને કરે,

આ રીતે પરતીથીઓ સાથે છ પ્રકારનો વહેવાર કરવો તે સમકિતની છ જતના કહેવાય છે, તેની ગાથા:-

આલાવં સંલાવં વા, દાણાણુપયાણુ તેસિ વજ્જેધ ।
વંદણુ નમંસણુ વા, પુવ્વમણુલત્તગો ન કુણુધ ॥

‘આલાપ, સંલાપ, દાન, અનુપ્રદાન, વંદન અને નમસ્કાર વ્યવહાર પરતીથી સાથે ન કરવા, પરમાર્થી સાધર્મી સાથે કરવા-તે છ જતના છે,

(૫૦-૫૫) આગાર છ પ્રકારે:- ઉત્સર્ગ માર્ગ જાણવાની સાથે અપવાદ માર્ગ જાણવાની પણ જરૂર રહે છે.

ઉત્સર્ગ માર્ગ, એટલે ધૌરી માર્ગ-રાજમાર્ગ, અને અપવાદ માર્ગ એટલે ગલીકુંચીનો માર્ગ કે ન છૂટકે લેવો પડતો માર્ગ. સંસારવ્યહારમાં કેટલાક પ્રસંગો એવા ઊભા થાય છે કે આંતરિક શ્રદ્ધા એક પ્રકારની હોય અને વર્તન બીજા પ્રકારે કરવું પડતું હોય, પરંતુ તેથી શ્રદ્ધાનો ખરખર ભંગ થયેલો ગણા તો નથી, માટે શાસ્ત્રકારોએ છ આગાર કહ્યા છે:-

**આગારા અવવાય, ઇવિહ કીરંતિ ભંગરક્ષખટ્ટકા ।
રાયગણુ બલસુરક્કમ ગુરુનિગ્ગહવિત્તિકંતારા ॥**

‘રાજભિયોગ, ગણભિયોગ, બલાભિયોગ, સુરાભિયોગ ગુરુ નિગ્રહ અને વૃત્તિકાંતાર - આ છ આગારો સમ્યક્ત્વ ભંગની રક્ષાને માટે રાખેલા છે :-

(૧) રાયાભિયોગેણું - રાજા કે તેની આજ્ઞાને કારણે ઇચ્છા વિરૂધ્ધ કાર્ય કરવું પડે, કે પરતીથીને વંદન નમસ્કાર કરવા પડે તો સમક્ષિત ભંગ થતું નથી.

(૨) ગણભિયોગેણું - નાત કે સમાજ આદિ નાત બહાર મુકવાની વગેરે બીક આપે ને ઇચ્છાવિરૂધ્ધ કાર્ય કરવું પડે,

(૩) બલાભિયોગેણું - કોઈ બળવાનની ધમકીના કારણે ઇચ્છા વગર કાર્ય કરવું પડે.

(૪) સુરાભિયોગેણું - કોઈ મિથ્યાત્વી દેવ ધમકી આપે કે તેના ઉપદ્રવથી કાર્ય કરવું પડે,

(૫) ગુરુનિગ્ગહો - કોઈ કાર્ય અંતરની ઇચ્છા વિરૂધ્ધ માતા-પિતા આદિ વડિલો કે ગુર્વાદિના કહેવાથી કરવું પડે, અને

(૬) વિતિકંતારેણુ-વૃત્તિકાંતાર એટલે જે પ્રમાણે અટવીમાં આજીવિકા મેળવવી મુશ્કેલ છે, તે પ્રમાણે આજીવિકાની પરાધીનતાના કારણે કે કુટુંબની રક્ષા કાળે શુદ્ધધર્મથી પ્રતિકુળ પ્રવૃત્તિ નિરૂપાયે કરવી પડે તો ખેદપૂર્વક કરે ત્યારે. (વૃત્તિ=આજીવિકા અને કાંતાર=અટવી)

આ છ પ્રકારે કાર્ય કરવા પડે તોપણ સમક્ષિતનો ભંગ થતો નથી. તેથી આ છને સમક્ષિતાના આગાર (છૂટ) કહ્યા છે. આવશ્યક સૂત્રમાં તેના દૃષ્ટાંત આપ્યા છે.

શ્રી ઉપાસક દશાંગ અધ્ય ૧ સૂત્ર ૮, આવશ્યક સૂત્ર અધ્યયન ૬, ધર્મસંગ્રહ અધિકાર બીજો શ્લોક ૨૨.

(૫૬-૬૧) સમક્ષિતની ભાવના છ :-

પ્રત્યેક કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે ભાવનાના બળની પરમ આવશ્યકતા છે, કહ્યું છે ને યાદુશી ભાવના યસ્ય, સિદ્ધ ભવતિ તાદુશી ' જેવી જેની ભાવના, તેવી તેની સિદ્ધિ '. એટલા માટે ભાવનાની વિશુદ્ધિ અને તેનું બળ વધારવા સમક્ષિતીએ સદા ઉદ્યમવંત રહેવું જોઈએ, તે માટે મહર્ષિઓએ છ ભાવના કહી છે :- તે આ પ્રમાણે ભાવવી જોઈએ :-

(૧) ચારિત્રધર્મરૂપ વૃક્ષનું સમ્યક્ત્વરૂપ 'મળ'

છે. તે દંઢ રહેવાથી મિથ્યાત્વરૂપ વાયુના વાવાઝોડાથી પણ સંયમી ધર્માત્મા પરાલવ પામતા નથી.

(૨) સમ્યક્ત્વ ધર્મ નગરમાં પ્રવેશ કરવાનું કાર છે.

જેવી રીતે દરવાજેથી નગરમાં પ્રવેશ કરી સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તેમ સમક્ષિત રૂપ દરવાજેથી ધર્મપુરીમાં પ્રવેશ કરી મોક્ષના શાશ્વતા સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

(૩) સમ્યક્ત્વ એ ધર્મરૂપી મહેલનો પાયો છે.

પાયો દંઢ હોય તો ધ્મિશ્વર ટકે છે, તેમ સમક્ષિત દંઢ હોય તો ચારિત્રધર્મ ઉત્કૃષ્ટ ભાવે પળાય છે. ગમે તેવા ઉપસર્ગ પરિસહો તેને ડગાવી શકતા નથી.

(૪) ધર્મરૂપી રત્ન, સમક્ષિત રૂપી પેટી-

જેવી રીતે રત્નો, જર-ઝવેરાત તિલ્લેરીમાં સુરક્ષિત છે. તે પ્રમાણે. સમક્ષિત રૂપી પેટી - તિલ્લેરીમાં ધર્મરૂપી રત્ન સુરક્ષિત છે. કારણકે અગાઉ - ' ના દંસણિસ્સો નાણુ ' વાળી ગાથામાં જોયું તેમ સમ્યગ્દર્શન પ્રથમ આવ્યા પછીજ જ્ઞાન અને ચારિત્ર પણ સમ્યક્ પ્રકારે પરિણમે છે; પછી વિષય-કષાય રૂપી કામ ક્રોધાદિ ચોરો ચારિત્રરૂપી ધર્મ રત્નને લઈ જઈ શકતા નથી, સ્પર્શી પણ શકતા નથી.

(૫) ધર્મરૂપી ભોજન, સમક્ષિત રૂપી ભાજન

જેમ મિળટાન્ન, રોટલી, દાળ, ભાત આદિ ભોજનને થાળી વાટકા આદિ ભાજન વાસણો ધારણ - કરી રાખે છે, તેમ ધર્મકરણીરૂપ આત્મગુણના પોષક શ્રુત અને

ચારિત્રરૂપ આત્મહિતકારી ભોજનને, સમક્ષિત રૂપ ભોજન - પાત્ર ધારણ કરી રાખે છે. ટુંકમાં જેમ ભોજન વિના ભોજન રહી શકતું નથી, તેજ રીતે સમક્ષિત વિના શ્રુત કે ચારિત્ર ધર્મ પણ રહી શકતા નથી.

(૬) ધર્મરૂપી કરિયાણું-સમક્ષિત રૂપી કોઠી

જેમ મજબુત કોઠીમાં (કે હુકાનમાં) રાખેલું અનાજ જીવજંત, ઉંદર, ચોરો આદિથી સુરક્ષિત રહે છે, તેવી જ રીતે સમક્ષિત રૂપ કોઠીમાં સ્થાપિત કરેલા ધર્મ-કરણી રૂપ કરિયાણુંને અર્થાત્ માલને મિથ્યાત્વ, વિષય-કષાયાદિ કોડા, ઉંદર, ચોર વગેરે હાની પહોંચાડી શકતા નથી. સમક્ષિત ધર્મનો રક્ષક છે. તેનું રખવાળું કરે છે.

આ રીતે સમ્યક્ત્વ ધર્મરૂપી વૃક્ષનું મૂળ છે

” ” નગરનું દ્વાર છે

” ” મહેલનો પાયો છે

” ” જગતનો આધાર છે

” ” વસ્તુને ધારણ કરવાનું

પાત્ર છે,

” ” ચારિત્રધર્મરૂપી રત્નની

નિધિ (ભંડાર) છે.

પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૧૫૮ ગાથા ૯૪૦.

ઉપરોક્ત છ પ્રકારની ‘ ભાવના જે સમક્ષિતી ભાવતો રહે છે ’ અને તે પ્રમાણે ધર્મકરણી કરતો રહે છે. તે

સમકિત અને ધર્મને અન્યોન્ય કાર્યકારણ ભાવરૂપ બાણી તેમાં દઢ અને અચળ રહી શકે છે; ઉપરાંત સમકિત કે શ્રદ્ધા પ્રત્યે તેના હૃદયમાં અહોભાવ ને આદર થાય છે. તેથી તેની દઢતા ને શુદ્ધિમાં પ્રબળ વેગ આવે છે. ઉપશમ માંથી ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયોપશમિકમાંથી ક્ષાયિક ભાવનું સમકિત થાય છે. ને ક્ષાયિક સમકિતી તદ્દભવે કે ત્રીભભવે અવશ્ય મોક્ષે જાય છે. - પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૧૫૮ ગાથા ૯૪૦, ધર્મસંશ્રદ્ધ અધિકાર બીજો શ્લોક ૨૨ ટોકા. (૬૨-૬૭) સમકિતના ૫૮ (છ) સ્થાનક :-

કઈ તાત્ત્વિક માન્યતાના આધારે સમકિત આવે છે ને ટકે છે તેના ઉત્તરમાં આપણે શરૂમાં જ જોયું કે જીવાદિ નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા એ જ સમકિત છે; અને જીવ અર્થાત્ આત્માના છ સ્થાનકની શ્રદ્ધાના આધારે ટકે છે, તે છ સ્થાનકની ગાથા :-

અત્થિ જિએ તહ નિચે,

કત્તા ભોત્તા ય પુન્નપાવાણું ।

અત્થિ ધુવં નિન્વાણું, તદ્દુવાએ અત્થિ છટ્ઠાણે ।।

‘જીવ (આત્મા) છે, તે નિત્ય છે, જીવ કર્મેનો કર્તા છે, તે કર્મેનો ભોક્તા છે, - પુણ્યપાપરૂપે ભોગવે છે; મોક્ષ નિશ્ચયથી છે, અને તેનો ઉપાય (તદ્ + ઉવાએ) પણ છે. - તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીનું શુદ્ધ ભાવે પાલનરૂપ ધર્મ છે. આ છ સ્થાનો સમકિતને ટકાવનારા છે.’

ધર્મસંગ્રહ અધિકાર બીજો શ્લોક ૨૨.

પ્રવચન સારોધાર દ્વાર ૧૪૮ ગાથા ૬૪૧.

જીવના આ છ સ્થાનક શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે આમ કહ્યા છે:-
આત્મા છે તે નિત્ય છે, છે કર્તા નિજ કર્મ,
છે ભોક્તા વળી ભોક્ષ છે, ભોક્ષ ઉપાય સુધર્મ. ૪૩ આત્મસિધ્ધિ
આ છ સ્થાનકમાં ‘જીવ’ ના ‘અસ્તિત્વ’ થી ‘ભોક્ષ’
સુધીનું સ્વરૂપ પરમાર્થથી બતાવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે:-

(૧) અસ્તિત્વ :- ‘અસ્તિ’ એટલે ‘હોવું’ આત્મ-
દ્રવ્યનું ‘સત્’ અર્થાત્ વિદ્યમાન રહેવું તે ‘અસ્તિત્વ’ ગુણ
છે. સમક્રિતી શરીરથી જીવે એવો ચૈતન્યમય જીવ (આત્મા)
છે. તેવી દૃઢ માન્યતા ધરાવે છે.

કેટલાક નાસ્તિક (ન+અસ્તિ અર્થાત્ જેની અસ્તિ
એટલે કે હયાતિ નથી તેવું માનનારા) જે ચાર્વાકવાદી
કહેવાય છે, તે આત્માના અસ્તિત્વને માનતા નથી, જીવ
શરીરની સાથે જ ઉપજે છે ને શરીર નાશ પામતા નાશ
પામે છે તેમ કહે છે. આ વાત દેખીતી રીતે જ રોજના
અનુભવે પણ ખરાખર જણાતી નથી. કારણકે શરીરમાંથી
જીવ જવા છતાં શરીરના બધા અવયવો ને પાંચે ઇન્દ્રિયો
તો જેમના તેમ જ રહે છે, છતાં શરીર વડે જે કાર્ય
પહેલા થતું હતું તે હવે થતું નથી ને હાલતું ચાલતું
ખાતું પીતું બોલતું વિચારતું શરીર હવે મુડદું બની જડ
બની જાય છે. તેથી સહેજ વિચારતાં જ જણાશે કે શરીરમાં
પહેલાં કંઈક ચેતનામય તત્વ હતું જેના કારણે તે બધું

કાર્ય- કરતું હતું, તે ચેતનામય તત્વ શરીરમાંથી નીકળી જતાં શરીર કે જે જડ પુદ્ગલનું બનેલું છે, તે પોતાની સહણ, ગલન, પહણવાળી સ્વાભાવિક પૌદ્ગલિક અવસ્થાને પામી ગયું. હવે જો મુહુરને રાખશે તો ગંધાવા માંડશે એટલે દેહને ચેતનવંત બનાવનાર જે તત્ત્વ છે તે જ આત્મા કે જીવ છે, તેને શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૩માં કેશીગૌતમિય અધ્યયનમાં નાવિક કહ્યો છે :-

શરીરમાહુ નાવત્તિ. જીવો વુચ્ચઈ નાવિઓ. ।

સંસારો અણજીવો વુત્તો જં તરંતિ મહેસિણુ. ॥૭૩॥

શરીર તે નાવ-નૌકા છે, જીવને નાવિક કહ્યો છે, એટલે કે શરીરરૂપી નૌકાનો ચલાવનાર જીવ (આત્મા) તે નૌકાનો નાવિક છે, સંસાર તે સમુદ્ર છે, જેને મહર્ષિઓ (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપી રત્નત્રયિની આરાધના વડે) તરી જાય છે, અર્થાત્ લવસાગર તરી મોક્ષ પામે છે. હિંદુ ધર્મગ્રંથ ‘કઠોપનિષદ’ (૧-૩-૩)માં યમરાજા ઋષિપુત્ર નચિકેતાને આત્મા ને શરીરનું- ચૈતન્ય અને જડનું ભેદ વિજ્ઞાન બતાવે છે, નચિકેતાની કથા આ પ્રમાણે છે:-

નચિકેતા ઉદ્દાલક ઋષિનો સૌથી નાનો પુત્ર છે, બચપણથી જ ખૂબ સાત્વિક અને વિચક્ષણ છે. એકવેળા ઋષિએ યજ્ઞ કરીને દાન કરતાં બ્રાહ્મણોને ઘરડી વસુકી ગયેલી ગાયો આપવા માંડી, આ જોઈ તે વિચક્ષણ બાળક સમજી ગયો કે યજ્ઞ કર્યા પછી પણ પિતાનો લોભ છુટતો નથી. અને નકામી ગાયો દાનમાં આપી યજ્ઞ ને દાનનું ફળ

શુભાવે છે, વળી દાન આપવાનો કરેલ સંકલ્પ (વ્રત) પણ આથી તુટે છે. ને વ્રતભંગ મોટો દોષ છે તેથી પિતાને સાવધાન કરવા કહે છે:— ‘દાન તો નકામી વસ્તુઓનું નહિ, પણ આપણને જે પ્રિય વસ્તુઓ હોય તેનું જ આપવાનું હોય અને તો જ કરેલો સંકલ્પ સાર્થક થાય, હું તમારો વહાલો પુત્ર છું, તો તમે કોને મારું દાન આપો છો ?

નાનકડા બાળ પુત્રને આ પ્રમાણે ગંભીરતાથી બોલતો સાંભળી પિતા તો પહેલા સખેદ આશ્ચર્ય પામ્યા, પણ ગણકાયું નહિ. તેથી પુત્રે બીજી ને ત્રીજી વાર આ પ્રમાણેજ પૂછતાં ઋષિ તો ભારે ગુસ્સે થઈ ગયા ને ગુસ્સાના આવેશમાં કહી દીધું :— હે પુત્ર ‘ તારૂં દાન યમ (મૃત્યુ) ને આપું છું. ’

નચિકેતા તો પિતાના વચન સાર્થક કરવા યમને ત્યાં જવા નીકળી ગયો. યમના દ્વારે પહોંચ્યો, ત્યારે યમરાજા બહારગામ ગયેલા. તેથી તેમની રાહ ભેટો નચિકેતા ત્રણ દિવસ ભુખ્યો તરસ્યો તેમના બારણે બેસી રહ્યો, (જૈનદષ્ટિએ ૩ દિવસનું ચૌવિહારવાળું અણુસણુ તપ કર્યું. આને અકૃમ તપ કહે છે, અને તેનો પ્રભાવ એવો છે કે જે દેવને યાદ કરીને આ તપ કર્યું હોય તે દેવને હાજરાહજુર થવું પડે, અહિં પણ યમ ત્યારે જ આવે છે.)

યમરાજા ચોથા દિવસે સવારના પાછા આવ્યા ત્યારે નાના ઋષિપુત્રને આ રીતે પ્રતિક્ષા કરતો ભેઈ પ્રસન્ન

થયા, અતિથિ સ્વાગત ખરાખર ન થયું સમજી તેનો ખદલો વાળી દેવા ત્રણ વરદાન માગવા કહ્યું.

નચિકેતાએ પહેલું વરદાન માગ્યું:-મારા પિતા સ્વસ્થ થાઓ. '

‘ તથાસ્તુ ’ ! (આ રીતે પિતાને ધર્મમાર્ગે ચડાવી પિતૃક્રણ વાળ્યું.) યમરાજે કહ્યું.

બીજું વરદાન માગ્યું:-મને સ્વાર્લોકના અમૃતતત્વનું દાન કરો. ' તે પણ આપ્યું.

ત્રીજું વરદાન માગ્યું:- ‘ મૃત્યુનું રહસ્ય સમજાવો. ' ગૂઢ આત્મવિદ્યા આપો. '

આ સાંભળી યમરાજ ચોંકયા. આત્મવિદ્યા જેને તેને અપાતી નથી. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની પૂર્વ શરત રૂપે ઉપનિષદોએ જિતેન્દ્રિયપણું અને વૈરાગ્યને પ્રમાણ્યો છે. (જૈનદર્શનમાં સમ્યગ્દર્શનને પામવા પૂર્વ લક્ષણ રૂપે જે શમ ' ' સંવેગ ' ' ને ' નિર્વેદ ' કહ્યા છે તેજ ભાવ અગ્રે જિતેન્દ્રિયપણુંને વૈરાગ્યથી કહ્યા છે. ઉપનિષદની ' આત્મવિદ્યા ' તે જૈનોની ' સમ્યગ્દર્શન ' છે. સમ્યગ્દર્શન પામેલો અવશ્ય મોક્ષે જાય તેમ આત્મવિદ્યા પામેલો પણ મોક્ષે જાય-તે વિદ્યાનું રહસ્ય હવે નચિકેતાને જિતેન્દ્રિય ને સુપાત્ર બાળી બતાવે છે.)

યમરાજ બોલ્યા :- હે નચિકેતા ! મોહમાયામાં ફસાઈને અજ્ઞાની લોકો ' આ લોક જ છે, પરલોક જેવું કંઈ જ નથી તેમ સમજીને સંસારના ભોગો ભોગવે છે

તેથી સંસારચક્રથી છુટતા નથી; અને વારંવાર મૃત્યુનો દુઃખદ અનુભવ કરે છે. ' આ મૃત્યુલોક સિવાય અન્ય કોઈ લોક નથી તો મૃત્યુલોકમાં તેઓ આવ્યા ક્યાંથી? અને જશે ક્યાં? તેનું જ્ઞાન તેમને કેમ થઈ શકતું નથી. આ જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી મૃત્યુના રહસ્યનો પાર પામી શકે નહિ. આ આવાગમન કરનાર છે કોણ? તે તું જાણ. જાણીને આત્મકલ્યાણ કર. (શ્રી આચારાંગ સૂત્રના પહેલા અધ્યયનમાં આ જ કહ્યું છે.

આ આવાગમન કરનાર જે તત્ત્વ છે તે જ ' આત્મા ' છે. સામાન્ય લોકો તેને ' જીવ ' કહે છે. જ્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન થતું નથી, ત્યાંસુધી આત્મા એક શરીર છોડીને બીજા દેહને ધારણ કરે છે. શરીરને છોડવું અર્થાત્ દેહને આત્માનો વિયોગ એજ ' મૃત્યુ ' છે, અને ફરી ભેટો થયો અર્થાત્ નવો દેહ ધારણ કરવો એને જ ' જન્મ ' કહે છે. પરંતુ જે જ્ઞાનીઓ આત્મા અને શરીરને, ચૈતન્ય અને જડને પૃથક્ (બુદ્ધ) માનીને વર્તે છે તે કદી પુનઃજન્મ પામતાં નથી.

' આ આત્મા એ નિત્ય છે, શાશ્વત છે, ધ્રુવ છે જ્ઞાની છે, અજ અર્થાત્ અજન્મા છે, સૂક્ષ્મથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ છે. તેથી ઈદ્રિયોથી તેનો અનુભવ થઈ શકતો નથી, ચક્ષુ વડે જોઈ શકાતો નથી, પરંતુ લગવદ્વૃષ્ઠિથી જ્યારે સ્વયંસ્ફુરણથી કે સંતસમાગમે આત્મજ્ઞાન થાય છે. (જૈનદર્શન પ્રમાણે સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે). ત્યારે અંતરમાં તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. આત્માનુભૂતિ થાય છે, અને ત્યારે અંતરમાં પ્રસન્નતાની લહેરો ઉછળે છે, પરમ આનંદના ઓઘ ઉછળે

છે. પછી તેને મૃત્યુનો ભય સતાવતો નથી. મૃત્યુને મોક્ષે પહોંચાડનાર મિત્ર માને છે. તને સુપાત્ર ને અધિકારી માની આ રહસ્ય કહી રહ્યો છું, કે :-

‘આત્માનં રથિનં વિદ્ધિ શરીરં રથમેવ ચ ।

બુદ્ધિં તુ સારથિં વિદ્ધિ મનઃ પ્રગલ્ભમેવ ચ ॥

ઈન્દ્રિયાણિ હયાનાહુર્વિષયાંસ્તેષુ ગોચરાન્ ।

આત્મેન્દ્રિયમનોયુક્તો ભોક્તેત્યાહુર્મનીષિણુઃ ॥

હે નચિકેતા ! તું આત્માને માલિક સમજ, શરીરને રથ સમજ, બુદ્ધિને સારથી સમજ, અને મનને લગામ બાણ. ઇન્દ્રિયો (તોફાન) અને સંસારના વિષય ભોગો એમના માર્ગ બાણ. મન અને ઇન્દ્રિયોના સંગમાં જીવાત્મા તે વિષયોનો ભોગવનાર કે વેઠનાર છે એમ કહ્યા પુરુષો કહે છે, આ પ્રમાણે આત્માનું ચૈતન્યમય જીવ અસ્તિત્વ ને દેહ રથ જેવો જડ છે તે વાત હિંદુધર્મ પણ બતાવે છે.

ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં આત્માનું અસ્તિત્વ બતાવ્યું છે :-

‘દેહી નિત્યમવધ્યોઽયં દેહે સર્વસ્ય ભારત ।

હે અર્જુન ! સર્વના - પ્રાણીમાત્રના શરીરમાં આ દેહધારી આત્મા સદા હજાય નહિ એવો છે. અગ્રે આત્માને દેહમાં રહેનારો દેહી કહ્યો છે (૩૦)

આ રીતે આત્માના અસ્તિત્વને ચાર્વાકવાદી નાસ્તિક સિવાયના બધા ધર્મો સ્વીકારે છે.

(૨) નિત્યત્વ:- ત્રણે કાળમાં ટકી રહેનાર ધ્રુવ દ્રવ્ય, પદાર્થ.

‘ આત્મા ત્રિકાળી ધ્રુવ પદાર્થ છે. ’ એમ ત્રિપદ્ધિમાં સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોએ ‘ ધ્રુવેષ્ઠ ’ કહીને કહ્યું છે. ’

ગીતાએ જીવનું ‘ નિત્યત્વ ’ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે :

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિત્ -

નાયં ભૂત્વા ભવિતા વા ન ભૂયઃ ।

અન્ને નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરાણો,

ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ અધ્યાય. ૨૨૦ ॥

આ (આત્મા) કદી જન્મતો ને મરતો નથી, અથવા પૂર્વે હતો નહિ, કે ભવિષ્યમાં હશે નહિ એમ પણ નથી, આ આત્મા અજન્મા (અન્ને), નિત્ય, શાશ્વત અને પુરાતન (પુરાણો) છે, તેથી શરીરનું મૃત્યુ થવા છતાં આત્મા (કદાપિ) મરતો નથી.

આ રીતે દરેક ધર્મોએ આત્માને ‘ નિત્ય ’ ‘ શાશ્વતો ’ કહ્યો છે.

(૩) કર્તૃત્વ : જીવ (આત્મા) કર્મોનો કર્તા છે :-

(૪) ભોકૃત્વ - પોતાના કરેલા શુભાશુભ કર્મોના ફળને ભોગવનાર પણ જીવ જ છે.

(૩-૪) - આ કર્તૃત્વ બંધનકારક ત્યાં સુધી જ છે, જ્યાંસુધી અહંભાવ આણીને અજ્ઞાનપણે જીવ પોતાને કર્મોનો કર્તા માનીને કર્મ કરે છે. સામાન્યપણે અજ્ઞાની જીવ બધા સાંસારિક કર્મો દેહની સુખસગવડતા, આળસપાળ આટે કે વિષયકષાયોને પોષવા અર્થે જ કરતો હોય છે. તે

દેહકળ્પિ છુટી જાય અને આત્મલક્ષે જ કર્મો કરતો થાય, તો તે ને તે કર્મ જીવને અશુભ કર્મબંધ કરાવતું નથી. તે જેમકે દેહને ટકાવવા અન્ન-પાણીની સંસારી તેમજ સાધુ સહુને જરૂર પડતી હોય છે ને ભોજન પાણી કરતાં હોય છે. છતાં સંસારી જીવને રસાસ્વાદના કારણે ભોજનાદિ કરતાં અશુભ કર્મ બંધાય છે, આજે તો બહુ સરસ રસોઈ બની છે વગેરે વખાણી વખાણીને ખાવાથી તેને બનાવતાં થયેલ આરંભ સમારંભના પાપ પણ લાગે છે, વિ. વિ. જ્યારે તે જ આહાર પાણી સંયમી મુનિ આત્મલક્ષે સંયમના નિલાવ અર્થે લે છે, ત્યારે અશુભ કર્મબંધના બદલે જ્ઞાની કહે છે કે કર્મની નિર્જરા કરે છે, અર્થાત્ કર્મ બંધાવે છે. કર્મની નિર્જરા તપ વગર થતી નથી. તેથી આહાર-પાણીના વપરાશને લગવાને તપની તપની કોટીમાં મુકી દીધું. સાર એ છે કે કયા લાવો વડે ક્રિયા કરીએ છીએ તેના ઉપર જ શુભાશુભ કર્મ-બંધન કે કર્મનિર્જરાનો આધાર છે. તેથી એક જ ક્રિયા અશુભ લાવથી કરે તો અશુભ કર્મબંધ-પાપનો બંધ થાય, શુભલાવથી કરે તો શુભકર્મ-પુણ્યનો બંધ થાય તે જેમકે કસાઈની છરી ને સર્જનની છરી. અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધના માટે શુદ્ધ અનાસક્તલાવે કરે તો કર્મની-નિર્જરા થાય; ને અંતે સર્વકર્મ બંધાવી સિદ્ધ, બુદ્ધ ને મુક્ત બને, તેથી કહ્યું છે:-

છુટે દેહાધ્યાસ તો નાહ કર્તા તું કર્મ
‘નાહિ ભોક્તા તું તેહનો એ જ ધર્મનો મર્મ.’”

સમકિતી જીવ ધર્મનો આ મર્મ પામી ગયો હોય છે, તેથી તેની બધી ક્રિયા બાહ્ય દષ્ટીએ સંસારલક્ષી લાગે છતાં દેહાધ્યાસ વગરની હોય છે, કરવા છતાંપણ કર્તાપણાનો ભાવ નથી હોતો.

લક્ષ્મણકવિ નરશી મહેતાએ ગાયું છે ને:-

‘ હું કરું હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા,
શકટ નો ભાર જયમ શ્વાન, તાણે,
કે શ્રીકૃષ્ણે ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું :-

‘ સંસાર શું સરસો રહે, ને મન મારી પાસ.

બધા કાર્યો ભગવદ્ પ્રીત્યાર્થે કરે, સર્વજની વાતનો સ્વીકાર કરતાં શ્રીમદ્ કહ્યું:-

સમ્યગ્ દષ્ટિ જીવડો, કરે, કુકુળ પ્રતિપાળ,
અતરથી ન્યારો રહે, જયમ ધાવ ખિલાવત બાળ,

જેમ ધાવમાતા બાળકને ધવરાવે ઉછેરીને મોટો કરે, પણ સમજે કે આ પુત્ર મારો નથી, તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સંસારમાં રહે, સંસારના બધા કર્તાવ્યો કરે છતાં એના મનમાં સંસાર ન હોય, અર્થાત્ હું હોઉં તો બધું કામ થાય, મારા વિના બધું અટકી પડે, એવો સંસાર-ભાવ, -કર્તાભાવ એના રૂંવાડાંમાંય ન હોય, માત્ર સાક્ષીભાવે જૈન પરિભાષામાં ‘ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટાભાવે ’ સંસારમાં રહે.

જૈનશાસ્ત્રોમાં આ નિર્દોષતા ઉપર ઠેર ઠેર ભાવ મૂક્યો છે. કારણકે વિષયકષાયોની નિર્દોષતા-નિવૃત્તિ એ જ સમકિતનું-મોક્ષનું મૂળ છે. દુઃકમાં કહ્યું છે :-

“ એગએો વિરહં કુબ્જ, એગએો ચ પવત્તણું ।
અસંજમેં નિયત્તિં ચ સંજમેં ચ પવત્તણું ॥૩૭૩૧૨॥

સર્વજ્ઞ કરમાવે છે :- ‘ એકમાં વિરમો અર્થાત્ નિવૃત્ત થાઓ, બીજામાં પ્રવૃત્ત બનો. અસંયમથી એટલે કે વિષય કષાયોથી નિવૃત્ત બનો, અને સંયમમાં એટલે કે રત્નત્રયી રૂપ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરો. ’ -વીતરાગ બનવાનો આ રાજમાર્ગ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવનો હોય છે, તેથી ‘ સમ્મત્તદંશી ન કરેઈ પાવં ’ અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિ કોઈ પાપ કરે નહિ - એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. કારણ સંસારમાં રહેવા છતાં કર્તાભાવ નથી તેથી અશુભ પાપકર્મ બંધાતા નથી. સમ્યગ્દષ્ટિનું લક્ષ્યગ્રીંદુ સંસાર નહિ, પણ મોક્ષ જ હોય છે. તેથી તેની બધી પ્રવૃત્તિ આત્મહિતાર્થે થાય છે. એટલે જ પાંચમો બોલ મોક્ષ કહ્યો.

(૫) અમૃતત્વ અર્થાત્ આત્માનો મોક્ષ છે :-

પદાર્થ (દ્રવ્ય) માત્રને બે પ્રકારના સંબંધ હોય છે (૧) સમવાય સંબંધ અને (૨) સંયોગ સંબંધ. પદાર્થની સાથે જે ગુણોનો સંબંધ છે જેમકે સાકરની સાથે મીઠાશ, ગોળની સાથે ગળપણ, કારેલા સાથે કડવાશ, આત્માની સાથે જ્ઞાનાદિ ગુણો તે ‘ સમવાય ’ સંબંધ છે. તે સંબંધ અનાદિ અનંત શાશ્વતો છે. પણ દ્રવ્યનો પરપદાર્થ સાથેનો સંબંધ જેમકે સોનાનો માટી સાથે, દુધનો પાણી સાથે, જે સંબંધ છે તે ‘ સંયોગ સંબંધ ’ છે. તેવીરીતે જીવ

(આત્મા) નો કર્મ સાથે કે દેહ સાથેનો સંબંધ પણ ‘સંયોગ-સંબંધ’ છે; અને તે સંબંધ અનાદિસાંત એટલે અંત આવી શકે તેવો છે. સોનાને ને દુધને અગ્નિ વડે તપાવવાથી, માટી કે પાણીથી બુદ્ધા પાડી શકાય છે; ને ત્યારે શુદ્ધ સુવર્ણ ને શુદ્ધ દુધ અર્થાત્ માવાની જેમ પ્રાપ્તિ થાય છે, તે જ ન્યાયે જ્ઞાન કે તપસ્વી અગ્નિથી અનાદિ કાળથી આત્માને વળગેલા કર્મપુદ્ગલો પણ બળીને લક્ષ્મી-સ્મૃત કરી શકાય છે, ને ત્યારે આત્મા પોતાની પરમ વિશુદ્ધ પરમાત્મદશાને પામે છે. સર્વ કર્મથી છુટનારો પામે છે, તેને જ આત્માનો મોક્ષ અર્થાત્ અમૃતત્વ એટલે અમરપણું-હવે નવા જન્મ-મરણ નથી તેવું અવિનાશી શાશ્વત પદ - પામે છે.

(૬) મોક્ષનો ઉપાય છે. :-મોક્ષનો ઉપાય છે ‘સુધર્મ’ સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરોએ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર અ. ૧૧ માં અહિંસા, સંયમ અને તપોમય ધર્મને ઉત્કૃષ્ટ મંગલમય સુધર્મ કહ્યો છે. તેની આરાધના કેવી રીતે કરવી તે શ્રી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્ય. ૨૮ નામે ‘મોક્ષમાર્ગ’ માં નીચે પ્રમાણે બતાવેલ છે :-

‘નાણેણ જાણુધ ભાવે, દંસણેણ ચ સદહે ।

ચરિત્તેણ નિગિહણુધ, તવેણ પરિસુજઝધ ॥ ૩૫ ॥

આ અધ્યયનની પહેલી જ ગાથામાં મોક્ષનો માર્ગ ચાર કારણવાળો કહ્યો જેના નામ બીજી ગાથામાં (૧) જ્ઞાન (૨) દર્શન (૩) ચારિત્ર ને (૪) તપ - સર્વજ્ઞ પ્રભુએ

પોતે એની આરાધના કરીને કેવળજ્ઞાન - કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કરીને અન્ય મુમુક્ષુઓના કદયાણુ અર્થે પ્રરૂપ્યા. તે ચારેના લક્ષણુ આ ગાથાથી ફરમાવે છે કે 'હે ભગ્ય જીવો ! જ્ઞાન વડે આત્માના અજર, અમર, અવિનાશી એવા સ્વભાવને- ઉપરોક્ત અસ્તિત્વાદિ છ સ્થાનકોને જાણો, (૨) દર્શન વડે તેની શ્રદ્ધા કરો, (૩) ચારિત્ર વડે તેનો નિગ્રહ કરો - આત્માનો નિગ્રહ કરવો એટલે તેને વિષય કષાયરૂપી રાગ-દ્વેષના પરિણામોથી બચાવવો, એટલે 'સંવર તત્ત્વ'ની આરાધના કરવી, વિશુદ્ધ દયામય અહિંસા ધર્મનું પાલન કરવું; એટલે નવા અશુભ કર્મ-પાપકર્મ ન બંધાય, અને (૪) તપ વડે આત્માને સંપૂર્ણ વિશુદ્ધ કરો અર્થાત્

‘અવેત્તા પૂંચકમ્માઈ, સંજમેણુ તવેણુ ય ।

સંવદુદ્ધખપહીણુઠ્ઠા, પકકમન્તિ મહેસિણુ ।। ૩૬ ।।

...એટલે સંયમ અને તપ વડે પૂર્વસંચિત સર્વ કર્મોને ખપાવીને મહર્ષિઓ, સમ્યગ્દષ્ટિ મહાત્માઓ સર્વ દુઃખરહિતપણાને પામે છે, અર્થાત્ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈને સિદ્ધપદને, પરમાત્મપદને પામે છે.

આ રીતે જીવાત્મા પોતાના જ આત્માના સ્વરૂપ સ્વભાવ આદિ છ સ્થાનકની જાણ, પીછાણ, શ્રદ્ધાન કરી કરી સમક્ષિત પામી, બહિરાત્મદશાને તજે છે, અંતરાત્મ દશામાં પ્રવેશે છે, ફળસ્વરૂપે સમય પાક્યે પરમાત્મદશાને પામે છે.

આ રીતે ૪ શ્રદ્ધાન, ૩ લિંગ ૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધતા

૫ દૂષણ, ૫ ભૂષણ ૫ લક્ષણ, ૮ પ્રલાવના, ૬ આગાર, ૬ લાવના ને ૬ સ્થાનક મળી કુલ ૬૭ બોલ સમક્રિતા છે. જેનામાં આટલા ગુણો હોય તે વ્યવહારથી સમક્રિતી છે.

ધતિ સમક્રિતા ૬૭ બોલ સમાપ્ત

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ૨૮મું મોક્ષમાર્ગ અધ્યયન સમાપ્ત.

‘મૃત્યુને જીતવાનો એક માત્ર ઉપાય :-

પરમ પ્રલાવિક શ્રી લક્ષ્મીમર સ્તોત્રની ૨૩મી ગાથામાં

‘મૃત્યુને જીતવાનો ઉપાય’ બતાવતાં માનતું ગાચાર્ય કહે છે :-

ત્વામેવ સમ્યગુપલભ્ય જયંતિ મૃત્યુમ્ ।

ન ।ન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર પન્થા ॥૨૩॥

મુનિવરોના ૫ણ ઇન્દ્ર એવા હે જિનેશ્વર ભગવાન !

તમને જ પામીને એટલે કે તમારા જ ફરમાવેલા મોક્ષમાર્ગને

સમ્યક્ પ્રકારે આરાધીને જગતના જીવો મૃત્યુને જીતી જાય

છે અર્થાત્ તેમના જન્મ-મરણના ફેરા ટળી જાય છે. શિવ-

પદને અર્થાત મોક્ષને પામવાનો તમારા કહેલા રત્નત્રયીરૂપી

માર્ગ સિવાય અન્ય કોઈ કદયાણુકારી માર્ગ નથી (૨૩)

જિનેશ્વરકથીત માર્ગની આરાધના કરવી એટલે

જિનેશ્વરની અને તેમણે પ્રરૂપેલા ધર્મમાર્ગની શ્રદ્ધા થઈ

અને આ શ્રદ્ધાને જ સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે. એટલે પરમાર્થથી

સમ્યગ્દર્શન વડે જ મૃત્યુને જીતી શકાય છે.

અર્થાત્ મોક્ષ મળે છે એમ તાત્પર્ય થયું. પછી સમક્રિતી

જીવને મૃત્યુ લયજનક કે શોકરૂપ લાગતું નથી, પરંતુ

મૃત્યુ તેને માટે મહોત્સવરૂપ બની જાય છે.

મહાકવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે એક સુંદર ને મધુર કદપના મૃત્યુ માટે આપી છે. કેવી રૂઢી આ વિચારધારા છે ? કેવી સુંદર કદપના છે :-

‘ એક માતા પોતાના બાળકને ધવરાવતી હોય અને જમણા થાન (સ્તન)માં દુધ ઓછું થતાં એ બાળકને ત્યાંથી ઉપાડી લે છે કે તરત જ બાળક રડવા માંડે છે, હાથ-પગ પછાડે છે, ત્યાં તો માતા બાળકને પોતાના ડાબા થાને વળગાડી દે છે કે તરત જ બાળકના ધમપછાડા રુદ્ધન વિ. બધું બંધ થઈ જાય છે ને રાજી રાજી થઈને ચસ ચસ દુધ ધાવવા લાગે છે. તેવી જ રીતે માનવી પણ બાળક જેવો અજ્ઞાન છે. તેથી મૃત્યુ વખતે રડવા લાગે છે, હૈયાપીટ કરે છે, પણ જો એની પાસે સુકૃતનો જથ્થો (પુણ્ય) હશે તો એ જે સ્થાને છે તેનાથી ઉચ્ચ સ્થાને જ જવાનો છે, કાળ (મૃત્યુ-ચમરાજ) કહે છે ‘ અદ્યા ! તું ક્યાં મરી જાય છે ? નકામી હૈયાપીટ શા માટે કરે છે ? તારું શરીર હવે જીર્ણશીર્ણ થઈ ગયું છે તેથી તેને બદલવાની જરૂર છે, તારા કાન સાંભળતા નથી એટલે તારે સાંભળવા માટે મશીનની મદદ લેવી પડે છે, તારી આંખે અંધ આવી ગઈ છે, જોવામાં મુશ્કેલી પડે છે, માટે તારે ચશ્મા પહેરવા પડે છે, કોઈનો હાથ ઝાલવો પડે છે, દાંત પડી ગયા છે એટલે તારે ચોકઠા ચડાવવા પડે છે, ટુંકમાં તારું આખું શરીર જીર્ણશીર્ણ થઈ ગયું છે, માટે એને બદલી નાખીએ કાળની આ વાત અજ્ઞાની માણસ સમજતો નથી. અને થાન છોડાવેલા બાળકની જેમ રડવા

બેસે છે. ખરીરીતે તો મૃત્યુ એટલે એક ચુસાઈ ગયેલી કેરીના બદલે રસથી ભરપૂર એવા બીજા મધુરા આમ્રફળને પામવાનું છે. માંના બીજા થાને તુરત વળગવાનું છે, અનંત જીવનયાત્રામાં વધારે સારા સ્થાને જવાનું છે. છતાં અજ્ઞ બાળકની જેમ અબુધ માનવી રહ્યા બેસે છે-સમક્ષિતને પરમાર્થથી ‘બોધિબીજ’ કહ્યું છે. ને બોધિબીજ ન પામ્યા હોય તે બધા ‘અબુધ’ કહેવાય છે, ત્યારે જ્ઞાનીના અંતરમાં કરુણા જાગે છે. તેથી તે સમજાવે છે કે વિચારો તો ખરા એક ધરડો માણસ છે જેની સામે કોઈને જોવું પણ ગમતું નથી, એ મરીને વળી બીજા સ્થાને બાળક બનીને અવતરે છે. એટલે એને રમાડવા સૌ કોઈ દોડે છે, ઉપાડી ઉપાડીને ખચીએ! ભરે છે, આમાં શું તેનો આત્મા બદલાયો? ના, માત્ર શરીર બદલાયું છે, ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છે :-

વાંસાંસિ જીર્ણાની યથા વિહાય,

નવાનિ ગ્રહ્ણાતિ નરોડપરાણિ ।।

તથા શરીરાણી વિહાય જીર્ણાન્યિ,

ન્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહી ।।૨૨।।

મનુષ્ય જેમ જુના ને જરી ગયેલા વસ્ત્રોને તજીને બીજા નવા વસ્ત્રો પહેરે છે, તેમજ જીવાત્મા જીર્ણ થઈ ગયેલા શરીર તજી દઈ ને બીજા નવા દેહ ધારણ કરે છે. એટલે વ્યવહારમાં પણ આપણા સમજુ લોકો મરી ગયો એમ નથી કહેતા, પણ ‘પાછો થયો’ એમ મરેલા માટે બોલે છે, પાછો થયો એટલે ફરી પાછો જન્મવાનો, નવા

સ્વરૂપે આવવાનો આ વાત સમજાઈ જાય તો મૃત્યુનો ડર ન રહે. આ નિર્ભયતા ને વિવેકી વિચારદૃષ્ટિ લાખ ખર્ચતાંય ન મળે, પણ દિવ્યદૃષ્ટિ જેને જૈનદર્શન સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહે છે-પામતા મળે. આ શ્રદ્ધા અંતરમાંથી આવવી જોઈએ, પછી મૃત્યુનો ભય ન રહે, ને જીવન રસભરપૂર બની જાય. આ સમ્યગ્દૃષ્ટિને સ્થાયી ને દૃઢ બનાવવા માટે માનવીએ હરક્ષણે વિચારવું જોઈએ કે ‘હું કોણ છું?’ ક્યાંથી આવ્યો છું? ક્યાં જવાનો છું? શ્રી આચારાંગ સૂત્રની જ આ વાત છે-આ વિચારધારાના સાતત્યથી જ આપણને જડ-ચૈતન્યના ભેદની સમજણ પડશે, આત્મસ્વરૂપની ખરી જોળખ થશે ને સતત અભ્યાસથી આત્માની અનુભૂતિ આત્મ સાક્ષાત્કાર થશે. જીવમાંથી શિવ બનાશે.

આ પ્રમાણે મૃત્યુ એટલે ખરેખર તો જગતનો ને સંસારનો વિયોગ પરંતુ પરમાત્મા થવાનો યોગ છે. અપ્પા સો પરમપ્પા એટલેકે આત્મા એજ પરમાત્મા છે. એમ અનંતા તીર્થંકરોએ કહ્યું તે જ વાત હિંદુધર્મે પણ ‘તત્ત્વમસિ’ તે (પરમાત્મા) તું છે, અગર તો અહં બ્રહ્માસ્મિ-હું બ્રહ્મ એટલે કે પરમાત્મા છું. કહીને કરી છે. તેથી મૃત્યુ એ તો જીવમાંથી શિવ બનવાનો પરમ માંગલિક અવસર છે, માટે તેનો ખેદ કરવાનો ન હોય. એટલે જ તો તીર્થંકર લગવંતોના નિર્વાણને ‘નિર્વાણ કલ્યાણક’ કહેલ છે. જન્મ કલ્યાણકની જેમ જ નિર્વાણ પણ કલ્યાણક છે કારણ કે લવબ્રમણમાંથી મુક્તિ અપાવ-

નારૂં છે, તેથી તેની પણ ઉજવણી કરવાનું જૈનધર્મ કહે છે, એટલે સમકિતી મૃત્યુનો ખેદ કરતો નથી.

મરણ, સ્મરણ અને વિસ્મરણ એમ ત્રિપદિ છે. તેનો પરમાર્થ એ છે, ખરેખર તો મરણ પામવાથી શરીરનો વિયોગ થવા છતાં, જો આપણે તેમના ગુણોનું સદા સ્મરણ કરતાં રહીએ, તો તે વિયોગ વિયોગ રહેતો નથી. પણ જાણે તે વ્યક્તિ સદા આપણી સાથે જ છે તેવો અનુભવ થાય છે. દા. ત. પ્રભુ મહાવીરને નિર્વાણ પામ્યાને અઢી હજાર વર્ષ થઈ ગયા. છતાં એમનું સતત સ્મરણ કરવાથી, તે પ્રભુ જાણે સદા આપણને માર્ગદર્શન આપ્યા કરે છે તેવા અનુભવો થશે. સ્મરણ ભાવપૂર્વક દૃઢ શ્રદ્ધા રાખીને કરવું જોઈએ. તેવું જ ગુર્વાદિતું કે સ્વજનોનું સમજવું. પણ તેમના જીવતાં પણ જો આપણે તેમને યાદ પણ ન કરતાં હોઈએ, વિસ્મરણ કરતાં હોઈએ, એટલે કે તેમની આજ્ઞા વગેરેનું પાલન ન કરતાં હોઈએ તો લલેને આપણી બાજુના ઓરડામાં જ રહેતા હોય, છતાં તે મરણ સમાન છે. એટલે સ્મરણ એ જ સાંનિધ્ય અને વિસ્મરણ એ જ મૃત્યુ છે એમ સમકિતી જીવ સમજે છે, તેથી મૃત્યુ પ્રસંગે સમભાવમાં રહે છે, ને જિનેશ્વરનું સ્મરણ એટલે કે જિનેશ્વરના રત્નત્રયીરૂપી માર્ગનું અનુસરણ એ જ કાળ રાજાને એટલે કે મૃત્યુને જીતવાનો એકમાત્ર સરળ અને સચોટ માર્ગ છે. એમ શ્રદ્ધાપૂર્વક માને છે.

હિંદુધર્મ પણ આ જ વાત નીચે પ્રમાણે કહે છે.

‘મૃત્યુને નજર સામે રાખીને આપણે જો આપણો

જીવન વ્યવહાર ગોઠવીએ તો મૃત્યુનો કોઈ ડર આપણને રહે નહિ. આપણે આપણી ઈચ્છા અને તૃણાઓ પર કાબુ રાખીએ અને કોઈપણ વ્યક્તિ કે કાર્યની સ્પૃહા ન રાખીએ. નિસ્પૃહ બનીને જીવીએ તો મૃત્યુથી ડરવાનું આપણને કોઈપણ કારણ રહે નહિ. સંસારમાં જે માણસો પોતાના કર્મોનો હિસાબ ચોખ્ખો રાખે છે, તેને કોઈનાથી અરે યમરાજથી પણ કોઈપણ પ્રકારનો ભય રાખવાનો રહેતો નથી. કારણકે આપણે સારા કે ખોટા જેવા કર્મો જાંઘળીમાં કર્યા હશે, તે કર્મોના ફળ અંતકાળે આગળ આવશે. ખોટા કર્મવાળાને ડર લાગે છે તેથી જીવ છૂટતો નથી, શરીરને વળગી રહે છે. પરંતુ સારા કર્મવાળાને મોત ડરાવી શકતું નથી. જાંચી પાયરીએ ચડવાનો જેવો ઉદ્લાસ હોય, તેવો અંતરનો ઉદ્લાસ ને સમાધિ તે સમયે તેવા સાધક જીવને હોય છે. તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ આપણે સહુએ પણ તાજેતરમાં સમાધિ મૃત્યુ પામેલા પ. પૂ. બા. બ્ર. કુસુમબાઈ મહાસતીજીની છેલ્લા શ્વાસ સુધીની શુદ્ધિ ને જાગૃતિથી અનુભવેલી છે. માટે શ્રદ્ધા રાખીને જિનેશ્વરના માર્ગની ભાવપૂર્વક આરાધના કરો, જેથી મૃત્યુનો ડર લાગવાને બદલે, મૃત્યુ ડરીને ચાલ્યું જશે અર્થાત નવો જન્મ ધારણ કરવાનો રહેશે નહિ ને મૃત્યુને જીતી જવાશે.

ધર્મની દઢ શ્રદ્ધા

(સત્ય ઘટના)

સ્વાધ્યાય કરતાં કે ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવતાં ઘણી વખત લોકો પુછતાં હોય છે કે શ્રદ્ધાની વાત તો બરાબર સમજાય છે, પણ તેને આચરણમાં મૂકવી કઠીન પડે છે, અગર તો તેવા કંઈ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયે ધર્મશ્રદ્ધામાં કેવી રીતે અડગ રહેવું તે સુઝતું નથી. ત્યારે શાબ્દિક વિવરણ સાથે તેવા કોઈ પ્રસંગનું ધર્મકથા રૂપે નિરૂપણ કરવાથી તેને આચરણમાં કેમ મૂકી શકાય તે બાબત સ્પષ્ટ કરવા માટે જૈનધર્મના ચાર અનુયોગોમાં એક ધર્મકથાનુયોગ રાખ્યો છે. અગ્રે પણ આ ભાવ સ્પષ્ટ કરવા સવાસોએક વર્ષ પહેલા બનેલી એક સત્ય ઘટના શ્રદ્ધાગુણને દઢ કરવા આપું છું.

સૂરત શહેરમાં સવાસોએક વર્ષ પહેલાં દલપતભાઈ શેઠ નામના એક નીતિમાન જૈન ઝવેરી રહેતા હતા. તેમને સંતાનમાં એક માત્ર પુત્ર નામે કાંતિલાલ હતો. સૂરત શહેરમાં ત્યારે નવાબનું રાજ્ય હતું. શેઠ નામાંકિત ઝવેરી હતા. શ્રીમંત હતા, તેથી ઝવેરાતના ધંધા ઉપરાંત વહાણના વીમા ઉતારવાનું પણ કામ કરતાં, કારણ કે સૂરત ત્યારે ધીકતું બંદર હતું. રેલ્વે લાઇન હજી પડી ન હતી. તેથી દેશ પરદેશના વહાણો સૂરત બંદરે લાંગરતા ને ધમધોકાર વેપાર ચાલતો. પણ વિમાના કામમાં શેઠે એક નિયમ કરેલો કે પોતાની સંપત્તિથી વધુ રકમનો

વીમો કદાપિ ન લેવો, કેમકે કદાચિત વહાણુ ડુબી જાય ને વીમાની રકમ ચુકવવી પડે તોપણ પોતે પૂરેપૂરી રકમ ચુકવી શકે ને પોતાની નીતિ ને પ્રતિષ્ઠાને આંચ ન લાવે. આવી નીતિમત્તાને લીધે દલપતભાઈ શેઠની 'પેઢીનું' નામ દેશપરદેશમાં પ્રસિધ્ધિને પામેલું. હવે વૃધ્ધાવસ્થા આવતાં શેઠે પેઢીનો બધો કારભાર વિશ્વાસુ મુનિમને સોંપેલો ને સાથે ખાસ લલામણુ કરેલી કે પોતાની મુડીથી વધારે રકમનો વીમો કદાપિ ન ઉતારવો, અને આ નિયમ ચોપડાના પાને પણ લખ્યો હતો.

આયુષ્ય પુરૂ થતાં શેઠ અવસાન પામ્યા, પણ કાંતિલાલની ને પેઢીની બરાબર સંભાળ રાખવાનું મુનિમજીને સોંપી ગયેલા.

કાંતિલાલ સ્વભાવનો ઘણો જ સરળ હતો, ને દીલનો ઘણો નરમ હતો, પણ તેના સદ્ભાગ્યે મુનિમ ઘણો વિશ્વાસુ ને ધંધાનો અનુભવી હતો, ને ઘરમાં પત્ની પણ ઘણી વ્યવહાર કુશળ, ઘરરખું ને દેવ ગુરૂ ધર્મમાં પરમ આસ્થા રાખવાવાળી ને પરમ ભક્તિ કરવાવાળી હતી. તેથી કાંતિલાલનો જીવન વ્યવહાર બહુ શાંતિથી ચાલ્યા કરતો. કાંતિલાલ પણ આવકના આચાર ભાવથી પાળતો તેથી રોજ સૂર્યાસ્ત પહેલા પેઢીએથી નીકળી જતો ને ઘરે આવીને જમી કરીને બંને માણસ પ્રતિક્રમણાદિ કરતાં. મુનિમજી મોડેથી પેઢીનું કામ પતાવી, પેઢી બંધ કરી, પેઢીની ચાવીઓ ઘરે આવી ને આપી જતાં, આ પ્રમાણે તેમનો રોજીંદો કાર્યક્રમ મુનિમજી નિષ્ઠાપૂર્વક કરતાં હતાં.

હવે એકદા એવું બન્યું કે કાંતીલાલ શેઠ પેઢીએથી નીકળી ગયા પછી બે આરબ શેઠની પેઢીએ આબ્યા ને પોતાના વહાણનો ૩૦ લાખ રૂપિયાનો વીમો ઉતારવો છે. માટે પ્રીમીયમની રકમ લઈને વીમો ઉતારી આપો, તેમ મુનિમજીને કહ્યું. ૩૦ લાખનો વીમો ઉતારવાની વાત સાંભળી મુનિમ પહેલા. ખમચાયો. આ જોઈ આરબોએ કહ્યું કે અમે કાયમ દલપતભાઈ શેઠ પાસે જ અમારા વહાણનો વીમો ઉતારાવતા આબ્યા છીએ ને શેઠની પેઢી સિવાય બીજે કયાંય જવાના નથી. માટે તમારે વીમો ઉતારવો જ પડશે. મુનિમે વિચાર્યું કે શેઠે પોતાની મુડી ૧૫ લાખની ચોપડામાં લખી છે ને તેથી વધુ રકમનો વીમો ઉતારવાની ના લખી ગયા છે, પણ અત્યારે દરિયો શાંત છે, ઊનાળાના દિવસો છે તેથી વહાણ બે ત્રણ દિવસમાં તો દીવ બંદર પહોંચી જશે. માટે કશું જોખમ દેખાતું નથી, ને આરબ વહાણવટીનો આટલો બધો આગ્રહ છે તો આવેલ ગરાગને પાછા વાળવા ઠીક નહિ. તેથી પેઢીનું નામ બગડે, માટે પેઢીનું નામ જાળવી રાખવા મુનિમે તો શેઠના હિતમાં ૩૦ લાખનો વીમો ઉતાર્યો ને પ્રીમીયમની વીસ હજારની રકમ લઈને આરબોને વીમાની પાવતી આપી.

પેઢી બંધ કરીને શેઠના ઘરે ચાવીને પ્રીમીયમની રકમ આપવા ગયા ત્યારે કાંતીલાલને બધી વાત કરી.

કાંતીલાલ તો મુનિમની વાત સાંભળી ગલરાઈ ગયો. મુડી કરતાં વધારે રકમનો વીમો ઉતારવાની મોટા શેઠ ના પાડી ગયા છે, છતાં કેમ આવી ભૂલ કરી ? મુનિમજીએ

ખુલાસો કરતાં પેઢીના હિતમાં આમ કયું છે ને દરિયો થાળી જેવો શાંત છે, તેથી બેત્રણ દિવસમાં તો વહાણ દીવ બંદરે પહોંચી જશે, માટે કશી ચિંતા ન કરશો તેમ કહીને ઘરે ગયો.

પણ કાંતીલાલના જીવને ચેત નથી. તેને તો કશુંક અનિષ્ટ બનવાના દીલમાં લણકારા વાગવા લાગ્યા. નક્કી પેઢીનું પુણ્ય પરવાયું, નહિતર આવો અનુભવી વિશ્વાસુ મુનિમ આવી ભૂલ કરે ખરો ?

કાંતીલાલની તો નીંદર ઉડી ગઈ છે. સદાનો શાંત ચહેરો ઠરમાઈ ગયો છે, સાવ ઉદાસ થઈ ગયો છે તે ભેઈ ચકોર પત્ની તેનું કારણ પૂછે છે. કાંતીલાલ વીમો ઉતાર્યાની બધી વાત કરીને કહે છે કે પિતાજીની સુચના વિરૂદ્ધનું કામ થયું છે, તેથી જરૂર આપણું પુણ્ય પરવાયું છે.

પત્ની શાણી છે, હિંમત આપે છે કે અત્યારથી જ ઢીલા થઈ જવાનું તો કોઈ કારણ નથી. મુનિમજીએ તો આપણા હિત માટે આ કામ કયું છે. ને દરિયો શાંત છે તો વહાણ બેત્રણ દિવસમાં તો સલામત રીતે પહોંચી જશે. માટે નવકાર મંત્ર ગણીને શાંતિથી સુઈ જાવ, આપણે કોઈનું બગાડયું નથી, તો આપણું કોઈ બગાડી શકવાનું નથી. આમ હિંમત આપી તેથી કાંતીલાલ તો અરિહંતનું સ્મરણ કરી શાંતિથી સુઈ ગયો.

પણ હવે બનવા કાળ છે તે આવી શાંત મોસમમાં દરિયામાં કમોસમી વાવાઝોડું થયાના સમાચાર બીજા દિવસે

આવ્યા, ને કાંતીલાલના ગલરાટની તો કોઈ સીમા ન રહી. તેને તો એવા જ લણકારા વાગવા માંડ્યા કે હમણાં આરખો આવીને ઉભા રહેશે ને વીમાની રકમની માંગણી કરશે. ૩૦ લાખ ચુકવશું ક્યાંથી ? ઘરખાર, જર-ઝવેરાત બધું મળી ૧૫ લાખની મુડી છે. તો હવે શું કરવું ? રકમ ચુકવવાની ના પાડવી પડે તેના કરતાં મરી જવું સારું ?

એ જમાનામાં લોકોમાં આવી નીતિમત્તા હતી.

કાંતીલાલે તો પત્નીને પોતાનો અફર નિર્ણય જણાવી દીધો કે આરખો આવે તે પહેલાં અફીણ લઈને લગવાનને ઘરે પહોંચી જવું. કાંતીલાલ અફીણને ગોટો લઈને આવ્યો ને પત્નીને અફીણ ઘોળવા કહ્યું. આ જોઈ શ્રદ્ધાળુ પત્નીએ અફીણનો ગોટો લઈ અફીણના બે કટોરા તૈયાર કરી ટેબલ ઉપર ચૂક્યા. તે જોઈ કાંતીલાલ નવાઈ પામ્યો, પૂછ્યું :— બે કટોરા કેમ ?

પત્નીએ કહ્યું કે તમે જાવ પછી મારે એકલીને જીવીને શું કરવું ? અફીણ પીવું પડશે તો બંને સાથે પીશું પણ આરખોના આવ્યા પહેલા પીવાનું નથી. આરખો રકમની માંગણી કરતાં આવશે કે તરત જ ગટગટાવી જશું, પણ તે દરમિયાન આપણે પૂરા લાવથી લગવાનનું સ્મરણ કરી લઈએ. હવે આજની રાત સુવામાં ગાળવી નથી, પણ લગવાનના સ્તવન ગાશું. માટે તમે થોડીવાર નવકારમંત્ર ગણાવ્યાં હું આવું છું. આમ કહી તેણીએ તો સ્નાન કર્યું લગ્ન વખતનું પાનેતર પહેરી, બીજા બધા પણ અલંકાર

સજીને કાંતીલાલ પાસે આવી. કાંતીલાલ તો આ જોઈ દિગ્મૂઠ બની ગયો. ત્યારે સુશીલ પત્નીએ સાંત્વના આપતા કહ્યું કે હવે જ્યારે લગવાનના ઘરે જવું જ છે, તો બને એટલી પ્રભુલક્ષિત જેટલો સમય મળે તેટલામાં કરી લઈએ તે જ સાડું ગણાય માટે ગલરાટ છોડીને શાંતિથી મારી સાથે બેસી પ્રભુલક્ષિત કરો. આમ દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં પરમ શ્રદ્ધાળુ પત્નીએ સમયવર્તીને પતિના ગલરાટને દુર કરવા પ્રભુલક્ષિતમાં લગાડી દીધો અને આખી રાત સ્તવન સજ્જાય મીઠા કંઠથી ગાઈને સમય લક્ષિતભાવમાં ગાળ્યો.

આમ ને આમ રાત્રિનો સમય વીતી રહ્યો છે. ત્યાં પરોડીએ ચાર વાગે બારણું ટકોરા પડ્યાં. કાંતીલાલ વળી ગલરાઈ બિઠ્યો. તેના તો ગુડા જ લાંગી ગયા. તેને થયું કે વહાણુ ડુબી જવાથી આરબો રકમ રકમ લેવા આવ્યા. તેના હાથ અફીણના કટોરા તરફ વળ્યા. ત્યારે પત્નીએ ધીરજ આપતાં કહ્યું, ખમો ! કોણ આવ્યું છે તે જોવા તો દો. વહાણુ ડુબી જાય તોયે આરબો પેઢીએ આવે. આવા કટાઈમે કોઈ ઘરે ન આવે માટે થોડી હિંમત રાખી અરિહંતનું સ્મરણ કરો. ત્યાં હું તપાસ કરી આવું છું.

બાઈએ પૂરી આસ્થાથી બારણું અર્ધું ખોલ્યું. આડશમાંથી જોયાં કોઈ ઘોડેશ્વાર ઉભેલો જણાયો, બાઈ કાંઈ પૂછે તે પહેલા તો તે ઘોડેશ્વાર ધીમેથી ઉતાવળે ખોલ્યો. દલપતરામ શેઠનું ઘર આજ કે ?

‘બાઈએ કહ્યું : - હા ! પણ શેઠ તો હયાત નથી..

ઘોડેશ્વાર : - ભલે શેઠ ન હોય, પણ તેમની શાખ તો છે ને ? આ થેલી લ્યો. તેમાં મારી અનામત છે. તે સાચવજો. જીવતો રહીશ તો લેવા આવીસ ? નહિતર ખુદા હાફીઝ !

બાઈ : - પણ તમે કેણુ છો ભાઈ ! આટલા ગભરા-થેલા કેમ છો ?

ઘરમાં આવી શાંતિથી બધી વાત કરો, પછી જોઈશું.

ઘોડેશ્વાર : - જોન મારી પાસે વાત કરવાનો સમય નથી. હું સુરતના નવાબનો ફટાયો કુંવર છું. મારા પિતાએ અંતકાળે આ જરજવેરાત મને આપેલા. તે હવે મોટાભાઈ-હાલના નવાબ પડાવી લેવા માંગે છે. મેં આપવાની ના પાડતાં મારી પાછળ મારા મોકલ્યા છે, માટે આ થેલી સંભાળી લ્યો ને મને લાગવા દો. જીવતા મુવાની જીહાર કરું છું. આમ કહેતાં જ બાઈના હાથમાં થેલી પકડાવીને ઉભે ઘોડે જ ફટાયો નાઠો.

બાઈ તો એક પછી એક આ બધી ઘટના બનતી જોઈ જોઈ દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં વધારે શ્રદ્ધાળુ બની. થેલી લઈને પતિ પાસે આવી પછીને પૂછ્યું : કદાચ વીમો ચુકવવાનો થાય, તો કેટલી રકમ આપવાની થાય ?

પતિ : - ૩૦ લાખ.

પત્ની : - આપણી મુડી કેટલી છે ?

પતિ :- ૧૫ લાખ.

પત્ની :- ૧૫ લાખ કેમ ? મને બાપુજી પાંચ લાખ આપી ગયા છે તે કેમ ગણતાં નથી. મારી સાથે આવી જીવદાર રાખો છો ?

પતિ :- તારી રકમ કંઈ લેવાય ? તે તો સ્ત્રી ધન ગણાય ? તેમ છતાં તે ગણીએ તોય દસ લાખ હુટે ?

પત્ની :- સાઈ ! આ થેલી ખુલો જોઉ.

થેલી ખોલતાં અવેરાત જોઈ કાંતિલાલ વિસ્મય પામે છે. આ ક્યાંથી લાવી ?

પત્ની ભગવાને મોકલી પણ હવે તો તમારા ૩૦ લાખ પૂરા થઈ જાય ને ?

પતિ :- અરે ૩૦ લાખ શું ? આ અવેરાત જ તેથી વધુ કિંમતનું છે.

પત્ની તરત જ ઊઠીને ટેબલ પાસે ગઈ. અશીષના બંને કટોરા લઈને બારી બહાર ઘા કરીતે ફેંકી દીધા. પત્નીને કહ્યું આ કંઈ પીવા માટે ઘોળ્યા ન હતા. પણ માત્ર તમને સધિયારો દેવા બનાવ્યા હતા. દેવ-ગુરૂ. ધર્મમાં દઢ શ્રદ્ધા રાખીએ તો ભગવાન આપણી પડખે જરૂર ઉભા રહે તેની ખાત્રી કરાવવા રાખેલા. માટે ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગમાં ધર્મશ્રદ્ધા જાળવી રાખવી. ના હિંમત થવું નહિ ને ખોટું પગલું ભરવું નહિ. અને આરખોની ચિંતા કરવી નહિ. કારણકે ભલે વાવાઝોડું થયું પણ માઈ અંતર કહે

છે વહાણુ સલામત પહોંચી ગયાના ખબર આંખ્યા
જ સમજે.

બીજા દિવસે કાંતીલાલ શેઠ પેઢીએ વહેલા જાય છે, ઘણા
વહાણુ વાવાઝોડામાં સપડાયા ને કોઈ ડુબી ગયાના ખબર
ખબરમાં આંખ્યા છે. આમ મુનિમ સમાચાર આપે છે ત્યાં
જ પેલા બે આરબો હાંફળા ફાંફળા પેઢીએ આવે છે. દરિયાઈ
તોફાનમાંથી બચીને આંખ્યા હોય તેવા દેહાર છે. આવતાં-
વેંત મુનિમજીના ચરણમાં ઢગલો થઈ પડી જાય છે.

કાંતીલાલ આરબોને આવેલા જોઈ ફરી ચિંતાતુર
બને છે, પણ વીમાની રકમની માગણી કરવાને બદલે
મુનિમજીના ચરણમાં આઘોટતાં જોઈ નવાઈ પામે છે.
મુનિમજી તેમને ઉઠાડી કુશળ-સમાચાર પૂછે છે.

આરબો કહે છે શેઠ, અર્ધે રસ્તે પહોંચતા અણુધારી
આંધી ચડી. શાંત દરિયામાં પહાડ જેવડા મોજા ઉછળવા લાગ્યા.
અમને એમજ થયું કે હમણું દૂખ્યા કે ડુબીશું. કેટલાક
ડુબી પણ ગયા. પણ અમારું વહાણુ કેવી રીતે બચી ગયું
તેની હજીય અમને સમજ પડતી નથી. પણ કાલે રાતના
જાણે કોઈ ગેળી સહાય ન મળી હોય ! તેણે અમને ઉગાર્યા
અમે તો પાપીઆ લોકો છીએ. પણ દલપતભાઈ શેઠની
પેઢીના પુણ્ય-પ્રતાપે જ અમે બચી ગયા એમ અમને
ચોકકસ લાગે છે. ત્યારે અમે ખુદા સાક્ષીએ બાધા રાખેલ
કે જો આ તોફાનમાંથી ઉગરી જશું તો શેઠને વીસ હજાર
દેશુ. આ વીસહજારની થેલી સ્વીકારી લો.

કાંતીલાલ લો એક પછી એક બનતી આ અદ્ભૂત ઘટનાઓથી આલો બની ગયો. પત્નીની ધર્મશ્રધ્ધાએ જ વહાણ ન ડુબવા દીધા તેની તેને ખાત્રી થઈ ગઈ. સાચા ભાવથી કરેલી ભક્તિ નિષ્કળ જતી નથી તેની તેને દૃઢ શ્રદ્ધા થઈ.

આરખોને વધુ રકમ ન આપવા બહુ સમજાવ્યા. પણ આરખો એકના બે ન થયા. જીલ કચર્યા પ્રમાણે ન આપીએ તો ખુદાતાલા અમને માફ ન કરે. તમારા પ્રતાપે અમારો જીવ ને માલ બંને બચ્યા; તેનું ઋણ તો પૈસાથી ચુકવાય તેનું નથી. છતાં કુલ નહિ ને કુલની પાંખડી સમજીને આ રકમ સ્વીકારીને અમને દેવામુક્ત કરો.

ઘરે જઈને કાંતીલાલે બધી વાત પત્નીને કરી, વાત સાંભળી પત્નીએ ફરો એટલું જ કહ્યું : આપણે કોઈનું બગાડયું નથી, કોઈનું ખુર્ર વાંછતા નથી. તો પછી આપણું ખુર્ર થાય જ કેમ? દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં દૃઢ શ્રધ્ધા રાખીએ ને નીતિમય જીવન ગાળીએ તો ભગવાન આપણને કંઈ મોકલેજ નહિ. આ હિતશીક્ષા આપણે સહુએ પણ જીવનમાં ઉતારવા જેવી છે.

દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં રાખેલી દૃઢ શ્રધ્ધાનો આવો અદ્ભૂત પ્રભાવ છે. શુદ્ધ ભાવે રાખેલી શ્રદ્ધા કદાપિ નિષ્કળ જતી નથી.

સમકિતની ચાર ભાવના

મોક્ષનું બીજ સમકિત અને સમકિતનું મૂળ ચાર ભાવના છે, માટે તેનું સદા ચિંતન કરી ભાષવી જોઈએ જેથી તેના ગુણો આપણામાં પ્રગટ થાય. આ ચાર ગુણો પહેલાં આળ્યા પછી જ સમકિત ગુણુ આત્મા માં પ્રમટ થાય છે.

ચાર ભાવના

(ઉપજ્ઞાતિ વૃત્ત)

‘ સત્ત્વેષુ મૈત્રી ગુણિષુ પ્રમોદમ્,

કિલબ્દેષુ ભવેષુ કૃપાપરત્વમ્ ।

માધ્યસ્થભાવં વિપરિતવૃત્તૌ,

સદા મમાત્મા વિદધાતુ દેવ ॥૧॥

‘ હે વીતરાગ પ્રભુ ! ભવમાત્ર પ્રત્યે મારે ‘મૈત્રીભાવ’ હો, ગુણાધિક પ્રત્યે ‘ ‘ પ્રમોદભાવ ’ હો, કલેશ પામેલા અશાંત ને દુઃખી ભવો પ્રત્યે મારા અંતરમાં કૃપા અર્થાત્ કઙ્કણભાવ હો, અને (જિન વચનથી) વિપરીત વૃત્તિવાળા પ્રત્યે મારા આત્મામાં સદા માધ્યસ્થભાવ વર્તો. આ ચાર ભાવના મારા હૈયામાં સદા સ્થિરતા પામે, સદા ટકી રહો. (વિસ્તૃત વિવરણ માટે જુઓ લેખકનું ‘ભાવના ભવનાશિની’.

(ગુજરાતી-હરિગીત છંદમાં ' ચાર લાવના ')

‘ સૌ પ્રાણી આ સંસારતા, સન્મિત્ર મુજ વહાલા થજો,
સદગુણમાં આનંદ માનું, મિત્ર કે વેરી હજો;
દુઃખીઆ પ્રતિ કરૂણા અને દુશ્મન પ્રતિ માધ્યસ્થતા,
‘ શુભ લાવના ’ પ્રભુ! ચાર આ, પામો હૃદયમાં સ્થિરતા ॥૧॥

(૧) મૈત્રી લાવના - જગતના જીવ માત્રને પોતાના જીવ સરખા ગણી, કોઈપણ જીવની મન, વચન, કાયાથી હિંસા કરવી નહિ - દુલવવા સુખમાં નહિ, કહું છે ને :
‘ પુષ્પપાંખડી જ્યાં ફુલાય, જિનવરની ત્યાં નહિ આજ્ઞાય ’-
વનસ્પતિ આદિના સૂક્ષ્મ જીવોની પણ મિત્રની જેમ રક્ષા કરવી, અર્થાત્ પ્રાણીમાત્રનું લલું આહવું તે ‘ સ્વ-પર દ્રવ્ય મૈત્રીલાવના છે,’ અને સ્વ (પોતાના) આત્માના સાચા મિત્ર બનીને પોતાના અનાદિકાળના અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ અને કષાયભાવોને છોડીને સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન-ચારિત્રની આરાધના કરવી તે ‘ સ્વલાવ મૈત્રીલાવના ’ છે.

મૈત્રીલાવ એ કષાયના ઉપશમનું કારણ છે. હજી લાઈલાંડુ પ્રત્યે ક્રોધાદિ આવી જશે, પણ મિત્રો પ્રત્યે નહિ આવે. તેથી મૈત્રીલાવને પ્રથમ સ્થાન ચારલાવનામાં હેતુ પૂર્વક આપ્યું છે, કારણ કે ‘ ઉપશમ ’ એ પણ સમક્રિતા પાંચ લક્ષણમાં પહેલું છે. કારણકે ક્રોધાદિ કષાયો ઉપશાંત થાય નહિ, મંદ પડે નહિ ત્યાં સુધી સમક્રિત પ્રગટે જ નહિ. ઉપશમ એ ચારિત્ર (સંયમ) નું બીજ છે, અને ચારિત્ર એજ મોક્ષનું અનંતર કારણ છે. મૈત્રી

ભાવથી નિર્વૈરબુદ્ધિ આવે છે. જીવમાત્ર પ્રત્યે સમભાવ આવે છે. શ્રી. દશવૈકલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે તેમ

‘ સંવભૂયપ્પભૂયસ્સ, સમ્મં ભૂયાઈ પાસઓ ’

‘ પિહિઆસવસ્સ દંતસ્સ, પાવકમ્મં ન બંધઈ ॥૬॥

‘ જે પ્રાણીમાત્રને પોતાના આત્મા સમાન-‘ આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ ’ - ગીતાજી પ્રમાણે ગણે છે, તેવા રાગ-દ્વેષાદિ આશ્રવના દ્વારોને બંધ કરનાર જિતેન્દ્રિયને પાપકર્મ બંધાતા નથી. ’ પોતાના આત્મા સમાન જીવોને ગણવા એટલે બંધાનું શુભ થાઓ તેમ ઈચ્છવું.

દરેક તીર્થંકર ભગવંતે પૂર્વના ત્રીજા ભવે ‘ સર્વ જીવોને શાસનરસી કરે ’ એવી આ અનુપમ ભાવના ભાવીને તીર્થંકર નામગોત્ર બાંધ્યું હોય છે.

આ મૈત્રીભાવ ઉદાયન રાજર્ષિએ પોતે કેદ કરેલા ને લાકડાના પાંજરામાં પૂરેલા ચંડપ્રદ્યોતન રાજા પ્રત્યે દાખવીને પોતાના સમક્ષિતને નિર્મળ કર્યું.

(૨) પ્રમોદ ભાવના - એટલે સદા ગુણાનુરાગી બનવું. બંધાના ગુણ જોવા. બીજાના ગુણ દેખી રાજી થવું. અને વિચારવું કે એમના ગુણો મારામાં પ્રગટો. આ ભાવના ભાવવાના કારણે જ શ્રી નવકાર મંત્ર, લોગસ્સ આદિ જિનેશ્વરોના સંસ્તવ જે આપણે રોજ કરીએ છીએ, તેનો પરમાર્થ જ એ છે કે એ પંચ પરમેષ્ઠિના ગુણો આપવામાં પ્રગટ થાઓ. ગુણાનુરાગીપણું વિનય વગર પ્રગટતું નથી. ને વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે. તેથી ગુણાનુરાગી ધર્મી જ

હોય. પ્રમોદભાવના પાયા ઉપર જ ગુણોનો આ મહેલ ચણાય છે; જે આત્માને ક્ષણસ્વરૂપે શાશ્વતા સુખના - મોક્ષ સુખના દેનારા બને છે.

કોઈના ગુણ અને દોષ બંને સ્પષ્ટ દેખાતા હોય, તો, તેના દોષો છોડીને ગુણોનું જ બહુમાન કરવું, આદર કરવો, ગુણો પ્રત્યે દિલમાં અહોભાવ લાવવો એ પ્રમોદ-ભાવનાનું કાર્ય છે. કારણકે

‘ પ્રમોદમાસાઘ ગુણૌઃ પરેષાં,

યેષાં મતિમંજ્જતિ સામ્યસિન્ધૌ ।

દેદીપ્યતે તેષુ મનઃપ્રસાદો,

ગુણાસ્તથૈતે વિશદી ભવન્તિ ॥

‘ બીજાના ગુણો જોઈને જેને ખૂબ અનંદ થાય, સમતા સમુદ્રમાં લીન થાય, તેમની ચિત્તપ્રસન્નતા ખૂબ વધે છે અને તેમનામાં તેજ ગુણો વિકાસ પામે છે, વિસ્તાર પામે છે.’

શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહ્યું છે : ‘ પરાત્મનિંદા પ્રશંસે સદસદ્ ગુણોચ્છાદનોદ્ભાવને ચ નીચૈર્ગોત્રસ્ય ॥ ’ ‘ પરનિંદા અને સ્વપ્રશંસા કરવાથી, બીજાના સારા ગુણો ઢાંકી દેવાથી અને ખરાબ ગુણો ઉઘાડા પાડવાથી જીવ નીચ ગોત્ર બાંધે છે.’ આથી ઉલટું પોતાના દોષોની નિંદા ને પરના ગુણોની પ્રશંસા કરવાથી, બીજાના સદ્ગુણોનો પ્રગટ આદરને દોષોને ઢાંકવાથી, જીવ ગોત્ર બંધાય છે. આ ન્યાયે પ્રમોદ ભાવના જીવ ગોત્ર બંધાવે છે.

સાધકની સાધનાનું મૂખ્ય લક્ષ્ય જ દોષોને દૂર કરવાનો ને ગુણોને પ્રગટ કરવાનો છે. તેથી સાધના માર્ગને જ જિનશાસનમાં ‘ગુણસ્થાન કમારોહણ’ કહ્યો છે. તેથી ગુણાનુરાગીજ આરાધક બની શકે, અને દોષ દષ્ટિવાળો વિરાધક બને છે. ગુણાનુરાગ એ સમક્ષિતનો ગુણ છે. ગુણાનુરાગી શીઘ્ર સમ્યક્ત્વ પ્રગટાવે છે ને હોય તો નિર્મળ કરે છે.

(૩) કંઠણા ભાવના :- કંઠણા એ પ્રકારની છે :-

(૧) ‘દ્રવ્ય કંઠણા’ તે પરના હુઃખ દૂર કરવા તે.

(૨) ભાવ કંઠણા તે પોતાના આત્માને મિથ્યાત્વ ને અજ્ઞાનદશામાંથી છોડાવવો તે, એટલે કે ક્રોધાદિ કષાયો ને પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયભોગોથી આત્માને બચાવવો. તે જીવ એમ ભાવના ભાવે કે જે દિવસે હું મારા ને અન્યના આત્માઓને પાપકર્મ કરતાં બચાવીશ તે દિવસ મારો ધન્ય થશે. પાપકર્મ કરતાં પોતે અટકવું ને બીજાને અટકાવવા તે ભાવ કંઠણા છે. તીર્થંકરોના હૈયામાં આવી ભાવ કંઠણા ભરપૂર ભરી હોય છે તેથી તેમને ‘નિષ્કારણ કંઠણાના ધણી’ કહ્યા છે. સિદ્ધભગવંતોની અખૂટ નિષ્કારણ કંઠણાનો જરા વિચાર તો કરો. પોતે તો સિદ્ધપદ પોતાના જ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રપાલનગી પામે છે, ને તેમને હવે જન્મ-મરણના ફેરા નથી, સંસારીજીવો સાથે કોઈ મતલબ નથી, તેમ છતાં નિષ્કારણ કંઠણાભાવે અનાદિ નિગોદની કેદમાંથી એક જીવને કાઢીને ચતુર્ગતિરૂપ વ્યવહારરાશીમાં મૂકતા જાય છે. આપણે પણ નિગોદમાંથી નીકળીને જે માનવભવ

જૈનધર્મ આદિ દુર્લભ બોલો પામ્યા છીએ તેનું શ્રય કોઈ સિદ્ધ ભગવંતના કરૂણાભાવને કાળે જ બળ્ય છે. તો પછી હવે શું આપણું કર્તવ્ય નથી કે વહેલામાં વહેલા સિદ્ધ-પદને પામવાની રત્નત્રયીની આરાધના કરીને કોઈ એક નિગોદના જીવને કર્મરાજની કેદમાંથી મુક્ત કરીએ ? બહુ વિચારવા જેવું છે. આ શુદ્ધતા પામવાનો વિચાર આવવો તે જ સ્વઆત્માની ‘કરૂણા’ છે; અને તે ભાવના ભાવીને જીવ બહિર્દેશા છોડી સ્વ તરફ વળે છે ને સ્વદયા લાવી પોતાના આત્માને મિથ્યાત્વ અને કષાયભાવોથી બચાવે છે. તેથી જીવને બહુજ લાભ થાય છે. તે ભાવવાથી શાશ્વતા અવ્યાબાધ મોક્ષ સુખ પામવાનો ધોરીમાર્ગ મળી બળ્ય છે.

કરૂણા હોય ત્યાં કુરતા રહી જ ન શકે; જીવહિંસા કરી જ ન શકે. એટલે પાપકર્મોથી આપોઆપ બચાય. આરંભ સમારંભના કાર્યો કરવાની ઇચ્છા ન રહે. પણ કદાચ ન છુટકે સંસાર વ્યવહારના કારણે કરવા પડે તો પણ જતનાપૂર્વક કરે; અને સાથે અંતરમાં ખેદ વર્તે, પસ્તાવો થાય. એ પશ્ચાત્તાપ તપના કારણે બહુધા અશુભ કર્મ-બંધથી બચે, અને કદાચ બંધ પડે તો પણ મંદ રસને કારણે અદ્ય સ્થિતિનો પડે.

કરૂણાનો પરમાર્થ છે ‘કાંઈ પણ દેવા માટે જીવવું;’ પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ નબળા અને દુઃખી જીવોને સુખી કરવા, અગર તો પોતા થકી દુઃખ ન પામે તેમ જીવે. તે જેમકે ધર્મરૂચિ અણગારે પોતાના પ્રાણનું બલિદાન દઈ કીડીઓના જીવ બચાવ્યા. તે સાચી કરૂણા છે. તેનાથી જીવને પરમ લાભ થાય છે. પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

માધ્યસ્થ ભાવના :- એટલે સમતાભાવ, સમભાવ સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીન વૃત્તિ કે અનાસક્તિ.

આ ભાવનાવાળો સુખદુઃખ, માન-અપમાન, સંયોગ-વિયોગ, જન્મ-મૃત્યુ વગેરે સર્વ સંયોગોમાં મનની સ્થિરતા જાળવે, રાગદ્વેષના પરિણામો ન કરે, સુખમાં કુલાઈ ન જાય ને દુઃખમાં દબાઈ ન જાય, તે છે માધ્યસ્થ ભાવના, તેનાથી જીવમાત્ર પ્રત્યે હૈયામાં સમભાવ પ્રગટે છે. કોઈના પ્રત્યે ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ, કોઈ પ્રાણાંતક કબૂત આપે તો પણ પ્રાતઃસ્મરણીય ગજસુકુમાર મુનિની જેમ તેને ઉપકારી માને. કબૂત તો પોતે જ કરેલા કોઈ પૂર્વ કર્મના કારણે આવ્યું છે, તેમાં કબૂત દેનારનો કશો દોષ નથી એમ ભાવના ભાવે ત્યારે તે સાધક સર્વ કષાય ભાવોનો નાશ કરી, મોહનીય કર્મને સર્વથા ખપાવી, અખંડ વીતરાગતાને પામે.

માધ્યસ્થભાવમાં વર્તતા જીવના લક્ષણ શ્રી. ઉત્તરાધ્ય-યન સૂત્રના ૧૯મા મૃગાપુત્રના અધ્યયનમાં યથાર્થ કહ્યા છે ‘નિમમ્મે નિરહંકારો, નિસ્સંગો ચત્તગારવો ! સમો ય સંવભૂએસુ, તસેસુ થાવરેસુ ય ॥ ૮૯ ॥ લાભાલાભે સુહે દુઃખે, જીવિએ મરણે તહા । સમો નિન્દાપસંસાસુ, તહા માણાવમાણ્યો ॥૯૦॥ ગારવેસુ કસાએસુ, દણ્ડ-સદ્દલ-ભએસુ ય । નિયત્તો હાસ-સોગાએ, અનિયાણો અખન્ધણો ॥૯૧॥ અણિસ્સિસઓ ઈહે લોહે, પરલોએ અણિસ્સિસઓ । વાસીચન્દણકપ્પો ય, અસણે અણુસણે તહા ॥૯૨॥

માધ્યસ્થલાવના લાવતાં સાધકના અંતરમા કેવા લાવ વર્તતા હોય ને બાહ્ય લક્ષણ કેવા પ્રગટે તે બતાવતાં કહે છે :-(તે સાધક) મમત્વ રહિત, અહંકારરહિત, સંગ-રહિત એટલે શબ્દાર્થથી સ્ત્રી પુત્રાદિ સ્વજનોના સંગ રહિત અસંગપણે વિચરતો હોય, અને પરમાર્થથી પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયોના સંગ રહિત અર્થાત્ સંપૂર્ણ જિતેન્દ્રિય હોય; શાતા-રસ-ને ઋદ્ધિ-આ ત્રણેની ઈચ્છારહિત હોય, અને ત્રસ અને સ્થાવર સર્વ જીવો પ્રત્યે સમદષ્ટિ હોય, (૮૯)

લાલ-હાનીમાં, સુખદુઃખમાં જીવન-મરણમાં, નિંદા-પ્રશંસામાં તથા માન-અપમાનમાં સમલાવી હોય (૯૦)

શાતાદિ ૩ ગૌરવ, ક્રોધાદિ ચાર કપાય, મન-વચન કાયાના ત્રણ દંડ, મિથ્યાત્વ, નિદાન ને માયાના ત્રણ શબ્દ, તથા ભય, હાસ્ય અને શોકથી નિવૃત્ત થયેલો હોય, વળી નિદાન (તપના ફળની ઈચ્છા) અને (કર્મ) બંધનથી મુક્ત હોય (૯૧)

આ લોક અને પરલોકમાં અનાસક્ત હોય એટલે આ લોકના ધનવૈભવાદિની, કે પરલોકના દિવ્યસુખોની લાલસા-આશંસા ન હોય, દેહના અંગોને કોઈ વાંસલાથી છેદે કે (કોઈ ભક્તિલાવથી) ચંદનનો લેપ કરે, તથા આહારાદિ મળે કે ન મળે, તોપણ સમલાવમાં સ્થિર રહે (૯૨.)

ઉપરોક્ત ગુણો જેનામાં પ્રગટ્યા હોય તે માધ્યસ્થ-લાવને પામ્યો ગણાય. અને તેવો સાધક તેના પ્રભાવથી રાગ-દ્વેષનો અને કષાયોનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરી-અર્થાત્ મોહ-

નીચાદિ ચારે ઘાતી કર્મોને સર્વથા ખપાવી વીતરાગદશાને પામે. યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રગટાવી કેવળી લગવંત બની જાય. આમ માધ્યસ્થલાવ એ ચારે લાવોમાં સર્વોપરી છે. સમતાધર્મનું ઘોતક છે. મૈત્રી, કરુણા ને પ્રમોદલાવ સાધકને માધ્યસ્થલાવે પહોંચાડે છે.

સાધનાની શરૂઆત અનંતાનુબંધીનો ચોક ને દર્શન મોહનીયની ત્રીકનો ક્ષય, કે ઉપશમથી થાય, તે સાત પ્રકૃતિ જતાં સમકિત પ્રગટે. અને પછી ચારિત્રધર્મની આરાધના કરીને સાધક મોહનીય કર્મની બાકીની પ્રકૃતિ એાને મૈત્ર્યાદિ લાવનામાં આગળ વધતાં જતાં ખપાવતો ખપાવતો માધ્યસ્થલાવે પહોંચીને સંપૂર્ણ ક્ષય કરે અને કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન પ્રગટાવે, એટલે આ ચારે લાવનાને જૈનદર્શને સમકિતની લાવના અને હિંદુધર્મમાં પતંજલો ઋષિએ ‘યોગલાવના’ કહી છે. તેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે પાતંજલ યોગસૂત્રમાં કહ્યું છે :- ‘મૈત્રીકરુણા મુદિતો પેક્ષાણું સુખદુઃખ પુણ્યાપુણ્ય-વિષયાણું લાવનાતઃ ચિત્તપ્રસાદનમ્’

‘સુખી કે દુઃખી, પુણ્યશાળી કે પાપી, ઉપર અનુક્રમે મૈત્રી, દયા, મુદિતા (પ્રમોદ) અને ઉપેક્ષા લાવના કરવાથી ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે,’ -તે પછી પ્રસન્ન થયેલું ચિત્ત ધર્મધ્યાનમાં એકાગ્ર બની જઈ ‘સ્થિતપ્રજ્ઞ’ (વીતરાગ) દશાનો લાલ મેળવે છે. આત્મસાક્ષાત્કાર ને આત્મશાંતિ અનુભવે છે.

મૈત્રી આદિ ૪ લાવનાથી ૪ કષાયોનું શમન થાય છે :- (૧) મૈત્રીલાવથી ક્રોધનું, (૨) પ્રમોદલાવથી માનનું,

(૩) કંઠુલાવથી માયાનું ને (૪) માધ્યસ્થલાવથી લોભનું શમન કે ક્ષય થાય છે. તે આ રીતે :

‘ મૈત્રીલાવના અંતરને વિશાળ બનાવે છે, જ્યાં જીવમાત્રને મિત્ર માન્યા ત્યાં પછી ’ ક્રોધરૂપી ‘ ચંડાળને અવકાશજ ક્યાં મળવાનો ? હજી ભાઈભાંડુ પ્રત્યે ક્રોધ આવી જશે, પણ મિત્ર સામે નહિ આવે ‘ (૨) ‘ માન ’ રૂપી હાથીને ટાળવાને માટે ‘ પ્રમોદ લાવના ’નો આશ્રય લઈને ગુણીજનો તરફ દ્રષ્ટિ કરવી જેથી બીજને ગુણોમાં આપણાથી ચડિયાતાં દેખતાં આપણો અહંભાવ-અભિમાન-શ્રી બાહુ-બલિજની જેમ ઓગળી જશે, અને સમતાભાવ પ્રગટશે, (૩) દીન, દુઃખી પ્રત્યે ‘ કંઠુલાની દ્રષ્ટિ ’ રાખવાથી કોઈને પણ માયા પ્રપંચ કરી ઠગવાની કે છેતરવાની ઈચ્છા પણ મનમાં થશે નહિ, અને ૪) પર પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવાના લોભને ટાળવા ‘ માધ્યસ્થભાવ ઉપેક્ષા કે ઉદાસીન વૃત્તિ શીખવાડશે એટલે ‘ લોભ ’ કષાય નાશ પામશે.’

આમ મૈત્ર્યાદિ ચાર લાવનાથી ચાર કષાયો ઉપશાંત કે નષ્ટ થવાથી સાધક ઉપશાંત કેવળી કે ક્ષીણમોહકેવળી બનશે. આ ચારે લાવના મોક્ષના કારણભૂત છે જેથી સમક્ષિતની લાવના કહી છે.

આ ચારે લાવના ‘ ધર્મધ્યાન ’ ની એકાગ્રતા માટે ખૂબ સહાયક છે :-

‘ મૈત્રી-પ્રમોદ-કારુણ્ય-માધ્યસ્થાનિ નિયોજયેત્ ।

ધર્મધ્યાનમુપસ્કર્તુ’; તદ્ધિ તસ્ય રસાયનમ્ ॥

મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા, ને માધ્યસ્થ. આ ચાર લાવના ધર્મધ્યાન માટેની ઉત્તમ લાવનાઓ છે. તૂટતા એવા ધર્મધ્યાનને સાંધવા અર્થાત્ એકાગ્રતા લાવવા આ ચાર લાવનાઓ સહાયક છે, (વૃદ્ધાવસ્થામાં) આ લાવનાઓ જ શ્રષ્ઠ રસાયણ રૂપે ઉપકારક નીવડે છે.’

મૈત્ર્યાદિ ચારે લાવનાની સમ્યક્ત્વ માટે પરમ આવશ્યકતા છે. આ ચારે લાવનાઓ અંતરમાં ઘુંટાય છે, ત્યારે લાવનારની શ્રદ્ધા અને ચિત્ત નિર્મળ બને છે, વિવેક દષ્ટિ ખુલે છે ને પછી વિચારે છે કે જગતમાં અનંતા જીવો છે, અને આ અનંતા જીવોની વચ્ચે હું છું, તો તે બધાની સાથે મારો ‘વ્યવહાર મૈત્રીપૂર્ણ’, પ્રમોદલાવ યુક્ત, કરુણા-દયાથી ભરેલો અને માધ્યસ્થ લાવવાળો હોવો જોઈએ. આ લાવો અંતરમાં પ્રગટવાથી મિથ્યાત્વ નાશ પામે છે, અને સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સમ્યક્ત્વની આ ચાર લાવનામાં પહેલી ‘મૈત્રી-લાવના’ જીવને અશુભથી બચાવે છે, બીજી પ્રમોદ ને ત્રીજી કરુણા લાવના શુભમાં જોડે છે ને ચોથી માધ્યસ્થ લાવના શુદ્ધમાં લઈ જાય છે; જે છેવટે ‘વીતરાગલાવ’માં પરિણમીને ‘વીતરાગતા’ અપાવે છે, ફળસ્વરૂપે ‘કેવળજ્ઞાન’ અને ‘કેવળદર્શન’ પ્રગટે છે.

આ ચાર લાવના ચાર માંગલિક સાથે આ રીતે જોડાયેલી છે.

(૧) મૈત્રી લાવના - અરિહંતા મંગલ, લોકોત્તમ, અને તેમનું શરણ.

(૨) પ્રમોદ લાવના - સિદ્ધ મંગલ, લોકોત્તમ, અને તેમનું શરણુ.

(૩) કરુણા લાવના - સાધુ મંગલ, લોકોત્તમ અને તેમનું શરણુ.

(૪) માધ્યસ્થ લાવના - ધર્મ મંગલ. લોકોત્તમ અને તેનું શરણુ.

-અરિહંત લગવંતની મૈત્રી લાવના સર્વોચ્ચ છે. સર્વ જીવ કર્મ શાસનરસી એવો અસીમ મૈત્રીલાવ એમના અંતરમાં પૂર્વના ત્રીજા ભવે પ્રગટ્યો હોય છે, અને તેથી તીર્થંકર નામગોત્ર બાંધીને અરિહંત બન્યા હોય છે.

(૨) સર્વ સિદ્ધો અનંત ગુણના ભંડાર હોય છે, તેમના ગુણોને ગ્રહણ કરવા તે 'પ્રમોદ લાવના' છે, સિદ્ધોનું શરણુ લેવાથી, તેમના ગુણોનો અંતરમાં આદર ને અહોભાવ લાવવાથી તે ગુણો આપણામાં આવે છે. (૩) સર્વ સાધુ લગવંતોને સર્વ જીવો પ્રત્યે અપાર કરુણા હોય છે. તેથી તો તે છકાયના નાથ કહેવાય છે. કહ્યું છે ને 'મુનિવર પરમ દયાળ' લવિયા અને (૪) ધર્મબુદ્ધિ જ ઉપેક્ષા કરવા લાયક જીવો પ્રત્યે 'માધ્યસ્થ લાવ' રાખવાનું શીખવે છે.

આ ચારે લાવના ચારે કષાયો કે જે સંસારચક્રના મૂળ છે, તેનો નાશ કરનારી છે; તેથી તે 'મોક્ષ'ના કારણુ ભૂત છે એટલે જ સમકિતની લાવના કહી છે, અને તે અનુક્રમે યતિના ચાર મુખ્ય ગુણ (૧) ખન્તિ, (૨) મદ્દવે (૩) અબજવે અને (૪) મુત્તિ જેને શ્રી ઠાણાંગજી સૂત્રમાં 'ધર્મના દ્વાર' કહ્યા છે તેની સાથે આ રીતે સંબંધિત છે.

(૧) મૈત્રી લાવના - ક્રોધ કષાય દૂર કરે.

ખન્તિ = ક્ષમા એટલે કે ક્રોધ દૂર થાય.

(૨) પ્રમોદ લાવ-માનને દૂર કરે.

મદ્દવે = માર્દવતા એટલે કે માનને જીતે.

(૩) કરુણા લાવ - માયા. દૂર કરે.

અજગવે = સરળતા એટલે કે માયાને જીતે.

(૪) માધ્યસ્થલાવ - લોભ દૂર કરે.

મુક્તિ = લોભની મુક્તિ એટલે તૃષ્ણા જીતે.

આ રીતે આ ચારે લાવના સંસારના મૂળ એવા કષાયોને દૂર કરનારી હોવાથી 'સમક્ષિત'ની લાવના કહી છે.

ચાર લાવનાનું ગીત

મૈત્રી લાવનું પવિત્ર ઝરણું, મુજ હૈયામાં વહ્યા કરો;
શુભ થાઓ આ સકળ વિશ્વનું, એવી લાવના નિત્ય રહો.
ગુણથી ભરેલા ગુણીજન દેખો, હૈયું મારું નૃત્ય કરો;
એ સંતોના ચરણ કમળમાં, મુજ જીવનનું અધ્યં વહો...
દીન, કુર ને ધર્મવિહોણાં, દેખી દીલમાં દર્દ રહો;
કરુણા ભીની આંખોમાંથી, અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહો.
માર્ગ ભુલેલા જીવન પથિકને, માર્ગ ચીંધવા ઉભો રહું,
કરે ઉપેક્ષા એ મારગની, તો યે સમતા ચિત્ત ધરું,
મહાવીર પ્રભુની ધર્મલાવના, હૈયે સૌ માનવ લાવો,
વેર ઝેરના તાપ તજીને, મંગલ ગીતો સહુ ગાઓ,
પ્રભુ! મંગલ ગીતો સહુ ગાઓ.

સમકિત ભવરોગને મટાડનાર જડીબુટ્ટી

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્ય. ૩૨ પ્રમાદસ્થાનમાં પ્રભુ કહે છે :

રાગો ય દોષો વિ ય કર્મખીયં,

કર્મં ચ મોહપ્પલવં વચન્તિ ।

કર્મં ચ જાઈ- મરણુસ્સ મૂલં,

દુઃખં ચ જાઈ-મરણું વચન્તિ ॥૭॥

રાગ અને દ્વેષ એ જ (અનાદિકાળથી) કર્મના બીજ છે, એટલે કે જીવને કર્મના બંધ કરાવનારા છે. કર્મ મોહથી (આઠે કર્મોમાં મોહનીય કર્મજ દરેક પ્રકારના કર્મબંધ કરાવનાર હોવાથી) પેદા થાય છે. અર્થાત્ કર્મનો બાપ મોહ છે, રાગ-દ્વેષ મોહની પેદાશ છે જે કર્મ બંધાવે છે. તે કર્મ જન્મ-મરણનું (એટલે જન્મ-મરણરૂપ સંસારચક્રનું) મૂળ છે. અને (જીવને માટે) જન્મ-મરણ તે જ દુઃખ છે. (જન્મ વખતે જીવને અનંતી વેદના કહી છે, અને મૃત્યુ વખતે તો જન્મ કરતાં અનંતગણી વેદના કહી છે.)

જ્ઞાનીઓએ મોહનીય કર્મને રાજાની ઉપમા આપી છે. બધા કર્મોમાં મોહનીય કર્મ રાજા સમાન છે; કારણકે તેનું મૂળ ‘મિથ્યાત્વ’ છે, તેથી તે સર્વ કર્મોને બંધાવનાર છે, અર્થાત્ મોહનીય કર્મની અકાવીસે પ્રકૃતિ અને

ખાકીના સાતે કર્મોની દરેક પ્રકૃતિ જીવને બંધાવનાર આ મોહનીય કર્મ છે. સર્વ કર્મ બંધાવનાર આ મોહનીય કર્મ છે, તેથી સર્વ કર્મથી જીવનો છુટકારો પણ આ એક મોહનીય કર્મનોજ નાશ કરવાથી જીવનો થઈ જાય છે. તેમ વીરપ્રભુએ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન રહના ૭૧ માં બોલમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે :-

ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે :- ‘ પેજજ-દોસ-મિચ્છા દંસણુ વિજ્ઞએણું ભન્તે ! જીવે કિં જણુયઈ ? ’

ભન્તે ! અર્થાત્ હે ભગવંત ! રાગ-દ્વેષ અને મિથ્યા-દર્શનના વિજયથી જીવને શું ફળ મળે ?

પ્રભુ કહે છે :- ‘ રાગ-દ્વેષ અને મિથ્યાદર્શન પર વિજય મેળવવાથી જીવ જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર (ચારિત્રમાં તપનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ ચારની આરાધનાને ઉ. સૂત્રના ૨૮મા મોક્ષમાર્ગ અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે.)ની આરાધના માટે તૈયાર થાય છે. (જ્ઞાનાવરણીયાદિ) આઠે કર્મની કર્મચંચીએ તોડવા માટે સર્વ પ્રથમ મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓનો અનુક્રમે ક્ષય કરે છે. ત્યારે તેની સાથે જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પાંચ, દર્શનાવરણીય કર્મની નવ, અને અંતરાય કર્મની પાંચ-એમ આ ત્રણે કર્મોની (સર્વ) પ્રકૃતિઓનો એક સાથે ક્ષય કરે છે. ત્યાર પછી તે (સાધક) અનુત્તર, અનંત, કૃત્સ્ન (અખંડ)-સર્વ વસ્તુ વિષયક, પ્રતિપૂર્ણ, નિરાવરણ તથાત્ કર્મરૂપી વાદળોના આવરણ રહિત, અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર રહિત, વિશુદ્ધ અને લોકલોકનું

પ્રકાશક એવું કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પામે છે. જ્યાં સુધી તે (કેવળી ભગવંત) સંયોગી - એટલે મન, વચન, કાયાના યોગ સહિત, અર્થાત્ સશરીરી - રહે છે, ત્યાં સુધી ધર્મ્યાપથિક કર્મનો બંધ થાય છે. તે બંધ પણ શાતાવેદનીય રૂપ (સુખ આપનારો) હોય છે, તેની સ્થિતિ બે સમયની છે. (સમય એ કાળનો અવિભાજ્ય સૂક્ષ્મ અંશ છે. આંખ પલકારે મારે તેટલા કાળમાં અસંખ્યાત્ સમય વીતી જાય છે, એટલો સૂક્ષ્મ આ 'સમય' છે.) પહેલા સમયમાં (કર્મ) બંધ થાય છે, બીજા સમયમાં (કર્મનો) ઉદય થાય છે (ઉદય થવો એટલે કર્મને ભોગવવું-ભોગવે છે), ત્રીજા સમયમાં નિર્જરા થાય છે. (નિર્જરા થવી એટલે આત્મ-પ્રદેશથી ભોગવાઈને કર્મનું ખરી પડવું.) - તે કર્મ ક્રમશઃ બદ્ધ થાય છે. સ્પૃષ્ટ થાય છે, ઉદયમાં આવે છે, ભોગવાય છે, નષ્ટ - થાય છે. ફળ સ્વરૂપે આગળના કાળમાં તેની નિર્જરા થાય છે. (અર્થાત્ ખરી પડે છે. આમ કેવળી ભગવંતને પણ બે સમયનો કર્મબંધ હોવા છતાં ત્રીજા સમયે તો તે કર્મ ખરી પડતું હોવાથી, અબંધ જેવી સ્થિતી ગણી શકાય.)

કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી બાકીનું આયુષ્ય ભોગવતાં તે આયુષ્ય (કર્મ) જ્યારે અન્તર્મુદૂર્ત જેટલું બાકી રહે છે, ત્યારે તે યોગનિરોધમાં પ્રવૃત્ત થાય છે; ત્યારે 'સૂક્ષ્મક્રિયા-પ્રતિપાતિ' નામનું શુક્લધ્યાન કરતાં થકાં (તે કેવળી ભગવંત) પ્રથમ મનોયોગનો નિરોધ કરે છે, પછી વચનયોગને

નિરોધ કરે છે, ત્યારપછી આનાપ્રાણ - શ્વાસોચ્છવાસનો નિરોધ કરે છે. શ્વાસોચ્છવાસનો નિરોધ કરીને પાંચ હ્રસ્વ (અ, ઈ, ઉ, ઋ, ને લ) અક્ષરના ઉચ્ચારણકાળ સુધી ' સમુચ્છન ક્રિયા-અનિવૃત્તિ ' નામે શુકલધ્યાનમાં (શુકલ ધ્યાનનો આ ચોથો ને છેલ્લો પાયો છે). લીન થયેલો અણુગાર, વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર - આ ચારે કર્મોનો એકીસાથે નાશ કરે છે. આ રીતે મોહનીય કર્મનંટ થતાં તે જ લવમાં બાકીના સાતે કર્મ નાશ પામે છે. કારણકે આયુષ્યાદિ કર્મનું બંધાવનાર પણ મોહનીય કર્મ જ છે. તે નંટ થયું હોવાથી હવે નવું આયુષ્યકર્મ બંધાતું નથી, એટલે નવો જન્મ પણ ધારણ કરવો પડતો નથી, અને લવરોગ આ રીતે મટી જવાથી, લવબ્રમણનો પણ અંત થાય છે.

ત્યારપછી તે ઔદારિક અને કાર્મણુ શરીરને સદાને માટે પૂર્ણતયા છોડે છે. પૂર્ણતયા શરીર છોડીને ઋજુશ્રેણી પામે છે. અને એક (જ) સમયમાં અસ્પૃશદ્ગતિરૂપ ઊર્ધ્વગતિથી, અવિગ્રહપણે એટલે કે વળાંક વિનાની સીધી ગતિએ લોકાગ્રસ્થાને જઈને સાકારોપયુક્ત એટલે જ્ઞાનોપયોગી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત બને છે (અને) બધા દુઃખોનો અંત કરે છે.

હવે રાગ અને દ્વેષ એ જેમ કર્મના બીજ છે, તેમ કષાયના મુળ પણ તેજ છે. ક્રોધ અને માન એ દ્વેષથી થાય છે, અને માયા ને લોભ એ રાગના લીધે થાય છે. આ રીતે ચારે કષાય એ રાગ અને દ્વેષના ધરના છે, તેની જ નીપજ છે.

કષાય : - કષાયની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે :- ‘ જે કર્મરૂપી ખેતરને ખેડીને સુખ-દુઃખરૂપી ધાન્યની ઉપજ માટે વવાય છે તેને ‘ કષાય ’ કહેવાય છે; અથવા જે શુદ્ધ સ્વભાવી જીવને ‘ કલુસિત ’ અર્થાત્ કર્મથી મલિન કરે છે તેને ‘ કષાય ’ કહે છે; અથવા ‘ કષ ’ એટલે સંસાર અને ‘ આય ’ એટલે આવક - જેના કારણે સંસારની ચારે ગતિની આવક થાય છે તેને ‘ કષાય ’ કહ્યા છે. ચારે કષાય સંસારવર્ધક છે. કારણ કે તેનાથી આત્માના ક્ષમા માર્દવતા, સરળતા, નિર્લોભતા આદિ સ્વાભાવિક ગુણોની ઘાત થાય છે. કયા ગુણની ઘાત થાય છે તે નીચે ખતાવેલ છે :-

- (૧) અનંતાનુબંધીનોક્રોધ .. ‘ સમ્યક્ત્વ ’ ગુણની ઘાત કરે.
- (૨) અપ્રત્યાખ્યાનીક્રોધ-‘ દેશવિરતિ ’-શ્રાવકપણું રોકે.
- (૩) પ્રત્યાખ્યાનીક્રોધ - ‘ સર્વવિરતિ ’ - સાધુપણું રોકે.
- (૪) સંજવલનનો ક્રોધ - ‘ યથાખ્યાત ચારિત્રી ’-રોકે.

ઉપર પ્રમાણે જ અન્ય ત્રણ કષાય, માન, માયા ને લોભ માટે સમજવું.

આ ચારે કષાય નષ્ટ થવાથી જે ગુણ ઉપજે તેના ભાંગા :-

- (૧) અનંતાનુબંધીનો ચોક જાય તો ‘ સમક્રિત ’ આવે.
- (૨) અપ્રત્યાખ્યાનીનો ચોક જાય તો ‘ દેશવિરતિ-શ્રાવક ’ બને.
- (૩) પ્રત્યાખ્યાનીનો ચોક જાય તો ‘ સર્વ વિરતિસાધુ ’ બને.
- (૪) સંજવલનનો ચોક જાય તો યથાખ્યાતચારિત્રી કેવળી બને.

શ્રી પન્નવણી સૂત્ર પદ ૧૪૧માં કષાય ઉત્પત્તિના કારણ કહ્યા છે :-

‘ક્ષેત્ર’ અર્થાત્ ખેતર, વાડી આદિ ઉઘાડી જમીનના નિમિત્તથી,

‘વસ્તુ’ અર્થાત્ પાકા બાંધેલા મકાન આદિના નિમિત્તથી,

(૩) ‘શરીર’ ના નિમિત્તથી એટલે શરીરના મુખ માટે

(૪) ‘ઉપધિ’ અર્થાત્ ઉપકરણોના નિમિત્તથી. અહીં ઉપધિમાં, જમીન, મકાન અને શરીર સિવાયની બાકીની બધી વસ્તુઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

કષાય પરિણામવાળા જીવ ચાર કારણોથી - ક્રોધથી, માનથી, માયાથી, અને લોભથી એટલે કે ચારે કષાયોના ઉદયથી આઠે કર્મની પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. જીવને કર્મબંધનું મુખ્ય કારણ કષાય છે. તે કષાયના ચાર ભેદ છે :-

(૧) અનંતા સંસારના અનુબંધી ‘મિથ્યાત્વ’નો ઉદય કરે તે ‘અનંતાનુબંધી’ કષાય, (૨) જેના ઉદયથી જરા જેટલું પરચક્રબાણ - બે ઘડીનું નોકારશી પરચક્રબાણ પણ ઉદય ન આવે (કરી ન શકાય) તે ‘અપ્રત્યાખ્યાની કષાય (૩) જેના ઉદયથી ‘સર્વવિરતિ’ (સાધુપણું-સંયમ) ન લઈ શકાય તે ‘પ્રત્યાખ્યાનીય’ કષાય, અને (૪) સંયમી સાધુને પણ જે લગાર ઉદયમાં આવે ને યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રગટ થવા ન દે તે ‘સંજવલન’ કષાય.

આ ચારેની સ્થિતિ અનુક્રમે અનંતાનુબંધીની જીવ-જીવની, (૨) અપ્રત્યાખ્યાનીની સ્થિતિ એક વર્ષની (૩) પ્રત્યાખ્યાનીની સ્થિતિ ચાર માસની અને (૪) સંજવલનના

કષાયની સ્થિતિ એક પખવાડીઆ સુધી રહેવાની છે, અને અનુક્રમે (૧) નરક ગતિ, (૨) તિર્યંચ ગતિ (૩) મનુષ્ય ગતિ અને (૪) દેવ ગતીના કારણભૂત છે. જે કષાયના ઉદયમંઆયુષ્યનો બંધ પડે તે પ્રમાણે ગતિ મળે. અને અનુક્રમે (૧) ચોથા ‘સમ્યક્ત્વ’ ગુણસ્થાનકે (૨) પાંચમા ‘દેશવિરતિ’ ગુણસ્થાનકે, (૩) છઠ્ઠા ‘સર્વ વિરતિ’ ગુણસ્થાનકે અને (૪) તેરમા ‘સયોગી કેવળી’ -ગુણસ્થાનકે પહોંચતાં લબ્ય જીવને રોકનારા છે.

ઉપરોક્ત બધા લાંગા વ્યવહાર નયથી જાણવા. તેમાં અપવાદ હોઈ શકે.

સંસાર ચક્રમાં લમાવનારા આ કષાયો જશે તો જ મન, વચન, ને કાયાના યોગો પણ જશે, અર્થાત્ નાશ પામશે, અને જીવાત્મા પોતાના વિશુદ્ધ અકષાયી અશરીરી સિદ્ધ સ્વરૂપને પામશે.

કષાય પરીણામમાં છે એટલે કે મનના વિચારોમાં છે, તે ‘વૃત્તિ’ રૂપે છે, કષાયભાવ પહેલા મનમાં આવે અને પછી વચન કે કાયાની ‘પ્રવૃત્તિ’ રૂપે પરીણમે. યોગની આ પ્રવૃત્તિ કર્મબંધના કારણભૂત થાય; અને મનવચન ને કાયાથી જે જે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થાય, તે તે પ્રકારના કર્મ બંધાય, અને જ્યારે જીવ સમક્ષિત પામે ત્યારે યોગોની આ અશુભ પ્રવૃત્તિથી એટકે અર્થાત્ નિવૃત્ત થાય, ત્યારે કષાયો મંદ થાય, અને પછી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ને તપની આરાધના કરતો કરતો સાધક સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી કષાયોથી સર્વથા મુક્ત બની વીતરાગ કેવળી

પરમાત્મા બને. અને આયુષ્ય પૂર્ણ થયે સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત બને. તેથી જ ‘કષાય મુક્તિ કિલ મુક્તિ રેવ’ એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. કષાયોથી મુક્તિ એ જ ખરેખર મુક્તિ કહેતાં મોક્ષ છે.

કષાયોથી નિવૃત્તિ એટલે મોહનીય કર્મથી નિવૃત્તિ તે મોહનીય કર્મની ચોક્કસ આ રીતે છે:-

‘મોહને’ ઓળખવો તે ‘જ્ઞાન’ છે.

‘મોહને’ મારવાનો નિર્ણય કરવો તે ‘દર્શન’ છે.

‘મોહને’ મારવાની પ્રવૃત્તિ કરવી તે ‘ચારિત્ર’ છે.

‘મોહને’ સંપૂર્ણપણે હણી નાખે તે ‘તપ’ છે.

મોહનીય કર્મથી જીવનની સર્વથા મુક્તિ તે ‘મોક્ષ’ છે.

‘મોહ’ શબ્દમાં જ પરમાર્થથી ‘મોક્ષ’ સમાયો છે. ‘મોહ’ શબ્દ બે અક્ષરનો બનેલો છે - ‘મો’ ‘હ’ હવે આ બે અક્ષરમાં ‘મો’ મોહનો અર્થાત્ મોહનીય કર્મનો સૂચક છે, અને ‘હ’ હણી નાખવાનો સૂચક છે, એટલે જે મોહને સર્વથા હણે તે અવશ્ય ‘મોક્ષ’ પામે- આવો તેનો પરમાર્થ છે. ટુંકમાં મોહનો સર્વથા ક્ષય તે ‘મોક્ષ,’ અને મોક્ષતું હનન કરે તે ‘મોહ’

‘સર્વથા સૌ મુખી થાઓ, સમતા સૌ સમાચરો, સર્વગ દિવ્યતા વ્યાપો, સર્વગ શાન્તિ વિસ્તરો.’

સમકિતના ૧૧ દ્વાર

૧. નામ દ્વાર :- (૧) ઉપશમ, (૨) ક્ષયોપશમ
(૩) વેદક ને (૪) ક્ષાયિક.

૨. લક્ષણ દ્વાર - અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ એ ચાર અને દર્શનમોહનીયની ૩ પ્રકૃતિ એમ ૭ પ્રકૃતિનો, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય કરવાથી અનુક્રમે ઉપશમ સમકિત, ક્ષયોપશમ સમકિત, અને ક્ષાયિક સમકિત થાય. વેદક સમકિત તો ક્ષાયિક સમકિત પ્રગટતાં પહેલાનાં માત્ર એક જ સમયનું સમકિત છે. વેદક સમકિત પ્રગટ્યા પછી બીજા જ સમયે ક્ષાયિક સમકિત અવશ્ય પ્રગટે.

૩. આવણ દ્વાર - ક્ષાયિક અને વેદક સમકિત માત્ર મનુષ્યલવમાં આવે અને ઉપશમ ને ક્ષયોપશમ સમકિત ચારે ગતિમાં આવે.

૪. પાવણ દ્વાર - ચારેય ગતિમાં લાભે. (હોય).

૫. પરિણામ દ્વાર - ક્ષાયિક સમકિતી અનંતા (સિદ્ધ આશ્રી), શેષ ત્રણ સમકિતી અસંખ્યાતા.

૬, ઉચ્છેદ દ્વાર - ક્ષાયિક ને વેદકનો ન થાય. બાકીના બેની લજના એટલે કે થાય કે ન પણ થાય.

૭. સ્થિતિદ્વાર - ક્ષાયિક સમકિતની સાદી અનંત કાળની, વેદકની એક સમય, ઉપશમની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ એક અંતમુદ્ધૂર્ત, અને ક્ષયોપશમની જ. અંતમુદ્ધૂર્ત, ઉ. ૧૧ સાગરોપમ ઝાઝેરી. (જ = જઘન્ય, ઉ = ઉત્કૃષ્ટ)

૮ અંતર દ્વાર - ક્ષાયિક ને વેદક સમકિતનો આંતરો ન પડે. કારણકે ક્ષાયિક અપ્રતિપાતી છે, આવ્યા પછી જાય નહિ તેથી, અને ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ સમકિતનો આંતરો (અંતર) પડે તો જ. અંતમુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ એટલે કે દેશે ઉણું અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત કાળ. કારણકે એકવાર સમકિત સ્પર્શી ગયું એટલે તે જીવ વધુમાં વધુ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત કાળમાં અવશ્ય મોક્ષે જવાનો.

૯. નિરંતર દ્વાર - ક્ષાયિક સમકિત નિરંતર આઠ સમય સુધી આવે. વેદકનો માત્ર એક સમય છે. ઉપશમ ને ક્ષયોપશમ સમકિત આવલિકાના અસંખ્યાતમે લાગે જેટલા સમય થાય તેટલો સમય નિરંતર આવે.

૧૦ આગરેશ દ્વાર - ક્ષાયિક ને વેદક એક જ વાર આવે. ઉપશમ સમકિત એક લવમાં જ. એકવાર ને ઉ. બે વાર આવે; અને ઘણા લવ આશ્રી. જ. બે વાર ને ઉત્કૃષ્ટા ૫ વાર આવે. ક્ષયોપશમ સમકિત જ. એક વાર ને ઉ. અસંખ્ય વાર આવે અને ઘણા લવ આશ્રી જ. બે વાર ઉ. અસંખ્ય વાર આવે.

૧૧. ક્ષેગ સ્પર્શના દ્વાર - ક્ષાયક સમકિત આખો લોક સ્પર્શે (કેવળી સમુદ્ધાત્ આશ્રી ઉપશમ ને ક્ષયોપશમ સમકિતદેશ ઉણા સાત રાજલોક સ્પર્શે.

૧૨. અદ્ય બહુત્વ દ્વાર - સૌથી થોડા ઉપશમ સમકિતી. તેથી ક્ષયોપશમ સમકિતી અસંખ્યાત ગુણા ને તેથી ક્ષાયિક અનંતગણા (સિદ્ધ આશ્રી)

નિત્ય ધર્મની આરાધના કરો, સંતસમાગમ કરો, ઇચ્છા માત્રનો ત્યાગ કરો પારકા અવગુણુ જોવાનું બંધ કરો, અન્યના ગુણોનો આદર કરો. સવારે ઉઠતાંવેત ને રાત્રે સૂતી વેળા શ્રી નવકાર મહામંત્રનું નિયમિત રટણુ કરો. રોજ થોડો પણ સ્વાધ્યાય કરો અગર સદ્વાંચન કરો. આથી તમારું ચિત્ત પ્રસન્ન રહેશે, મન સ્વસ્થ થશે અને તન નિરોગી થશે,

સમકિતની લાવભરી માંગણી

લબ્ધ જીવેને સંસારચક્રના લવજ્રમણમાંથી કાઢનાર કોઈપણ તત્ત્વ હોય તો તે ‘સમકિત’ જ છે, એવું અનન્ય ઉપકારી અને મોક્ષદાતા હોવાથી સૂત્રો અને સ્તવનોમાં એની માંગણી પ્રભુ પ્રાર્થનારૂપે થયેલી ઠેર ઠેર જોવામાં આવે છે, તેમાંની થોડી જોઈએ:-

(૧) શ્રી નવકાર મંત્રમાં પંચ પરમેષ્ઠીને જે નમસ્કાર કરવામાં આવે છે તે પહેલાં જે પદ્ધતી સુદેવને નમસ્કાર છે, અને છેલ્લા ત્રણ પદ્ધતી તેમના માર્ગે તેમની આજ્ઞામાં વીચરતા ગુરૂ લગવંતોને નમસ્કાર છે, અને નમસ્કાર ત્યારે જ થાય છે, એટલે કે મસ્તક ત્યારે જ નમે જ્યારે અંતરમાંથી અહંભાવ દૂર થયો હોય ને વિનયભાવ હૈયામાં પ્રગટ્યો હોય. હવે વિનયને તીર્થંકર લગવંતોએ ધર્મનું મૂળ કહ્યું છે. તેથી પાંચે પદોને નમો લગાડવાનો પરમાર્થ વિનયધર્મનો સૂચક છે. આમ નવકારમંત્રના સ્મરણમાં દેવ-ગુરૂ-ધર્મનું સ્મરણ છે; અને સ્મરણ કે નમસ્કાર ત્યારે જ વ્યક્તિ કરે છે કે જેનું સ્મરણ કે વંદન કરવાથી તેના આત્માનું કલ્યાણ થશે તેવી તેને દૃઢ શ્રદ્ધા હોય, આમ શ્રી નવકાર મંત્ર, દેવ-ગુરૂ-ધર્મમાં શ્રદ્ધાના પ્રતીક રૂપ મંત્ર છે એમ સિદ્ધ થયું. દેવ-ગુરૂ-ધર્મની શ્રદ્ધા જે વડે થતી હોય તે

સમ્યક્ત્વને અપાવનારું જ હોય, એટલે નવકાર મંત્રનું રટણ કે જાપ તે સમકિતની માગણી રૂપ જ છે, તેથી જ શ્રી નવકાર મહામંત્રને મોક્ષદાતા ને ચૌદ પૂર્વના સારરૂપ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે.

(૨). વર્તમાન અવસર્પિણી કાળના શ્રી આદિનાથ આદિ ૨૪ તીર્થંકર લગવંતોની ‘લોગસ્સ સૂત્ર’માં સંસ્તવ કરતા સૂત્રકારે ‘આરૂગ્ગ બોહિલાલં સમાહિવરમુત્તમંદિતુ’ અર્થાત્ (લાવ) આરોગ્ય, બોધિલાલ એટલે સમકિત અને ઉત્તમ પ્રકારની સમાધિ (પરમ આત્મશાંતિ) (મને) આપો (જેથી કરીને ફળસ્વરૂપે હું પણ તમારા જેવા સિદ્ધપદને પામું.) આમ લોગસ્સસૂત્રમાં સમકિતની માગણી છે.

લોગસ્સ સૂત્રનો પાઠ એ અરિહંતોનું નામ કીર્તન છે.

(૩) અરિહંત અને સિદ્ધ લગવંતોને પ્રશિષ્ટાત કરતાં ‘નમોત્યુણું’ ના પાઠમાં લગવંતોને ‘બોહિદયાણું’ અર્થાત્ બોધિબીજ એટલે કે ‘સમકિત’ ના દેનારા કહ્યા, કારણકે અરિહંત અને સિદ્ધ લગવંતોને નમસ્કાર કરવાથી વિનયધર્મની આરાધના થાય છે, ફળસ્વરૂપે જીવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે,

નમોત્યુણુંનો પાઠ અરિહંતોનું ગુણકીર્તન છે.

પાર્શ્વનાથ લગવાનની સ્તુતિ કરતાં શ્રી ઉવસગ્ગહર સ્તોત્રમાં પૂ. શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ સમકિતની માગણી આ પ્રમાણે કરી છે :-

‘ ઇહ સંથુઓ મહાયશ !

ભત્તિભરનિખરેણુહિઅએણુ ।

તા દેવ ! દિબ્બ બોહિં,

ભવે ભવે પાસ જિણુચંદ । ૥ ૫ ॥

હે મહાયશસ્વી ! જિનેશ્વરોમાં ચંદ્રસમાન પ્રભુ પાર્શ્વનાથ ! ભક્તિલાવ પૂર્વક આત્મહિતાર્થ મેં આપની સ્તુતિ આ પ્રકારે કરી છે, તો હે વંતરાગ દેવ ! મને ભવોભવ - મોક્ષ પામવા માટે મારા જેટલા પણ ભવ આક્રી હોય તે, દરેક ભવમાં મને બોધિબીજ અર્થાત્ સમક્ષિત આપો. (દિબ્બ બોહિં).

શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર-કિં કપૂર મયંમાં :-

(માલિની છંદ)

ઇતિ જિનપતિ પાર્શ્વઃ પાર્શ્વપાર્શ્વખયયક્ષઃ

પ્રદક્ષિત દુરિતૌઘઃ પ્રીણિતપ્રાણિસાર્થઃ ।

ત્રિભુવનજનવાચિદાનચિંતામણિકઃ

શિવપદતરુબીજ બોધિબીજ દદાતુ ॥ ૧૧ ॥

(શાદ્ધંલવિકીડીત છંદ-ગુજરાતીમાં)

એવા શ્રી જિન પાર્શ્વનાથ સમિપે, પાર્શ્વખય જ્યાં યક્ષ છે; જેઓ પાપસમૂહ નષ્ટ જ કરે, સૌ પ્રાણી છે ખુશ જ્યાં; ત્રિલોકી જનની સુ-આશ પૂરતા, ચિંતામણી શા પ્રભો ! આપો મુક્ષિતતરુનું બી સમક્ષિત, બોધિ સુલાભો મને...૧૧

આચાર્યશ્રી સિદ્ધસેનદીવાકર કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રમાં-

યદ્યસ્તિ નાથ । ભવદંધ્રિ સરોરુહાણી,

ભકતે : ફલં કિમપિ સન્તતિ સંચિતાયા : ।

તન્મે ત્વદેકશરણસ્ય શરણ્ય ! ભૂયા : ।

સ્વામી ત્વમેવ ભુવનેઢત્ર ભવાન્તરેડપિ । ૪૨ ॥

(ગુજરાતી-મંદકાન્તા વૃત્ત)

‘હોજો ખ્યારા પ્રભુજી શરણુ આપનું એક મારે,

હો આજે ને પરભવમહીં, આપ તો નાથ મારે;

મેં જો ભક્તિ કંઈ પણ કરી આપની હે જિનેશ !

તો હું માગું ફળ પ્રભુ કને એકનું એક ઈશ ! (૪૨)

શ્રી રત્નાકર પચ્ચીસી :-(ઉપજાતિ વૃત્ત)

તારાથી ન સમર્થ અન્ય, દીનનો ઉદ્ધારનારો પ્રભુ !

મારાથી નહિ અન્ય પાત્ર જગમાં જોતાં જડે હે વિભુ !

મુક્તિ મંગળ સ્થાન તોય મુજને ઇચ્છા ન લક્ષ્મીતણી

આપો સમ્યગ્ રત્ન શ્યામ જીવને તો તૃપ્તિ થાએ ઘણી. રખ

દીક્ષા ગ્રહી પ્રથમ તીર્થ, તમે જ સ્થાપ્યું,

કંઈ લગ્યનું કઠણ દુઃખ, અનંત કાપ્યું;

એવા પ્રભુ પ્રણમીએ, પ્રણયે તમેને,

મેવા પ્રભુ શિવ તણા અરપો અમોને..

જે પ્રભુના અવતારથી અવનીમાં, શાંતિ બધે વ્યાપતી,

જે પ્રભુની સુપ્રસન્ન ને અમી ભરી, દષ્ટિ દુઃખો કાપતી;

જે પ્રભુએ ભરયૌવને વ્રત ગ્રહી, ત્યાગી બધી અંગના,

તે તારક જિનદેવના ચરણમાં, હોજો સદા વંદના,

જે દષ્ટિ પ્રભુ દર્શન કરે, તે દષ્ટિને પણ ધન્ય છે,
 જે જીવ જિનવરને સ્તવે. તે જીવને પણ ધન્ય છે.
 પીએ મુદા વાણી સુધા, તે કર્ણયુગને ધન્ય છે,
 તુજ નામ મંગ વિશદ ધરે, તે હૃદયને નિત્ય ધન્ય છે.
 જેનો પ્રબોધ પ્રસરે, જગમાં પવિત્ર,
 જેનું સદા પરમ મંગળ છે ચરિત્ર,
 જેનું જરાય જગમાં, શિવ રૂપ નામ,
 તે વીરને પ્રણયથી, કરીએ પ્રણામ.
 પ્રભુ ! તારી વાણી, સમવસરણે યોજન જતી,
 સુણી કાને જીવે, હૃદય ધરતાં, આદર અતિ;
 તજી ખોટી માયા, ગ્રહણ કરતાં શુદ્ધ વિરતિ,
 બહુ પાળી ભાવે. ગમન કરતાં ઉચ્ચ સુગતિ.

શ્રી લક્ષ્મીભર સ્તોત્રમાં પૂ. માનતુંગાચાર્ય;

મન્યે વરં હરિહરાદય એવ દૃષ્ટા,
 દૃષ્ટેષુ યેષુ હૃદયં ત્વયિ તોષમેતિ ।
 કિં વિક્ષિતેન ભવતા ભુવિ યેન નાન્યઃ

કશ્ચિન્મનોહરતિ નાથ ! ભવાંતરૈરપિ ॥ ૨૧ ॥

હે નાથ ! એક રીતે એ સાડું થયું કે મેં હરિ-હર
 વિ. દેવોને જોયા પછી આપને જોયા, કેમકે આપને જોયા
 પછી જ મારા હૈયાને સંતોષ થયો. આપને જોયા પછી હવે
 બીજા દેવ મને ભવ-ભવાંતરે પણ આકર્ષણે નહિ, અર્થાત્
 આપના સમ્યગ્દર્શન સિવાય બીજું દર્શન મારા મનને
 હરી લેશે નહિ. આમ કહીને ભવોભવ મને ક્ષાયિક સમક્ષિ
 હો એવી માગણી રૂઝા ભાવે કરી છે.

સમ્યગ્દર્શનના અધિકારી.

જે જીવોને મોક્ષનો અભિલાષ થાય તે જ જીવોને સમ્યગ્દર્શનના અધિકારી અર્થાત્ પાત્ર, કહ્યા છે. કારણકે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિનું અનંતર કે પરંપર ફળ ‘મોક્ષ’ જ છે, તેથી જ સમક્ષિતને મોક્ષનું બીજ, મૂળ, કે દ્વાર શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

ત્યારે પ્રશ્ન એ થશે કે મોક્ષનો અભિલાષ થાય કોને ? જ્ઞાનીઓ નિશ્ચયથી કહે છે કે મોક્ષનો અભિલાષ માત્ર લબ્ધ જીવોને જ થાય. અને તે પણ એવા લબ્ધ જીવોને થાય જે અંતોચરમાવર્તમાં પ્રવેશી ચૂક્યા હોય, એટલે કે છેવટમાં છેવટ એક પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ જેટલા કાળમાં તો મુક્તિ અવશ્ય પામવાના હોય. સ્વભાવથી લબ્ધ એવા પણ જીવોનો સંસારપરિભ્રમણનો કાળ જો હજી એક પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળથી અધિક હોય છે. તો તેવા લબ્ધ જીવને પણ એવી અભિલાષા પ્રગટતી નથી કે ‘મોક્ષ એ જ જીવાત્મા માટે આ સંસારમાં સર્વોત્તમ સાધ્ય છે. એ સાધ્ય સાધવાનું એક માત્ર સાધન ધર્મ’ જ છે, ધર્મનું મૂળ વીતરાગની વાણીની પરમ શ્રદ્ધા જ છે. અને એ પરમ શ્રદ્ધા દ્વારા મારે મોક્ષને સિદ્ધ કરવો છે.’

જે જીવો અંતો ચરમાવૃત્તમાં પ્રવેશે છે, તે કૃષ્ણપક્ષી મટી શુકલપક્ષી થાય છે. ને શુકલપક્ષી જ સમકિત પામે છે.

જીવોના બે પ્રકાર મુખ્યતાએ કહ્યા છે. :-

(૧) લવ્ય - જે જીવો મોક્ષ જવાની યોગ્યતા ધરાવે છે તેને 'લવ્ય' કહ્યા છે. પૂર્વાચાર્યોએ લવ્યની સરળ વ્યાખ્યા કરી છે કે જેને મોક્ષની અભિલાષા થાય તે લવ્ય છે.

(૨) અલવ્ય :- અલવ્ય જીવોને સ્વભાવથી જ મોક્ષની અભિલાષા થતી નથી. જેમ કેરડા મગને ગમે તેટલા પાણીમાં બાફે છતાં ચકે નહિ, કારણકે તેના સ્વભાવમાં જ ચડવાપણું નથી, તેમ જ અલવ્ય જીવને સ્વભાવથી જ મોક્ષની અભિલાષા હોતી નથી, કારણકે તેમનામાં મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિમાંથી માત્ર ૨૬ પ્રકૃતિ જ હોય છે. સમકિતને પ્રાપ્ત કરાવનારી એવી (૧) મિશ્ર મોહનીય કે (૨) સમ્યક્ત્વ મોહનીય સ્વભાવથી જ હોતી નથી, અને એક માત્ર મિથ્યાત્વ મોહનીયની જ પ્રકૃતિ દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિમાંથી હોય છે' તેથી તે અલવ્ય જીવ કદાપિ સમકિત પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ને સમકિત પ્રાપ્ત થયા વિના કદાપિ મોક્ષ મળતો નથી, તેથી મોક્ષની અભિલાષા અલવ્ય જીવને કદાપિ થતી નથી.

મનુષ્યપણાથી માંડીને ધર્મશ્રવણ સુધીની સામગ્રી તો અલવ્ય કે દુર્લભ જીવોને પણ મળી શકે છે, પરંતુ ધર્મશ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ તો એકમાત્ર લવ્ય જીવોને જ થઈ શકે છે; તેથી ચરમાવૃત્તને પામેલા લવ્ય જીવોને જ સમ્યગ્દર્શનના અધિકારી કહ્યા છે.

સમ્યગદૃષ્ટિની મંગલમય નિસ્પૃહતા.

‘ મંગલ ’—માંગલિક પદાર્થ કેને કહેવાય ?

સારા કામોમાં જે વિઘ્ન આવે છે તેનો જેનાથી નાશ થાય કે વિઘ્નો જેનાથી આવે જ નહિ તેને ‘ મંગલ ’ કે ‘ માંગલિક ’ કહ્યું છે. કુંભ મુકવો, કુંવારી કન્યા સામે આવવી, સ્વસ્તિક કાઢવો કે ગણેશની સ્થાપના કરવી આદિ લૌકિક મંગલો આપણે શુભ પ્રસંગોની શરૂઆતમાં કરતા હોઈએ છીએ તેમ છતાં, લગ્નાદિ શુભ પ્રસંગો બધાનાં નિર્વિઘ્ને જ પૂરા થતાં હોય છે એવું બનતું નથી તે તો અનુભવસિદ્ધ હકીકત છે, તો પછી ‘એકાંત મંગલકારી’ શું છે ?

આત્માનો પરમ અર્થ ‘ મોક્ષ ’ છે, તેથી તે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવે એજ પરમાર્થ દૃષ્ટિથી જીવાત્મા માટે ખરેખર મંગલ છે. જેનામાં આત્માને સંસારથી તારવાની તાકાત નથી, તે વસ્તુતઃ આત્મા તાટે ‘ મંગલમય ’ નથી. ‘ મંગલ ’ નથી; પણ છેવટે અમંગલ—અકલ્યાણ કરનારી છે કારણકે જેમને હજી સમ્યગદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ નથી, તેમને કદાચિત્ પુણ્યાઈના લીધે દેવની કે ચક્રવર્તીની રિદ્ધિ સિદ્ધિ મળી જાય, તોપણ તેની સર્વ સંપત્તિ પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં વપરાવાની તેથી કરીને તે જીવ પુણ્યથી પરવારી બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની જેમ સાતમી નારકી જેવી દુર્ગતિમાં જવાનો પણ સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં જો પુણ્યની

બધી જોગવાઈઓ મળે તો તેનો ઉપયોગ તે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સત્કાર્યોને ધર્મકરણી કરવામાં કરે તેથી સદ્ગતિ પામતો પામતો અંતે મોક્ષને પામે. આત્માના પરમ લક્ષ્યને સાધે છે.

સમક્રિતને પામેલો જીવ કદાચિત્તુ નિકાચિત અવિરતિના ઉદયના યોગે વિષયકષાયજનિત સુખને ઈચ્છે-એ બનવા જોગ છે; એવા સુખને મેળવવાનો અને સાચવવાનો પણ પ્રયત્ન કરે એ સંભવિત છે, તથાપિ એ સુખને એ કદાપિ સાચું સુખ માને નહિ પણ મોક્ષસુખને જ અંતરથી તો સાચું સુખ માને. અને એથી એના મનમાંથી મોક્ષસુખને મેળવવાનો લાવભૌતિક સુખોના ભોગવટા વખતે પણ અંતરમાંથી કદાપિ ખસે નહિ. પૌદ્ગલિક સુખોનો આનંદ ભોગવતી વખતે પણ એ સમક્રિતીને મનમાં એમ જ થયા કરે કે ‘મારો આ આનંદ પણ મારા નિકાચિત પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયના કારણે છે, એથી અંતે મારા માટે દુઃખના કારણરૂપ બનનાર છે. તેથી અંતરથી તો તેનાથી છુટવાની લાવના લાવ્યા કરતો હોય, કારણકે એ આનંદ એને હૈયામાં ખટકતો હોય છે.

આ બધી વાત એવા જીવ માટેની છે કે જે જીવને મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ થવા પામ્યો હોય, પણ ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ઉદય જોરદાર વર્તતો હોય, સમ્યક્ત્વને પામેલા જીવને મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિ નિયમા થયેલો હોય, પણ એ જીવને ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમ થયેલો જ હોય એવું નિયમા નથી, એકાન્તે તેવું

હોતું નથી. તેથી ચારિત્રમોહનીયનો ઉદય કદાચિત્ વર્તે એ સંભવિત છે. આવા જીવના પરિણામમાં, જેમ મિથ્યાત્વ-મોહનીયના ક્ષયોપશમાદિને અંગે પેદા થતી શુભ અસર હોય છે, તેમ ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયના લીધે પેદા થતી અશુભ અસર પણ હોય છે. ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયે પેદા કરેલી અસરના લીધે સંસારસુખ પ્રત્યે એ ખેંચાય અને એના ભોગવટામાં આનંદનો ભાવ પણ આવી જાય. એ જેમ સંભવીત છે, તેમ મિથ્યાત્વ મોહનીયના ક્ષયોપશમના કારણે પે. થતી અસરથી એને એમ પણ લાગે છે કે સંસારનું ભૌતિક સુખ એ ખરેખર સુખરૂપ બની શકતું જ નથી. એ દેખીતું સુખ અંતે દુઃખયુક્ત છે જ એટલે કે દુઃખમાં જ પરીણમે છે. અને કહ્યું છે ને ‘પશ્ચાત્ દુઃખ તે સુખ નહિ,’ એ ન્યાયે એ વાસ્તવિક સુખ નથી પણ માત્ર સુખાભાસ છે. જ્યારે મોક્ષસુખ એ જ ખરેખર વાસ્તવિક શાશ્વત સુખ છે. આથી એવા જીવને સંસાર સુખનો જે થોડો પણ રાગ થઈ જાય છે, તે અંતરથી ભૂંડો જ લાગે છે, એને ચારિત્રમોહનીય કર્મની એટલે કે અવિરતિના ઉદયે ભૌતિક સુખોને મેળવવાનું જે મન થાય છે, તેમાં પણ સમકૃત્વના યોગે ઉત્પન્ન થયેલ ખટક હોય છે, એટલે એને હકીકતમાં રાગી કહેવાય નહિ, પણ રાગ હોવા છતાંય વિરાગી કહેવાય, અને એ વિરાગી જીવ જેમ જેમ પોતાના સમ્યક્ત્વને નિર્માળ બનાવ્યા કરે, તેમ તેમ એ જીવનું ચારિત્ર મોહનીય કર્મ પણ મંદ બનતું જાય, તે અષાઢાભૂતિ, અરણીક મુનિ, ઈત્યાદિના દૃષ્ટાંતે.

સમ્યક્ત્વના પરિણામની તાકાત ચારિત્રમોહનીયાદિના ભેરની સામે પણ ટક્કર ઝીલી શકે છે. તેથી સમ્યક્ત્વને પામેલા જીવનો પુરૂષાર્થ ચારિત્ર્ય મોહનીયના ઉદયને ભેદવાના લક્ષ્યવાળો જ - નંદિષેણ મુનિના - દ્રષ્ટાંતે હોવો જોઈએ. 'તમે દશમા' - ગણિકાના એ શબ્દો કાને પકતાં જ મુનિ સંયમમાં ફરી સ્થિર થયા. એટલે જ્યાંસુધી સમ્યક્ત્વના પરિણામ નિર્મળ હોય, ત્યાં સુધી ચારિત્ર્ય-મોહનીયના ઉદયને પણ એ જીવ વિરાગભાવે ભોગવી લે છે, જેથી ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમ સુલભ બનતો જાય.

સમક્રિતને પામેલા જીવ માટે પણ ચારિત્ર મોહનીય આદિ ઘાતીકર્મોનો ઉદય ખૂબ જ લયરૂપ છે. એટલે સમ્યક્ત્વને પામેલા આત્માએ ખૂબ સાવધાન રહેવાની જરૂર રહે છે; અને વિરતિ કરવા તરફ અર્થાત્ સંયમ લેવા તરફ જ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. કારણ કે ઘાતી-કર્મોના ઉદયથી પેદા થતી અસર સમક્રિતના પરિણામને મંદ બનાવી દે એ સંભવીત છે. અને એમાં જો આત્મા ગાફેલ બની જાય તો સમક્રિત આલ્સ્ય પણ જાય અને ફરી મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય પણ થાય માટે સમક્રિતની નિર્મળતા ટકાવી રાખવાનો પુરૂષાર્થ સદા કરતા રહેવું. જેથી તેના અત્યંત લાભદાયી લક્ષણો (૧) શમ-ઉપશાંત દશા, (૨) સંવેગ-મોક્ષનો અભિલાષ (૩) નિર્વેદ-સંસારનો કંટાળો-વૈરાગ્યભાવ (૪) અનુકંપા-દયાભાવને (૫) આસ્થા શ્રદ્ધા આદ્યા ન જાય.

સમ્યગ્ દષ્ટિને સારોય સંસાર મંગલરૂપ બની જાય એમ પણ બને, કારણકે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પૂણ્યને લઈને રાજ્યાદિકની રિદ્ધિ સિદ્ધિને પામે છે. દેવગતિમાં ઊંચા સ્થાને દેવ બને, -આ બધું સંભવિત છે. પણ એ બધી રિદ્ધિસિદ્ધિની વચ્ચે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા નિર્લેપલાવે રહે, એ બધી સામગ્રીઓ એને સંસારસાગરથી તરવામાં સહાયકર બને તે જનક વિદેહી, આનંદ આદિ શ્રાવકો કે ઉદાયન રાજર્ષિ જેમ રહે, સંસારમાં જળકમળવત્ રહે. સંસારના બધા સુખના સાધનો એને લુપ્થ બનાવે નહિ, પણ વૈરાગ્યને વધારનારા થાય.

જેમ સાબ્જે માણસ લીંમડાના પાન ખાય તો કડવા લાગે છે, પણ સાપ કરડેલાને ઝેર ચઢેલું હોવાથી લીંમડો મીઠો લાગે છે, તેમ જીવને સંસારનું ઝેર ચઢેલું છે, એટલે સંસાર મીઠો લાગે છે. પણ જ્ઞાની મળે અને ઝેર ઉતરે તો સંસાર કડવો થાય.

ભૂતકાળ ને ભવિષ્યકાળની ચિંતા છોડી વર્તમાન સુધારી આપણે આપણા સ્વરૂપમાં રહીને જે કાળે જેમ બને તેમ વર્તી લેવું અને તેમાં કોઈ જાતનું મમત્વ રાખવું નહિ, તેનું નામ જ્ઞાન છે.

જ્યાં સુધી આત્માની જાણ થાય નહિ. ત્યાં સુધી મનની શાંતિ વળતી નથી અને મનની શાંતિ વળે નહિ, ત્યાં સુધી તનના તાપ ટળે તેમ નથી.

સર્વજ્ઞ તોયું કરોની સમકિતીને હિતશિક્ષા

શ્રી આચારાંગ સૂત્રના ચોથા ' સમ્યક્ત્વ ' અધ્યયનમાં શ્રમણુ લગવંત પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ સમકિતીઓને નીચે પ્રમાણે હિતશિક્ષા આપી છે :-

૧. જે તીર્થંકર લગવંતો અતીત કાળમાં થઈ ગયા છે, વર્તમાન કાળમાં મહાવિદ્રેહ ક્ષેત્રમાં ખીરાજે છે ને આગામી કાળમાં થવાના છે, તે સર્વ લગવંતો એક જ દયામય અહિંસાધર્મની પ્રરૂપણા કરીને ફરમાવે છે :- ' હે જીવો ! તમે કોઈપણ જીવની હિંસા ન કરો, પ્રાણીમાત્રની સંપૂર્ણ દયા પાળો, તેમને જરાપણ દુઃખ ન પમાડો. ' - આજ શુદ્ધ નિત્ય અને શાશ્વત ધર્મ છે. અને

૨. આ દયામય અહિંસાધર્મ જ સર્વ માટે એકસરખો આચરવા યોગ્ય છે, આ દયામય ધર્મનો સ્વીકાર કરી તેના પાલનમાં જરાપણ પ્રમાદી ન બનો.

૩. મિથ્યાત્વીઓના મિથ્યા આડંબર જોઈ જરાપણ બ્યામોહ ન પામો.

૪. હિંસક કાર્યોમાં જે દોષ નથી માનતા તે અનાય છે. તેમના વચન પર વિશ્વાસ ન રાખવો.

૫. હિંસાને દુઃખ અને દુર્ગતિની દેનારી બાણી જે

તેને તજે છે. — આ પરદયા છે. અને જે પોતાના શરીર પર મમત્વ ન કરે, ધર્મના તત્ત્વોનો જ્ઞાતા બને, માયાકપટ રહિત ધર્મક્રિયાનું સમાચરણ કરે અને કર્મ તોડવામાં સદા તત્પર રહે તે જ ‘સમક્રિતી’ છે.

૬. જિનેશ્વરની આજ્ઞાનું પાલન કરે. તપથી તનને તપાવે.

૭. ક્રોધાદિક કષાયોને જીતે, ઉપશમાવી શાંત બને; તો સુખી થાય.

૮. પ્રથમ થોડું અને પછી વિશેષ એમ ક્રમે ક્રમે ધર્મક્રિયા અને તપની વૃદ્ધિ કરે. બહુચર્યનું પાલન કરે.

૯. શ્રુતધર્મ—જીવાદિ નવ તત્ત્વોનું જ્ઞાન વગેરે મેળવે, અને ચારિત્રધર્મ એટલે અહિંસા સંયમ અને તપનું અંતપૂર્વક નિરંતર પાલન કરે.

૧૦. જીવાદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન મેળવીને આરંભ સમારંભની ક્રિયાથી નિવૃત્ત થાય. કારણકે અનેક પ્રકારના દુઃખોની પ્રાપ્તિ આરંભ કરવાથી જ થાય છે.

૧૧. કરેલા કર્મના ફળ અવશ્ય લોગવવા પડશે એમ જાણી કર્મ બંધથી હરે.

૧૨. જે ધર્મકરણીમાં ઉદ્યમી છે, સત્યધર્મનો પાળનાર છે, જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં રમણુતા કરે છે, આત્મહિતનું લક્ષ્ય રાખવામાં દૃઢ અને પરાક્રમી છે, પાપકાર્યથી નિવૃત્તિ પામેલો છે અને લોકના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે છે તેને ગણે લોકમાં કોઈ પણ દુઃખી કરી શકતું નથી.

આ બધો સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી તીર્થંકરોનો અભિપ્રાય છે; હિતશિક્ષા છે, તે પ્રમાણે જે વર્તશે તે સંસારના સર્વ દુઃખોનો નાશ કરી શાશ્વતા અવ્યાબાધ સુખ પામશે.

ઉપર પ્રમાણે સમકિતનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રોમાં જે રીતે બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે અહીં કહ્યું છે. સમકિત સહિત કરેલ ધર્મ જ કર્મની નિર્જરારૂપ મહાક્ષણ આપે છે, માટે સમકિત પામીને તેને નિર્મળ રાખે. તે જરૂરી છે.

સમ્યગ્દર્શનની ગેરહાજરીમાં અર્થાત્ મિથ્યાત્વમાં સંસારની સુખ સગડવતાઓ મળે, તે ઘણુંકરીને તેના આત્માનું અહિત કરનારી નીવડે છે. કારણકે તે બધા કામલોગોને અત્યંત આસક્ત થઈ ને ભોગવે છે; ક્ષણ સ્વરૂપે અશુભ કર્મના થોડાં બાંધે છે, જે તેને બ્રહ્મહત્ય ચક્રવર્તીની જેમ સાતમી નરકની દુર્ગતિમાં ૩૩ સાગરોપમ સુધી ધકેલી દે છે, જ્યારે તેવીજ છ ખંડની સાદ્યબી ભરતચક્રવર્તી, સનતકુમાર ચક્રવર્તી, પૂ. શાંતિનાથ ભગવાન આદિને મળેલી પણ તે સામગ્રીમાં આસક્ત ન બન્યા. પણ સમય આવ્યે તેનો ત્યાગ કરી સંયમ સાધના કરી, તો તે બધા મોક્ષે સીધાવ્યા એટલે દુઃકમાં સમ્યગ્દષ્ટિને જે કાંઈ સાર મળે તેનાથી મોક્ષની સાધના કરે અને બીજાઓને પણ મોક્ષે સાથે લઈ જવા જેવી પ્રવૃત્તિ કરે, પ્રેરણા આપે.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ શરીરની ચિંતા કે આળયંપાળ કરવાને બદલે આત્માના હિતની ચિંતા વધુ કરે છે.

તેથીજ અઢાર દેશના રાજવી એવા કુમારપાળ મહારાજાએ મિથ્યાત્વના રાજપદ કરતાં જિનશાશનનું લિક્ષુકપણું માંગ્યું હતું. મિથ્યાત્વના ચક્રવર્તીપણા કે દેવપણા કરતાં સમ્યક્ત્વનું લીક્ષુક પણું લાખ દરજજે સારું. કારણ કે એથી આત્મહિત સધાય છે.

પુ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કહે છે:— ‘જે જીવોને બોધિની-સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે, એ જીવો સંસારી સુખોમાં ક્યારે પણ આસક્ત થતા નથી, સંસાર એમને ખટકે છે, કેમકે એમનામાં નિર્માત્વ-નિર્વેદ પ્રગટે છે, એથી તેઓ મોક્ષમાર્ગની આરાધના રૂઝા પ્રકારે કરે છે. એવા જીવો હજી સંસારમાં હોય તો ય મુક્તિમાર્ગની આરાધના કરનાર હોય. સંસાર એમને બાધક બને નહિ. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવે કદાચ સમક્ષિત પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં નરકનું આયુષ્ય શ્રેણિક મહારાજાની જેમ બાંધી લીધું હોય તોપણ તે જીવ નરકના દુઃખોને પણ અત્યંત સમતાથી ભોગવીને પોતાના આત્માને નિર્માણ બનાવે છે. તે સમજે છે કે મારા કરેલા પાપોના ફળરૂપે આ દુઃખો હું ભોગવું છું: હવે તેવા દુઃખ ફરી ભોગવવા નથી, માટે સમતા રાખી નવા અશુભ કર્મ બાંધવા નથી. આમ ખૂબ સમભાવમાં રહી દુઃખો ભોગવે છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ દેવલોકમાં મહર્ષિક દેવ થયો હોય, તોપણ દેવલોકની રિદ્ધિસિદ્ધમાં લેપાતો નથી. એનો વિરાગ દેવલોકની સુખ સમૃદ્ધિ વચ્ચે પણ જાગતો હોય છે. કેમકે એનું લક્ષ્ય મોક્ષનું હોય છે. તેથી અપાર સુખો વચ્ચે પણ ભગવાનને ભૂલતા નથી ને

જ્યાં તીર્થંકર લગવાન વીરાજતા હોય તે દિશામાં વંદન કરી તેમની પર્યુપાસના કરે છે.

માનવભવની મહત્તા ને દુર્લભતા.

દરેક ધર્મે આ જગતમાં માનવભવને પામવો દુર્લભ કહીને તેની મહત્તા બતાવી છે, જૈનધર્મે નવતત્ત્વના પ્રથમ મુખ્ય તત્ત્વ ‘જીવતત્ત્વનું’ વિશેષ પૃથક્કરણ કરીને તેના ઉદ્દગમસ્થાન નિગોદ અવસ્થાથી લઈને જીવનું પરમપદ તે પરમાત્મપદ સુધીનું સ્વરૂપ બતાવીને તેની આગવી વિશેષતા બતાવી છે, જેનું આજનું વિકસતું વિજ્ઞાન પણ સમર્થન કરે છે.

અગાઉ આપણે જોઈ ગયા તેમ છ શાશ્વતા દ્રવ્યો સદાકાળ જેમાં રહેલાં છે તેને લોક કહે છે. તે સારાયે લોકમાં જીવો સૂક્ષ્મપણે ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા છે. તેને જીવરાશી કહેવામાં આવે છે. તેના બે ભેદ છે : -

(૧) અવ્યવહાર રાશીના જીવ. જે જીવ ચતુર્ગતિ રૂપ સંસારના વ્યવહારમાં કદી આવવાના નથી (૨) વ્યવહાર રાશી :- નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય ને દેવ એમ સંસારની ચાર ગતી કહી છે, તે ચાર ગતિરૂપ સંસારના વ્યવહારમાં જે જીવ અવ્યવહાર રાશીમાંથી નીકળીને આવે છે તેને વ્યવહાર રાશીના જીવ કહ્યા છે.

જીવમાત્ર પહેલાં....તો અનંતો કાળ અવ્યવહાર રાશીમાં જ કાઢે છે. પછી જ્યારે કોઈ એક જીવ સિદ્ધિપણને એટલે પરમાત્મપદને પામે છે. ત્યારે જેની

ભવિતવ્યતા પાકી હોય તેવો કોઈ જીવ અવ્યવહાર રાશીમાંથી નીકળીને વ્યવહાર રાશીની બાહર નિગોદની અવસ્થાને પામે છે. બાહર નિગોદની અવસ્થા પાંચે સ્થાવરમાં વનસ્પતિકાયમાં જ છે, તેને સાધારણ વનસ્પતિ કહેવામાં આવે છે. કંઠમૂળ અર્થાત્ જે કંઠ વગેરે જમીનમાં પેદા થાય છે તે જેવા કે ડુંગળી, બટેટા, ગાજર, મૂળાના કાંઠા વગેરે તે બધામાં આ બાહર નિગોદના જીવો હોય છે. તે એટલા ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા હોય છે કે સોયની આણી ઉપર અનંતા જીવો રહી શકે છે. તેમાં તે અનંતા જીવો વચ્ચે એક જ શરીર હોય છે, તેથી તે શરીરને સાધારણ શરીર ને તે વનસ્પતિને સાધારણ વનસ્પતિ કહેવામાં આવે છે. તેમાં વળી જીવ અનંતો કાળ પરાધીનપણે દુઃખ ભોગવતો પસાર કરે છે. તેના વડે જે અકામ નિર્જરા થાય છે, તેમ તેમ તે જીવ અનુક્રમે આગળ ચડે છે, અને એકેન્દ્રિપણાને પામે છે. એટલે કે પહેલી સ્પર્શેન્દ્રિય સ્વતંત્ર કાયારૂપે મળે છે. તે એકેન્દ્રિય જીવોને સ્થાવર કહ્યા છે, તે પાંચ છે (૧) પૃથ્વીકાય, (૨) અપ (પાણી) કાય, (૩) તેઉ (અગ્નિ) કાય, (૪) વાયુકાય ને (૫) વનસ્પતિકાય. તેથી આગળ વધતાં જીવ જે ઇન્દ્રિયપણું-હવે બીજી રસનેન્દ્રિય (જીભ) પામે છે, પછી તે ઇન્દ્રિયપણું-ચામડી, જીભ, ને ઘ્રાણેન્દ્રિય અર્થાત્ નાક પામે છે, પછી ચોથી ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અર્થાત્ આંખ પામે છે ને છેલ્લે પંચેન્દ્રિયપણાને અર્થાત્ પહેલી ચાર ને પાંચમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન) પામે છે. પંચેન્દ્રિયપણું પામવા છતાં

જીવોને હજી મન નથી હોતું તે જીવોને અસંજી પંચેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે; અને પછી જેમને મન પણ મળે છે તેને સંજી પંચેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે. જે ઇન્દ્રિય પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને ત્રસ કહ્યા છે,

સંજી પંચેન્દ્રિય ચારે ગતિના જીવોમાં અર્થાત્ નારકી, તિર્યંચ પશુ પક્ષી વગેરે, મનુષ્ય અને દેવ એમ ચારે ગતિમાં હોય છે. જીવાત્મા જેવા શુભાશુભ કર્મ કરે છે, તે પ્રમાણે તે તે ગતિને પામે છે. તેમાં પરમાર્થથી વિચારીએ તો સ્પષ્ટપણે જણાશે કે મનુષ્યગતિ ઉત્તમ ગતિ છે. નારકી તે નરકની ગતિ છે. નરકગતિ પાપી જીવોને ફંડ ભોગવવા રૂપે મળે ને ત્યાં દશ પ્રકારની ક્ષેત્ર વેદનાઓ અને નર્યા દુઃખોનો જ ભોગવટો છે, ઉપરાંત તે સજ્જન છે તેથી જીવ દુઃખથી ત્રાસે તોપણ કેદી જેમ જેલ છોડી શકતો નથી, તે જ પ્રમાણે નારકી પણ ત્યાંનું આયુષ્ય પુરૂં કર્યા વગર નરકભૂમિ છોડી શકતો નથી. એટલે નરી દુઃખમય ગતિ છે,

તિર્યંચ ગતિમાં નિગોદથી લઈને પંચેન્દ્રિય સુધીના બધા જીવોનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં કીડી મકોહથી પશુ પક્ષી સુધીના બધા જીવોના દુઃખો તો આપણે પ્રત્યક્ષ નિહાળીએ છીએ.

દેવગતિ જીવે શુભ કર્મો કર્યા હોય તેથી જે પુણ્ય બંધાયું હોય તેના ભોગવટા માટે મળે છે તેથી મિથ્યાત્વી દેવો કામભોગો ભોગવવામાં જ તેમનું આયુષ્ય પુરૂં કરીને

પુણ્યથી પરવારી જઈને તિર્થંગતીમાં ચાલ્યા જાય છે, બીજા સમકિતી દેવો હોય છે તે દેવગતિના સુખલોગો બહુ રસપૂર્વક નથી લોગવતા, વળી અવસરે પ્રભુ સ્મરણ, ભક્તિ, ને પ્રભુના દર્શન પણ કરે છે, તેથી દેવલોકમાંથી ચ્યવીને મનુષ્યપણાને પામે છે. પુણ્યાઈના લોગવટા માટે દેવગતિ મળી હોય છે, તેથી દેવો નિયમા અવતી હોય છે, એટલે કે: વ્રત, નિયમ, પરચક્રખાણ, તપસ્યા આદિ કરી શકતા નથી, ને તપ વગર પૂર્વસંચિત કર્મની નિર્જરા થતી નથી, તેથી દેવના પુર્વસંચિત કર્મો ખપતા નથી, તેથી દેવલવમાંથી સીધા મોક્ષે જઈ શકાતું નથી. તેથી સમકિતી દેવો તે બરેબર ઝંખના કરતા હોય છે કે ક્યારે માનવલવ પામીએ. માનવલવ પામીને ધર્મની આરાધના કરીએ કે જેથી લવજમણનો અંત કરી મોક્ષના શાશ્વતા સુખોને પામીએ,

આમ સંસારની ચાર ગતિ ને ૮૪લાખજીવાયોનીમાં મનુષ્યગતિ જ ઉત્તમ છે તેમ જ્ઞાનીઓએ યથાર્થ બતાવ્યું છે. બધા જીવોમાં માનવીને જ ધર્મ અધર્મ સમજવાની વિવેક બુદ્ધિ મળે છે; તેનો ઉપયોગ કરીને વિવેકી લબ્ય જીવ આવા હળાહળ કળીયુગમાં પણ સંસારના સુખને સગવડ તથા સંયમ લઈ લાવપૂર્વક સંયમજીવન ગાળી મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરતાં દેખાય છે. તો ઘણા દીક્ષા લઈ શકતા નથી, પણ ગૃહસ્થપણે રહીને પણ તપ, જપ અને સત્કાર્યો કરીને પોતાના માનવલવને સાર્થક કરવાનો પુરૂષાર્થ કરતા હોય છે. કારણકે મોક્ષની પ્રાપ્તિ માનવલવમાં જ થઈ શકે છે. તેથી જ બધા ધર્મોએ માનવલવને

સૌથી શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. એવેા અમૂલ્ય માનવલવ પામ્યા પછી જે જીવેા સંસારના કામલોગોમાં, સુખ સગવડોમાં, કે ધનવૈભવ કે સત્તાસંપત્તિને - મેળવવામાં જ આખી જીંદગી પસાર કરે છે, તે જીવેા દુર્લભ એવા મનુષ્યલવને ગુમાવીને પાછા નરક નિગોદાદિ દુર્ગતિઓમાં ચાલ્યા જાય છે, જ્યાં અનંતાકાળ સુધી ફરી પાછા દુર્ગતિના દુઃખો ભોગવવા પડે છે; અને મોક્ષની સન્નિધિ પહોંચી ગયેલો જીવ અજ્ઞાન ને મોહદશાને કારણે માનવલવને એળે ગુમાવી સંસારચક્રની એકેન્દ્રિયાદિ દુર્ગતિઓમાં અનંતાકાળ સુધી ફરી લમે છે; અને દુર્ગતિના અનંતા લવોના દુઃખોને ફરી પરાધીનપણે ભોગવતો થકો અનંતાકાળે માનવલવને પામી શકે છે. આમ માનવલવની મોક્ષ આપવાની મહત્તા અને અનંતાકાળે પામી શકવાની દુર્લભતા જ્ઞાનીઓએ બતાવી છે. તેમના વચનમાં શ્રદ્ધા રાખીને જે કોઈ પોતાનું જીવન ધર્મની આરાધનામાં ગાળશે, તે જીવ પોતાના માનવલવને સાર્થક કરી આત્મકલ્યાણને પામશે. આવી વિવેકબુદ્ધિ સમકિતી જીવને ધાય છે. તેથી સમ્યક્ત્વને વળી માનવલવ કરતાંય પરમ દુર્લભ જ્ઞાનીઓએ સાર્થક રીતે કહ્યું છે, કારણ કે સમકિત પામેલો માનવીજ મોક્ષે જઈ શકે છે, મનુષ્યલવ પામવા છતાં જો મિથ્યાત્વી હોય તો કદાપિ મોક્ષે જઈ શકતો નથી. પરંતુ સંસારચક્રમાં લમ્યા કરે છે.

જૈન પરિભાષામાં માનવલવ નવ ઘાટી ઓળંગ્યા પછી મળે છે તેમ કહ્યું છે. તે નવ ઘાટી એટલે પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ સ્થાવર, બેઘંદ્રિય તેઘંદ્રિય ને ચૌઘંદ્રિય રૂપી ત્રણ

વિકલેદ્રિય ને અસંજી પંચેદ્રિયપણું, આમ નવ દુર્ગમ ઘાટી અર્થાત્ પહાડોને ઓળંગ્યા પછી જીવ માનવલવને પામે છે. તેથી તેની મહત્તા ને દુર્લભતા કહી છે.

નારકી તિર્યંચ ને દેવગતીના જીવોને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય ?

નરકભૂમિમાં રહેલા નારકોને જો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાની હોય તો ત્રણ કારણોને લઈને થશે. તે આ પ્રમાણે :-

(૧) જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી :-

નરકભૂમિની તીવ્રાતિતીવ્ર વેદનાઓને ભોગવતાં કદાચિત્ તેમને શ્રીતીર્થંકર ભગવંતોના જન્મકલ્યાણક કે બીજા કોઈ નિમિત્તથી જાતિસ્મરણજ્ઞાન થાય છે. ત્યારે પૂર્વે કરેલી દેવ, ગુરુ, કે ધર્મની વિધશનાઓની તેમને સ્મૃતિ થાય છે ને તેનો પશ્ચાતાપ થાય છે તેથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) ધર્મશ્રવણથી - પૂર્વલવના ધાર્મિક સ્વજનો કે સંબંધીઓ જે દેવલોકમાં દેવ બન્યા છે, તેઓ તેમને ધર્મ પમાડવા વૈક્રિય સ્વરૂપે નરકમાં જઈને ધર્મબોધ પમાડે છે ને પૂર્વલવની યાદ અપાવે છે; ફળસ્વરૂપે તે નારકોને ખેડ થતાં 'સમકિત' ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૩) વેદનાના અનુભવથી -

જોકે પ્રત્યેક નારકને ક્ષેત્રાદિ વેદનાનો અનુભવ સામાન્ય હોય છે. તેમ છતાં અમુક પ્રકારની ક્ષેત્રવેદના, પારસ્પરિક વેદના કે પરમાધામીકૃત અતિ વેદનાનો અનુભવ કરતાં નારકને પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકવાની ઇચ્છા થાય છે કે ‘મારા પૂર્વ લવોમાં લયંકરમાં :લયંકર પાપકર્મો કર્યા હશે, શરાબ, વેશ્યા, પરસ્ત્રીગમન આદિ વ્યસનો સેવ્યા હશે, તે સિવાય આવી તીવ્ર વેદના લોગવવાનો વારો આવે નહિ’ આ પ્રમાણે વિચારો કરતાં પૂર્વે કરેલા પાપોનો પ્રશ્નાતપ થાય છે ને તેની આલોચના કરે છે. ક્ષણ સ્વરૂપે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી - આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ પામેલા નારકો સમ્યક્જ્ઞાનવાળા હોય છે; તેથી સમભાવે દુઃખો લોગવીને કર્મનિર્જરા કરે છે, જ્યારે સમક્રિત વિનાના અજ્ઞાની નારકો દુઃખ લોગવતાં આર્તરૌદ્રધ્યાન કરીને વળી નવા અશુભ કર્મો ખાંધે છે. અને દુર્ગતિમય સંસારની વૃત્તિ કરે છે.

તિર્યંચ ગતિના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો કેમ પામે ?

(૧) મેઘકુમાર મુનિવરના પૂર્વના હાથીના લવના દંટાંતે અન્ય પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાભાવ રાખવાથી સમક્રિત પામે.

(૨) જાતિસ્મરણ જ્ઞાને કરીને પામે તે નંદ મણીયારના દેહકાના લવના દંટાંતે.

વર્તમાન સમયમાં વડોદરામાંજ આવો દાખલો અનેલો. સયાજીગંજમાં રહેતા એક શેઠે પોતાના નિવાસના

સૌથી ઉપરના માળે ઘરદેરાશર ખનાવેલું. એકવાર તે શેઠ કોઈ જળાશય પાસેથી પસાર થતા હતા કે એક નાનો કાચબો પાણીમાંથી ઉછળીને તેમને વળગી પડ્યો. શેઠ બે ત્રણ વાર તો પાણીમાં પાછો ફેંદી દીધો, પણ ફરી ફરીને વળગ્યો, એટલે સાથે લઈ આવ્યાને ઉપરના મજલે રાખ્યો. પછી દિવસો જતાં નિરીક્ષણ કર્યું કે તે કાચબો સુર્યોદય પહેલાં ને સુર્યાસ્ત પછી કંઈ લેતો નથી. કોઈ સાધુ સાધ્વી શેઠને ત્યાં પધારવાના હોય તો તે તેમના ખંગલે પધારે નહિ ત્યાંસુધી કશું લે નહિ; પછી ભલેને ખપોર થઈ જાય. સાધુ સાધ્વીજી આવી ગયા પછી જ લે. તો તે જીવને કેવી રીતે ખખર પડી જતી હશે કે આજ સાધુ સાધ્વીજી પધારવાના છે? વળી કોઈપણ નવકાર મંત્ર સાંભળાવે તો ડોક બહાર કાઢી લાંબી કરીને સાંભળે. જ્યાંસુધી નવકાર મંત્રનું રટણ થયા કરે, ત્યાંસુધી સાંભળ્યા કરે, ખંધ થાય કે તરતજ ડોક અંદર લઈ લે, આથી અનુમાન થાય કે પૂર્વાભવે તે જીવે જૈનધર્મની આરાધના કરી હશે; અને કંઈક વિરાધના થઈ જવાથી તિર્થંચપણાને પામ્યો હશે, જેનું તેને સ્મરણ થતાં તેના પશ્ચાતાપ રૂપે પશુના જીવનમાં પણ થઈ શકે તેટલી ધર્મ આરાધના કરવાના ભાવ થવાથી આ પ્રમાણે વર્તતો હશે. તે પ્રમાણે બોરીવડી ઉપાશ્રયે એક કુતરો હંમેશા વ્યાખ્યાન સાંભળવા પાટ પાસે આવીને બેસતો. તે મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે ત્યાંના શ્રાવકોએ મનુષ્યની જેમ તેનો અગ્નિસંસ્કાર કરેલો. અઢી દ્વીપની બહાર તો અસંખ્યાત તિર્થંચો શ્રાવકના પાંચમા

ગુણહાણે હોય છે. એટલે તે બધા સમકિત પામેલા હોય છે ને શ્રાવકધર્મના વ્રત નિયમ આદિ કરતા હોય છે.

દેવલોકમાં નવ ઐવેયક સુધી સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બંને પ્રકારના દેવો હોય છે. પણ પાંચે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો નિયમા સમકિતી હોય છે. સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનના દેવો નિયમા એકાવતારી અર્થાત્ મનુષ્યનો એક ભવ કરીને મોક્ષે જાય છે; અને બાકીના ચાર અનુત્તર દેવલોકના દેવો વધુમાં વધુ ત્રીજા ભવે મોક્ષ પામે છે.

અપૂર્વકરણને પામેલો જીવ પાછો હઠે ખરે ?

જે જીવ અપૂર્વકરણને પામ્યો, તે જીવ સમ્યક્ત્વના પરિણામને પામ્યા વિના પાછો હઠે છે. - એવું તો બનતું જ નથી. પણ અપૂર્વકરણને પામ્યા પછી તરત જ સમ્યગ્દર્શનના પરિણામને પામી જાય એવું પણ બનતું નથી. અપૂર્વકરણથી અનંતર એવો સમ્યગ્દર્શનનો પરિણામ હોઈ શકતો નથી. એટલે કે અપૂર્વકરણ માત્રથી સમ્યગ્દર્શનના પરિણામ પ્રગટે છે એવું બનતું નથી. પરિણામ એટલે આત્માનો અધ્યવસાય. અપૂર્વકરણ દ્વારા જીવે ગાઢ એવા રાગ-દેષના પરિણામને તો ભેદી નાખ્યો, પણ હજી

મિથ્યાત્વ મોહનીયનો વિપાકોદય ચાલુ જ છે, અને જ્યાંસુધી
જીવને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો વિપાકોદય ચાલુ જ હોય છે,
ત્યાં સુધીમાં જીવમાં સમ્યકત્વનો પરિણામ પ્રગટી શકતો
જ નથી,

જીવ જ્યારે સમ્યકત્વના અધ્યવસાયમાં વર્તીતો હોય
ત્યારે એને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો વિપાકોદય તો હોય જ
નહિ, અને જો કોઈપણ કારણે એને મિથ્યાત્વમોહનીયનો
વિપાકોદય થઈ જવા પામે તો એ જીવનો સમ્યકત્વનો ભાવ
આદ્યા ગયા વિના રહે નહિ. એટલે અપૂર્વકરણ દ્વારા એ
ધન એવા રાગ-દ્વેષના પરિણામસ્વરૂપ કર્મઞ્જીની લેદી
નાખનારો બનેલો જીવ, અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા પોતાની એવી
અવસ્થાને પેદા કરે છે કે જે અવસ્થામાં એ જીવને, કાં
તો મિથ્યાત્વ મોહનીયનો સર્વથા ઉદય જ ન હોય, કાં તો
મિથ્યાત્વમોહનીયનો જે વિપાકોદય તે ન હોય, જીવની
આવી અવસ્થા અપૂર્વકરણથી પેદા થઈ શકતી જ નથી.
જીવની આવી અવસ્થા અપૂર્વકરણે પોતાને કરવાનું કાર્ય કરી
લીધા પછીથી જ જીવમાં જે શુભ પરિણામ પ્રગટે તેનાથી
જ પેદા થઈ શકે છે, અને એથી એ પરિણામને જ ‘અનિવૃત્તિ
કરણ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, એટલે અનિવૃત્તિકરણ
જ સમક્ષિત રૂપ આત્મપરિણામ પૂર્વેનો અનન્તર (નજીકનો)
એવો કરણ એટલે કે આત્મપરિણામ છે.

અનિવૃત્તિકરણના કાળની સિદ્ધિ બાબત એ અભિપ્રાયો : -

(૧) કર્મગ્રન્થનો અભિપ્રાય : - અનિવૃત્તિકરણના અંતર્મુદૂર્તના કાળ દરમિયાનમાં જીવ ત્રણ કામ કરે છે : (૧) એ અંતર્મુદૂર્તમાં જાતે ઉદયમાં આવતા મિથ્યાત્વ મોહનીયના દલિકોને ખપાવે છે (૨) પછીના અંતર્મુદૂર્તમાં ઉદયમાં આવનારા મિથ્યાત્વમોહનીયના જે દલિકોની સ્થિતિને ઘટાડી શકાય તેમ હોય તે દલિકોની સ્થિતિને ઘટાડીને ઉદયમાં આણી તે દલિકોને ખપાવે છે અને (૩) પછીના અંતર્મુદૂર્તમાં ઉદયમાં આવનારા મિથ્યાત્વ મોહનીયના જે દલિકો તેની સ્થિતિને જો ઘટાડી શકાય એવું ના હોય, તો જીવ મિથ્યાત્વમોહનીયના એ દલિકોની સ્થિતિને વધારી દે છે. જેથી એ દલિકો અનિવૃત્તિકરણના અંતર્મુદૂર્તમાં (૧) એક શુદ્ધ પુંજ જે ‘સમ્યકત્વ મોહનીય’ ના નામે ઓળખાય છે, (૨) બીજો મીશ્ર પુંજ એટલે શુદ્ધ-અશુદ્ધ પુંજ જે ‘મિશ્ર મોહનીયના, દળિયાના નામે ઓળખાય છે અને (૩) અશુદ્ધ પુંજ જે મિથ્યાત્વ મોહનીયના પુંજ તરીકે ઓળખાય છે-આ ત્રણે પૈકીના શુદ્ધ એવા સમ્યકત્વ મોહનીયના પુંજને જ એ જીવ અનિવૃત્તિ કરણ દ્વારા ઉદયમાં લાવે છે અને એ શુદ્ધ પુંજ રૂપ સમ્યકત્વમોહનીયનો જે ઉદય, તેની અસરવાળો જીવનો જે પરિણામ, એ જ ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વરૂપ આત્મપરિણામ છે. એટલે કે અપૂર્વકરણ દ્વારા કરેલા ત્રણ પુંજમાંથી જે શુદ્ધ પુંજને ઉદયમાં લાવવાનું કામ

અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા કર્યું તે અનિવૃત્તિકરણનો કાળ પૂરો થતાં જ પહેલાં જ સમયે સમ્યક્ત્વ મોહનીય નામના પ્રશસ્ત કર્મના વેદનરૂપ ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે.

ઉપશમ સમક્રિતને પામેલાની ભાવિ સ્થિતિ :-

કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ જ્યારે સમ્યક્ત્વને પામે છે ત્યારે અપૂર્વકરણદ્વારા કર્મગ્રંથીને લેદ્યા પછીથી અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા અંતરકરણને પેદા કરે છે; જે ઉપશમ સમક્રિતના પરિણામરૂપ છે.

ઉપશમ સમક્રિતના પરિણામરૂપ એ અંતરકરણના પણ અંતમુદૂર્ત જેટલા કાળમાં મિથ્યાત્વમોહનીયનાં સત્તાગત એવા જે દળિયાના ઉપર કહ્યું તેમ જીવ ઉપશમ સમક્રિતના કાળમાં ત્રણ પુંજ કરે છે. ત્યાર બાદ જો એ ત્રણ પુંજમાંથી સમ્યક્ત્વમોહનિયરૂપ શુદ્ધ પુંજનો ઉદય થાય. તો એ જીવ ક્ષયોપશમ સમક્રિત પામી ચોથા ગુણુસ્થાને સ્થીર થાય છે. પણ જો મિશ્રમોહનીય રૂપી મિશ્ર પુંજનો થાય છે તો ત્રીજા મિશ્ર ગુણુસ્થાનકને પામે છે, અને જો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થાય તો પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકને પામે છે, અર્થાત્ પાછો પહેલા

સ્થાને જાય છે. આ ‘અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ’ જીવ પહેલા ઉપશમ સમ્યકત્વને જ પામે અને તે સમકિતના કાળમાં ત્રણ પુંજ કરીને એ કાંતો (૧) ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે, ને ચોથા ગુણસ્થાને ટકે, (૨) કાંતો ત્રીજા મિશ્ર ગુણસ્થાનકને પામે અને (૩) કાંતો પુનઃ મિથ્યાદષ્ટિ બને.

સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય એવો છે કે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો પહેલાં ઉપશમ સમકિતને જ પામે એવો નિયમ નથી; તેને પામ્યા વગર સિધ્ધા ક્ષાયોપશમ સમકિતને પણ પામે એવું પણ બને. તે જીવ પોતાના ઉપશમ સમકિતના કાળરૂપી અંતરકરણના કાળસુધી સમ્યક્ત્વના આસ્વાદને પામીને અંતે તો પુનઃ મિથ્યાત્વના ઉદયને જ પામે છે; એટલે કે એ જીવ ઉપશમ સમકિતના કાળમાં ત્રણ પુંજ કરે જ નહિ, પણ અપૂર્વકરણના કાળમાં જ ત્રણ પુંજ પણ અપૂર્વકરણથી જ કરે છે, પછી આ ત્રણ પૈકીના શુદ્ધ એવા સમ્યક્ત્વ મોહનીયના પુંજને જ અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા ઉદયમાં લાવે છે, પછી તે અનિવૃત્તિકરણનો કાળ પૂરો થતાં પહેલાંજ સમયે સમ્યકત્વમોહનીયનાણના પ્રશસ્ત કર્મના વેદનરૂપ ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ પ્રગટે.

પછીના અંતર્મુદૂર્તમાં એટલે કે ‘અંતરકરણ’ તરીકે ઓળખાતા ઉપશમ સમ્યકત્વના એ અંતર્મુદૂર્તના કાળમાં તો ઉદયમાં આવે જ નહિ. આ રીતે, એ જીવ, પોતાના અનિવૃત્તિકરણના અંતર્મુદૂર્ત પછીના અનંતર એવા અંતર્મુદૂર્તને એવું બનાવી દે છે કે, એ અંતર્મુદૂર્તના કાળમાં

મિથ્યાત્વમોહનીયના દલિકોનો ન તો વિપાકોદય હોય અને ન તો પ્રદેશોદય પણ હોય, પોતાના ફળને પેદા કરવાના સામર્થ્યવાળા કર્મદલિકોના ઉદયને ‘વિપાકોદય’ કહેવાય છે. અને પોતાના ફળને પેદા કરવાના સામર્થ્યથી હીન બની ગયેલા કર્મદલિકોના ઉદયને પ્રદેશોદય કહેવાય છે.

મિથ્યાત્વમોહનીયના દલિકોનો જ્યારે પ્રદેશોદય કે વિપાકોદય ન હોય, ત્યારે અનંતાનુબંધી એવા ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એનો પણ પ્રદેશોદય કે વિપાકોદય ન હોય. મિથ્યાત્વમોહનીયનાં તેમજ અનંતાનુબંધી કષાયોના દલિકોની જેમ પ્રદેશોદય પણ ન હોઈ શકે એવા અંતર્મુદૂર્તને માટે જરૂરી એવી સઘળી તૈયારી જીવ અનિવૃત્તિકરણના કાળમાં જ કરી લે છે. અને એ પછીથી તરત જ એ જીવ મિથ્યાત્વમોહનીયનાં અને અનંતાનુબંધીના દલિકોના પણ ઉદયથી રહિત એવા અંતર્મુદૂર્તને પામે છે. એ અંતર્મુદૂર્તની પ્રાપ્તિ એનું નામ ‘ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ’. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના પરિણામ વાળા એ અંતર્મુદૂર્તને ‘અંતરકરણ’ કહેવામાં આવે છે. અનિવૃત્તિકરણના અંતર્મુદૂર્તથી અનંતર એવું જે અંતરકરણનું અંતર્મુદૂર્ત તે અંતર્મુદૂર્તના પહેલા સમયે જ જીવ ઔપશમિક સમક્ષિત રૂપી આત્મપરિણામને પામે છે.

કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયે સમક્ષિતને પામનારો અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પહેલાં ‘ઉપશમ સમક્ષિતને જ પામે છે.’ જ્યારે ‘સિદ્ધાંતના અભિપ્રાયે આવો અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પહેલાં ઔપશમિકસમ્યક્ત્વને જ પામે એવો નિયમ

નથી, એવો જીવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામ્યા વિના સીધો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે એવું પણ બને છે.

સિધ્ધાંતનો અભિપ્રાય:- જે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો-ક્ષાયોપશમિક સમક્રિતતે પામનારા હોય છે, તે જીવો પોતાના અપૂર્વકરણના કાળમાં જ અપૂર્વકરણથી જેમ ગ્રંથીનો ભેદ કરે છે, તેમ ત્રણ પુંજ પણ અપૂર્વકરણથી જ કરે છે, આથી એ સ્પષ્ટ છે કે, પોતાના અપૂર્વકરણ દ્વારા સત્તામાં રહેલા મિથ્યાત્વમોહનીયતા દળિયાના ત્રણ પુંજ બનાવી દે છે. મિથ્યાત્વમોહનીયતા સત્તાગત દળિયા ગૈકીના જેટલા દળિયાને શુષ્ક એટલે કે મિથ્યાત્વરૂપી મળથી મુક્ત બનાવી શકાય તેટલા દળિયાને તો તેઓ શુદ્ધ બનાવી દે છે. અને બાકી રહેલા મિથ્યાત્વમોહનીયતા સત્તાગત એવા જે દળિયાં તેમાંથી જેટલા દળિયાને અર્ધશુદ્ધ બનાવી દઈ શકાય તેમ હોય તેટલા દળિયાને અર્ધશુષ્ક બનાવી દઈ છે. આ રીતે શુદ્ધિકરણ કરતાં એ દળિયાના ત્રણ પુંજ થઈ જાય છે.

સંસારમાં સ્વાદ્વીયા અને માનીઆ (ગુમાની) દુઃખી છે, બાકીના બધા સુખી છે. ચૌદ લોકમાં જ્યાં પણ જશુ (મૃત્યુ પછી જન્મ મરણ કરતાં), ત્યાં બધે આપણે જ છીએ. પુદ્ગલનો પલટો થાય છે. આત્મા તો સર્વ ઠેકાણે તેનો તે જ છે, માટે લવકર્મ સુધારજો. પ્રપંચ છોડી દેશો.

સમાપન

સમ્યગ્દર્શન વિષે વિવિધ રીતે છણાવટ કરતાં આપણે સ્પષ્ટપણે જાણ્યું કે સમ્યગ્દર્શન એ આત્માનો નિજ સ્વભાવનો ગુણ છે. અને તે ગુણની મહત્તા એ છે કે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે પછી જ જીવાત્માનું પોતાના જ સ્વરૂપ વિષેનું અજ્ઞાન ને ભ્રમ ટળે છે. અને આત્મા પોતાના જ શુદ્ધ સ્વરૂપનો જ્ઞાયક બને છે; અર્થાત્ આત્મામાં વિભાવદશાનું અજ્ઞાન ટળી જઈને પોતાના જ સ્વભાવનું સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટે છે, જે ફળસ્વરૂપે પોતાના શુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપની જીવાત્માને પ્રાપ્તિ કરાવી પરમાત્મા બનાવી દે છે.

પ્રત્યેક આત્મા સ્વભાવથી શુદ્ધ સ્વરૂપી અને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો સ્વામી હોવા છતાં વિભાવદશાને કારણે અનાદિકાળના કર્મસંયોગથી મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનના ગાઢા આવરણોથી અનંતકાળથી ઘેરાયેલો છે. એટલે મિથ્યાત્વ જાય નહિ ત્યાંસુધી તેવા જીવાત્માની હરેક પ્રવૃત્તિ મિથ્યાત્વવાળી એટલે કે સર્વજકથિત ધર્મથી વિપરિત જ હોવાથી અવળી દીશાની જ હોય છે, પોતાના સ્વભાવમાં જ સાચું સુખ ને પરમ શાંતિ રહેલા છે તે સમજવાને બદલે પરપદ્ધતિમાંથી જ સુખ મેળવવાના મિથ્યા ઝાંવા નાખ્યા કરે છે, તેથી સરવાળે પોતાની જ અશાંતિ ને અજાણ્યો વધારીને

સંસારચક્રની દુર્ગતિમાં લવબ્રમણ કર્યા કરે છે. પરિણામે સુખનો ઇચ્છુક એવો આ આત્મા પોતાના સુખ માટેના અવળા ને અણસમજલર્યા પ્રયાસોના કારણે, પોતાનાજ આત્માને અનર્થાદંડે દંડે છે ને વધુ ને વધુ દુઃખ તરફ ધકેલતો જાય છે. તેની આવી કંડણુ ને કફોડી દશા મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનના કારણે પોતે જ પોતા માટે કરે છે.

આ મિથ્યાત્વનું કારણ દર્શનમોહનીય કર્મ મુખ્યત્વે છે, અને તેના લીધે રાગ-દ્વેષની ગાઢ ગ્રંથીઓથી જીવાત્મા જકડાયેલો રહે છે. દર્શનમોહનીતા પોષક ચારિત્ર મોહનીયના અનંતાનુબંધીના ચાર કષાયો - ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ છે. જ્યાંસુધી દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય ને સમ્યક્ત્વ મોહનીય ને ઉપરોક્ત ચાર અનંતાનુબંધીના કષાયો મળી મોહનીયકર્મની આ સાત પ્રકૃતિનો જીવને ઉદય હોય, ત્યાંસુધી જીવને (આત્માને) કદાપિ પોતાના સ્વભાવનું ને સ્વરૂપનું યથાર્થ દર્શન થવાદેતું નથી, અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન થવા દેતું નથી. એટલે દેવ-ગુરુ-ધર્મના વિષયમાં એ અજ્ઞાની જીવ કદાપિ યથાર્થ વિવેકબુદ્ધિ દાખવી શકતો નથી. તેથી જીવાદિ તત્ત્વમાં અતત્ત્વ બુદ્ધિ, અને અતત્ત્વમાં તત્ત્વબુદ્ધિ એટલે કે આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને સમજે નહિ ને જડ એવા દેહને જ આત્મા, પોતાનું સ્વરૂપ માને, અને તેવી વિપરિત માન્યતાના કારણે દેહના દુઃખે દુઃખી ને દેહના સુખે સુખી પોતાને સમજે, એટલે જડ-ચેતનના ભેદવિજ્ઞાનને પામે નહિ ને તેથી સમ્યગ્દર્શન પણ પ્રગટે નહિ, એટલે પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં અને સંસારની

સર્વ ક્રિયાઓમાં એને કોઈપણ પ્રકારનો અધર્મ દેખાતો નથી. અને આત્મહિતકારી ધર્મ ક્રિયાઓ કરવી તેને ગમતી નથી, અનંતકાળના જીવના પરિભ્રમણમાં અકામ નિર્જરાઓ કરી કાળપરિપક્વતાના યોગે જીવાત્માને જ્યારે મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે બે પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ બાકી રહે છે, ત્યારે પ્રથમ ‘શ્રવણસંમુખીકાળ’ ને પામે છે. ત્યારે પ્રથમ વખત કેવળીપ્રરૂપિત ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છા થાય છે, પછી દોઢ પુદ્ગલપરાવર્તકાળ બાકી રહેતાં ‘માર્ગ સંમુખીકાળ’માં પ્રવેશીને માર્ગાનુસારીના ગુણો પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરે. ત્યારબાદ એક પુદ્ગલપરાવર્તકાળ બેટલું લવજ્ઞમણુ બાકી રહેતાં કૃણુપક્ષી મટી શુકલપક્ષી બને છે, અને ત્રીજા ‘ધર્મયૌવનકાળ’ ને પામે છે, ત્યારે જીવાત્માને માર્ગાનુસારીના ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, અને લબ્યત્વ સ્વભાવ પ્રગટે છે. તેથી કર્મના દળિયા જે અતિ ગાઢ હતા તે હવે આછા થતાં આત્મા ઉપર છવાયેલા ગાઢ મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના ઓળા ઉતરવા માંડે છે, ત્યારે મિથ્યાત્વ મંદ થવાના લીધે જીવમાં પ્રથમ વાર મોક્ષાભિલાષા પ્રગટે છે. ત્યારબાદ પાતાની સહજ સ્ફુરણાથી-નિસર્ગથી - કે સદ્ગુરના ઉપદેશથી સમ્યગ્ દર્શનની અનિવાર્યતાનો બોધ અને તેને મેળવવાની તીવ્ર અભિલાષા તેનામાં પ્રગટે છે, જીવની આ બધી અવસ્થાના કાળ એ ‘શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણનો’ કાળ છે, અનાદિ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા અનિર્થકે આવેલો જીવ એ શુદ્ધ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા જ અપૂર્વકરણ પામે છે. અને

એ અપૂર્વકરણ દ્વારા એ ગ્રન્થિનો ભેદ કરે છે. તે પછી અનિવૃત્તિકરણ દ્વારા મિથ્યાત્વનો ઉપશમ કરી અંતરકરણની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. જે સમયે એના પ્રત્યેક આત્મ પ્રદેશે સમ્યગ્દર્શન રૂપી સૂર્યનો દિવ્ય પ્રકાશ ઝળહળી ઊઠે છે.

આ રીતે ‘સમકિત’ પામેલા જીવાત્મામાં પાંચ પ્રકારના લક્ષણો, સમકિતના ત્રણ મુખ્ય પ્રકાર (૧) ઉપશમ (૨) ક્ષયોપશમ ને (૩) ક્ષાયિક પ્રમાણે, મંદ કે પ્રબળ પ્રગટે છે. તેના નામ છે (૧) શમ (૨) સંવેગ (૩) નિવેંદ (૪) અનુકંપા ને (૫) આસ્તિક્ય અર્થાત્ જિનવચનમાં આસ્થા. પછી એ સમકિત પાંચ પ્રકારના જે દૂષણો (૧) શંકા (૨) કંખા (૩) વિચિકિત્સા અર્થાત્ જિનવચનમાં સંદેહ (૪) પરપાસંડ પસંસા ને (૫) પરપાસંડ સંથવો ને તજ દે છે, તેનો ઉદય કદાપિ ન થાય તે માટે સાવચેત રહે છે, અને પાંચ પ્રકારના ભૂષણો (૧) ધર્મ ક્રિયામાં કુશળતા (૨) શાસનની ભક્તિ (૩) દૃઢધર્મીપણું (૪) ધર્મમાં ઠગી ગયેલાને સ્થિર કરવા અને (૫) દૌર્યવંતપણું, આ પાંચ વડે પોતાના સમ્યગ્દર્શનને અલંકૃત કરે છે, શોભાવે છે. ત્યારે એ સમકિતીમાં સમ્યગ્દર્શનના પ્રભાવે બીજા ઘણા ગુણો પ્રગટે છે અને આત્માના છ સ્થાનની (૧) આત્મા છે તે અસ્તિત્વ, (૨) આત્મા નિત્ય છે. તે નિત્યત્વ (૩) આત્મા કર્મનો કર્તા છે તે કર્તૃત્વ (૪) આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે, પોતે બાંધેલા કર્મો પોતે જ ભોગવે છે તે

લોકત્વ (૫) આત્માનો મોક્ષ નિશ્ચયથી થાય છે તે અમૃતત્વ અને (૬) મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય સુધર્મ જ છે. તે મોક્ષત્વ તેની પરમ શ્રદ્ધા તે જીવને થાય છે. આત્માની આ છ અવસ્થા જિનેશ્વરદેવે બતાવી છે, તેથી જિનવચનમાં એ જીવને એવી તો અતૂટ શ્રદ્ધા પેઢા થાય છે કે જેના યોગે એનાં રામેરામમાં ‘ત્વમેવ સચ્ચ’ શિશુકં જ’ જિણે(હ) પવેઈય’-એ ભાવ હૈયામાં શીલાલેખની જેમ અંકિત થઈ જાય છે. પછી તે જીવાત્માને સાંસરિક સુખોનો કંટાળો આવે છે. ચાર પુરૂષાર્થોમાં અર્થ અને કામની પ્રવૃત્તિઓ ‘હેય’ કહેતાં છોડવા જેવી લાગે છે, અને ધર્મ ને મોક્ષની પ્રવૃત્તિ ‘ઉપાદેય’ અર્થાત્ આરાધવા યોગ્ય લાગે છે. પછી એ સુખમાં દીન થતો નથી ને દુઃખ આવી પડે તો દીન બની જતો નથી. પણ ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં સમતાભાવી રહે છે, સુદેવ, સુગુર અને સુધર્મમાં એનો જીવ પ્રીતિ-અનુરાગ કરે છે, ગુણાનુરાગી બને છે, એમના ગુણો પોતામાં પ્રગટે તે માટે અવિરત પુરૂષાર્થ કરે છે, ધર્મીજનોનો જ પરિચય કરે છે. પ્રશંસા કરે છે, અને મિથ્યાદષ્ટિઓના પરિચયને પ્રશંસાથી વિવેકપૂર્વક દૂર રહે છે અને સમ્યગ્દર્શનના દરેક આચારને યથાશક્તિ ખંત-પૂર્વક આચરવા ઉદ્યમી રહે છે.

એવો સમકિતી જીવ પછી સદા માટે સમ્યક્જ્ઞાનની - શ્રતજ્ઞાનની ઉપાસના કરતો રહે છે. ગીતાર્થ સંત સતી-જીઓનો સમાગમ કરતો રહે છે; અને તેમને જીવાજીવાદિ તત્ત્વસંબંધી અનેક પ્રશ્નો પૂછતો રહે છે, તેમની પાસે

શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી પોતાના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરતો હોય છે. એમ શ્રતધર્મની આરાધના કરે છે. અને દયામય અહિંસા ધર્મનું ભાવપૂર્વક પાલન કરી પોતાના આત્માને મંદ કષાયી અને નિર્મળ બનાવતો રહે છે. પાંચે ઈન્દ્રિયજન્ય વિષયભોગોના રસને મંદ કરતો થકો જિતેન્દ્રિય બને છે, અને ધર્મક્રિયામાં સદા ખંતીલો રહે છે.

એમ કરતાં કરતાં એ લબ્ય જીવ દેવ-ગુરુ-ધર્મ અને સાધર્મિક બંધુઓની રૂઢી રીતે ઉપાસના અને સેવા-ભક્તિ કરતાં કરતાં ચારિત્રમોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમને સાધે છે. અને આત્મકલ્યાણકારી એવી ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી ચારિત્રધર્મને પણ પ્રાપ્ત કરે છે, અને જીવનભર ઉત્કૃષ્ટભાવે સંયમધર્મનું પાલન કરી તદ્દભવે કે હજી ચરમ શરિરી ન હોય તો પણ અદ્ય કાળમાં પોતાના સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી પરમપદને પામે છે; સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત બને છે. એવું પરમ ફળ સમક્ષિતનું છે.

વાંચક ગણુ! આપ સહુ પણ એ રીતે સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત કરી, દેશવિરતિ - શ્રાવકધર્મ કે સર્વાવિરતિ. અણુ-ગાર ધર્મ અર્થાત્ રૂઢી ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી. ઉત્કૃષ્ટભાવે તેનું પાલન કરી આપના માનવભવને સાર્થક બનાવી, આજ ભવમાં એકાવતારી પદના કે ભવાંતરમાં સર્વ કર્મમુક્ત બની અદ્ય સમયમાં પરમપદના-સિદ્ધ પદના ભોક્તા બનો એજ અરિહંત - સિદ્ધ પરમાત્મા પ્રત્યે અભ્યર્થના.

લગવાન મહાવીરસ્વામીના સમયમાં તે આવ્યા મોક્ષગામી સમકિતી જીવો ઘણા હતા. તેમના દાખલા સિદ્ધાંતશાસ્ત્રોમો મળે છે, પણ આજના લોગવિલાસપ્રધાન વિષમ પાંચમા આરામાં કે કળીયુગમાં પણ સમકિતના લક્ષણોથી વિભુષિત જીવો જેવા કે પ. પૂ. તારાબાઈ મહાસતીજી, (દરિયાપુરી સંપ્રદાય), પ. પૂ. લીલાવતીબાઈ, તથા કુસુમબાઈ મહાસતીજી, મુનિવર મહાત્માજી (જયંતમુનિ) જગતવંદ્ય મહાત્માગાંધીજી આદિ થયા છે, જેમના દર્શન કરવાનો અને જોધ સાંભળવાનો આપણને લાલ પણ મળ્યો છે; તેમના સંયમ જીવનમાંથી પ્રેરણા લઈને આપણે મંગલમય સમ્યગ્દર્શન પામવાનો પુરૂષાર્થ કરીએ. અને એ પુરૂષાર્થ કરવાની શક્તિ આપણને પંચ પરમેષ્ઠી આપે એજ અર્થના.

ઈતિ સમ્યગ્દર્શન વિવરણ સમાપ્તમ્

આ વિવરણની ખાસ વિશેષતા એ છે કે શ્રી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮ મા મોક્ષમાર્ગના અધ્યયનની ચૌદમી ગાથાથી સમ્યગ્દર્શનની વ્યાખ્યા શરૂ કરી, આત્માના છ સ્થાન સુધીમાં છત્રીસે ગાથાના લાવ ગુંથી લીધા છે, જેનું નિદર્શન અનુક્રમણિકામાં કરેલ છે.

પ્રશ્નાવલી

પ્રશ્નો

જવાબ-પૃષ્ઠ

- સમ્યગ્દર્શન એટલે શું ? ૬૧૭
- તેનું સ્વરૂપ કોણે, કયા શાસ્ત્રમાં, કયાં કહ્યું છે ? ”
- તત્ત્વ કેટલા કહ્યા છે ? નામ લખો ૬
- તેમાં પરમાર્થ તત્ત્વો ને પર્યાય તત્ત્વો સમજાવો ૭
- આ તત્ત્વો ઉપર કયા આચાર્યે કયું સૂત્ર લખ્યું છે ? ૭
- ત્રિપદિનું સ્વરૂપ લખો. તે કોણે કોને ક્યારે આપે ? ૮
- વ્યવહાર સમકિતની ગાંઠા કયા સૂત્રમાં છે ? ભાવ લખો ૯
- નિશ્ચય સમકિતનું સ્વરૂપ સમજાવો. ૧૦
- વ્યવહાર અને નિશ્ચય સમકિત પરમાર્થથી—
- એક જ કેવીરીતે છે તે સમજાવો ? ૧૧
- સમકિતની વ્યાખ્યાઓ જુદી જુદી અપેક્ષીએ લખો. ૧૧૬
- સમકિતના પર્યાયવાચી નામો લખો. ૧૬
- વ્રત-નિયમ ઉપકારી કેમ તે દૃષ્ટાંત સાથે લખો. ૧૨
- જૈનધર્મમાં પ્રમાદ એટલે શું તે સમજાવો ૧૩
- આચારાંગ સૂત્રમાં તત્ત્વસ્વરૂપ શું કહ્યું છે ? ૧૭
- દેવો અવધિજ્ઞાની હોવા છતાં સાધુને કેમ નમે ? ૧૯
- કઈ ગતિના જીવ સમકિત પામી શકે ?
- પશુ પણ પામી શકે તે દૃષ્ટાંત સાથે લખો. ૧૯

પ્રશ્નો

જવાબ-પૃષ્ઠ

સમકિતની પ્રાપ્તિ કેટલા પ્રકારે થાય ?	૨૦
તેને પ્રગટ થતાં કયુ કર્મ કેમ રોકે ? સમજાવો	૨૦
અનંતાનુબંધી કષાયોનું સ્વરૂપ સમજાવો	૨૫
પાંચ લબ્ધિનું સ્વરૂપ વિગતથી લખો	૨૬
ત્રણ કરણના નામ તથા સ્વરૂપ સમજાવો	૨૮
અકામ ને સકામ નિર્જરાનું સ્વરૂપ લખો	૨૯
અંતીદેશ એટલે શું ? અંતીભેદનું ફળ શું ?	૨૯
જીવના ભેદ સંપૂર્ણપણે જુદી જુદી રીતે સમજાવો	
અંતીભેદ કોણ કરી શકે, કોણ કેમ ન કરી શકે ?	૩૧
સમકિત પામવા માટેનો કાળ સમજાવો	૩૮
સમકિતના જુદા જુદા પ્રકાર સમજાવો	૪૦
મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યા અને પ્રકાર લખો	૪૬
યોગશાસ્ત્રમાં મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ શું કહ્યું છે ?	૪૬
જીવોની અપેક્ષાએ તેના ભેદ લખો	૫૦
ભાવથી કેટલા પ્રકારનું કયા સૂત્રમાં છે તે લખો	૫૧
મિથ્યાત્વની લયંકરતા સમજાવો	૭૨
સમકિતની દસ રુચિનું સ્વરૂપ ટુંકમાં લખો	૭૮
ગજસુકુમારના મૌનના પરમાર્થ લખો	૮૨
સમુદ્રપાળના વૈરાગ્યની વિશેષતા સમજાવો	૮૦
આદિનાથ પ્રભુએ ૬૮ પુત્રોને શું બોધ આપ્યો ?	૮૭
ગૌતમસ્વામીનો વિનય દૃષ્ટાંતથી સમજાવો	૮૯
જિનાજ્ઞાના પાલનથી શું લાભ ને દૃષ્ટાંતથી લખો	૯૦
સ્વાધ્યાયનું અંગ પૃચ્છામાં કયા ગુણો હોય છે ?	૯૨

પ્રશ્નો

જવાબ-પૃષ્ઠ

- પાંચ મા આરાના અંત સુધી કેટલા સૂગો ટકશે ? ૯૫
- ખીજ રુચિનું સ્વરૂપ ઉપમા આપીને સમજાવો. ૮૭
- ત્રિપદિને સર્વ શ્રુતજ્ઞાનનું મૂળ કેમ કહ્યું છે ? ૯૮
- લોકનું સ્વરૂપ સમજાવો. ૧૦૭
- શાશ્વતા દ્રવ્યના નામ ને લક્ષણ જણાવો. ૧૦૮
- પાંચ જ્ઞાનના નામ ને સ્વરૂપ જણાવો. ૧૦૭
- પાંચે જ્ઞાનમાં આપણને ઉપકારી જ્ઞાન કયું ? કેમ ? ૧૧૨
- ભાવનું મહત્વ વ્યવહારમાં સમજાવો. ૧૧૦
- ‘જ્ઞાનક્રિયાક્રયાં મોક્ષ :’ - આના પરમાર્થ લખો. ૧૧૨
- છ દ્રવ્યમાં અસ્તિકાય કેટલાને કેમ કહ્યા છે ? ૧૧૩
- કીડીઓની કર્ણા કયા મુનિવરે કેમ પાળી ? ૧૧૪
- શ્રદ્ધાને પરમ દુર્લભ કયાં અને કેમ કહી છે ? ૧૧૭
- શ્રદ્ધાનો મહિમા લખો, ૧૧૬
- શ્રદ્ધા કયા ચાર ગુણોથી કેવી રીતે ટકે છે ? ૧૧૮
- શ્રદ્ધાગુને અન્ય શાસ્ત્રો સમ્યક્પણે કેમ પરિણમે ? ૧૧૬
- મોક્ષમાર્ગમાં સમક્રિતની મહત્તા સમજાવો. ૧૨૫
- ભવસાગર તરી જવા કયા ચાર અંગ દુર્લભ કહ્યા છે ? ૧૩૫
- કેટલા ને કેવા ભવ કરીને માનવભવ મળે ? ૧૩૬
- કેટલા કર્મોનો ક્ષય થાય પછી માનવભવ મળે ૧૩૮
- કેટલા કર્મક્ષય પછી સમક્રિતની પ્રાપ્તિ થાય ૧૩૬
- સમક્રિતના ૮ અંગના નામ પરમાર્થ સાથે લખો ૧૪૬
- નિયાણાને શક્ય કેમ કહ્યું છે ? દૃષ્ટાંત આપો, ૧૪૬
- ઘચ્છા નિરોધ તપ છે તે દૃષ્ટાંત સાથે સમજાવો. ૧૪૮
- કમલાવતી રાણી ધર્મપત્નીનું પદ કેમ શોભાવે છે ? ૧૬૧

- પ્રશ્નો જવાબ-પૃષ્ઠ
- સદા જીવનું રક્ષણ કોણ કેવીરીતે કરે છે ? ૧૬૨
- મહાવીરપ્રભુએ કોને કેવીરીતે સંયમમાં સ્થિર કર્યા ? ૧૬૭
- મહાવીર પ્રભુની વત્સલતા વિષે લખો ૧૭૨
- સાચી પ્રભાવના કોને કહેવાય ? ૧૭૩
- કોણે કેમ આખા રાજ્યમાં અમારી ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો ? ૧૭૮
- કયા રાસમાં પાંચ અણુવત કોણે શુંથી દીધા છે ? ૧૮૩
- મોક્ષપ્રાપ્તિનું અનંતર કારણ લખો કેવી રીતે ? ૧૮૬
- ધર્મશ્રદ્ધાથી જીવને શું ફળ મળે ? ૧૮૭
- પરિત્તસંસારી કોણ બને, કેવી રીતે ? ૧૮૮
- લેહવિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજાવો. તેનું ફળ શું મળે ? ૧૯૪
- ગીતાર્થ કોને કહેવાય ૧૯૬
- સંત સમાગમનો મહિમા ને ફળ સમજાવો ૧૯૭
- સમકિત કે શ્રદ્ધા નિર્માળ કેમ થાય ? દાખલો આપો ૨૦૬
- દર્શનના પાંચ અતિયારનું સ્વરૂપ સમજાવો. ૨૧૦
- કરેલા કર્મનું ફળ મળે છે તે વિગતથી લખો ૨૧૬
- દેહદુઃખ મહાદુઃખ ના પરમાર્થ સમજાવો ૨૨૪
- દરેક જીવે કયા ગુણુસ્થાનમાં અનંતો સમય કાઢ્યો છે ?
- સમકીતના પાંચ ભૂષણનું સ્વરૂપ લખો ૨૨૫
- ”લક્ષણનું” ૨૩૧
- કર્મબંધનના બે મૂખ્ય કારણ કયા છે તેના ભાવ લખો ? ૨૪૪
- મહર્ષિ વેદવ્યાસે અર્ધા શ્લોકમાં ધર્મનો સાર શું કહ્યો છે ? ૨૪૭
- દયાધર્મનો મહિમા બીજા ધર્મોએ શું કહ્યો છે ? ૨૪૭
- વનસ્પતિમાં જીવ છે તે કયા વેજ્ઞાનિકે કેવીરીતે બતાવ્યું તે લખો ? ૨૫૧

પ્રશ્નો

જવાબ-પૃષ્ઠ

કુલને બદલે સુતરના હાર પહેરાવવાની પ્રથા કોણે કેમ ચાલુકરી ? ૨૫૨

સુલસા શ્રાવિકાની કસોટી કોણે ' કેવીરીતે કરી તે લખો ૨૫૫ ? મંડુક શ્રાવકની પ્રશંસા લગવાને કેમ કરી ? ૨૫૮

સમકિતના પાંચે લક્ષણોનો પૂર્વાનુપૂર્વી ને પશ્ચાનુપૂર્વી ક્રમ લખો. ? ૨૬૦

શાસનના ૮ પ્રકારના પ્રભાવનાના ભાવ લખો ૨૬૧

સમકિતના છ આગારનું સ્વરૂપ લખો ૨૬૫

સમકિતની છ ભાવનાના ભાવ લખો ૨૬૭

,, ના છ સ્થાનક સમજાવો ૨૭૦

નચિકેતાને જૂઠા આત્મવિદ્યા કોણે કેવીરીતે આપી ? ૨૭૪

શ્રી ભક્ષામર સ્તોત્રમાં મૃત્યુને જીતવાનો ઉપાય શું બતાવ્યો છે ૨૮૩

સમકિતની ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ સમજાવો ૨૮૬

કષાય નિવૃત્તિથી મોક્ષ મળે તે કેવીરીતે ? સમજાવો ૩૧૬

સમકિતના ૧૧ દ્વારનું સ્વરૂપ સમજાવો ૩૨૦

સમકિતની ભાવલરી માંગણીના પ્રકાર લખો. ૩૨૧

સમ્યગ્દર્શનના અધિકારી કોણે તે લખો ? ૩૨૮

સમ્યગ્દર્શનની મંગલમય નિરુપૃહતાના ભાવ લખો. ૩૩૦

માનવભવની મહત્તા ને દુર્લભતા બતાવો ૩૪૦

નારકી, તિર્યંચ ને દેવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કેવીરીતે થાય ? ૩૪૪

સમાપ્ત

શુદ્ધિ પત્રક

(ગ્રંથ વાંચતા પહેલાં સુધારી લેવા વિનંતી)

પાનુ.	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫	૧૧	લાવે	લવે
૨૧	૧૩	અમુતલાવ	અમુતલાવા
૫૬	૪	તાપ્પાય	તાપ્પય
૩૬૬			સમ્યગ્દર્શન
૫૮	૧૪	મિથ્યાતા	મિથ્યાત્વ
૬૧	૧૧	અંવર	સંવર
૬૬	૫	સેંવર	સંવર
૬૭	૨૦	તાણું	નાણું
૭૪	૬	મુક્તિમાર્ગમેલી મુક્તિમાર્ગર્ગલા	
,,	૧૧	શ્રોતાવ્યા	શ્રોતવ્યા
૭૬	૩	દયાનં દયાતું	દયાનં દયાતું
,,	૨૨	સમુત્પાદ	સમુત્પાદ
,,	૨૩	મુક્તિપદં	મુક્તિપદં
૮૭	૧૪	ખાળવી	મળવી
૮૮	૧૭	ચોચરી	ગોચરી
૯૩	૨૧	દ્વારશાંગી	દ્વાદશાંગી
૧૦૦	૧	યુ	છ

પાત્રું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧૩	૨૧	યચ્છુદ્ધ	યચ્છુદ્ધ :
૧૧૮	૪	સેવણુવા	સેવણુ વા
૧૧૯	૧	અધ્ય.	અધ્ય. પ
૧૨૦	૧૭	યુગવત્	યુગપત્
૧૨૧	૧૦	લુષ્ઠ	લુષ્ઠ
૧૫૦	૨૧	ચિંચિત	સંચિત
૧૬૩	૧૧	નાહિરેં	નાહં
૭	”	પંજવા	પંજરે વા
૧૯૧	૬	અવધેણું	અવિધેણું
૧૯૨	૨૩	અયદ	અક્ષર
૨૬૪	”	પ્રગટવતીં	પ્રગટવતી

દષ્ટાંત કથા

પ્રભુ મહાબ્રમ્હની પોતાની કથા-સમકિત જાળવે.	૧૨
મેઘકુમારને હાથીના ભવમાં સમકિત પ્રાપ્તિની કથા.	૧૯
નિસર્ગ રૂચિ મૃગાપુત્ર-સમુદ્રપાલની કથા.	૭૯
ઉપદેશ ,, ગજસુકુમારની કથા	૮૨
આજ્ઞા ,, ગૌતમ સ્વામીની ને ઢંઢણુમુનિની કથા	૮૮
સૂત્ર ,, પુચ્છિસુણુ ગાથા બીજીના ભાવ	૯૧
બીજ ,, ત્રિપાદિના ભાવ	૯૮
અભિગમ ,, અંતગડદશાંગ સૂત્રના ગૌતમાદિના અધિકાર	૧૦૫
ક્રિયા ,, ,, ,, ,,	
ધર્મ ,, ધર્મરૂચિ અણુગાહ, મેતાર્ય મુનિવરની કથા	૧૧૪
નિશંકતા -કામદેવ શ્રાવકની કથા	૧૪૧
નિકાલિતા -શ્રેણિકને ચેદલણાના નિમિત્તે નિયાણાની કથા	૧૪૫
(૨) ચિત્ત સંભૂતિનો અધિકાર ઉ.અ. ૧૩ તામલિતાપસ	૧૪૬
નિર્વિચિકિત્સા-કાત્યાયન અંધકુમુનિનું દષ્ટાંત. ભગવતીજી સૂત્ર	૧૫૧
અમૂઢદષ્ટિ-ઉ.અ. ૮ કપિલકેવળીનો અધિકાર	૧૫૯
ઉપગુહન - ઉ.અ. ૧૪. રાણી કમલાવતીની કથા	
સ્થિરિકરણ - મેઘકુમારની કથા. શેલક રાજર્ષિ રહેનેમીનીકથા	૧૬૮
વાત્સલ્યભાવ - પ્રભુ મહાવીરની વત્સલતા	૧૭૨
પ્રભાવના - અંપાચાઈના છમાસી તપની કથા	૧૭૫
શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરની કથા	૧૮૧
શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણીની કથા	૨૧૨
મંત્રીશ્વર અભયકુમારનું કૌશલ્ય અને વૈરાગ્ય પાતુ ૨૪૨ને	૨૨૫
પરદેશી રાજાની કથા	૨૩૩
સુલસા શ્રાવિકાની કથા	૨૫૫
મંડુક શ્રાવકની કથા -ભગવતીજી સૂત્રમાં છે.	૨૫૮
ધર્મની દૃઢ શ્રદ્ધા - સત્ય ઘટના	૨૮૯
સમકીર્તની ભાવભરી માંગણી	૩૨૩
સમ્યગદર્શનના અધિકારી	૩૨૮

માતૃશ્રી ઝાહીબાઈ ગ્રંથમાળાના લેખકના પુસ્તકો

(૧)	શ્રી ભક્તામર સ્ત્રોત પંચાગી વિવરણ	શ. ૫ : ૦૦
(૨)	„ કલ્યાણ મંદિર „ „	શ. ૨ : ૫૦
(૩)	„ પુરિષ્ઠસ્થાન „ „	શ. ૨ : ૫૦
(૪)	સુબોધ વચનામૃતો	શ. ૩ : ૫૦
(૫)	„ નમસ્કાર મહામંત્ર	શ. ૫ : ૦૦
(૬)	„ મોટી સાધુ વંદણા [ખીજી આવૃત્તિ]	અલબ્ય
(૭)	„ સવાઓ ગાથા વિવરણ	શ. ૭ : ૦૦
(૮)	„ ભાવના ભવ નાશિની	શ. ૭ : ૦૦
(૯)	આચાર એજ પરમ ધર્મ	શ. ૫ : ૦૦
(૧૦)	શ્રી સામાયિક ચિંતનિકા	શ. ૫ : ૦૦

આ પુસ્તકોના પ્રકાશનનો લાભ કોઈને લેવો હોય તો લેખકને લખવા કે મળવા વિનંતી.

સુજ્ઞ વાંચક શ્રી,

આજના અતિવિલાસી ટી. વી. યુગમાં ઉગતી પ્રજાના સંસ્કારો જળવી રાખવા ઘરમાં સદ્ગ્રંથો નિયમિત વંચાય તે ખાસ જરૂરી છે.

તે હેતુ લક્ષ્યમાં રાખી આ ગ્રંથમાળા ચાલુ કરી છે. આપને લાગે કે સંસ્કાર જળવણીના આ સત્કાર્યમાં આ જ્ઞાનયજ્ઞમાં આપે પણ આપનો સહયોગ પાડવો જોઈએ તો કોઈપણ પ્રકારે આપનો સહકાર આપશો.

૧૮, પટેલ કોલોની,

સિધ્ધનાથ રોડ,

વડોદરા (૩૯૦ ૦૦૧)

—રસિકલાલ જગનલાલ શેઠ

